

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXV

2000

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVNICTVA A
SPISOVEJ SLUŽBY

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Adriana Ďudíková, Michal Kušík,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Jana Pražáková, Elo Rákoš,
Gabriela Ripková, Ladislav Ružička, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

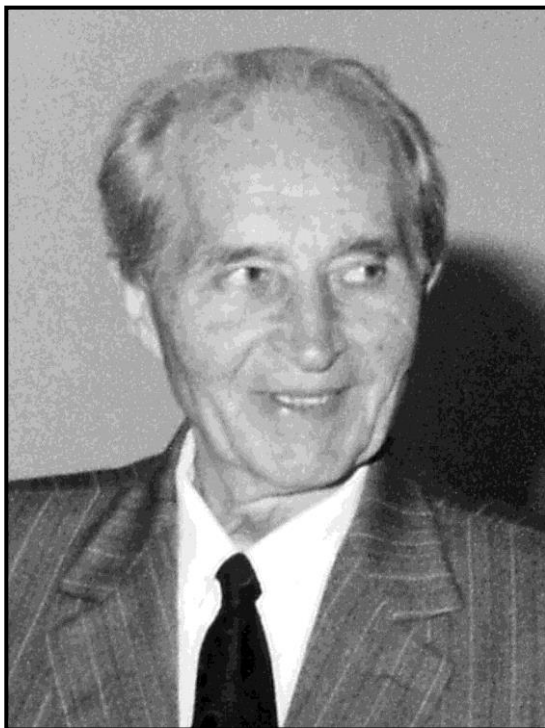
Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívnictva a spisovej služby, Bratislava 2000

MICHAL KUŠÍK (1915–2000)

*Archivum nationale
patria sibi aedificavit.*

*(Michal Kušík,
pamätná medaila SNA,
1983)*

Stručnejšie asi nikto nedokáže vyjadriť stotožnenie svojho života s vlastnou prácou tak, ako to urobil PhDr. Michal Kušík, CSc., v texte pamätnej medaily novostavby Slovenského národného archívu. Je naplnením jeho celoživotnej vízie o budúcnosti a postavení Slovenského národného archívu v rovine slovenskej vedy a kultúry.

2. októbra 2000 po dlhej chorobe zomrel človek, ktorého si slovenskí archivári vážia ako najvýznamnejšiu osobnosť slovenského archívnictva končiaceho sa storočia.

So svojím bohatým, činmi a prácou naplneným životom v prospech archívov, archívnictva a archivárov sa podelil s čitateľmi Slovenskej archivistiky pri príležitosti svojich 80. narodenín v roku 1995.

V osobnosti Michala Kušíka odišiel archivár, historik, klasický filológ, obetavý pedagóg, ale aj zaniatený hudobník. Stratili sme však predovšetkým vynikajúceho, dobrého a láskavého človeka. Človeka, ktorý sa od roku 1949 až do

roku 1980 výrazne podieľal na formovaní sústavy štátnych archívov; jeho práca mala v mnohých smeroch priekopnícky charakter. Snáď netreba nikomu osobitne pripomínať, že v rokoch 1949–1954 bol archivárom pobočky Pôdohospodárskeho archívu v Bratislave, v rokoch 1954–1968 vedeckým vedúcim Slovenskej archívnej správy a v rokoch 1968–1980 riaditeľom Slovenského národného archívu. K jeho najväčším zásluhám nesporne patrí organizovanie vedeckého a kultúrneho života archivárov a založenie prvého archívneho periodika na Slovensku, Slovenskej archivistiky. Dlhé roky bol jej hlavným redaktorom a nikdy neprestal byť členom jej redakčnej rady. Bol autorom viacerých archívnych publikácií, príručiek, pomôcok; napísal mnohé články a štúdie z archivistiky. Definoval a upevnil základy archívnej vedy a moderného slovenského archívneho pojmoslovía. Znaký jeho rukopisu nesie aj archívna legislatíva, ako aj koncepcia rozvoja našej ústrednej archívnej inštitúcie.

Pozoruhodné sú jeho činy ako filológa, literárneho publicistu a vynikajúceho esejistu, pedagóga a orátora. Je jedným z editorov diela Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku, jazykovým lektorom diela Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, ktorého úvody preložil do latinského jazyka.

Latinský jazyk bol jeho celoživotnou láskou. Pôvodne pôsobil ako stredoškolský profesor latinčiny, externe ju prednášal aj na univerzite. Okrem latinčiny prednášal na Katedre slovenských dejín a archívniectva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského tiež archívnu teóriu. Aj takto naplňal myšlienku klasických filozofov o nevyhnutnosti odovzdávať svoje vedomosti ostatným – *Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter*.

Rozsiahla bola jeho redakčná, lektorská a recenzná činnosť, aktivita vo Vedeckom kolégiu histórie SAV, v mnohých vedeckých a redakčných radách, ako aj odborných komisiách.

Bol neraz aj erudovaným vyslancom slovenského archívniectva na medzinárodných fórach. S jeho osobnosťou sú spojené začiatky členstva slovenského archívniectva v Medzinárodnej rade archívov.

Nevšednú ľudskú dimenziu Michala Kušíka slovenské archívniectvo naposledy ocenilo v roku 1999 udelením rezortného stavovského vyznamenania, Sasinkovej medaily, za jeho priekopnícku prácu pri budovaní základov slovenského archívniectva; za rozvoj slovenskej archívnej teórie, za profilovanie odborného slovenského archívneho periodika – Slovenskej archivistiky.

Odchodom PhDr. Michala Kušíka, CSc., sme stratili vynikajúceho človeka a priateľa. Jeho životné dielo však nestrácame – *vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum*.

Peter Kartous

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

POZNATKY ZO SPRACOVANIA UTAJOVANÝCH PÍ SOMNOSTÍ ZÁPADOSLOVENSKÉHO KRAJSKÉHO NÁRODNÉHO VÝBORU V BRATISLAVE Z ROKOV 1960–1969

PAVEL VIMMER

Vimmer, P.: Experience of Arranging of Secret Records of the West-Slovakian Region National Committee in Bratislava (1960–1969). Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 2, 2000, p. 5–23

The study analyses the specialities of the originally secret records of the state administration on the regional level, character and structure of the creator, control and maintenance of current files, creation of archival fonds, possibilities of the use of information concerning the civil defence, economical mobilization and other aspects of preparation the society to the war situation.

PhDr. Pavel Vimmer, CSc., Štátny oblastný archív, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Existuje názor, že socialistické zriadenie údajne stálo na troch pilieroch: ekonomickej závislosti občana od štátu, strachu občana pred štátnymi zločkami a utajovania informácií pred občanmi. Tieto myšlienky mi neraz prišli na um, keď som v priebehu dvoch rokov spracúval pôvodne utajované písomnosti, ktoré sa zachovali z agendy Západoslovenského krajského národného výboru (Zs. KNV) z šesťdesiatych rokov v množstve 410 archívnych škatúl, resp. balíkov. Keď si archivár rozloží na stôl archívny materiál, ktorý je na prvý pohľad atypický, či chce alebo nie, musí opustiť zabehnuté „archívne chodníčky“ a pri rešpektovaní všetkých zásadných metód archivovania sa musí prispôbiť špecifiku materiálu. Predpokladám, že prístup, ktorý som zvolil, môže byť podnetom aj pre ostatných kolegov, lebo utajované písomnosti v rôznom rozsahu by sa mali nachádzať aj v ďalších archívoch. V blízkej budúcnosti budú uvedené spisy sprístupnené v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave formou čiastkového inventára pod názvom Západoslovenský krajský národný výbor v Bratislave, oddelenie zvláštnych úloh 1960–1969.

Pôvod písomností oddelenia zvláštnych úloh

Písomnosti oddelenia (skupiny) Zvláštnych úloh (ZÚ) sa svojím pôvodom odlišujú od ostatných písomností KNV, ktoré členíme podľa odborov KNV.

Zaradenie písomností do správy oddelenia ZÚ nebolo dané tým, že by toto oddelenie bolo ich pôvodcom, ale bolo spôsobené utajovaným charakterom časti písomností štátnej správy a hospodárskej sféry, ktoré boli ich spracovateľmi pôvodne klasifikované ako písomnosti tajné alebo prísne tajné. Registratúra utajovaných písomností bola na KNV spravovaná oddelene od registratúry neutajovanej, a to prostredníctvom oddelenia ZÚ Zs. KNV plniaceho funkciu tajnej spisovne pre písomnosti utajovaného charakteru, ktoré vyprodukovali alebo prijali vedúci funkcionári KNV alebo jednotlivé odbory KNV.¹ Za pôvodcu utajovaných písomností teda považujeme Zs. KNV ako celok, bez ohľadu na to, na ktorom odbore písomnosti skutočne vznikli.

Oddelenie ZÚ Zs. KNV sa zaoberalo zvláštnymi úlohami. Pod týmto zdanlivo nič nehovoriacim názvom sa skrýval celý rad úloh mobilizačného charakteru a úloh civilnej obrany, čo v podmienkach KNV znamenalo úlohy spojené s prípravou na obranu štátu, prechodu štátnych orgánov a národného hospodárstva kraja na vojnové podmienky a ich fungovanie počas vojny. Tým sa však zďaleka nevyčerpal tematický okruh písomností, ktoré spravovalo oddelenie ZÚ. Medzi tajnými a prísne tajnými písomnosťami bolo množstvo takých, ktoré na prvý pohľad priamo nesúviseli s obranou štátu. Obsahovali však hospodárske alebo politické informácie, ktoré z bezpečnostných dôvodov každý štát utajuje. Patrili k nim projekty a koncepcie priemyselnej výstavby, ktorá mala obranný charakter, celá oblasť budovania infraštruktúry štátu, ako aj korešpondencia vyšších štátnych úradníkov pri príprave legislatívnych a politických rozhodnutí. Nemalá časť písomností bola utajovaná z ideologických dôvodov. Šesťdesiate roky boli obdobím budovania socializmu, keď dôležité informácie o spoločnosti boli pre radového občana neprístupné. Informácie boli dvojaké, jedny pre verejnosť s obmedzeným a výberovým charakterom a komplexné informácie, s ktorými pracoval stranický a štátny aparát pri riadení spoločnosti. V tomto období sa utajoval dokonca aj počet pracujúcich v poslednom vidieckom závode, počet a príčiny požiarov, úrazov alebo potratov, pokyny na zmenu zloženia pekárenských výrobkov alebo návrhy zákonov o sociálnom zabezpečení. Prísne tajná bola aj analýza vývoja životnej úrovne obyvateľstva. Informácie o spoločnosti, ktoré boli v rozpore s ideálnou predstavou o socializme, boli tiež utajované.

Oddelenie ZÚ Zs. KNV samozrejme spravovalo aj spisy, ktoré vyprodukovalo pri vedení vlastnej agendy. Do jeho kompetencie spadala agenda civilnej obrany (CO), pomocná evidencia vojakov v zálohe, agenda oslobodzovania

¹ Podľa uznesenia vlády Československej republiky č. 415 z 11. 5. 1960 KNV bol tvorený týmito odbormi: plánovací, finančný, kontrolný, školstva a kultúry, priemyslu (miestneho hospodárstva), dopravy, obchodu, výstavby, vodného hospodárstva, pracovných síl, zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia, organizačný a vnútorných vecí.

vojakov v prípade mobilizácie a agenda požiarnej ochrany. Oddelenie ZÚ Zs. KNV bolo tiež zodpovedné za režim ochrany utajovaných písomností v rámci celého KNV a plnilo aj iné vedľajšie úlohy.² Agenda CO tvorila asi polovicu z množstva spravovaných písomností. Táto skutočnosť sa premietala aj do názvu niektorých oddelení a skupín ZÚ, ktoré existovali v pôsobnosti Zs. KNV. Svojou pečiatkou sa niekedy prezentovali ako oddelenia (skupiny) ZÚ a CO. Je logické, že takto vyzeralo aj rozdelenie ich pracovníkov, ktorí sa špecializovali buď na problematiku mobilizačných úloh alebo CO.

Samotné oddelenie ZÚ Zs. KNV spravovalo množstvo spisov s tematikou CO, ktoré vznikli na Zs. KNV (eventuálne na podriadených ONV) alebo v nimi priamo riadených podnikoch miestneho hospodárstva, ústavoch, inštitúciách a pod. Jednotlivé služby CO v úradnom styku nevystupovali ako pôvodcovia písomností, ale boli „ukryté“ pod hlavičkou (pečiatkou) príslušného odboru KNV (ONV). Bolo to preto, lebo organizačná štruktúra riadiacich odborných orgánov CO bola (pokiaľ to bolo možné) zhodná so štruktúrou štátnej správy na všetkých jej stupňoch. Uvedomujeme si, že z archívneho hľadiska sa identita pôvodcu písomnosti CO stala zahmlenou. Na rozdiel od štábov CO, služby CO na úrovni kraja a okresov neexistovali ako úrady alebo inštitúcie. Svojou činnosťou však demonštrovali schopnosť a pripravenosť jednotlivých odborov Zs. KNV a im podriadených štruktúr vyčleniť časť síl a prostriedkov v prípade potreby na záchranný systém, najmä v prípade vojny. Tento záchranný systém ako tieňová štruktúra existoval už v dobe mieru a pracovníci v ňom zapojení spracovávali množstvo písomností, teda navonok sa tento systém prejavoval tak, ako keby išlo o samostatného pôvodcu písomností. Ako som už ale uviedol, za pôvodcu písomností oddelenia ZÚ, teda aj služieb CO, považujeme Zs. KNV, pretože celý záchranný systém existoval na organizačnej, personálnej a materiálnej báze Zs. KNV a plnenie záchranných úloh bola len špecifická funkcia KNV ako orgánu štátnej správy.

Pri práci s materiálom CO sme zvažovali, ako chápať písomnosti, ktoré boli spracované na úrovni okresov, či patria do proveniencie ONV alebo do Zs. KNV. Priklonili sme sa k názoru, že všetky okresné štruktúry služieb CO po vertikálnej línii boli súčasťou celkovej organizácie CO na úrovni kraja, teda tvorili jeden organický systém, naviac okresné služby CO boli analogicky, ako to poznáme z vojenských štruktúr, podriadené príslušnej službe na úrovni kraja.

V ďalšej časti chceme priblížiť charakteristiku, úlohy a krajskú štruktúru zložitého systému CO. V šesťdesiatych rokoch sa CO chápalo ako organizačná

² Oddelenie ZÚ tiež zabezpečovalo evidenciu máp, evidenciu rozmnožovacích pomôcok, evidenciu zbraní, evidenciu povolení vstupu do hraničného a zakázaného pásma, zabezpečovalo kuriérnu službu pre štáb CO a vykonávalo skartačné práce.

činnosť na zabezpečenie ochrany a obrany obyvateľstva pred následkami nepriateľského vzdušného napadnutia, na vytváranie podmienok pre plynulý chod hospodárskeho života pri nepriateľských vzdušných útokoch a na odstránenie následkov týchto útokov.³ Išlo teda o záchranný systém pre prípad vojny, ktorý musel byť vytvorený už v dobe mieru, aby mohol kedykoľvek aktivizovať sily a prostriedky potrebné na záchranu ľudí a vykonanie prvoradých likvidačných prác po údere nepriateľa alebo živelných pohromách.

K základným úlohám CO patrilo: oboznamovanie obyvateľstva so spôsobmi ochrany pred účinkami nepriateľských vzdušných útokov, príprava vnútornej evakuácie ako účinného preventívneho opatrenia, budovanie zvláštnych stavieb CO a uskutočňovanie ženíjno-technických opatrení na ochranu obyvateľstva, ako aj na ochranu významných historických a národných pamiatok pred účinkami nepriateľských vzdušných útokov, maskovanie objektov a zariadení dôležitých pre národné hospodárstvo, zabezpečovanie zatemňovacích opatrení, včasné vyrozumienie obyvateľstva o nebezpečenstve nepriateľských vzdušných útokov, poskytovanie pomoci obyvateľom postihnutých nepriateľským vzdušným útokom, zabezpečenie verejného poriadku pri nepriateľských vzdušných útokoch a pri odstraňovaní ich následkov, uskutočňovanie potrebných pyrotechnických prác v miestach postihnutých nepriateľským vzdušným útokom a účasť na poskytovaní pomoci národnému hospodárstvu pri živelných pohromách.⁴ Tieto úlohy mali realizovať vojenské jednotky CO, jednotky služby CO, jednotky CO v objektoch národného hospodárstva a jednotky útvarov svojpomoci v mestách a obciach.

Písomnosti CO odrážajú členitú vnútornú štruktúru CO v rámci kraja a čiastočne aj v rámci celého štátu, tak ako existovala v šesťdesiatych rokoch, vrátane jej ďalšieho budovania a organizačných zmien. Treba však pripomenúť, že tu existuje obsahová a organizačná kontinuita s písomnosťami o civilnej obrane z päťdesiatych rokov. V povojnovom období CO svojím poslaním nadviazala na systém Civilnej protivzdušnej ochrany (CPO), ktorý existoval za prvej ČSR a CPO Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945. CO vznikla až po februári 1948 a v päťdesiatych rokoch prešla dynamickým obdobím budovania.⁵ V šesť-

³ VHA Praha, fond MNO-SBP 1958, kr. 69, 28/3-1. Smernice o civilní obraně Republiky Československé (príloha k uzneseniu vlády č. 49 o civilnej obrane z 15. januára 1958), s. 5.

⁴ Tamže, s. 14–15.

⁵ Zodpovednosť za protiletckú obranu vojsk a štátneho teritória malo MNO. Protiletcká ochrana obyvateľstva patrila do kompetencie MV, kde tvorila samostatnú časť ZNB. Na MV už 1. 4. 1948 vzniklo oddelenie CO, ktoré riadilo novovzniknuté krajské a okresné inšpektoráty CO a mestské veliteľstvá CO. 27. júna 1951 v rámci MV prešla celá oblasť

desiatych rokoch došlo k značnému spomaleniu budovania systému CO a len k menším zmenám v jej štruktúre, čo súviselo so zmiernovaním medzinárodného napätia.

CO bola riadená po dvoch líniách, teritoriálnej a rezortnej. Teritoriálna línia mala vojenský systém riadenia, predstavovala sústavu štábov: štáb CO štátu, štáb CO Slovenska, štáby CO krajov⁶ a štáby CO okresov. Veliteľom CO štátu

CO od ZNB do kompetencie orgánov verejnej správy. Pod vplyvom vyostrovania vojensko-politickej situácie v Európe sa za pomoci sovietskych poradcov na MV začala realizovať nová koncepcia výstavby CO. Jej základy položilo uznesenie vlády ČSR o CO a nariadenie o základných úlohách a povinnostiach v CO z 13. júla 1951 (tento dátum je v literatúre považovaný za deň vzniku CO). Na Povereníctve vnútra v Bratislave vznikol samostatný odbor CO, pri KNV v Bratislave oddelenie CO, pri národných výboroch miest I. a II. kategórie mestské štáby CO, pri národných výboroch miest III. kategórie inšpektoriáty CO a pri ostatných národných výboroch pôsobili inšpektori CO. Na základe uznesenia vlády ČSR zo 4. decembra 1951 boli v ústredných orgánoch v Prahe a Bratislave (ktoré budovali CO) zriadené referáty CO v rámci oddelení ZÚ. Uvedená štruktúra CO sa vybudovala do roku 1953. V tomto roku došlo k čiastkovému uvoľneniu medzinárodného napätia a tempo budovania systému CO sa spomalilo. V máji 1954 bol odbor CO na Povereníctve vnútra premenený na oblastnú správu CO.

V polovici päťdesiatych rokov v dôsledku zavedenia jadrových zbraní do výzbroje armád NATO a Varšavskej zmluvy nadobudla CO význam strategického faktoru pri zabezpečovaní životne dôležitých funkcií štátnych orgánov a národného hospodárstva.

4. septembra 1957 boli uznesením vlády ČSR vydané smernice o plánovaní, organizovaní a riadení obrany a ochrany štátneho územia v krajoch a okresoch, ktoré stanovilo, že túto úlohu podľa vládneho nariadenia z 1. 3. 1955 komisie rád krajských (okresných) národných výborov pre veci obrany a ochrany. V dobe mieru mohli so súhlasom ministra vnútra tieto komisie disponovať aj s kádrovými vojenskými jednotkami CO. Za vojnovej situácie mali právomoc disponovať všetkými zložkami CO.

Vládne uznesenie o CO ČSR z 15. januára 1958 spolu so smernicami o CO, ktoré tvorili prílohu uznesenia, zakotvili hlavné zásady budovania CO v podmienkach zbraní hromadného ničenia. 1. apríla 1958 vstúpila do platnosti nová organizácia štábov CO národných výborov. Krajský štáb CO mal mať 22 osôb, z toho 11 vojakov z povolania a 11 občianskych zamestnancov, okresný štáb CO mal mať 9–10 osôb, z toho 4–5 vojakov z povolania a 5 občianskych zamestnancov, mestský štáb CO v Bratislave mal mať 33 osôb, z toho 23 vojakov z povolania a 10 občianskych zamestnancov. Uvedené údaje boli vybrané z nepublikovanej práce ŠTAIGL, J.: Civilná obrana na Slovensku v rokoch 1945–1960 (1. variant), Vojenský historický ústav Bratislava, 1996. Autor štúdie ďakuje vojenskému historikovi pplk. v zál. PhDr. Janovi Štaiglovi, CSc. za zapožičanie rukopisu práce.

⁶ Štáb CO pri Zs. KNV nie je zhodný s oddelením ZÚ Zs. KNV. Ide tu o dvoch odlišných pôvodcov aj napriek tomu, že v roku 1960 sa objavuje v záhlaví spisov pečiatka s nápisom Rada KNV štáb civilnej obrany Bratislava. V ďalšom období sa už nevyskytuje a na jeho mieste sa objavil nápis Krajský národný výbor, oddelenie ZÚ. Pre úplnosť

bol minister vnútra, ktorému boli podriadené vojenské jednotky CO. Na Slovensku bol veliteľom CO poverený vnútra. Veliteľom CO kraja bol predseda KNV. Pre riadenie CO mal pracovný orgán – štáb CO na čele s náčelníkom štábu. Štáb uskutočňoval operatívne vedenie a kontrolu činnosti služieb CO v rámci kraja. Do základných funkcií štábu CO kraja boli spravidla zaradovaní vojaci z povolania. Velitelia jednotlivých služieb CO kraja boli súčasne členmi štábu CO kraja a rovnako velitelia služieb CO okresov boli súčasne členmi štábu CO okresov. Veliteľmi CO okresov boli predsedovia ONV. Štáby CO okresov mali za úlohu riadiť a usmerňovať prácu služieb CO okresov a objektov CO a súčasne poskytovať pomoc branným organizáciám okresu. Náčelníci štábov okrem vlastných veliteľov boli podriadení aj náčelníkom štábov vyšších veliteľstiev CO. Mestské štáby CO riadili všetky služby a objekty CO, tieto boli organizované len z civilných osôb.

Rezortná línia riadenia CO mala špecificky odborný charakter. Zahrňovala dve oblasti riadenia: riadenie jednotlivých služieb CO a organizovanie ochrany rezortných podnikov, ústavov a zariadení, ktoré sa nazývali objektmi CO. Túto oblasť riadili jednotlivé ministerstvá,⁷ príslušné odbory KNV a ONV prostredníctvom svojich oddelení ZÚ. Z uvedenej dvojkoľajnosti riadenia CO v praxi vyplývalo, že vedúci odboru KNV (ONV) sa ako veliteľ príslušnej služby riadil smernicami svojho rezortného úradu, ako aj pokynmi príslušného veliteľa CO – predsedu KNV (ONV) a smernicami ministerstva vnútra. Veliteľom CO objektu bol vždy jeho riaditeľ (vedúci), ktorý sa riadil smernicami ministerstva vnútra a príslušných odborov KNV (ONV), do ktorých podriadenosti patril, a to vždy prostredníctvom príslušných oddelení (skupín) ZÚ. Zloženie a množstvo pracovníkov zaradených do objektov CO záviselo od významu, charakteru a počtu zamestnancov. Spravidla tu boli zriadené zdravotnícke, požiarne a krytové hliadky.

dodávame, že štáb CO Zs. kraja mal tajnú spisovňu, ktorá patrila do pôsobnosti systému spisovej a archívnej služby čs. armády.

⁷ Štruktúra CO bola stanovená smernicami o civilnej obrane ČSR, kde bola určená aj zodpovednosť ústredných orgánov za riadenie CO: zdravotná služba CO – ministerstvo zdravotníctva, spojovacia služba CO – ministerstvo spojov, energetická služba CO – ministerstvo energetiky, dopravná služba CO – ministerstvo dopravy, cestno-mostná služba CO – ministerstvo dopravy, plynárenská služba CO – ministerstvo palív, poľnohospodárska služba CO – ministerstvo poľnohospodárstva a lesného hospodárstva, stavebno-technická služba CO – ministerstvo stavebníctva, zásobovacia služba CO – ministerstvo vnútorného obchodu, poriadková služba CO – ministerstvo vnútra, požiarne služby CO – ministerstvo vnútra, vodo-technická služba CO – Ústredná správa vodného hospodárstva, komunálna služba CO – odbory miestneho hospodárstva, krytová služba CO – odbory miestneho hospodárstva.

Uvedená dvojkoľajnosť riadenia CO si vyžadovala súčinnosť medzi teritoriálnou a rezortnou líniou riadenia CO na všetkých úrovniach. V dobe mieru sa dosahovala písomným stykom, počas cvičení a v prípade vojnového ohrozenia sa mala zabezpečiť prostredníctvom tzv. delegátov jednotlivých služieb CO, ktorí mali byť prítomní na štáboch CO a mali poskytovať operatívnu pomoc štábom CO v odborných otázkach a napomáhať celkovej koordinácii záchranných prác.

Podľa správy štábu CO kraja pri rade KNV v Bratislave zo 17. marca 1960 boli v rámci kraja vybudované tieto služby civilnej obrany: zdravotnícka, požiar-na, poriadková, spojovacia, energetická, stavebno-technická, sily miestneho hospodárstva,⁸ cestná a mostná, poľnohospodárska, plynárenská, zatemňovacia⁹ a vodo-technická. Také isté služby CO sa budovali aj na stupni okresov a v kategorizovaných mestách¹⁰ a bolo v nich zaradených 10 293 osôb. Dokument predpokladal aj vybudovanie dopravnej služby CO a zásobovacej služby CO. Niektoré služby zriaďovali jednotky s celoštátnou alebo celoslovenskou pôsobnosťou, na úrovni kraja existovali krajské posilové jednotky.

V ďalšej časti sa pokúsime definovať aspoň najhlavnejšie úlohy každej služby CO, čiže ako sa mala podieľať na odstraňovaní a zmiernovaní katastrofických následkov vojny, najmä vojny jadrovej na území kraja a tiež v hrubých rysoch naznačiť, ako boli organizovaní pracovníci predurčení pre túto hektickú úlohu. Náplň činnosti každej zo služieb bola veľmi špecifická. Organizačná štruktúra, ako aj vecná a územná kompetencia jednotlivých služieb CO v rámci Zs. kraja boli podobné, nie však totožné.

Zdravotnícka služba CO (ZDRS CO) bola nepochybne najrozsiahlejšou službou s vnútorne členenou štruktúrou. Jej početné úlohy môžeme zhrnúť do jednej

⁸ V dokumentoch sa často vyskytuje názov sily CO miestneho hospodárstva. Názov zastrešuje spoločné riadenie komunálnej služby CO a krytovej služby CO. Vzhľadom na to, že v okresoch krytová služba neexistovala v podobe samostatnej služby, pojem štáb síl CO miestneho hospodárstva a pojem komunálna služba CO okresu sú vlastne obsahovo totožné.

⁹ V roku 1960 sa v dokumentoch uvádzala aj zatemňovacia služba CO alebo aj maskovacia služba. Potreba týchto činností ako samostatných služieb sa nepreukázala, pretože táto činnosť spadala do povinností iných služieb: komunálnej, dopravnej, krytovej a jednotiek, ktoré zabezpečovali objekty CO.

¹⁰ Pod termínom kategorizované mesto sa rozumie mesto, ktoré by v prípade vojny mohlo byť vystavené jadrovému úderu nepriateľa. Kategorizácia miest v rámci Zs. kraja vyplývala z vládneho uznesenia č. 228 z 12. marca 1958. Bratislava bola považovaná za mesto zvlášťnej kategórie, mesto Trenčín bolo zaradené do II. kategórie, mestá Nitra, Trnava a Komárno do tretej kategórie. Ostatné mestá neboli kategorizované. Kategorizované boli aj objekty CO na objekty zvlášťnej skupiny, objekty I. a II. kategórie a objekty nekategorizované.

vety: zachraňovať životy a zmierňovať utrpenie obyvateľstva zasiahnutého účinkami jadrových, chemických, bakteriologických alebo klasických zbraní v prípade ich masového použitia útočníkom. Išlo najmä o poskytovanie zdravotníckej pomoci všetkých stupňov zasiahnutým osobám, vrátane odsunu a špeciálnej očisty. Veliteľom ZDRS CO Zs. kraja bol vedúci odboru zdravotníctva kraja, zástupcom veliteľa bol riaditeľ Krajského ústavu národného zdravia. Veliteľmi ZDRS CO okresov boli vedúci odborov zdravotníctva ONV a ich zástupcami riaditelia okresných ústavov národného zdravia. Náčelník štábu ZDRS CO kraja bol súčasne vedúcim skupiny ZÚ pri KÚNZ a náčelník štábu ZDRS CO okresu bol súčasne vedúcim skupiny ZÚ pri OÚNZ. V podmienkach jadrovej vojny sa predpokladalo paralyzovanie zdravotníckeho systému niektorých miest, a preto záchranný zdravotnícky systém Zs. kraja musel byť postavený za pomoci okresov napadnutému mestu, v prvom rade Bratislave. Z tohto pohľadu je potrebné vnímať existenciu štábov CO pri OÚNZ, prípravu oddielov lekárskej pomoci, ako aj sektorových, pomocných a odsunových nemocníc.

Stavebno-technická služba CO (STCHS CO) ako samostatná služba vznikla oddelením záchranných a strojných útvarov od komunálnej služby CO s účinnosťou od 1. 7. 1960. Išlo o útvary, ktoré podliehali jednotlivým okresným stavebným podnikom. Táto služba sa pripravovala na pomoc mestám po vzdušnom napadnutí, najmä jadrovými údermi, mala vyslobodzovať obyvateľstvo, ktoré prežilo v zavalených krytoch a domoch, a to vykonaním neodkladných oslobodzovacích, odpratávacích a obnovovacích prác. Veliteľom STCHS CO Zs. kraja bol vedúci odboru výstavby Zs. KNV, jeho 1. zástupcom bol riaditeľ krajského združenia národných podnikov v stavebníctve. Veliteľmi STCHS CO okresov boli vedúcimi odborov výstavby ONV. Podliehali im prápory STCHS CO, ktorých veliteľmi boli riaditelia jednotlivých závodov stavebnej výroby v okrese.

Zásobovacia služba CO (ZS CO) sa reorganizáciou vyčlenila z komunálnej služby CO v roku 1960. Jej úloha spočívala v zabezpečení stravovania obyvateľstva po odsunutí do zberných stredísk a pozdĺž evakuačných ciest, odievania a stravovania osôb miest zničených po vzdušnom napadnutí, stravovania núdzových zariadení rozvinutej ZDRS CO, ako aj všetkých príslušníkov CO nasadených do záchranných akcií. Služba bola zodpovedná aj za ochranu, odmorovanie a dezaktiváciu potravín a poľnohospodárskych produktov. Veliteľom ZS CO Zs. kraja bol vedúci odboru obchodu Zs. KNV. Veliteľmi ZS CO okresov boli vedúci odborov obchodu ONV. Disponovali vývarovými čatami, čatou stravovacou, čatou zásobovacou a pohyblivou vývarovou čatou, ktoré boli zostavené z pracovníkov obchodných organizácií a podnikov reštaurácií a jedální.

Dopravná služba CO (DS CO) ako samostatná služba vznikla vyčlenením zo služby komunálnej v súvislosti s rozčlenením odboru miestneho hospodárstva a dopravy KNV a ONV v roku 1960 na dva odbory. Pri hrozbe nepriateľského úderu bola od DS CO závislá realizácia evakuačných plánov na odsun obyvateľstva z Bratislavy a z kategorizovaných miest, ako aj evakuácia štátnych orgánov, spoločenských, vedeckých a výskumných inštitúcií, školských, sociálnych a iných zariadení, a tiež kultúrnych pamiatok. Po začatí úderov nepriateľa bola pripravená na zabezpečenie odvozu postihnutých osôb do rozvinutej siete zariadení ZDRS CO. Pre prípad jadrových úderov disponovala DS CO vo svojej štruktúre aj stanicami odmorovania dopravných prostriedkov. Veliteľom DS CO okresu bol vedúci podniku ČSAD v okrese.

Cestno-mostná služba CO (CMS CO) vznikla ako samostatná služba v roku 1960 vyčlenením z komunálnej služby CO. Bola určená na obnovu zničených cestných a železničných komunikácií a mostov. Veliteľmi CMS CO okresov boli vedúci okresných cestných správ. Štruktúra riadenia CMS CO a DS CO sa odlišuje od ostatných služieb; vedúci odboru dopravy Zs. KNV bol veliteľom síl služieb CO dopravy Zs. kraja a podliehal mu krajský veliteľ DS CO a krajský veliteľ CMS CO. Analogicky vedúci odboru dopravy ONV boli veliteľmi síl okresných služieb dopravy CO.

Požiarňa služba CO (PS CO) mala tradičné úlohy; v prípade jadrového napadnutia mesta by však PS CO musela čeliť nielen požiarom objektov, ale celým horiacim zónam napadnutého mesta. Veliteľom PS CO Zs. kraja bol vedúci vnútorného odboru Zs. KNV. Jednotky boli utvorené z verejných a dobrovoľníckych útvarov a zborov.

Komunálna služba CO (KMS CO) sa špecializovala na včasné ukrytie obyvateľstva miest, žiactva a osadenstva podnikov v prípade nebezpečenstva vzdušného útoku nepriateľa a tiež na zabezpečenie zatemňovacích opatrení. Po jadrovom útoku nepriateľa mala zabezpečiť odmorenie a dezaktiváciu odevov, ulíc, verejnej zelene a prostriedkov mestskej dopravy a pochovanie mŕtvych. Rátalo sa s tým, že uvedené úlohy bude plniť v masovom meradle. KMS CO pozostávala z komunálneho, krytového a zatemňovacieho útvaru. Komunálny útvar mal rotu zdravotno-technickú, odmorovaciu, stanicu odmorovania odevov, v mestách s vodným tokom aj čatu pre zriaďovanie dočasných priechodov cez vodné toky, v kategorizovaných mestách tiež družstvo pre vyhľadávanie zavalených úkrytov. Veliteľom krytového útvaru bol riaditeľ bytového podniku alebo vedúci domovej správy. Veliteľstvo a štáb KMS CO okresu bol zostavený zo zamestnancov odboru priemyslu ONV. Funkcia náčelníka štábu KMS CO v kategorizovaných mestách bola systemizovaným miestom. Personálnu základňu pre útvary KMS CO okresov tvorili podniky komunálnych služieb a domových správ. Organizač-

ná štruktúra KMS CO mala tú zvláštnosť, že existovala len na úrovni ONV a v meste Bratislava. Na stupni kraja bola KMS CO súčasťou síl CO miestneho hospodárstva.

Krytová služba CO (KTS CO) v rámci Zs. kraja existovala ako samostatná služba CO len v Bratislave, v systéme CO okresov KTS CO fungovala ako súčasť KMS CO. V rámci Zs. kraja pôsobil štáb síl CO miestneho hospodárstva, ktorému podliehala KMS CO na stupni okresov a štáb síl CO miestneho hospodárstva v Bratislave (rovnaký štáb existoval tiež v Prahe, Brne, Ostrave a Plzni), ktorého veliteľom bol vedúci odboru miestneho hospodárstva MsNV v Bratislave. Jemu podliehal veliteľ KMS CO mesta a veliteľ KTS CO mesta. KTS CO zabezpečovala údržbu a správu krytov už v mierovom období.

Polnohospodárska služba CO (PHS CO) realizovala prípravy na odstránenie následkov vzdušného napadnutia pri použití jadrových, chemických a bakteriologických zbraní na rastlinnú a živočíšnu výrobu. Služba bola pripravená na odmorovanie a veterinárnu očistu hospodárskych zvierat a odmorovanie a dezaktiváciu poľnohospodárskych kultúr, lesných porastov a vody pre zvieratá. Veliteľom PHS CO Zs. kraja bol vedúci odboru poľnohospodárstva KNV a veliteľmi PHS CO okresov boli vedúci odborov poľnohospodárstva ONV. Jednotky PHS CO boli zostavené z pracovníkov poľnohospodárskych podnikov.

Vodohospodárska služba CO (VDS CO) bola pripravovaná na to, aby po vzdušných útokoch zabezpečila ochranu, odmorovanie a dezaktiváciu vody, vodovodov, kanalizácií a vodných zdrojov, takisto aby zabezpečovala núdzové zásobovanie obyvateľstva pitnou vodou. Veliteľom VDS CO Zs. kraja bol vedúci odboru vodného hospodárstva kraja a veliteľmi VDS CO okresov boli vedúci odborov vodného hospodárstva okresov, ktorí boli súčasne aj veliteľmi okresných jednotiek VDS CO. Ich zástupcami boli náčelníci okresných vodohospodárskych správ. Okresné jednotky VDS CO boli zostavené z pracovníkov týchto správ.

Poriadková a bezpečnostná služba CO (PBS CO) bola organizačne aj kompetenčne spojená s činnosťou Zboru verejnej bezpečnosti. Bola pripravená postarať sa o verejný poriadok po vyhlásení mimoriadneho stavu a v priebehu vojny pri uskutočňovaní evakuácie a likvidácie následkov vzdušného napadnutia. Služba mala chrániť majetok obyvateľstva, kontrolovať zatemňovacie opatrenia a identifikovať usmrtené osoby.

Plynárenská služba CO (PLS CO) a *energetická služba CO (ESE CO)* boli určené na obnovu plynových a energetických sietí a zariadení zničených nepriateľom.

Spojovacia služba CO (SPS CO) uskutočňovala technicko-organizačné opatrenia na zabezpečenie spoľahlivého spojenia všetkých štábov CO. Na stupni okresu sa tieto služby nebudovali, existovali len na stupni kraja a boli vytvárané

z pracovníkov príslušného plynárenského, energetického podniku alebo podniku telekomunikácií.

Celý systém CO, organizovaný štátnymi orgánmi, bol prepojený na činnosť dobrovoľných spoločenských organizácií, ktoré zabezpečovali prípravu verejných útvarov CO miest a objektov. Zväz pre spoluprácu s armádou budoval skupiny svojpomoci, čo boli technické a krytové družstvá určené na plnenie úloh CO v budovách (objektoch). Československý Červený kríž zabezpečoval prípravu verejných zdravotníckych útvarov ČsČK. Zväz požiarnej ochrany organizoval domové požiarne hliadky.

Nová územná organizácia, platná od 1. 7. 1960, si vyžiadala zmenu štruktúry CO v Zs. kraji. Jednotlivé štáby CO na krajskej úrovni prevzali agendu a materiál CO zrušeného Nitrianskeho kraja. Novozriadené okresy prevzali služby CO zrušených okresov.

Do správy oddelenia ZÚ Zs. KNV sa tiež dostávala agenda z činnosti krajskej evakuačnej komisie, ktorá pôsobila pri KNV. Činnosť evakuačných komisií pri KNV a ONV vymedzilo vládne uznesenie č. 50 z roku 1958. Na základe vládneho uznesenia č. 71 z 10. 6. 1960 predsedom tejto komisie na úrovni kraja bol 1. námestník predsedu KNV, ktorý bol súčasne predsedom plánovacej komisie KNV. Evakuačná komisia sústreďovala požiadavky na evakuáciu osôb a odvoz cenných zariadení štátnych orgánov, podnikov, inštitúcií a ďalších zložiek, spracúvala evakuačné plány a spolupracovala s DS CO.

Agenda štátnych mobilizačných rezerv (ďalej len ŠMR) sa vzťahovala na rezorty zdravotníctva, dopravy, výstavby, vodného hospodárstva, poľnohospodárstva a miestneho priemyslu. Vládne uznesenie č. 250 z 23. 5. 1959 rozhodlo preniesť účtovnú agendu o ŠMR, vedenú doposiaľ na oddeleniach ZÚ ministerstiev, najneskôr do 1. 1. 1961 na Správu štátnych hmotných rezerv.

Osobitosti registratúrneho obdobia utajovaných písomností

Správa registratúry oddelenia ZÚ Zs. KNV mala svoje špecifiká, ktoré boli dané všadeprítomnou zásadou utajenia. Ministerstvo vnútra ako garant utajenia v štátnej správe vydávalo smernice, ktoré upravovali správu registratúry utajovaných písomností – t. j. spôsob spracovania, označovania, evidovania, odosielania a prijímania písomností, ich vybavovania a vyradovania. Jednotlivé ústredné orgány štátnej správy vydávali smernice, ktorými vymedzovali predmet služobného a štátneho tajomstva svojho rezortu, čo zaväzovalo spracovateľov označiť vlastné písomnosti príslušným stupňom utajenia. Písomnosti utajovaného charakteru boli postupované alebo prijímané v rámci kraja vždy po línii oddelení (skupín) ZÚ smerom k ústredným orgánom štátnej správy, alebo naopak smerom

k ONV, k podriadeným podnikom, ústavom a inštitúciám a tiež k tajným spisovniciam orgánov, ako bola krajská vojenská správa, krajská správa ZNB a p. Okruh pracovníkov, ktorí mohli pracovať s utajovanými písomnosťami, bol presne vymedzený a každý pracovník mal prístup len k utajovaným písomnostiam vo svojej sfére pôsobnosti, a to na ten stupeň utajenia, na ktorý bol preverený. V roku 1963 mohlo pracovať s prísne tajnými písomnosťami len 156 pracovníkov Zs. KNV. K mobilizačným spisom mali prístup len určení pracovníci, ktorým mobilizačné úlohy vyplývali z funkčných povinností a mali oprávnenie pracovať s písomnosťami nielen prísne tajnými, ale aj s písomnosťami mobilizačnými.

Samotná existencia jednotlivých oddelení, skupín a referentov ZÚ zabezpečovala v rámci KNV (ako aj vo všetkých dôležitých zložkách v pôsobnosti KNV) oddelené evidovanie a ukladanie písomností utajovaného charakteru. Na KNV existoval centrálny protokol na príjem a odosielanie utajovaných písomností. Na jednotlivých odboroch KNV referenti ZÚ viedli pomocné protokoly. Týchto referentov nemôžeme považovať za decentralizované spisovne, lebo zabezpečovali len evidenciu písomností počas kancelárskej fázy, teda len počas vybavovania spisu. Obeh písomností medzi centrálnym protokolom a pomocnými protokolmi sa realizoval pomocou doručovacej knihy. Tento systém zabezpečoval dokonalý prehľad a kontrolu o pohybe utajovaných písomností a osobnú zodpovednosť za písomnosti všetkými, ktorí si ich proti podpisu prevzali. Obeh písomností sa uzatvoril ich vybavením na odboroch a odovzdaním na oddelenie ZÚ Zs. KNV. Týmto spôsobom sa na ZÚ Zs. KNV systematicky tvoril ucelený registratúrny materiál. Písomnosti boli evidované a ukladané chronologicko-numerickým spôsobom, a to osobitne písomnosti označené ako tajné a osobitne písomnosti prísne tajné, vždy po kalendárnych rokoch. Písomnosti mobilizačného charakteru boli označené znakom M a boli zásadne prísne tajné. V celom súbore písomností sa nenašla ani jediná, ktorá by nebola označená stupňom utajenia a nebola registrovaná.

V priebehu registratúrneho obdobia bol spisový materiál oddelenia ZÚ Zs. KNV podrobený skartačnému konaniu. Aj tu platili prísne postupy, skartácia bola realizovaná komisionálnym spôsobom a vykonávali ju kvalifikované a skúsené osoby. Skartačné zápisy sa nedochovali, ale podľa malého počtu chýbajúcich prírastkových čísiel išlo o skartáciu v obmedzenom rozsahu. Vzhľadom na mimoriadny režim pri práci s utajovanými písomnosťami, pravidelnými kontrolami ich úplnosti, veľmi obmedzeným počtom ich užívateľov, prísnemu vyšetrovaniu a sankcionovaniu vinníkov v prípade straty spisov môžeme vysloviť domnienku, že historicky cenné písomnosti sa dochovali v úplnosti aspoň do roku 1966. Pochybnosti zostávajú pri rokoch 1967–1968, z ktorých sa zachovalo

podstatne menej písomností. Do akej miery politické uvoľňovanie v spoločnosti znížilo potrebu produkcie týchto písomností, alebo prišlo k neodbornému zásahu pri ich skladovaní v sedemdesiatych rokoch, po zániku ich pôvodcu, nie je jasné.

Tajné a prísne tajné písomnosti oddelenia ZÚ Zs. KNV z rokov 1960–1964 boli odovzdané do Štátneho oblastného archívu v Bratislave likvidačnou skupinou bývalého Zs. KNV v roku 1970, písomnosti z rokov 1965–1968 v roku 1980. Spolu bolo do archívu odovzdaných 316 archívnych škatúl a 94 archívnych balíkov, vrátane súpisov dokumentov. Množstvo škatúl, resp. balíkov v jednotlivých rokoch kolísalo v závislosti od vývoja medzinárodnej situácie, či sa politické napätie medzi protikladnými vojenskými blokmi v Európe zostrovalo (ako v roku 1961), alebo zmiernovalo. Pred odovzdaním do archívu boli všetky písomnosti odtajnené, označenie spisov tajné a prísne tajné však nebolo vyškrtnuté. Žiaľ, do archívu sa dostali len tri podacie denníky.

Postup spracovania utajovaných písomností

Písomnosti s označením prísne tajné sa zachovali z rokov 1960–1968, rok 1969 nám chýba. Tajné písomnosti sa však zachovali len z rokov 1960–1966. Sporadicky sa vyskytli aj písomnosti z rokov 1958 a 1959, ktoré boli zaevidované neskôršie. Pri usporiadaní boli tieto písomnosti ako pravé prioritárne zaradené k príslušnej tematike do roku 1960. Za pozitívnu považujeme skutočnosť, že v minulosti nedošlo na ZÚ Zs. KNV k zničeniu písomností pochádzajúcich z ústredných orgánov štátnej správy. Ich zachovanie získalo novú dimenziu vzhľadom na štátoprávne rozdelenie Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v roku 1993. Najvýznamnejšie dokumenty boli spracované práve na ústredných úradoch – teda v Prahe. Originály týchto dokumentov zostali trvalo archivované v Českej republike. Teraz máme možnosť posúdiť každú písomnosť došlú z centra a jej rozpracovanie na úrovni Zs. KNV.

Prvým krokom k archívnemu spracovaniu písomností ZÚ Zs. KNV bolo vykonanie pomerne rozsiahlej skartácie, pretože v písomnostiach, napriek skartáciám u pôvodcu, zostalo veľké množstvo bezcenných spisov. Po obsahovej stránke išlo o najrôznejšie pozvánky, urgencie, bežnú operatívnu pri riadení finančných, hospodárskych a organizačných otázok, početné mesačné hlásenia a vyhodnotenia najmä medzi krajskými a okresnými zložkami, neraz ako prejav zbytočného formalizmu. Vyraďovaných bolo aj veľa multiplikátov. Utajované písomnosti museli mať svoj sprievodný list aj s obálkou. Tieto boli taktiež vyraďované s výnimkou tých, ktoré mali výpovednú hodnotu, napr. od vysokých štátnych úradníkov. Pri málo významných agendách (najmä niektorých spisov CO na okresnej úrovni), ktoré sa opakovali v tej istej podobe v každom okrese,

bol vybraný jeden či dva okresy ako vzor a ostatné spisy boli vyradené. Ako príklad uvádzame plánované jedálne lístky v odsunových nemocniciach ZDRS CO. Skartáciou sa rozsah písomností zmenšil asi o jednu tretinu.

Pri archívnom spracovaní utajovaných písomností bola posúdená aj archívna prax na Slovensku pri archivovaní porovnateľného materiálu.¹¹ Nami zvolený postup viac rešpektoval osobitosti archívneho materiálu. Pri zvažovaní koncepcie spracovania utajovaných písomností sme stáli pred dilemou: prispôbiť formu spracovania pôvodnej registratúry, alebo vytvoriť novú prehľadnú schému vnútornej štruktúry fondu. Druhým problémom bolo, ako sa vyrovnat' s neúnosnou obsahovou nesúrodosťou materiálu. Jedna z definícií registratúry hovorí: „Registratúrou rozumieme súbor dokumentov vznikajúcich činnosťou úradu, inštitúcie, podniku alebo jednotlivca z dokumentov navzájom súvisiacich a spravovaných pôvodcom alebo právnym nástupcom.“¹² Z tohto pohľadu veľké množstvo písomností narušovalo vnútornú obsahovú integritu registratúry, pre ilustráciu uvádzame písomnosti o národnom hospodárstve, rozvoji poľnohospodárstva, analýze služieb, príprave zákonov a politických rozhodnutí, korešpondenciu ministerstiev s predsedom Zs. KNV, spisy o cirkevnej tematike a pod.

Po zvážení uvedených problémov sme spracovanie archívneho materiálu realizovali podľa týchto zásad:

1. Písomnosti oddelenia ZÚ Zs. KNV boli zhodnotené ako fondové oddelenie v rámci fondu Zs. KNV 1960–1969;
2. Každá písomnosť bola podrobená klasifikácii. Písomnosti, ktoré nemali súvislosť s obrannými a mobilizačnými úlohami štátu, boli z tohto fondového oddelenia vyňaté. Tieto premanipulované písomnosti, často pozoruhodnej informačnej hodnoty, predstavujú asi jednu pätinu z pôvodného množstva zachovaných písomností. Väčšinou ide o kvalitné, pevne zoší-

¹¹ Niektoré prístupy k spracovaniu bývalých utajovaných písomností nepovažujem za optimálne. Takéto písomnosti bývalého Zs. kraja z rokov 1949–1960 neboli pojaté ako archívny fond (oddelenie), ale boli preradené podľa svojej tematiky k príslušnému odboru KNV. Všetky písomnosti, ktoré sa vzťahovali na problematiku obrany štátu a civilnej obrany, boli pričlenené k písomnostiam vnútorného odboru KNV.

Spracovanie bývalých utajovaných písomností oddelenia ZÚ Východoslovenského KNV v Košiciach z rokov 1960–1969 dostalo formu dodatku k čiastkovému inventáru nazvaného Sekretariát predsedu KNV a rada KNV Východoslovenského kraja. Za kritérium tvorby inventárnej jednotky bolo zvolené označenie stupňa utajenia v rámci každého roka. To znamená, že v každom roku boli zvolené tri inventárne jednotky: pre spisy tajné, pre spisy prísne tajné a pre spisy neutajované.

¹² RÁKOŠ, E.: Registratúra a archívny fond, Slovenská archivistika, 1995/2, s. 160.

vané písomnosti, ktoré vznikli činnosťou ústredných úradov štátnej správy. Tieto písomnosti sme tematicky roztriedili tak, aby boli pripravené na zlúčenie s písomnosťami odborov Zs. KNV, ktoré budú inventarizované neskôr. Toto riešenie považujeme za možné, no nie ideálne, pretože zaradiť niektoré písomnosti do odboru KNV bolo zložité vzhľadom na to, že štruktúra ústredných úradov sa úplne nezhodovala s organizačnou štruktúrou KNV;

3. Registratúra utajovaných písomností predstavovala vlastne dve časti, registratúru písomností tajných a registratúru písomností prísne tajných. Po odtajnení všetkých týchto písomností, oddeľovanie v zásade obsahovo podobných písomností v tých istých rokoch, ktoré boli pôvodne označené ako tajné alebo ako prísne tajné, bolo pre účely archívneho spracovania považované za irelevantné a oba druhy písomností sme zlúčili do jedného celku;
4. Pôvodný chronologicko-numerický systém uloženia písomností bol pre potreby archívneho spracovania posúdený ako nevhodný a pri usporiadaní fondového oddelenia bol zrušený. Týmto bolo dané za pravdu teoretickému postulátu, že ak organizácia neuplatnila systematické usporiadanie svojej registratúry, archivár môže dať archívnemu fondu také vnútorné usporiadanie, ktoré považuje za najvhodnejšie.¹³
5. Spisový plán platný pre Zs. KNV v tomto období bol pre nami usporadúvané písomnosti nevyužiteľný. Nebolo mysliteľné použiť pre takéto rozsah písomností v zásade dve predpísané tematické skupiny: skupinu CO a skupinu obranyschopnosť štátu. Zvolili sme si umelú schému usporiadania písomností, ktorá rešpektuje špecifické tematické okruhy spracovaného materiálu a je totožná so štruktúrou inventárnych jednotiek;
6. Inventárne jednotky sú zvolené tak, aby obsahovali vecné skupiny, ktoré v rámci jedného roka sústreďujú buď celú rezortnú agendu s tematikou mobilizácie, alebo sa kryli so službami, ktoré tvorili krajský systém CO. Vnútorné členenie inventárnych jednotiek postupuje od dokumentov ústredného pôvodu k dokumentom na úrovni KNV a ONV, od smerníc a plánov k ich realizácii. Hlásenia ONV v rovnakej veci boli usporiadané v abecednom poradí, zápisy komisií a porád v chronologickom poradí.

¹³ KARTOUS, P.: Rešpektovanie archívneho fondu, Slovenská archivistika, 1994/1, s. 54 a 57.

Informačná hodnota utajovaných dokumentov 60. rokov

Spracované dokumenty môžu osloviť široký okruh bádateľov, ktorí sa zaoberajú vojenskými dejinami, dejinami politického systému, hospodárstva, regiónov, miest, obcí a závodov z obdobia šesťdesiatych rokov. Z „veľkých tém“ chceme upozorniť na bezprostredný odraz berlínskej krízy v roku 1961 na stupňovanie obranných opatrení v Československu.¹⁴ Dokumenty ukazujú na vysoký stupeň príprav pre prípad vojny, ktorá sa mohla reálne začať nečakaným vzdušným napadnutím s použitím jadrových zbraní. Zatiaľ čo dokumenty pražských ministerstiev dokumentujú obranné zámery v celom štáte, dokumenty krajskej a okresnej úrovne sprístupňujú formy a metódy konkrétnej realizácie príprav na vojnu vo všetkých oblastiach riadenia štátnej správy a národného hospodárstva dislokovaného v kraji bez ohľadu na to, či podniky boli riadené ministerstvami, alebo priamo KNV či ONV. Z dokumentov je možné analyzovať stav militarizácie spoločnosti, všestrannú prípravu na vojnu s cieľom dosiahnuť takú pripravenosť spoločnosti, aby v budúcej možnej vojne sa čo najviac znížil moment prekvapenia a znížili sa predpokladané apokalyptické ľudské obete.

Okrem komplexnej tematiky CO svojím významom a rozsahom upútavajú mobilizačné dokumenty. Základným typom takého dokumentu bol hospodársky mobilizačný plán (HMP) spracúvaný každým podnikom, z ktorého potom vychádzali plány prechodu z mierového hospodárstva na vojnové. Považujeme za potrebné upozorniť na istú záludnosť – HMP sa pod týmto názvom v písomnostiach nenachádzajú, z dôvodov utajenia boli skryté pod označenie „rozpočtový plán – skratka RP“. Podniky ich rozpracúvali v podobe prvého variantu (RP I), pri ktorom sa nepredpokladalo použitie jadrových zbraní, a tým podstatné narušenie výroby a predpokladalo sa súbežné vyhlásenie vojenskej a hospodárskej mobilizácie. Pri druhom variante (RP II) sa použitie jadrových zbraní bralo do úvahy. HMP boli spracúvané na obdobie 3 mesiacov od doby vyhlásenia hospodárskej mobilizácie. Presná štruktúra a podrobný obsah týchto dokumentov pre svoju odbornosť môže byť skôr čitateľná pre ekonómov než pre historikov, v každom prípade môže bádateľovi poskytnúť až detailné údaje o rôznych aspektoch hospodárskeho fungovania podnikov, ktoré boli v pôsobnosti Zs. KNV. Podniky priamo riadené ministerstvami v tomto fonde HMP nemajú.

¹⁴ Politické byro ÚV KSČ na schôdzi 29. augusta 1961 prijalo opatrenie na riešenie niektorých hospodárskych otázok súvisiacich so zvýšením pripravenosti ČSSR ako reakciu na zostrenie medzinárodného napätia pri riešení otázok Nemecka a západného Berlína. Prijalo úlohu koncentrovať kapacity stavebných organizácií na zabezpečenie rozhodujúcich akcií dôležitých pre obranu štátu.

V roku 1963 boli vydané metodické pokyny na zostavenie prvých vojnových hospodárskych plánov, ktoré mali byť vypracované v priebehu počiatočného obdobia vojny a mali nahradiť spomenuté HMP.

Mobilizačné prípravy v rámci Zs. kraja predstavovali množstvo rôznych foriem príprav, ktoré museli byť zabezpečené už v období mieru, od pripravených materiálových zásob v osobitných mobilizačných skladoch, cez rozpracovanú mobilizačnú dokumentáciu na všetkých úrovniach spoločenského a hospodárskeho života, celý záchranný systém CO až po prípravu etapných staníc, ktoré by fungovali v priebehu vojny.¹⁵ Zastúpené sú tiež dokumenty, ktoré ukazujú na pripravenosť štátnych a hospodárskych orgánov plniť úlohy pre vojenskú správu v prípade mimoriadnych udalostí, a to vytváraním materiálových zásob pre armádu, ako aj predisponovaním vybraných dopravných prostriedkov a ťažkých mechanizmov, tiež rôznych profesií v prospech armády. Detailný charakter má príprava zdravotníkov pre potreby armády.

Považujeme za dôležité upozorniť bádateľa na jednu zvláštnosť. Sprístupnené dokumenty boli pôvodcami spracované pre mobilizačné účely, alebo ako agenda CO, využiteľnosť týchto dokumentov však môže byť úplne v iných oblastiach. Plánované využitie pracovných síl v prvých troch mesiacoch vojny je presnou informáciou štatistického charakteru o personálnom obsadení úradov, ústavov, závodov, JRD a pod. v celom kraji. Precízna evidencia vozidiel celého kraja pre potreby mobilizácie umožňuje posúdiť technickú úroveň a stav motorizácie spoločnosti. Azda žiadny iný odbor Zs. KNV neniesol takú ťarchu zodpovednosti a úloh mobilizačného charakteru, ako odbor zdravotníctva. Z archívneho hľadiska sa to prejavuje detailným odkrytím údajov o zdravotníckych pracovníkoch v celom kraji. Zo spisov o materiálnom zabezpečení ZDRS CO je možné posúdiť technickú úroveň zdravotníctva aj reálnosť ich odborných úloh v prípade vojny.

Štúdiom straníckych dokumentov môžeme zistiť, že téza o vedúcej úlohe strany v socialistickej spoločnosti nebola len „okrasou čs. ústavy“, ale existoval tu mechanizmus riadenia v oblasti brannej a vojenskej politiky strany. Na krajskej úrovni sa uplatňoval prostredníctvom Výboru obrany pri krajskom výbore KSS.

Archivovanie dokumentov o investičných akciách môže mať duplicitný charakter s fondmi iných, najmä podnikových archívov. „Čaro bádania“ môže

¹⁵ Etapná stanica je súhrnný pojem, pod ktorým sa rozumie určitá služba rozvinutá na komunikáciách v rámci kraja. Rezort dopravy vykonával mobilizačné prípravy k rozvinutiu staníc technickej pomoci a staníc pre výdaj pohonných hmôt. Rezort zdravotníctva zabezpečoval prípravu staníc cestnej zdravotníckej pomoci a rezort vnútorného obchodu mal pripravených svojich zamestnancov na zriadenie cestných stravovacích staníc.

však spočívať v tom, že tu v jednom fonde môže bádateľ v komplexnosti nájsť všetky investičné úlohy kraja, ktoré sa vtedy utajovali z obranných dôvodov – výstavba letísk, banských diel, ropovodov, plynovodov, elektrických a káblových vedení, mostov, ciest a zariadení pre vojenské účely, stavieb v ťažkom a strojárskom priemysle, mobilizačných skladov, krytov. Medzi zaujímavosti patrí príprava zničenia niektorých mostov cez Dunaj a Váh v prípade vojny.

Rozdiely v množstve a obsahu písomností v jednotlivých rokoch poskytujú iný uhol pohľadu; priority obrannej a bezpečnostnej politiky riadiacich štruktúr štátu a proces dopracovania sa k odhaleniu a reagovaniu na reálne riziká dôsledkov vojny. V roku 1960 sa zistilo, že existujúce kryty nie sú odolné proti účinkom jadrového úderu a prijali sa technické opatrenia na ich zdokonaľovanie. V roku 1961 sa štáby CO zameriavali na plány ukrytia žiactva a osadenstva podnikov pred atómovou smrťou. Ako nové sa objavili plány na likvidáciu napadnutia biologickými zbraňami. Počiatkom šesťdesiatych rokov sa mimoriadna pozornosť venovala príprave zdravotníctva na podmienky vojny, personálnemu zabezpečeniu oddielov lekárskej pomoci, príprave budov na zriadenie odsunových nemocníc a s tým priamo súvisiacemu budovaniu mobilizačných zdravotníckych skladov. V roku 1962 sa výrazne rozpracovala dokumentácia k evakuácii obyvateľstva Bratislavy. O rok neskôr sa objavila nová agenda v podobe podrobného rozpracovania záchrany kultúrnych pamiatok a cenných technických zariadení formou ich odvozu z kategorizovaných miest. V roku 1963 si vládnuce miesta konečne uvedomili vážne riziko zničenia vodných priehrad v prípade vojny a zničujúce následky záplavovej vlny, opäť nasledoval rad preventívnych opatrení. V tom istom roku boli dotiahnuté do veľmi podrobnej podoby plány na zásobovanie evakuantov a ranených v prípade vojny na úrovni každého okresu.

Všetky dokumenty sú spracované v slovenskom alebo českom jazyku. S určitou iróniou na vtedajší centralizmus riadenia sa môžeme pýtať, čím sa odlišujú mnohé dokumenty, ktoré smerovali z Prahy do Bratislavy od tých, čo smerovali z Bratislavy do okresných miest. Odpoveď môže znieť, často sa odlišovali len jazykom, pečiatkou a podpismi. Svojrázny rysom dokumentov je časté používanie rôznych odborných skratiek, ktorým rozumela len úzka časť účastníkov korešpondencie, napríklad dokumenty ZDRS CO sú bez pochopenia skratiek v zásade nezrozumiteľné. Pri spracovaní fondu bolo značne problematické odhaliť zmysel všakovakých skratiek, bádateľ túto trnistú cestu absolvovať nemusí, nakoľko k inventáru pripojíme zoznam častejšie použitých skratiek v dokumentoch (asi 400). Keď je reč o skratkách, upozorníme na jednu anomáliu. Pri naznačených prekladoch dokumentov z češtiny do slovenčiny sa neraz preberali aj skratky, ktoré v slovenčine nemali slovný základ. Bežne sa napríklad používala skratka ZMS CO z českého názvu zemědělská služba CO.

ERKENNTNISSE AUS DER BEARBEITUNG GEHEIMGEHALTENER
SCHRIFTSTÜCKE DES WESTSLOWAKISCHEN
KREISNATIONALAUSSCHUSSES (KNV) IN BRATISLAVA (1960–1969)

Pavel Vimmer

Die Studie befasst sich mit der Anwendung der Theorie des Archivbestands auf die spezifische Aufgabe der archivischen Bearbeitung der Schriftstücke des Westslowakischen Kreisnationalausschusses aus den 60er Jahren, die ursprünglich geheimgehalten wurden. Unter dem Einfluss des kalten Krieges legte die staatliche Verwaltung großen Wert auf die Geheimhaltung von Informationen und realisierte die allseitige Vorbereitung der Gesellschaft auf einen möglichen Kriegszustand mit dem Einsatz klassischer, aber auch Kern- und bakteriologischer Waffen. Alle Abteilungen des Kreisnationalausschusses produzierten eine Menge geheimer und streng geheimer Schriftstücke, aus denen in der Abteilung Sonderaufgaben des KNV eine Sonderregistratur geschaffen wurde.

Die Hauptidee der Bearbeitung der Schriftstücke der Abteilung Sonderaufgaben des Westslowakischen Kreisnationalausschusses war es, aus archivtheoretischer Sicht die Berechtigung ihrer Hebung auf das Niveau einer Bestandsabteilung des Bestandes WS KNV 1960–1969 zu beweisen. Bei der Klassifizierung jedes Schriftstücks wurden jene Schriftstücke aus dieser Bestandsabteilung herausgenommen, die in ihrem Inhalt mit dem Sachgebiet der einzelnen Abteilungen des KNV übereinstimmten. Die übrigen Akten von Verteidigungs- und Mobilisationscharakter wurden ungeachtet ihres ursprünglichen Geheimhaltungsgrades zu einem Ganzen zusammengefügt und nach einem künstlichen Ablageschema geordnet, das versucht, die ganze Organisation der militärischen Vorbereitungen der Staats- und Wirtschaftsstrukturen auf Kreis- (Regional-) Ebene zu rekonstruieren.

Die archivierten Schriftstücke erschließen aus historischer Sicht komplexe Informationen über die Bereitschaft der staatlichen Verwaltung und des Wirtschaftsbereichs, im Kriegsfall den Schutz der Bevölkerung vor den vernichtenden Auswirkungen eines feindlichen Luftangriffs und den Übergang der Wirtschaft zur Kriegsproduktion zu sichern. Der Schutz der vermeintlichen Angriffsziele, in erster Linie Bratislava, aber auch die Städte Nitra, Trenčín und Komárno bestand hauptsächlich in der Vorbereitung der Evakuierung der Menschen, des Abtransports von Material und der Vorbereitung der Rettungseinheiten des Zivilschutzes für die angegriffenen Städte aus den übrigen Städten. Die Dokumente sind auch für historische Themen verwendbar, die sich auf allgemeine Fragen der Geschichte der Slowakei in den 60er Jahren beziehen.

Übersetzt von Ute Kurdelová

ÚVOD DO TERMINOLÓGIE BLAZONU (smery, polohy, vzťahy)

LADISLAV VRTEĽ

Vrteľ, L.: Introduction to the Blazon Terminology (Directions, Situations, Relations). Slovenská archivistika, Vol. XXXV, No 2, 2000, p. 24–56

Terminology of blazon, i. e. the heraldic description of arms, is an important part of heraldic terminology and has a decisive importance for the quality of heraldic creation. Several schools of blazon are being compared by the Author, mainly the French and German schools and it is investigated how they influenced the Slovak terminology. The study is focused on three terminologic spheres of terminology: 1. Terms concerning the direction of charges in the shield. 2. Terms concerning relations among several charges in the shield. This study constitutes a part of the Author's contribution covering the Slovak heraldic terminology in general.

Heraldry, Blazon, Heraldic Terminology, Slovakia

PhDr. Ladislav Vrteľ, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Blazon je slovný opis erbu – tak znie jeho najstručnejšia a azda aj najznámejšia definícia. Podrobnejšie definície heraldického blazonu zdôrazňujú, že ide o odborný opis erbu, resp. že ide o opis erbu podľa určitých zásad a pravidiel.¹ Pri blazonovaní sa používa veľmi špecifická heraldická terminológia a rešpektuje sa stanovený postup pri opise jednotlivých súčastí erbu. Špecifickosť blazonovania v jednotlivých jazykoch je daná nielen veľmi osobitým heraldickým názvoslovím, ktoré sa v bežnom jazyku často vôbec nepoužíva, ale aj celkovou, v bežnom jazyku azda neobvyklou konštrukciou heraldickej vety – blazonu – verbali-
zujúceho obsah erbu.

Význam blazonu tkvie v tom, čo heraldici zvyknú nazývať podstatou heraldickosti znamenia, ktoré sa chce považovať za erb. Heraldici považujú za podstatu heraldiky nie kresby erbov, ale blazony. Tak napríklad K. Schwarzenberg vo svojej Heraldike píše, že „blazon je základom heraldiky“ a pokračuje, že „prvou a základnou schopnosťou toho, kto sa heraldike učí, je umenie vo vide-
nom erbe rozoznať, čo patrí do slovného opisu, blazonu, čiže do jeho podstaty, a čo sú výtvarné detaily, ktoré závisia od slohu a vkusu umelca, pričom na základe tejto schopnosti sa možno naučiť videný erb blazonovať a naopak blazo-

¹ OSWALD, G.: Lexikon der Heraldik. Leipzig 1984, s. 86.

novaný erb bez predlohy nakresliť“.² D. L. Galbreath k tomu dodáva, že „aj nové erby je potrebné vytvárať tak, aby boli v klasickej terminológii blazonovateľné a to i vtedy, keď budú obsahovať moderné figúry“.³ Inak erby skutočne vznikajú nemôžu.

Blazon je v určitom slova zmysle „skúškou správnosti“ každého erbu. Čo nemožno blazonovať tak, aby to bolo možné spätne nakresliť, do erbu nepatrí. Podstatou heraldiky je jednoduchosť a stručnosť. Ak obsah erbu nemožno jednoducho a stručne slovne vyjadriť, nepôjde zrejme o dobrý erb. Pritom nie je potrebné pripomínať, že je rozdiel, ak niečo nevieme blazonovať, pretože sme sa nenaučili techniku blazonu, nepoznáme heraldickú terminológiu a je teda chyba v nás, alebo či je kresba jednoducho neblazonovateľná, pretože nejde o všeobecne známu heraldickú figúru, štylizáciu, kompozíciu a pod.

Blazon má byť stručný. Má byť taký stručný v slove, aký má byť erb stručný v kresbe. Úspornosť v slove má korešpondovať s úspornosťou v zobrazení erbu, a to s úspornosťou tak v kresbe, ako aj vo farbe.

Blazon určitého erbu je stály. To sa vzťahuje, pochopiteľne, na obsah heraldickej vety – blazonu – nie na slovosled či jazyk, v ktorom je blazon zostavený, ani nie na úzus či tradíciu, ktorá sa pri formulácii blazonu zohľadňuje. Aj vtedy, ak ho preložíme heraldicky obvyklým spôsobom do cudzieho jazyka, bude to stále ten istý blazon, ten istý erb. Teda blazon: „medzi dvomi hviezdami veža“ je identický s blazonom: „veža, sprevádzaná po bokoch hviezdami“ i blazonom: „veža po bokoch s hviezdami“. Ide trikrát o ten istý blazon, trikrát o ten istý erb.

Blazon vlastne ani nemusí byť napísaný a erb nemusí byť nakreslený. Pritom však heraldik pri pohľade na nakreslený erb vie, či ide o erb dobrého blazonu, teda dobrý erb, alebo nie. Už pri pohľade naň vníma jeho blazon ako rozhodujúcu kvalitu. Na druhej strane heraldik má estetický pôžitok aj zo samotného napísaného či vysloveného blazonu, nemusí erb vidieť. Slovom, vizualizácia erbu a jeho verbalizácia sa vzájomne evokujú a predstavujú tak dve stránky toho istého fenoménu – erbu. Blazon sa musí dať vizualizovať – stvárať, heraldická kresba sa musí dať verbalizovať – blazonovať.

Ak zdôrazňujeme význam blazonu, zdôrazňujeme tým zároveň aj význam heraldickej terminológie. Veď blazon je bez odborného heraldického názvoslovia nemysliteľný. Tu je však vhodné pripomenúť, že terminológia blazonu nie je identická s heraldickou terminológiou, ktorá je, pochopiteľne, všeobecnejším

² SCHWARZENBERG, K.: Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě. Praha 1941, s. 14.

³ GALBREATH, G. L. – JÉQUIER, L.: Lehrbuch der Heraldik. Battenberg-Verlag, München 1979, s. 89.

pojmom. Heraldickú terminológiu totiž môžeme rozdeliť na praktickú a teoretickú. Kým pod praktickou rozumieme predovšetkým terminológiu používanú pri verbalizácii erbu (blazonovaní), pod teoretickou heraldickou terminológiou rozumieme terminológiu súvisiacu so základmi heraldiky ako vedy (heraldika, erb...), typológiou erbov (rodové, cirkevné, komunálne...), označovaním súčastí erbu (prilba, klenot, točenica, nosič, stan...), typológiou týchto súčastí (turnajová prilba, pomocný klenot...), typológiou erbových figúr (figúry heroldské, heraldické...), charakteristikou znamenia (hovoriace, zamestnanecké...). Tieto a ďalšie termíny sa zväčša v blazone vôbec nepoužívajú, sú však základom heraldiky ako vedeckej disciplíny. Uplatňujú sa pri kritickom hodnotení erbov a ich jednotné chápanie má pre existenciu heraldickej teórie a heraldickej vedy základný význam. Kým táto teoretická heraldická terminológia je dôležitá pre heraldickú vedu, terminológia blazonu má rozhodujúci význam pre kvalitu erbovej tvorby.

Počiatky blazonovania sú v podstate rovnako staré ako samotné erby. Siahajú do 12. storočia, sú v latinskom jazyku a svojou štruktúrou ešte neustálené.⁴ V 13. a začiatkom 14. stor. sa čoraz v širšej miere objavujú v Anglicku a Francúzsku blazony používajúce nie latinskú, ale starofrancúzsku či anglo-románsku terminológiu, a spolu s ňou aj špecifické slovné spojenia a obraty, pripomínajúce dnešnú anglickú a francúzsku heraldickú terminológiu. Nemecká heraldická terminológia bola spočiatku tiež ovplyvnená „univerzálnou“ starofrancúzskou heraldickou terminológiou, osamostatnila sa však a v podstate všetky termíny nahradila nemeckými. Heraldická terminológia, používaná v anglickom a francúzskom jazykovom prostredí, zotrvala pri tradičnej terminológii, majúcej svoje východiská v latinčine, normansko-románskom jazyku 12. storočia a zároveň využívajúcej výrazy prinesené križiakmi z arabského sveta. Anglická a francúzska heraldická terminológia tak ostali podnes dvojčencami. V detailoch sa síce odlišujú, no v základnej terminológii a v celkovom úze syntaxe blazonu sú v podstate identické. Je zvláštne uvedomiť si, že pri rozpínavosti angličtiny, suverénne prenikajúcej cez hranice anglofónneho sveta, existuje v samotnom anglickom jazyku špecifický a veľmi úzkostlivo strážený ostrov starofrancúzskej heraldickej terminológie, do ktorej je zavinená jedna z najposvätnějších tradícií anglickej histórie a kultúry.

Umenie blazonu doviedli k dokonalosti heraldici v 17.–18. storočí. Osobitne to platí pre francúzsky blazon, pretože predovšetkým on predstavuje od tých čias vcelku dokonalý systém heraldického opisu. V stručnosti by sa dalo povedať, že

⁴ Taký je napríklad najstarší nemecký opis erbov v *Clipearius Teutonicorum* (1242–1249), GALBREATH, G. L. – JÉQUIER, L.: c. d., s. 289.

jeho autori sa usilovali systém prepracovať tak, aby každý blazon bol čo najstručnejší. Musel byť teda formulovateľný v najkratšej možnej forme, pritom však mal byť výstižný, jednoznačný, pre zasväteného priezračný. Na to bolo potrebné kodifikovať množstvo špecifických jednoslovných výrazov na označenie pojmov, ktoré majú v iných jazykoch dvoj či viacslovné pomenovanie. Už anglický blazon je o čosi jednoduchší, keďže sa natoľko nevyhýba viacslovným výrazom. Nemecký blazon zasa využíva schopnosť nemčiny vytvárať síce jednoslovné, no veľmi zložité substantíva. Na porovnanie môžeme uviesť krátku tabuľku s výrazmi označujúcimi elementárnu erbovú figúru – brvno (vodorovný pruh, pás).

Očividné sú najmä krátke, jednoslovné francúzske heraldické výrazy pre jednotlivé polohy tejto figúry.

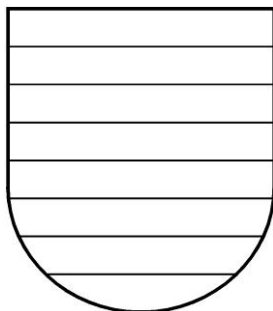
francúzština	angličtina	nemčina	slovenčina
<i>fasse</i>	<i>fess</i>	<i>Balken</i>	<i>brvno</i>
<i>bande</i>	<i>bend</i>	<i>Schrägbalken</i>	<i>šikmé brvno</i>
<i>barre</i>	<i>bend sinister</i>	<i>Schräglingsbalken</i>	<i>ľavošikmé brvno</i>

Rozdiel medzi francúzskou a nemeckou heraldickou terminológiou však nespočíva len v metóde tvorby termínov, no v niektorých situáciách aj v celkovom prístupe ku kompozícii heraldickej vety – blazonu. Tak napríklad francúzska ani anglická terminológia nepoužívajú na označenie heraldických farieb termíny z vlastných jazykov.⁵ To nemecká heraldická terminológia je v tomto ohľade viac súčasná, praktickejšia a racionálnejšia.

Úzus (anglo)francúzskeho a nemeckého blazonu je odlišný aj v iných oblastiach. Táto odlišnosť je zreteľná napríklad pri pomenovaní viacnásobného, no nepárneho súbežného delenia či štiepenia štítového poľa. Použime vari každému známy príklad mladšieho „pruhovaného“ uhorského štátneho znaku. Má podobu štítového poľa, rozdeleného siedmimi horizontálnymi rezmami na osem striedavo červených a strieborných pruhov. Kým (anglo)francúzsky blazon konštatuje, že štít je delený na osem pruhov, nemecký uvádza, že štít je sedemkrát delený. Slo-

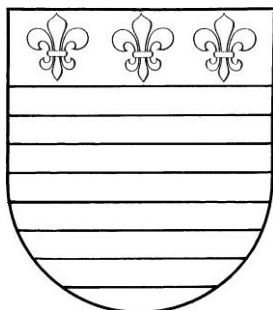
⁵ Na označenie heraldických farieb sa tu používajú zrejme z arabského sveta prevzaté výrazy. Pre červenú, modrú, čiernu a zelenú sú to termíny: *gueules*, *azur*, *sable*, *sinople* – v anglickej verzii *gules*, *azure*, *sable a vert*, teda nie *rouge*, *bleu*, *noir a vert*, resp. *red*, *blue*, *black a green*. Latinský vplyv je zreteľný vo výrazoch *dextré* (sprevádzaný vpravo), *sénestré* (sprevádzaný vľavo), *pal* (kôl, z latinského *palus*), *fess* (brvno, doslova však páska, z latinského *fascia*) a pod. Nemecká terminológia používa v blazonoch bežné nemecké výrazy tak na označenie farieb, ako aj figúr.

vom, podľa prvého úzu je potrebné si všímať počet pruhov, podľa druhého však počet delení.

Pokiaľ ide o odlišnosti pri zvyklostiach aplikovaných pri niektorých kompozíciách blazonu, možno spomenúť napríklad blazony erbov s hlavou erbu (širším pruhom, tiahnucim sa popod horný okraj štítu). Kým francúzsky blazon sa venuje najskôr dolným častiam erbu (i keď je delený či štvrtený) a naostatok opíše hlavu erbu, nemecký, naopak, opíše najskôr hlavu a až potom zvyšnú časť erbu.

Ak by sme chceli ilustrovať oba spôsoby, môžeme si zobrať príklad blazonu všeobecne známeho staršieho erbu Košíc zo 14. storočia.

Jeho blazon by podľa francúzskeho úzu znel: *(štít) delený na osem častí strieborných a červených, nad tým všetkým modrá hlava s tromi zlatými ľaliami*, kým blazon toho istého erbu podľa nemeckého úzu by znel: *pod modrou hlavou, preloženou tromi zlatými ľaliami, sedemkrát strieborno-červeno delený (štít)*.

Je kuriózne, azda i príznačné pre nevykrištalizované umenie blazonu v Uhorsku 14. stor., že blazon pre Košice z roku 1369 v listine znie: (parafrázujeme) „*pod modrou hlavou s tromi zlatými ľaliami osem striedavo strieborných a čer-*

vených pruhov“.⁶ Z pohľadu spomenutých dvoch, dnes vyhranených terminologických škôl by sme povedali, že štruktúra košického blazonu je nemecká (uprednostňuje hlavu erbu) a opis dolnej časti erbu francúzsky (uvádza počet pruhov a nie počet rezov, ktorými sú vytvorené).

Pohľad na francúzsku a nemeckú heraldickú terminológiu nám tak odhaľuje viaceré odlišnosti týkajúce sa nielen špecifickosti používaného názvoslovía, koreniaceho vo väčšej či menšej miere aj v iných jazykoch (latinčine, francúzštine, arabčine...), ale aj v štruktúre blazonu podľa (anglo)francúzskeho či nemeckého úzu.

Pri pohľade na používanú slovenskú heraldickú terminológiu môžeme konštatovať, že charakterom názvoslovía a štruktúrou blazonu patrí jednoznačne do terminologického okruhu podľa nemeckého úzu. Bolo by isto zaujímavé študovať blazony uhorských armádesov v jednotlivých storočiach a pokúsiť sa ich komparovať s dobovou praxou v iných krajinách. No z hľadiska dnešnej podoby terminológie slovenského blazonu to nemá veľký význam, pretože slovenská heraldická terminológia nevznikla ako jazykovo slovenské pokračovanie starších domácich, po latinsky, nemecky či maďarsky písaných heraldických prác. Vznikla prekladom heraldickej terminológie z jazykovo bližšieho českého prostredia do slovenčiny.

Moderná česká heraldická terminológia sa utvárala na prelome 19. a 20. stor., keď súčasne vyšli dve monumentálne diela českej heraldiky. Bola to jednak Heraldika V. Kráľa z Dobré Vody (1900)⁷ a – takmer súčasne – Kolářova, Sedláčkom usporiadaná a vydaná Českomoravská heraldika (1902).⁸ Druhú vlnu predstavovala aktivita v 40. rokoch, najmä práca Schwarzenbergova (1941).⁹

Prvou slovenskou prácou, venovanou sčasti aj slovenskej heraldickej terminológii, je stať J. Nováka o heraldike z roku 1956, tvoriaca súčasť učebných textov Žudel, J. – Novák, J.: Príručka diplomatiky, heraldiky a sfragistiky.¹⁰ Autor, najmä pod vplyvom spomenutej českej heraldickej terminológie, zaviedol do

⁶ V texte listiny doslova: „Zhora jeden tiahnuci sa pás modrej farby s troma obrazcami ľalií a bočne odspodu štyri línie červené a práve toľko bielych“. Preklad: J. Kirst.

⁷ KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: Heraldika. Souhrn pravidel, předpisův a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny české. Praha – Karlín, s. d.

⁸ SEDLÁČEK, A.: Martina Koláře Českomoravská heraldika I. Praha 1902. Tenže, Českomoravská heraldika II. Praha 1925.

⁹ SCHWARZENBERG, K.: Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelem k Čechám na vývojovém základě. Praha 1941.

¹⁰ ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: Príručka diplomatiky, heraldiky a sfragistiky. Vydala Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, Bratislava 1956.

slovenčiny základné heraldické termíny.¹¹ S ohľadom na vyššie uvedenú typológiu heraldických úzov (francúzskeho a nemeckého) je v tejto práci slovenská terminológia blazonu koncipovaná v duchu nemeckého úzu.¹² Rozhodnutie založiť slovenskú heraldickú terminológiu na nemeckom úze bolo rozhodne správne, keďže vlastne v celom novoveku bola uhorská heraldika ovplyvňovaná nemeckou heraldikou habsburského dvora.

J. Novák sa v spomenutej práci venuje základným erbovým figúram. Rozkresľuje a blazonuje predovšetkým príklady erbov s heroldskými figúrami, vzniknutými geometrickým členením plochy štítu. Pri aplikácii slovenskej heraldickej terminológie na mestské a obecné erby s obsahovo veľmi pestrým diapazónom všeobecných heraldických figúr sa vlastne po prvýkrát ukázali problémy, vyplývajúce z nedostatočne rozpracovanej heraldickej terminológie. Stalo sa tak pri koncipovaní práce J. Nováka Slovenské mestské a obecné erby. V práci je publikovaných čosi vyše sto blazonov konkrétnych erbov, pričom mnohé z nich vyznievajú veľmi neurčito a často vôbec nezodpovedajú vyobrazeniam, ktoré majú opisovať.¹³

Ak ostaneme na pôde mestských erbov, spomeňme, že ani v práci P. Kartouša, J. Nováka a L. Vrteľa Erby a vlajky miest v Slovenskej republike z roku 1991¹⁴ nenastal podstatnejší obrat k lepšiemu. Niektoré blazony sa síce vylepšili, vcelku však stále nevzniklo rozhodnutie koncepčne rozpracovať slovenskú heraldickú terminológiu a dôsledne ju pri formulovaní blazonov používať. Bolo

¹¹ Z českých špecifik tu J. Novák zavádza do slovenskej terminológie pojmy ako orlica, levi-
ca a pod., ktoré sú klasickej heraldike úplne neznáme, čo možno hodnotiť ako nad-
bytočné.

¹² J. Novák v spomenutej práci zavádza napríklad na označenie vodorovného pruhu označe-
nie brvno a nie páska, pri nepárnom počte štiepení a delení vymenúva počet rezov a nie
počet vzniknutých polí a pod.

¹³ Spomeňme len blazon erbu Bánoviec, ktorý má podľa autora túto podobu: „tri červené
ruže v striebornom gotickom štíte“, erb zodpovedajúci tomuto blazonu by mal mať po-
dobu strieborného štítu, v ktorom sú tri heraldické ruže umiestnené tak, že dve sú hore
a jedna pod nimi. V kresbe tohoto erbu však vidno zelenú listnatú vetvičku, ktorá sa
v hornej časti rozkonáruje na tri časti, z ktorých každá je ukončená jednou ružou, pod
strednou sú ešte dva červené puky. NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby.
Bratislava 1972, s. 84.

V spomenutej publikácii v prevažnej väčšine blazonov nie je vyznačená orientácia figúry,
pokiaľ je iná ako štandardná (teda hore, či vpravo smerujúca). Tak sa potom čerieslo –
nech už smeruje hrotom nahor (Tešedíkovo), nadol (Kňažice), nabok (Trebišov) či ne-
bodaj šikmo (Ivanka) – opisuje vždy len ako čerieslo. Podobne polmesiac, či je už polože-
ný (Smolenice) alebo vľavo otočený (Humenné), opisuje sa len ako polmesiac a pod.

¹⁴ KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEĽ L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike.
Bratislava 1991.

to azda spôsobené tým, že v oboch prípadoch – v práci J. Nováka i v práci spomenutej trojice autorov – išlo o pomerne malú skupinu erbov: V prvom prípade ich bolo 113 a v druhom 136, pričom nedochádzalo k takému frekventovanému výskytu rovnakých figúr, ktoré by vyvolalo potrebu všímať si a blazonovať zvláštnosti ich situovania, orientácie či tvaru.

Iná situácia nastala po roku 1991, keď na Slovensku nastal obrovský pohyb v oblasti komunálnej heraldickej tvorby. Navyše, v súvislosti s konštituovaním Heraldického registra SR a jeho postupnou automatizáciou sa ukázala potreba klásť väčší dôraz na systematické používanie jednoznačných pojmov na označenie určitých figúr. Už pri automatizovanom spracúvaní existujúcich starších blazonov sa v nich robili určité korekcie, majúce za cieľ zjednotiť používané názvoslovie. Toto, tentoraz už koncepčne zjednocovanie si teda vynútila digitalizácia starších blazonov, na základe ktorej vznikol register erbových figúr. Jednej figúre v určitom postavení bol vyhradený jeden číselný kód.

Podstatný krok pri zjednocovaní terminológie však nastal v súvislosti s právou knižného vydania prvého zväzku Heraldického registra. Skupina prvých 500 blazonov už predstavovala množstvo, pri ktorom sa zreteľne ukázali nedostatky dosiaľ používaného heraldického pojmoslovia. Spočívali ani nie tak v nejednotnom označovaní erbových figúr, ale práve v označení ich situovania, smerovania, celkovej kompozície a pod. Slovom, nebol problém konštatovať, že v erbe je lemeš a čerieslo, ale jednotným spôsobom vyjadriť, kam smeruje ich hrot a ich ostrie. Takéto, často špecifické slovenské požiadavky na heraldický blazon vyplývajú z charakteru súčasnej erbovej tvorby, resp. odrážajú postup, ktorým dnes erby vznikajú. Naše obecné erby totiž spravidla vychádzajú z historickej pečate obce, pričom návrh pečatného znamenia, pravdaže, nezhotovoval heraldik, ale často azda sám dedinský kováč. Pri tvorbe erbov podľa pečatí, v snahe zachovať originalitu znamenia potom vznikajú zaujímavé situácie, pri ktorých sú napríklad ruže, hviezdy či pluhové radlice stvárnené a situované spôsobom, ktorý je v západnej heraldike celkom neznámy. Je preto dôležité nájsť pre stvárnienie a situovanie znamenia v erbe heraldické pomenovanie zladené s celkovým systémom heraldického pojmoslovia a tým určitú figúru či heraldickú situáciu včleniť do heraldiky. V opačnom prípade by neostávalo nič iné, len danú figúru či situáciu, ako s heraldikou nekompatibilnú anomáliu, ponechať mimo systému erbových figúr.

V terminológii blazonu možno vyčleniť štyri základné skupiny pojmov:

1. Pomenovanie erbových figúr a ich častí¹⁵

¹⁵ Sem patrí obrovské množstvo erbových figúr, ktorých spracovanie presahuje možnosti tohoto príspevku. Veríme, že postupne sa stanú predmetom terminologického záujmu

2. Pomenovanie smerovania figúr

3. Pomenovanie umiestnenia figúry v štíte

4. Pomenovanie vzťahov medzi viacerými figúrami v štíte

Napokon, popri heraldickej terminológii, t. j. štrukturovanom súhrne odborných výrazov používaných pri blazonovaní, je vhodné ustáliť aspoň základné pravidlá pri koncipovaní blazonu, postup pri jeho konštruovaní a tiež dohodu, v čom je jeho konštrukcia záväzná a v čom ju možno prispôbiť jazyku, resp. vkusu heraldika.

V našej práci vynecháme prvú skupinu termínov, teda **termíny označujúce jednotlivé erbové figúry a ich časti**. Nielen z dôvodu, že ide o veľmi rozsiahlu terminologickú skupinu, ale i preto, lebo v praxi neprináša také veľké komplikácie ako neustálenosť termínov ostatných skupín.

Pomenovanie smerovania figúr

Ide o skupinu pomenovaní samotných hlavných smerov v štíte (lína vertikálna, horizontálna, šikmá, ľavošikmá), o pomenovania figúr situovaných v určitej línii (pojmy sklonené, položené, obrátené, prevrátené...), ako aj ustálenie toho, čo sa považuje za štandardnú pozíciu, a teda sa v blazone nehlási.

Štandardná pozícia

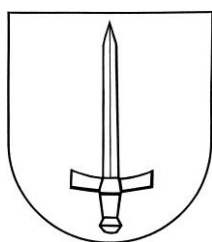
Vymedzenie štandardnej pozície jednotlivých erbových figúr azda do terminológie blazonu ani nepatrí, pretože takáto poloha sa v blazone nikdy nespomína, nehlási, zamlčuje sa. Má však pre terminológiu podstatný význam, pretože len v konfrontácii konkrétneho zobrazenia figúry so štandardom možno stanoviť veľkosť prípadnej odchýlky a zväžiť, či ju v blazone zohľadniť alebo nie.

Hlavný smer v erbe je smer **nahor**. Všetky figúry smerujú hlavou nahor. Predmety – meč, kopija, halapartňa, puška, smerujú hrotom nahor, podobne pluhová radlica, násady nástrojov – kosáka, kladiva, sekery tiež smerujú nahor. Teda kosa bez kosiska smeruje v štandardnom postavení hrotom nahor, no ak je na kosisku, potom nahor smeruje kosisko a naň nasadená kosa je v horizontálnej polohe. Podobne všetky predmety, ktoré majú rúčku, rukoväť, násadu a pod., je táto v štandardnej pozícii figúry v jej dolnej časti a smeruje zdola nahor. Platí to napríklad pre písacie brko či kľúč a pod. Jedinou výnimkou je kotva, no i to len zdanlivou výnimkou, pretože jej spätné hroty smerujú vždy nahor. Dokonca aj

a príspevky, zaoberajúce sa touto problematikou nájdú miesto aj na stránkach Slovenskej archivistiky. Na tomto mieste len pripomeňme, že súčasťou definovania erbových figúr a ich častí je aj stanovenie a pomenovanie ich štandardného postavenia.

figúry, ktoré zdanlivo nemajú vrchol – ako napríklad hviezda či ruža – smerujú nahor jedným svojím cípom či jedným zo svojich lupeňov.

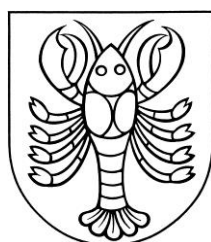
Pokiaľ ide o **symetrické figúry**, pri nich, pokiaľ sú v štandardnej pozícii, nie je potrebné hovoriť, že meč je kolmo postavený či vztýčený, že kniha je postavená a pod. Ak sa figúra v blazone opisuje ako meč, rozumie sa ním hrotom nahor smerujúci meč, ak sa opisuje ako ľalia, rozumie sa ňou stredným lupeňom nahor smerujúca ľalia.

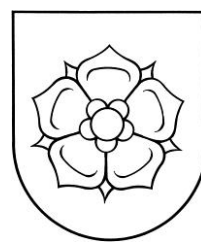
Meč

Ľalia

Rak

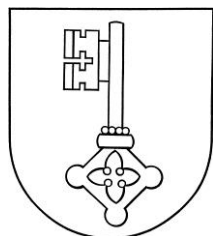

Ruža

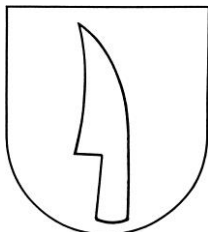
Pri odbornom opise erbu – blazonovaní – sú strany erbu akoby vymenené, čo je z hľadiska pozorovateľa vľavo, opisuje sa ako heraldicky vpravo a naopak. Príčina tejto zdanlivej nenormálnosti tkvie vo význame erbu a tým v tradícii, že naň hľadíme ako na človeka, teda pravá strana erbu je tam, kde by mal proti nám stojaci človek svoju pravicu. S tým súvisí aj tradičné označovanie druhého hlavného smeru heraldiky – smeru vpravo. Pokiaľ ide o **asymetrické figúry**, tie smerujú svojou osou nahor, no svojou určujúcou stranou vpravo. Tak napríklad z profilu zobrazované živé tvory lev, kôň, medveď, had sú zobrazované v ich ľavom profile – t. j. hľadia heraldicky vpravo. Niektoré živočíchy, najmä vtáky – orol či holubica – sa zobrazujú spredu, no hlavu majú v ich štandardnej pozícii otočenú heraldicky vpravo. Asymetrické nástroje, pokiaľ majú napríklad ostrie, sa tiež zobrazujú ako kolmo postavené, no zboku a ostrím heraldicky vpravo. Spomeňme napríklad sekeru, kosák či radlicu. Aj iné obdobné, na prednej strane sa nachádzajúce súčasti – napríklad zuby kľúča či zuby píly smerujú heraldicky vpravo.¹⁶

Len ak predmet pozostáva zo žrde a pripojenej pohyblivej časti, ako napríklad zástava, cep či bič, potom je žrd' vpravo a pripojená časť akoby ju nasledovala.

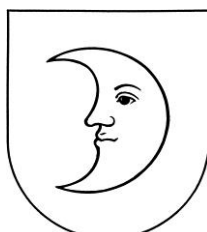
¹⁶ Existuje názor, podľa ktorého by sa nástroje mali zobrazovať v ich obvyklej pracovnej polohe, čo však musíme v heraldike odmietnuť, pretože mnohé z nich by boli nezrozumiteľné – napríklad kosák, ktorý by sa v pracovnej polohe mal zobrazovať vlastne vodorovne, v dôsledku čoho by však nik nepochopil, o aký nástroj vlastne ide.

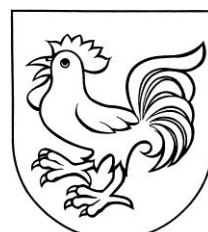
Kľúč

Čerieslo

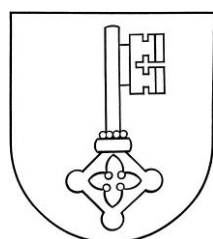
Polmesiac s tvárou

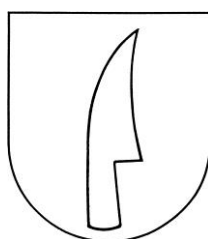
Kohút

Štandardná pozícia všetkých figúr je teda nahor, asymetrických nahor a vpravo. Keďže všetko, čo je štandardné sa nehlási, stačí v blazone uviesť napr. „v červenom štíte zlatý kľúč“, čo prakticky znamená, že v červenom štíte je zlatý kľúč zobrazený ako vztýčený či kolmo postavený, že smeruje zdola nahor, prstenec má teda dolu, zuby v hornej časti a smerujúce vpravo.¹⁷

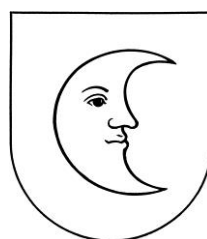
Pojem „obrátené“

Obrátený kľúč

Obrátené čerieslo

***Obrátený polmesiac**
s tvárou*

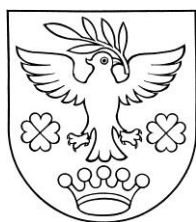

*Vľavo od štyroch z pažíte vyrastajúcich klasov
obrátené radlice –
lemeš a čerieslo*

¹⁷ Pre polohy niektorých figúr sa zaužíval špeciálny systém. Spomeňme napríklad polmesiac. Štandardný polmesiac v tvare D sa označoval ako **pribúdajúci** (rastúci), v tvare písmena C ako **ubúdajúci**, rožkami nahor ako **stúpajúci** a rožkami nadol ako **zvrátený**. KRÁL, V.: c. d., s. 129. NOVÁK, J.: c. d., s. 152. Tento systém však nie je vždy funkčný, pretože pri označení polmesiaca v šikmých polohách nemá zavedené termíny a musí tento terminologický subsystém opustiť. Podobne pri stúpajúcom polmesiaci s tvárou nie je jasné, ako je nahor smerujúca tvár otočená – čelom vpravo, alebo vľavo. Podobné terminologické subsystémy je vhodné opustiť a nahradiť funkčnejším univerzálnym systémom označovania polohy erbových figúr.

Pojem „obrátené“ (*fr. contourné*) je aplikovateľný len pri **asymetrických figúrach**. Takto označená figúra si zachováva základné postavenie, je teda vztýčená, smeruje nahor, no svojou prednou, tvárovou stranou smeruje heraldicky vľavo. Figúry teda svojím telom, pokiaľ telo nemajú tak tvárou, ostrím, zubami a pod. smerujú vľavo. Tak možno hovoriť o obrátenom levovi, koňovi, sekere, kľúči, radlici, polmesiaci...

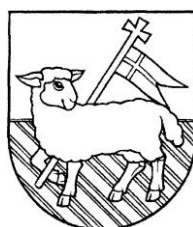
Na tomto mieste je vhodné upozorniť, že životné figúry, štandardne zobrazené buď spredu – napríklad orol, holubica – alebo z profilu – napríklad lev, baránok, kôň – no s hlavou obrátenou vľavo sa nehlásia ako obrátené, ale ako **ohliadajúce sa** (*fr. regardant, nem. widersehende*). Je teda rozdiel medzi **obráteným baránkom**, ktorý celý smeruje vľavo a **ohliadajúcim sa baránkom**, ktorý smeruje vpravo, no hľadá vľavo. **Ohliadajúci sa obrátený baránok** má naopak telo otočené vľavo, no hlavu otočenú vpravo.

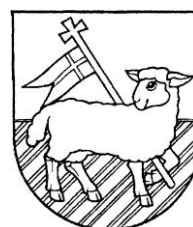
*Ohliadajúca sa
holubica*

Ohliadajúci sa lev

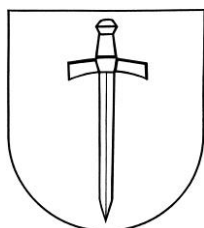
*Ohliadajúci sa
baránok*

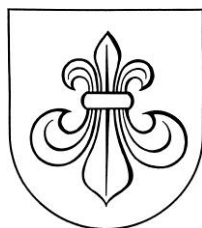
*Obrátený ohliadajúci
sa baránok*

Pojem „sklonené“

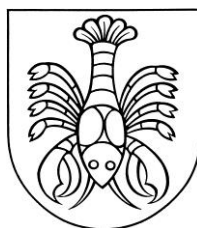
Týmto pojmom (*fr. versé*) sa označuje zmena vertikálneho smerovania figúry oproti štandardu. Mohlo by sa vysvetliť zložitejším slovným spojením ako „vrcholom, t. j. hlavou či hrotom nadol smerujúce“. Pri **symetrických figúrach** je zmena orientácie jednoduchá – napríklad výraz „sklonený meč“ znamená, že meč je v kolmej pozícii a hrotom smeruje nadol.

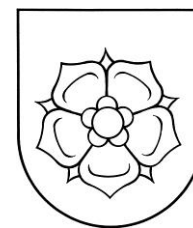
Sklonený meč

Sklonená lalia

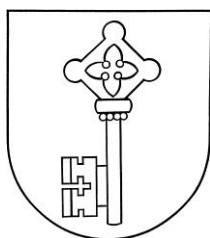

Sklonený rak

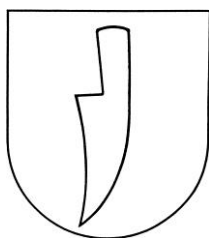

Sklonená ruža

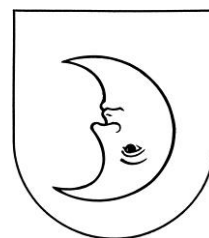
Pri **asymetrických figúrach** pojem sklonené neruší štandardné smerovanie predných, tvárových častí figúr ako sú tvár, ostrie, zuby..., tie naďalej smerujú heraldicky vpravo, čo sa, pochopiteľne, nehlási. Tak napríklad výraz „sklonený kľúč“ znamená, že kľúč je stále vo vertikálnom postavení, je však prstencom hore, zuby sú v dolnej časti a smerujú heraldicky vpravo, čo sa nehlási.¹⁸

Sklonený kľúč

Sklonené čerieslo

Sklonený polmesiac s tvárou

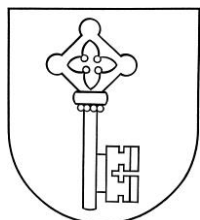
Niekedy je možné nahradiť pojem sklonené prirodzenejším výrazom – napríklad v erbe Ružomberka je ruža sklonená, no prestrelená nie skloneným šípom, ale prirodzenejšia formulácia je „zhora prestrelená šípom“.

Pojem „sklonené a obrátené“

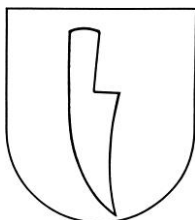
Výraz sklonené a obrátené (fr. versé-contourné) sa vzťahuje len na **asymetrické figúry** a ruší jednak štandardné vertikálne smerovanie figúry nahor, ale i natočenie jej prednej, tvárovej strany – tváre, ostria, zubov. Figúra teda smeruje hrotom či vrcholom kolmo nadol (t. j. je **sklonená**) a tvár, ostrie či zuby už smerujú heraldicky vľavo (t. j. je **obrátená**).

Tak napríklad označenie „sklonený a obrátený lemeš“ znamená, že lemeš smeruje hrotom nadol a ostrím vľavo.

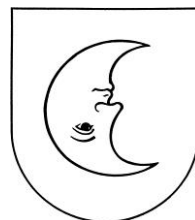
¹⁸ V českej heraldickej terminológii sa toto situovanie označuje pojmom „zvrátené“. Podobne to zaviedol aj J. Novák v práci ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: c. d., s. 146. Nemecká heraldická terminológia uprednostňuje pri takto situovaných heraldických figúrach výraz „*gesenkt*“ – t. j. spustený. Dávame prednosť výrazu sklonené, ktoré je neutrálne, nedáva označeniu figúr pejoratívny význam. V odôvodnených prípadoch možno navyše použiť ešte prirodzenejšie pomenovanie. Tak napríklad označovať symbol Ducha Svätého – nadol letiacu holubicu – pojmom zvrátená či spustená holubica je nevhodné. Pomenovanie sklonená je neutrálne a heraldicky korektné, no v tejto situácii je primeranejšie použiť výraz zlietajúca holubica.

Sklonený a obrátený kľúč

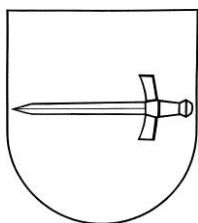
*Sklonené a obrátené
čerieslo*

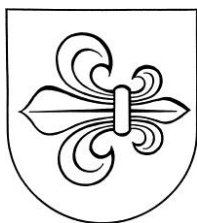
*Sklonený a obrátený
polmesiac s tvárou*

Pojem „položené“

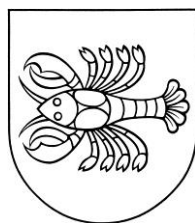
Týmto označením (*fr. couché*) sa oproti štandardnému postaveniu **symetric-kých figúr** mení ich vertikálne situovanie na horizontálne. Figúry pritom smerujú hrotom, či vrcholom heraldicky vpravo. Tak napríklad výraz „položená ľalia“ znamená, že ľalia smeruje svojím stredným lupeňom heraldicky vpravo.¹⁹

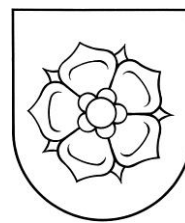
Položený meč

Položená ľalia

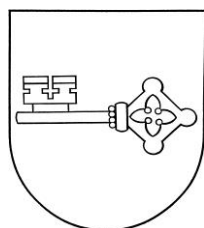
Položený rak

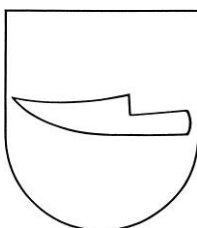
Položená ruža

Pri **asymetrických položených figúrach** ich predné, tvárové strany – teda tvár, ostrie, zuby a pod. – smerujú nahor.

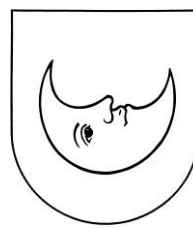
Tak napríklad výraz „položené čerieslo“ znamená, že nástroj je vo vodorovnej polohe, smeruje hrotom vpravo a ostrím nahor.

Položený kľúč

Položené čerieslo

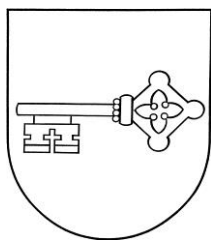

Položený polmesiac s tvárou

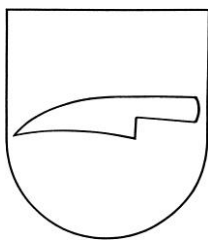
¹⁹ Takéto situovanie heraldických figúr sa uplatňuje najmä vtedy, ak sú drobnejšie heraldické figúry uložené na brvne a sledujú jeho smer.

Pojem „položené a prevrátené“

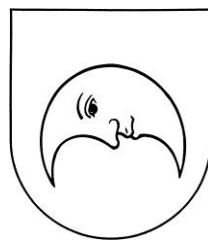
Takéto situovanie (*fr. couché-versé*) pripadá do úvahy iba pri **asymetrických erbových figúrach** a označuje sa ním taká poloha, pri ktorej figúra smeruje svojím hrotom heraldicky vpravo (t. j. je **položená**), no jej predná strana – teda tvár, ostrie, zuby a pod. – smeruje nadol (t. j. je **prevrátená**). Napríklad výraz „položený a prevrátený lemeš“ znamená, že radlica je vo vodorovnej polohe, smeruje hrotom vpravo a ostrím nadol.

Položení a prevrátený klúč

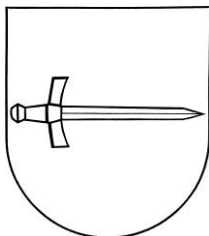
Položení a prevrátené čerleslo

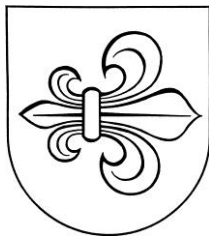
Položení a prevrátený polmesiac s tvárou

Pojem „položené a obrátené“

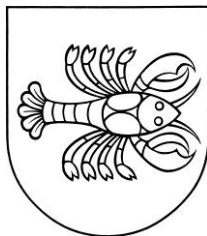
Pri **symetrických figúrach** sa týmto pojmom (*fr. couché contourné*) označuje poloha, v ktorej sú figúry vo vodorovnej polohe (t. j. sú **položené**) a smerujú hrotom vľavo (t. j. sú **obrátené**).

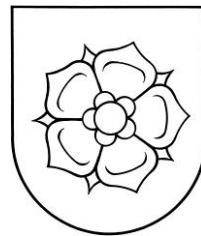
Položení a obrátený meč

Položení a obrátená ľalia

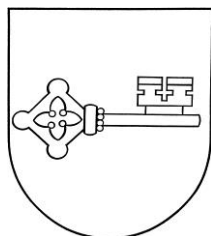
Položení a obrátený rak

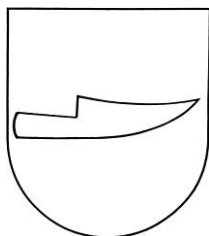
Položení a obrátená ruža

Pri **asymetrických figúrach** navyše ich predná časť – tvár, ostrie, zuby a pod. – smeruje štandardne nahor, čo nie je potrebné hlásiť.

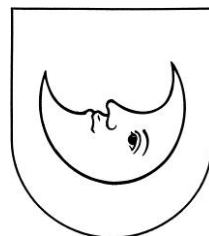
Pojmom „položený a obrátený lemeš“ sa označuje také jeho situovanie, pri ktorom je táto figúra vo vodorovnej polohe, smeruje hrotom vľavo a ostrím nahor.

***Položený a obrátený** kľúč*

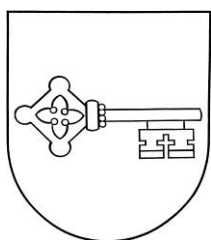
***Položené a obrátené**
črieslo*

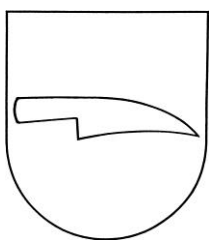
***Položený a obrátený**
polmesiac s tvárou*

Pojem „položené, obrátené a prevrátené“

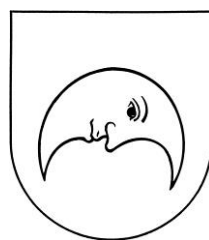
Výraz „položené, obrátené a prevrátené“ (*fr. couché-contourné-versé*) sa vzťahuje len na **asymetrické figúry** a ruší jednak štandardné vertikálne situovanie figúry, smerovanie hrotu figúry, no i natočenie jej prednej časti – tváre, ostria, zubov. Figúra je teda v horizontálnej polohe (t. j. je **položená**), smeruje hrotom či vrcholom heraldicky vľavo (t. j. je **obrátená**) a tvár, ostrie či zuby smerujú heraldicky nadol (t. j. je **prevrátená**).

***Položený, obrátený
a prevrátený** kľúč*

***Položené, obrátené
a prevrátené** črieslo*

***Položený, obrátený a pre-
vrátený** polmesiac s tvárou*

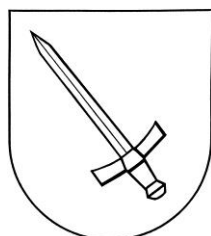
Označenie „položený, obrátený a prevrátený kľúč“ teda znamená, že kľúč je vo vodorovnej polohe, smeruje vľavo a zubami je otočený nadol.

Pojem „šikmé“

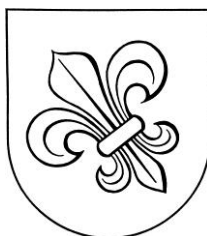
V heraldike veľmi frekventovaná línia spájajúca pravý horný roh erbu s jeho ľavým spodným rohom má v jednotlivých národných heraldických terminológiách zvláštne pomenovanie (*fr. tranché, en bande, angl. per bend*). Podobne aj línia, spájajúca ľavý horný roh erbu s jeho pravým spodným rohom, má v týchto jazykoch špecifické pomenovanie (*fr. taillé, barre, angl. per bend sinister*). V českej heraldickej terminológii sa línia pravý horný roh – ľavý dolný

roh nazýva *kosmá*, kým ľavý horný roh – pravý dolný roh sa nazýva *šikmá*. Pojmy šikmé a kosmé sú v slovenčine synonymami, predsa však adjektívum šikmé je dominantné, kým kosmé sa v bežnej reči používa veľmi zriedkavo a pociťuje sa ako určitý archaizmus. Nejednoznačnosť oboch pojmov spôsobuje v praxi i v prekladoch do cudzích jazykov problémy, preto možno odporučiť inšpirovanie sa nemeckou heraldickou terminológiou, ktorá hlavnejšiu z oboch línií, teda líniu vychádzajúcu z pravého horného rohu nazýva jednoducho „*schräg(rechts)*“, t. j. (pravo)šikmé, kým líniu vychádzajúcu z ľavého horného rohu označuje ako „*schräglinks*“ – teda ľavošikmé.

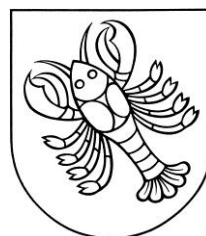
Toto označovanie je jednoznačné, nezameniteľné a preto je vhodné aplikovať ho v slovenskej heraldickej terminológii.

Šikmý meč

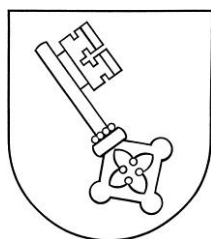

Šikmá palia

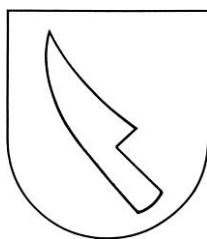

Šikmý rak

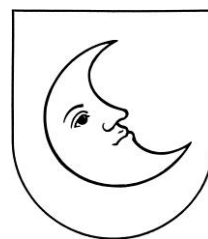
Z povedaného vyplýva, že označenie šikmé znamená situovanie figúry v línii spájajúcej pravý horný roh erbu s jeho ľavým dolným rohom. Pri **symetrických figúrach**, pokiaľ majú vrchol, hlavu či hrot, smerujú týmito časťami do pravého horného rohu. **Asymetrické figúry** sú svojimi tvárovými časťami, ostrím či zubami orientované vľavo nahor.

Šikmý kľúč

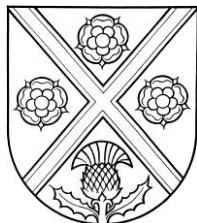

Šikmé čerieslo

Šikmý polmesiac s tvárou

Napríklad označenie „šikmý polmesiac s tvárou“ znamená, že polmesiac je uložený v línii smerujúcej do pravého horného rohu a tvárou logicky hľadá vľavo nahor.

Šikmý kríž, sprevádzaný hore a po bokoch ružami
a dolu zo špičky štítu vyrastajúcim bodliakom na dvojlistej stopke

Pojem šikmý (teda nie kosmý) kríž, zvaný aj svätoondrejský, vzniká spojením ramien šikmej a ľavošikmej orientácie, označuje sa však podobne ako v nemeckej heraldickej terminológii „*Schräggkreuz*“, teda „šikmý kríž“. Francúzska a anglická heraldická terminológia ho pomenúvajú špecifickými termínmi – fr. „*sautoir*“, resp. angl. „*saltire*“.

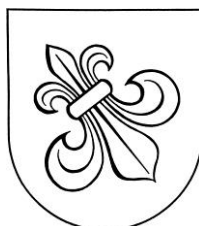
Pojem „šikmé a sklonené“

Šikmé a sklonené figúry (fr. *versé en bande*) sú situované v línii spájajúcej pravý horný roh erbu s ľavým spodným, odlišnosť je však v ich smerovaní.

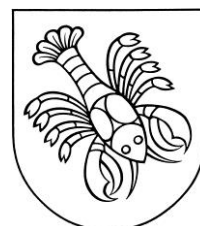
Symetrické figúry, pokiaľ majú vrchol, hlavu či hrot, smerujú týmito časťami do ľavého spodného rohu štítu.

Šikmý a sklonený meč

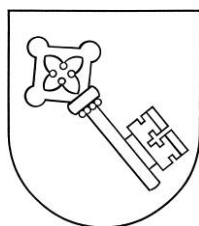

Šikmá a sklonená lalia

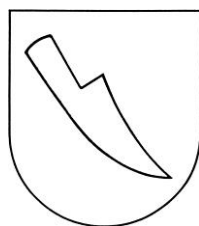

Šikmý a sklonený rak

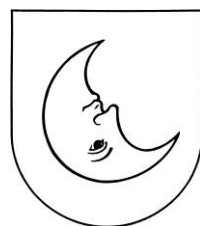
Asymetrické figúry sú svojimi tvárovými časťami, ostrím či zubami orientované stále nahor a vľavo.

Šikmý a sklonený kľúč

Šikmé a sklonené čerieslo

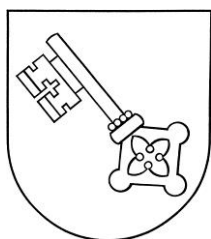

**Šikmý a sklonený
polmesiac s tvárou**

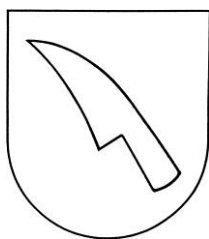
Tak napríklad označenie „šikmý a sklonený lemeš“ znamená, že radlica smeruje hrotom do ľavého dolného rohu štítu a ostrím je otočená vľavo nahor.

Pojem „šikmé a prevrátené“

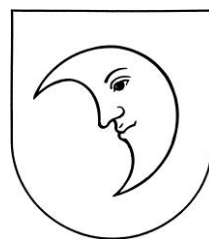
Pojem „šikmé a prevrátené“ (*fr. contourné en bande*) sa môže vzťahovať len na **asymetrické figúry**, ktoré svojím vrcholom, hrotom, hlavou a pod. smerujú do pravého horného rohu, no prednou časťou, t. j. tvárou, ostrím či zubami sú situované heraldicky nadol.

Šikmý a prevrátený kľúč

Šikmé a prevrátené čerieslo

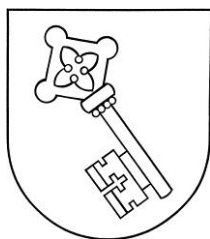

*Šikmý a prevrátený
polmesiac s tvárou*

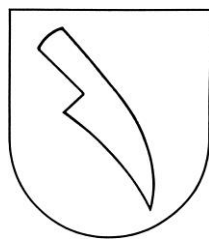
Tak napríklad pojem „šikmé a prevrátené čerieslo“ znamená, že radlica smeruje hrotom do pravého horného rohu (t. j. je **šikmá**) a ostrím je otočená nadol (t. j. je **prevrátená**).

Pojem „šikmé, sklonené a prevrátené“

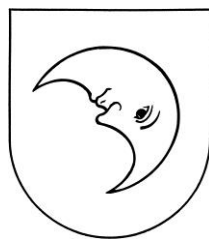
Pojem „šikmé, sklonené a prevrátené“ (*fr. versé-contourné en bande*) sa vzťahuje len na **asymetrické figúry** situované v línii, spájajúcej pravý horný a ľavý dolný roh erbu (t. j. sú **šikmé**), svojím vrcholom, hlavou či hrotom však smerujú nadol, presnejšie do ľavého dolného rohu (t. j. sú **sklonené**), no ich predná časť – tvár, ostrie či zuby smerujú nadol (t. j. sú **prevrátené**).

*Šikmý, sklonený
a prevrátený kľúč*

*Šikmé, sklonené
a prevrátené čerieslo*

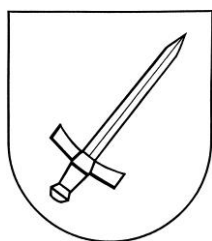

*Šikmý, sklonený a prevrátený
polmesiac s tvárou*

Tak napríklad pojem „šikmé, sklonené a prevrátené čerieslo“ znamená, že radlica je v šikmej línii, smeruje hrotom do pravého dolného rohu a ostrím je otočená nadol.

Pojem „ľavošikmé“

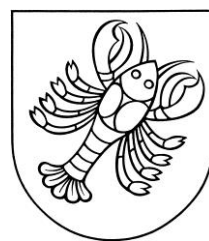
Označenie „ľavošikmé“ (*fr. en barre*) znamená, že figúra je situovaná v línii, spájajúcej ľavý horný roh erbu s jeho pravým dolným rohom. Pri **symetrických figúrach**, pokiaľ majú vrchol, hlavu či hrot, smerujú týmito časťami do ľavého horného rohu.

Ľavošikmý meč

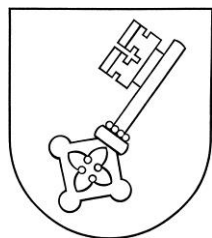

Ľavošikmá ľalia

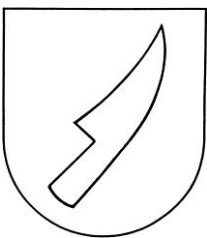

Ľavošikmý rak

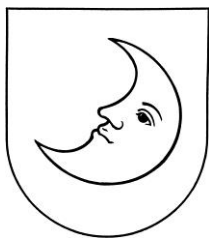
Asymetrické figúry sú svojimi tvárovými časťami, ostrím či zubami orientované vpravo nahor.

Ľavošikmý kľúč

Ľavošikmé čerieslo

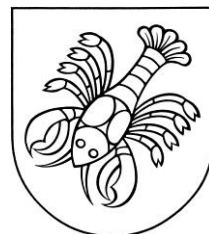
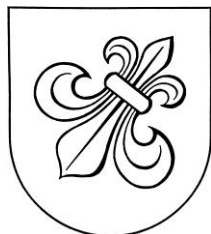
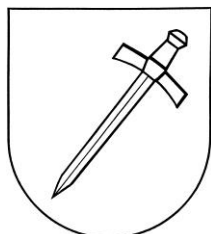
Ľavošikmý polmesiac s tvárou

Tak napríklad označenie „ľavošikmý polmesiac s tvárou“ znamená, že polmesiac je uložený v ľavošikmej línii a temenom logicky smeruje do ľavého horného rohu tak, že hľadí vpravo hore do ľavého horného rohu a tvárou logicky hľadí vpravo nahor. Tieto podrobnosti už nie je potrebné osobitne hlásiť.

Pojem „ľavošikmé a sklonené“

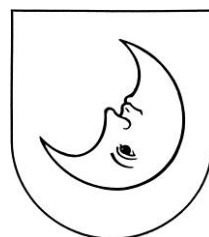
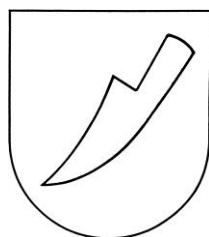
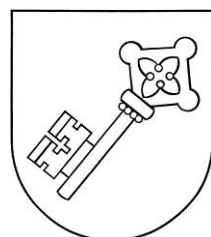
Ľavošikmé a sklonené figúry (*fr. versé en barre*) sú situované v línii spájajúcej ľavý horný roh erbu s pravým spodným, odlišnosť je však v ich smerovaní.

Symetrické figúry, pokiaľ majú vrchol, hlavu či hrot, smerujú týmito časťami do pravého spodného rohu štítu.

Lavošikmý a sklonený meč Lavošikmá a sklonená lalia Lavošikmý a sklonený rak

Asymetrické figúry sú svojimi tvárovými časťami, ostrím či zubami orientované stále vpravo a nahor.

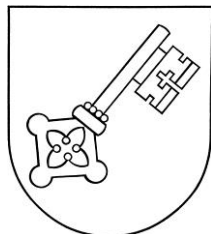
Lavošikmý a sklonený kľúč Lavošikmé a sklonené čerieslo Lavošikmý a sklonený polmesiac s tvárou

Tak napríklad označenie „lavošikmý a sklonený lemeš“ znamená, že radlica je uložená v línii spájajúcej ľavý horný roh s pravým dolným rohom erbu (t. j. je **lavošikmá**), hrotom smeruje nadol do pravého dolného rohu (t. j. je **sklonená**), ostrím, tvárou či zubami je však otočená nahor.

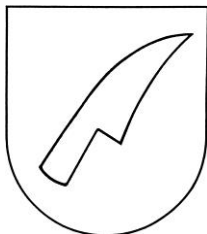
Pojem „lavošikmé a prevrátené“

Pojem „lavošikmé a prevrátené“ (*fr. contourné en barre*) sa môže vzťahovať len na **asymetrické figúry**, ktoré sú uložené v línii spájajúcej ľavý horný a pravý spodný roh erbu svojím vrcholom, hrotom, hlavou a pod., smerujú do ľavého horného rohu (t. j. sú lavošikmé), no ich „tvárové časti“ (t. j. tvár, ostrie či zuby) smerujú heraldicky nadol, presnejšie vľavo nadol.

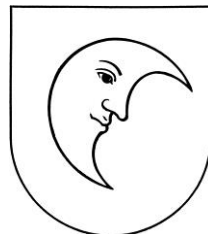
Tak napríklad pojem „lavošikmé a prevrátené čerieslo“ znamená, že radlica smeruje hrotom do ľavého horného rohu (t. j. je **lavošikmá**) a ostrím je otočená nadol (t. j. je **prevrátená**).

*Lavošikmý a prevrátený
kľúč*

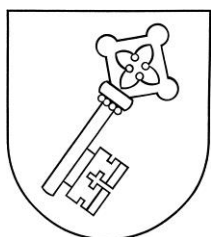
*Lavošikmé a prevrátené
čerieslo*

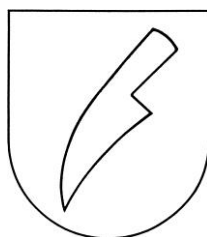
*Lavošikmý a prevrátený
polmesiac s tvárou*

Pojem „lavošikmé, sklonené a prevrátené“

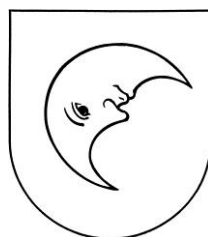
Pojmom „lavošikmé, sklonené a prevrátené“ (*fr. versé-contourné en barre*) sa môže vzťahovať len na **asymetrické figúry** situované v línii, spájajúcej ľavý horný a pravý dolný roh erbu (t. j. sú **lavošikmé**), svojím vrcholom, hlavou či hrotom však smerujú nadol, presnejšie do pravého dolného rohu (t. j. sú **sklonené**), no ich tvár, ostrie či zuby smerujú heraldicky nadol (t. j. sú **prevrátené**).

*Lavošikmý, sklonený
a prevrátený kľúč*

*Lavošikmé, sklonené
a prevrátené čerieslo*

*Lavošikmý, sklonený a pre-
vrátený polmesiac s tvárou*

Pojem „lavošikmé, sklonené a prevrátené čerieslo“ znamená, že radlica je v lavošikmej línii, smeruje hrotom do pravého dolného rohu a ostrím je otočená nadol.

Pojem „privrátené“

Pojem privrátené (*fr. affronté*) sa môže vyskytnúť iba pri asymetrických erbových figúrach. V niektorých situáciách je totiž namiesto presného opisu konkrétnej polohy figúry (pomocou výrazov obrátený, položený, sklonený a prevrátený) vhodnejšie či prirodzenejšie použiť pojem „privrátené“. Využíva sa v dvoch významoch. Jednak vtedy, ak ide o dve rovnaké či príbuzné figúry, ktoré sú k sebe

otočené tvármi, ostrím či zubami a pod. Sú teda **navzájom privrátené**. Tak môžeme hovoriť o privrátených levoch, radliciach, kostoloch a pod. Ak figúry nie sú celkom identické, je potrebné ich bližšie špecifikovať, napríklad: „dve privrátené radlice – čerieslo a lemeš“.

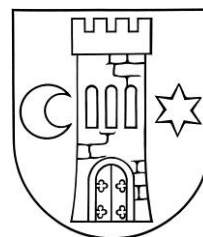
*Dva vztyčené **privrátené** jelene, prednými nohami sa opierajúce o kmeň z oblej pažite rastúceho listnatého stromu*

*Z koruny rastúca kráľovná, sprevádzaná pri hlave z oboch strán **privrátenými** polmesiacmi*

*Na vršku dvaja vztyčení **privrátení** prednými labami sa dotýkajúci vlci*

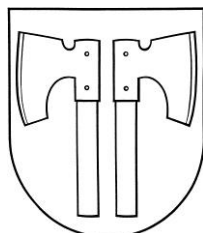

*Veža, sprevádzaná po bokoch nebeskými telesami, vpravo **privráteným** polmesiacom, vľavo hviezdou*

Iná situácia nastáva, ak figúry nie sú navzájom privrátené, ale len **vedľajšia figúra je privrátená k hlavnej**, centrálne situovanej. Tak napríklad veža môže byť vpravo sprevádzaná privráteným polmesiacom (čím sa rozumie, že je privrátený k veži a teda je vlastne doľava otočený, čiže obrátený). Podobne môže byť spomenutá veža sprevádzaná privráteným polmesiacom hore (čím je povedané, že polmesiac je položený a prevrátený), vľavo hore (čím je povedané že polmesiac je šikmý a prevrátený), vpravo dolu (vtedy je polmesiac šikmý), dolu (vtedy je polmesiac položený) a pod. Rovnako dobre sa však môže napríklad namiesto výrazu „veža, sprevádzaná hore privráteným polmesiacom“ blazonovať ako „veža, sprevádzaná hore položeným a prevráteným polmesiacom“.

Pojem „odvrátené“

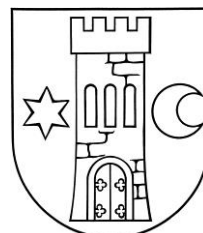
Pojem „odvrátené“ (*fr. adossé*) sa môže vyskytnúť iba pri **asymetrických** erbových figúrach a to vtedy, ak je namiesto presného opisu konkrétnej polohy figúry (pomocou výrazov obrátený, sklonený, prevrátený a pod.) vhodnejšie či prirodzenejšie použiť pojem „odvrátené“. Využíva sa v dvoch významoch. Jednak vtedy, ak ide o dve rovnaké či príbuzné figúry, ktoré sú k sebe otočené „chrbtom“, t. j. tvármi, ostrím či zubami od seba. Sú teda **navzájom odvrátené**. Tak môžeme hovoriť o odvrátených levoch, radliciach, kostoloch a pod. Ak figúry nie sú celkom identické, je potrebné ich bližšie špecifikovať, napríklad: „dve odvrátené radlice – čerieslo a lemeš“.

Dve **odvrátené** sekery

Na pažiti medzi **odvrátenými** radlicami – čerieslom a lemešom – tri previazané, bočné odklonené kľasy

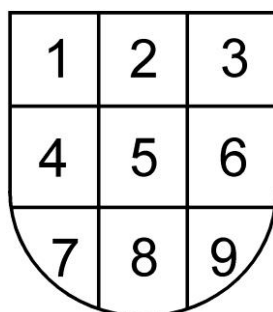

Veža, sprevádzaná po bokoch nebeskými telesami, vpravo hviezdou, vľavo **odvráteným** polmesiacom

Iná situácia nastáva, ak figúry nie sú od seba navzájom odvrátené, ale len **vedľajšia figúra** je **odvrátená od hlavnej**, centrálne situovanej. Tak napríklad veža môže byť vľavo sprevádzaná odvráteným polmesiacom, čím sa rozumie, že je odvrátený od veže a je vlastne doľava otočený, čiže obrátený).

Pomenovanie umiestnenia figúry v štíte

Pri termínoch patriacich do tejto skupiny ide o ustálenie tzv. topografie štítu, označenie jednotlivých miest svojimi názvami, ktoré potom slúži na lokalizovanie najmä menších figúr, sprevádzajúcich hlavnú erbovú figúru.

5 – miesto v samom strede sa nazýva **srdcové miesto** alebo jednoducho **srdce**.

Ostatné, nepárny číslami označené miesta sa volajú **rohy**:

1 – **pravý horný roh**,

3 – **ľavý horný roh**,

7 – **pravý dolný roh**,

9 – **ľavý dolný roh**.

Miesta medzi rohmi majú tieto názvy:

2 – **stred hlavy (hlavné miesto),**

8 – **stred päty,**

4 – **pravé bočné miesto,**

6 – **ľavé bočné miesto.**

Línie vzniknuté spojením susedných miest neprechádzajúcich srdcom sú tieto:

123 **hlava štítu,**

789 **päta štítu,**

147 **pravá strana,**

369 **ľavá strana.**

Línie vzniknuté spojením susedných miest prechádzajúcich srdcom sú:

258 **kôl,**

456 **brvno.**

Priestor medzi stredom hlavy a srdcom sa volá **poprsie**, medzi srdcom a stredom päty je **pupok**. Priestor medzi srdcom a pravým bočným miestom sa volá **vpravo od srdca**. Priestor medzi srdcom a ľavým bočným miestom sa volá **vľavo od srdca**.

Pomenovanie vzťahov medzi viacerými figúrami v štíte

Osobitou kapitolou v heraldickej terminológii je vyjadrenie priestorového vzťahu medzi dvomi a viacerými erbovými figúrami v štítovom poli. Usporiadanie terminológie v tejto oblasti je mimoriadne dôležité, pretože obrovskú skupinu komunálnych, ale i rodových erbov tvoria také, ktorých obsahom nie je jediná figúra, ale skupina figúr. V blazonoch sa celkom samozrejme používajú slová v rovnakom význame, aký majú v bežnom jazyku. Sem patria napríklad niektoré predložky (nad, pod...), príslovky (vedľa, blízko, vysoko...). Niektoré však, aby boli v heraldickom vyjadrovaní funkčné, musia mať v heraldike špecifický význam. Také sú nielen viaceré predložky (na, pred...), ale tiež niektoré adjektíva, odvodené zo slovesného základu (preložené, prekryté, prevýšené...).

Pojem „na“

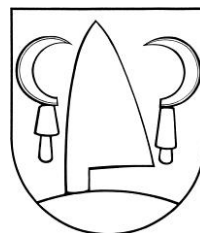
Predložka „na“ sa v heraldickom blazone používa výlučne na opísanie figúry, postavenej na hornom okraji inej figúry – teda: kôň (stojí) **na** pažití, koruna (spočíva) **na** poduške, svietnik (stojí) **na** oltári, ruža (je) **na** stopke, vták (sedí) **na** strome, kríž (je) **na** veži, jazdec (sedí) **na** koni a pod.

Na pažiti stojaci jelen

*Na vrchole do oblej pažite
zakoreneného jaseňa stojaci
havran*

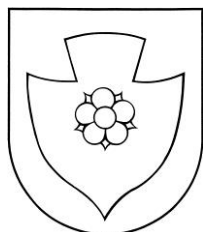

*Na oblej pažiti veľký obrátený
lemeš, sprevádzaný po bokoch
prívrátenými kosákmi*

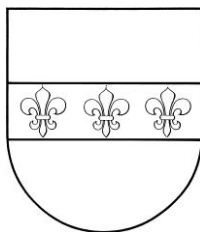
Pod heraldickým výrazom „na pažiti lemeš“ treba rozumieť situáciu, v ktorej lemeš stojí na hornom okraji pažite, nie však, že lemeš je vložený do vlastnej plochy pažite, čo by, pochopiteľne, znamenalo celkom iný erb.

Pojem „preložené“

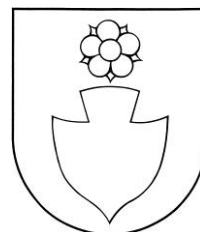
Pojem preložený (*fr. chargé, nem. belegt*) označuje situáciu, v ktorej sú figúry z hľadiska pozorovateľa „vrstvené“ tak, že jedna z nich – menšia – celou svojou siluetou spočíva na siluete väčšej figúry pod ňou. Napríklad výraz „ružou preložený lemeš“ znamená, že ruža je menšia ako lemeš, ktorý je za ňou a ruža ani najmenej svojou siluetou nenarúša siluetu lemeša. Je nevyhnutné vyvarovať sa zámeny pojmu „preložené“ za pojem „na“. Napríklad medzi erbom, ktorého obsahom je „ružou preložený lemeš“ a erbom, ktorého obsahom je „ružá na lemeši“ je veľký rozdiel.

*Súmerný sklonený lemeš,
preložený ružou*

*Brvno **preložené**
tromi ľaliami*

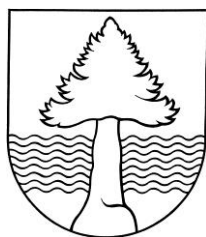

*Ruža **na** (!) súmernom
sklonenom lemeši*

Preloženie môže byť viacnásobné. Tak napríklad obsah erbu Martina Luthera tvorila ruža, preložená srdcom preloženým krížom. Preloženie sa môže aplikovať tak pri heraldických, ako aj pri heraldických erbových figúrach, prípadne pri ich kombinácii.

Pojem „prekryté“

Pojem prekrytý (*fr. broché, nem. überdeckt*) označuje situáciu, v ktorej sú figúry z hľadiska pozorovateľa tiež vrstvené, no silueta bližšej presahuje siluetu vzdialenejšej. Napríklad heraldickému výrazu „dve skrížené písacie brká prekryté knihou“ treba rozumieť tak, že hmotnejšia kniha prekryva stredné partie štíhlych skrížených pier, ktorých konce spoza knihy vyčnievajú.

Štyri zvlnené pruhy **prekryté** kmeňom z dolného okraja štítu vyrastajúcej limby

Steblá troch z pažite vyrastajúcich klasov **prekryté** položenými radlicami vyšším čerieslom, a nižším obráteným a prevráteným lemešom

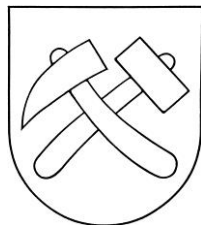
Prekrytie môže byť viacnásobné a môže sa aplikovať tak pri heraldických, ako aj pri heraldických erbových figúrach, prípadne pri ich kombinácii.²⁰

Pojem „skrížené“

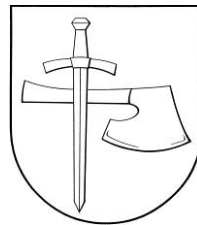
Pojem skrížené označuje situáciu, v ktorej sú štíhle predmety situované tak, že sú položené na sebe a ich osi sú šikmé. Do úvahy pripadá predovšetkým pri zobrazení baníckych kladíviek, mečov, halapartní, sekier či poľnohospodárskeho náradia. Skrížené figúry môžu, no nemusia zvierat' pravý uhol. Ak je to potrebné, môže sa veľkosť uhla špecifikovať. Potom sa rozlišuje **pravouhlé, ostrouhlé** či **tupouhlé skríženie**. Pri ostrouhlom a tupouhlom skrížení sa berie do úvahy horný a spodný uhol, teda nie bočné uhly.

Pri skrížených figúrach nie je dôležité, ktorá z nich je hore a ktorá dole, čiže ktorej porisko či čepeľ je navrchu. Odvolávajúc sa na domácu tradíciu môžeme povedať, že obvykle je šikmá figúra hore, ľavošikmá dolu. Obrátenie tohto poradia nie je dôvodom na to, aby sme to považovali za iný blazon. Skrížené nástroje – kladivá, sekery, motyky a pod. sú vždy ostrím odvrátené. Ak je to inak, je potrebné to osobitne hlásiť.

²⁰ Vo francúzskej heraldickej terminológii je obvyklejšie používať výraz „prekrývajúci“ (*brochant*), pričom sa poradie blazonovaných figúr, pochopiteľne, mení. Uplatňuje sa najčastejšie pri blazonoch aplikovaných brizúr.

***Skrížené** banické kladivá*

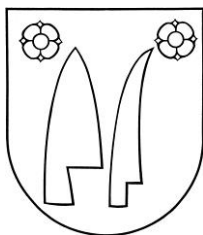

*Položená obrátená a prevrátená sekera,
krížom cez jej porisko sklonený meč*

Ako synonymum pojmu skrížené sa používa aj pojem „**prekrížené**“, nie však pojem „**krížom**“, označujúci situáciu, pri ktorej jedna figúra je situovaná vodorovne, druhá kolmo na ňu.

Pojem „sprevádzané“

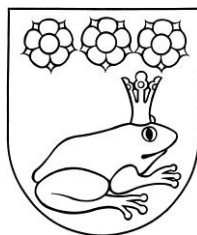
Pojem *sprevádzaný* (fr. *accompagné*, nem. *begleitet*) označuje situáciu, v ktorej je v erbe popri hlavnej, spravidla centrálne situovanej figúre zobrazená jedna či viacero vedľajších figúr.

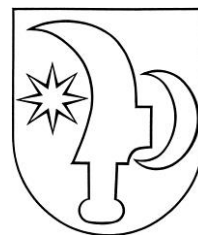
*Obrátené radlice,
sprevádzané v horných
rohoch šikmými
štvorlúpeňovými
ružičkami*

*Na dvojlistej stopke
ruža, **sprevádzaná**
po bokoch odvrátenými
radlicami – lemešom a
čerieslom*

*Obrátená, vysokou
korunou korunovaná
žaba, **sprevádzaná**
v hlave štítu tromi
ružami*

*Veľký vinohradnícky
nôž **sprevádzaný** vpra-
vo osemhrotou hviez-
dou, vľavo (privráte-
ným) polmesiacom*

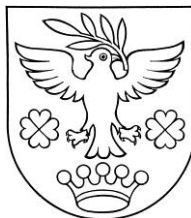
Pojem „prevýšené“

Pojem *prevýšený* (fr. *surmonté*, nem. *überhöht*) označuje situáciu, v ktorej sú dve figúry situované nad sebou, pričom za hlavnú sa považuje nižšia.

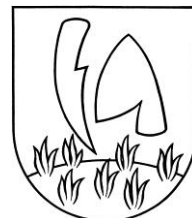
Ak je v erbe viacero drobnejších figúr, ktoré sú prevýšené napríklad korunou, možno použiť formuláciu „**to všetko prevýšené**“. Inokedy je primeranejšie použiť jednoduché výrazy „**n a d**“ a „**p o d**“.

*Dvomi vavrínovými
ratolestami ovenčená kobyłka,
prevyššená korunou*

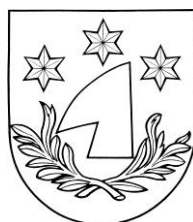
***Nad** päťlistou perlovou
korunou ohliadajúca sa
holubica s olivovou ratolestou*

***Nad** trávnaťým vřškom radlice
– sklonené a obrátené
čarieslo a lemeš*

Pojem „ovenčené“

Pojem ovenčené sa spravidla vzťahuje na dve prekrížené či zviazané ratolesti (olivové, vavrínové, dubové, lipové, palmové...), ktoré sa rozkladajú viac – či menej okolo hlavných figúr v erbe. Ak je to potrebné, možno uviesť, že figúra je **plytko ovenčená**, **do polovice ovenčená** či **dookola ovenčená**.

*Pod tromi hviezdami (1, 2)
dvomi olivovými ratolestami
plytko ovenčený lemeš*

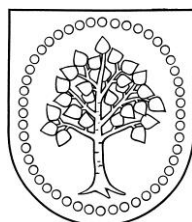
*Dvomi vavrínovými
ratolestami **ovenčené** tri
ľaliovité kříže (2, 1)*

*Dvomi vavrínovými ratolestami
dookola ovenčený jeleň,
vyskakujúci z kolesa
vyrastajúceho z trojvršia*

Pojem „obkolesené“

V prípade, že okolo hlavnej figúry je rozložená reťaz, kolana, stuha či do kruhu usporiadaný väčší počet menších figúr (hviezd, ruží a pod.), hovoríme, že figúra je obkolesená.

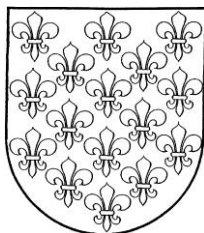
*Perlovcom **obkolesená** breza*

*Vencovkou **obkolesené** tri na konáríkoch
sediace kavky (1, 2)*

Pojem „posypané“

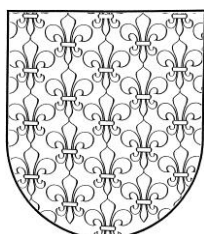
Pojem „posypané“ (*franc. semé ancien, angl. powdered, nem. bestreut*) označuje situáciu, v ktorej je v erbovom poli rovnomerne rozložený väčší počet drobných figúr, pričom každá z nich je zobrazená celá. V blazone sa počet figúr, ktorými je pole posypané, nikdy neuvádza.

L'aliami posypaný štít

Pojem „posiate“

Pojem posiate (*franc. semé, angl. semy, nem. besät*) označuje situáciu, v ktorej je v erbovom poli rovnomerne rozložený väčší počet drobných figúr, pričom niektoré krajné z nich nie sú zobrazené celé, ale len zčasti. Takto riešené erby sú spravidla veľmi staré a majú pôvod v niekdajšom zvyku poťahovať štít látkou, potlačenou multiplikovanými drobnými figúrami. V blazone sa počet figúr, ktorými je pole posiate, nikdy neuvádza.

L'aliami posiaty štít

Pojem „zostavené“

Používa sa tiež pri multiplikovaných figúrach, avšak len do počtu 14 a tam, kde sa uvádza ich usporiadanie. Predchádza číselnému označeniu kompozície, často sa však vynecháva a v blazone sa uvádzajú len počty figúr v jednotlivých radoch. Tak napr. označenie (2, 1) znamená, že dve figúry sú hore, tretia dolu, a označenie (1, 2) zas obrátenú situáciu. Figúry môžu byť zostavené v najrôznej-

ších kompozíciách (3, 1, 3, 1, 3), (5, 2, 5) a pod. Napríklad figúry zostavené (4, 3, 2, 1) sú usporiadané v štyroch radoch, pričom v hornom sú štyri a v spodnejších vždy o jednu menej.

Pojmy „pred“ a „za“

Predložky „pred“ a „za“ sa v heraldickej terminológii zásadne používajú z hľadiska pozorovateľa, nie z hľadiska figúry. Predstavme si erb, v ktorom z pažite vyrastá strom, jeho kmeň je prekrytý telom líšky, pričom vpravo od líšky vyrastá z pažite ker. Z hľadiska líšky je ker iste pred ňou a strom vedľa nej, heraldicky je však strom za ňou a ker vpravo od nej.

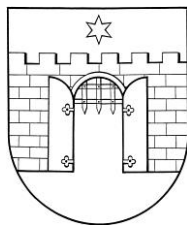
*Na pažiti **pred** smrekom líška,
vpravo od nej trs trávy*

*Na pažiti **za** smrekom líška,
vpravo od nej trs trávy*

Pojem „v“

Predložka „v“ označuje umiestnenie určitých detailov erbovej figúry v jej vnútri, tak napríklad brána **v** hradbe, mreža **v** bráne...²¹

***V** priebežnom hradbovom múre otvorená brána, **v** nej vytiahnutá mreža,
nad tým všetkým hviezdica*

²¹ V niektorých prípadoch, najmä vtedy, ak figúra nestojí **na** pažiti, **na** vrchu, **na** trojvrší a pod. (t. j. na hornom okraji pažite, vrchu, trojvršia...), ale spodnou časťou nôh pažít prekryva, je prirodzenejšie namiesto výrazu „jeleň nohami zhora pokrývajúci pažit“ použiť formuláciu „**v** pažiti stojaci jeleň“. Pravda, ak by celá silueta jeleňa bola vložená do siluety napríklad vrchu, potom je vhodné použiť formuláciu „vrch **preložený** jeleňom“, alebo – v tomto prípade prirodzenejšie – „**pred** vrchom jeleň“, pretože v danom erbe je k nám jeleň bližšie ako vrch.

Predložka „v“ sa, pravdaže, využíva aj v iných prípadoch. Hovoríme napríklad, že v erbe je rytier **v** pravici s mečom, kráľovná **v** rúchu a **v** plášti, lev **v** zbroji a pod.

Záverom sa žiada poznamenať, že blazon má pre heraldiku podstatný význam, a preto heraldici v každom štáte mu venujú mimoriadnu pozornosť. Tá spočíva jednak v dôslednom používaní heraldickej terminológie, v jej zjednocovaní a neustálom kultivovaní. Blazony sa používajú pri publikovaní erbov v heraldických publikáciách a považujú sa za rovnocenné s vyobrazeniami erbov. Vydávajú sa terminologické príručky, heraldické encyklopédie, či aspoň terminologické slovníky ako prílohy heraldických publikácií.²² Zriedkavejšie, no tým cennejšie sú porovnávacie slovníky heraldických výrazov používaných v jednotlivých jazykoch, čo má mimoriadny význam pri prekladoch heraldickej literatúry a čoraz intenzívnejšej medzinárodnej spolupráci v tejto oblasti.²³ Je teda žiadateľné, aby sa aj slovenská heraldická terminológia dostala na takú úroveň, aby bola schopná podieľať sa na medzinárodných heraldických projektoch, aj keď jej prvoradým zmyslom je, pochopiteľne, predovšetkým kvalita domácej heraldickej tvorby.

INTRODUCTION TO THE BLAZON TERMINOLOGY

(Directions, Situations, Relations)

Ladislav Vrteľ

Blazon is a heraldic sentence containing the verbal description of arms. Actually, it is a verbalisation of the arms contents. It is composed according to certain rules and usages in order to enable the visualisation of the arms, having but one meaning. Which means that following the pronounced or written blazon it is possible to draw the arms, or that the depicted arms can be blazoned. It is evident that to a decisive extent blazoning depends

²² Napr. NEUBECKER, O.: *Heraldik – Ihr Ursprung, Sinn und Wert*. Frankfurt am Main 1977, s. 42–52.

²³ Základný význam má Medzinárodnou heraldickou akadémiou vydaný *Vocabulaire – Atlas héraldique en six langues* vydaný v Paríži r. 1952 (autori G. STALINS, R. de SEGRAIS, O. NEUBECKER, M. DE RIQUER, C. G. BASCAPÉ a M. GORINCAUSA) a novší *Wappenbilderordnung*, vydaný v Neustadt an der Aisch r. 1986 (autori J. ARNDT a W. SEEGER s kresbami L. MÜLLERA-WESTPHALA). Prekvapujúce je pomerne nedávno vydané dielo N. STARODUBCEVA *Иллюстрированный словарь по геральдике*, vydaný v Donecku 1996, prinášajúci 1 005 heraldických termínov v ruštine, ukrajinčine, angličtine, francúzštine, nemčine, latinčine a v esperante.

on terminology having but one meaning, i. e. terms concerning 1. the direction of charges, 2. the situation of charges, 3. the relation among several charges in the shield. All this is considered to form the terminology of blazon which can be described as the practical heraldic terminology. Along same there exists a theoretic heraldic terminology applied in analytic and critical works on heraldry containing expressions connected with the fundamentals heraldry as science, with the typology of arms, the typology of charges, the characteristics of armorial signs and, last not least, with terms of armorial law and terms of other specific areas of the science of heraldry. It is possible to say that whereas the theoretical heraldic terminology is of importance for the science of heraldry the heraldic creation is connected with the practical heraldic terminology. The Author deals with the evaluation of the blazon in Europe. Terminology and syntax of blazon in the French (Anglo-French) linguistic milieu is being compared with the German one. Down to the 19th century the blazon in letters armorial issued to grantees in Slovakia (the Uplands of the Kingdom of Hungary) was Latin. Since the 16th century its contents was the same as in other Habsburg dominated countries. The Author comes to the conclusion that the Slovak heraldic terminology is situated in the sphere of German usage of blazoning mediated to Slovakia by Czech heraldic terminology.

In the study the Author deals with the above mentioned three groups of terms as far as charges are concerned. When describing the respective situations, these appear depicted and mostly French, English and German equivalents are being presented. This study is a part of a broader treatise on Slovak heraldic terminology.

Translated by Zdenko G. Alexy

PRAMENE O VEDECKOVÝSKUMNEJ ČINNOSTI VO FONDE RIADIACE ORGÁNY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

MONIKA KOLÁROVÁ

Kolárová, M.: The Sources to the Science Research Activity in the Fond: The Managing Authorities of the Slovak Academy of Science. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 2, 2000, p. 57–71

Science research led by institutions has enormously developed in 20th century. In the fond: The Managing Authorities of Slovak Academy of Science there have been documents about its organisation, results reached by the Academy which exceeded the limits of the institution.

Mgr. Monika Kolárová, Ústredný archív SAV, Dúbravská cesta 9, 841 05 Bratislava

Dvadsiate storočie bolo vo svete i u nás poznamenané prudkým rozvojom vedy. Po 2. svetovej vojne sa aj na Slovensku, resp. v Československu venovala výskumu veľká pozornosť. Pociťovala sa potreba industrializácie, modernizácie a obnovy zničeného štátu. Vznikali nové výskumné ústavy pri veľkých závodoch, zakladali sa vedecké pracoviská a inštitúcie, sprievodným javom bol rozvoj vysokého školstva. Začal sa rozvíjať organizovaný výskum finančne zabezpečovaný štátom. Nevyhnutným predpokladom pre efektívny rozvoj vedy je však sloboda vedeckého bádania. Vedecké objavy nemôžu byť tvorené na objednávku, ani na administratívny príkaz, ale vznikajú vnútorným rozvojom vedy samej. Štátna vedecká politika u nás príliš podliehala ideologickému tlaku komunistickej strany, a to nie vždy vytváralo vhodné podmienky pre slobodný rozvoj vedy. Napriek tomuto vývoju možno konštatovať, že výskum na Slovensku sa robil kvalitne a v mnohých oblastiach dokonca na špičkovej úrovni.

Organizovaný výskum priniesol so sebou vytvorenie špeciálnych orgánov a inštitúcií, ktorých úlohou bolo plánovanie a koordinovanie vedeckovýskumnej činnosti. Systematická pozornosť sa začala riadeniu vedy venovať v roku 1949, keď bol vydaný zákon č. 261/1949 Zb. o organizácii výskumníctva a dokumentačnej služby. Na jeho základe vzniklo pri Štátnom plánovacom úrade¹ Ústredie vedeckého výskumu s cieľom vybudovať výskumnú základňu republiky. V zá-

¹ Štátny plánovací úrad bol zriadený zákonom č. 60/1949 Zb. o hospodárskom plánovaní. Vo svojej kompetencii mal aj usmerňovanie výskumu podľa potrieb národného hospodárstva. Ako regionálny orgán pre Slovensko bol v Bratislave vytvorený Slovenský plánovací úrad.

kone nachádzame aj definíciu výskumníctva ako sústavného vedeckého bádania, ktoré vytvára a zhromažďuje vedecké poznatky a skúma možnosť ich využitia pre rozvoj hospodárstva a zvýšenie životnej úrovne ľudu. Zákon ešte nerozlišoval medzi základným a aplikovaným výskumom. O rok neskôr už zákon č. 185/1950 Zb. hovorí aj o technickom rozvoji a z Ústredia vedeckého výskumu vzniklo Ústredie výskumu a vedecko-technického rozvoja. Úlohy technického rozvoja zahŕňali aj vývoj vynálezov a zlepšovacích návrhov a zavádzanie nových výrobkov a technológií do výroby.

Výrazným posunom vo vývoji riadenia vedeckovýskumnej činnosti na Slovensku bolo zriadenie Slovenskej akadémie vied (SAV) v roku 1953. Nová vedecká inštitúcia nadobudla kľúčové postavenie v slovenskej vede, čo vyplývalo aj zo zákona č. 1/1953 Zb. o SAV, kde je SAV definovaná ako najvyššia vedecká ustanovizeň zabezpečujúca výskum v hlavných vedných oblastiach na Slovensku. V úzkej súčinnosti s riadiacimi orgánmi Československej akadémie vied (ČSAV) koordinovala základný výskum na Slovensku.² Riadenie technického rozvoja spadalo do kompetencie štátnych plánovacích orgánov. V roku 1951 v súvislosti s posilňovaním centrálneho plánovania prešla pôsobnosť Ústredia výskumu a vedecko-technického rozvoja späť na Štátny plánovací úrad.³ Dynamický rozvoj a vznik nových vývojových pracovísk a útvarov technického rozvoja v päťdesiatych rokoch si vynútil vytvorenie samostatného ústredného orgánu pre riadenie technického rozvoja. Vládnym nariadením č. 3/1959 bol zriadený Štátny výbor pre rozvoj techniky, ktorého náplňou bola pomoc vláde pri zvyšovaní technickej úrovne národného hospodárstva. Výbor vypracúval koncepcie technického rozvoja a návrhy na realizáciu významných objavov vedy a techniky. Po prijatí programového uznesenia ÚV KSČ o zvýšení úlohy vedy a techniky v rozvoji výrobných síl bola zákonom č. 17/1962 Zb. zriadená Štátna komisia pre riadenie a koordináciu vedy a techniky.⁴ Disponovala väčšou právomocou ako Štátny výbor, do jej kompetencie okrem plánovania a koordinácie spadali aj otázky financovania vedy. V snahe zabezpečiť čo najintenzívnejší rozvoj vedy prebiehala medzi orgánmi poverenými riadením základného výskumu a orgánmi technického rozvoja úzka spolupráca.

Riadenie vedy v samotnej SAV prebiehalo na viacerých úrovniach. Jeho ťažisko spočívalo v Predsedníctve SAV (P SAV), ktoré určovalo hlavné trendy

² Pod pojmom základný výskum sa rozumie rozširovanie, prehľbovanie a systemizácia poznatkov jednotlivých vedných disciplín, rozvíjanie ich metód poznávania s cieľom doplniť doterajšie poznatky o svete, prírode, spoločnosti a človeku, sumárne označované pojmom veda.

³ Vládnym nariadením č. 94/1951 zo dňa 7. 11. 1951.

⁴ Na Slovensku pôsobila Komisia SNR pre rozvoj vedy a techniky zriadená v roku 1963.

štátneho výskumu. V rámci P SAV vznikali účelové orgány na administratívno-organizačné pôsobenie medzi jednotlivými zložkami štátneho plánu. Od roku 1953 pôsobil v rámci Úradu predsedníctva SAV Referát pre kontrolu plnenia vedeckého plánu, ktorý zabezpečoval zostavovanie výskumných plánov pracovníkov, ich vonkajší kontakt s inými, najmä rezortnými výskumnými ústavmi a zároveň informoval verejnosť o výsledkoch vedeckej práce v SAV.⁵ V dôsledku zdokonaľovania systému plánovania prechádzal Referát viacerými reorganizáciami, ktoré sa odrážali v zmene jeho kompetencií, a tým aj v zmene názvu. V roku 1957 pracoval už ako Oddelenie pre štátny plán výskumu, o rok neskôr ako Oddelenie pre koordináciu vedeckovýskumných úloh. Okrem zostavovania plánov v SAV Oddelenie evidovalo aj plány a záverečné správy o riešených výskumných úlohách z rezortných výskumných ústavov a vysokých škôl.⁶ V roku 1960 sa k Oddeleniu pričlenila aj vedecká výchova a vzniklo Oddelenie pre vedecký plán a výchovu vedeckých pracovníkov. Uznesením P SAV zo dňa 17. 12. 1962 bol zriadený Kabinet plánovania vedy. Vykonával agendu Oddelenia a zároveň bol samostatným pracoviskom pre štúdium spoločenskej funkcie vedy. Vnútorne sa členil na oddelenie plánovacie a študijné. Spolu s Ústavom plánovania vedy ČSAV vypracúval metodiku a zabezpečoval kontrolu plnenia plánu výskumu.⁷ Pracoval do roku 1970, keď ako samostatné pracovisko zanikol a bol začlenený do Sekretariátu P SAV vo forme jedného z jeho pracovných útvarov.⁸ Pretransformovaný na Odbor vedeckého plánu pôsobil v rámci Úradu predsedníctva celé sedemdesiate a osemdesiate roky.⁹

Ďalšou úrovňou riadenia vedeckovýskumnej činnosti boli sekcie vied, kde sa sústreďovala vedecká a odborná činnosť. Sekcie, rovnako ako vedecké kolégia, ktoré ich v roku 1962 nahradili, sa starali najmä o rozvoj príslušných vedných odborov. Vyjadrovali sa k plánom výskumu, zúčastňovali sa na koordinačnej a kontrolnej činnosti orgánov štátneho plánu základného výskumu a sledovali využívanie výsledkov v spoločenskej praxi. Napokon realizátori, vedecké pracoviská ako samostatné jednotky vykonávali vlastnú bádateľskú činnosť v Akadémii.

⁵ Organizácia SAV. Ústredný archív SAV (ÚA SAV), fond Riadiace orgány SAV (RO SAV), sign. CII/24b, inv. č. 3145.

⁶ Organizačný poriadok Úradu predsedníctva SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/24b, inv. č. 3150.

⁷ Dočasný organizačný poriadok Kabinetu plánovania vedy SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/24b, inv. č. 3155.

⁸ Uznesením P SAV č. 16 zo dňa 29. júna 1970.

⁹ Odbor vedeckého plánu sa členil na referáty, ktoré približne zodpovedali riešeným štátnym programom základného výskumu.

Vznikom SAV sa položili aj základy plánovania konkrétnej vedeckej práce. V počiatočných rokoch nebola ešte technika plánovania pevne ustálená, hoci prvé smernice o zostavovaní vedeckovýskumných plánov boli vytýčené už na porade Komisie Zboru povereníkov pre vybudovanie SAV dňa 6. júna 1953, kde sa objavuje aj členenie úloh na hlavné a pridružené.¹⁰ Od roku 1954 vypracúvala SAV ročné plány vedeckovýskumnej činnosti, ktoré schvaľoval Zbor povereníkov.¹¹ Kým zo začiatku boli mnohé úlohy determinované osobnými predstavami, ba až záľubami riešiteľov, postupne sa do plánov Akadémie dostávali úlohy aktuálne a pre prax požadované rezortmi. Individuálne úlohy nahradili kolektívne a dlhodobé. V roku 1956 pristúpila ČSAV k vypracovaniu jednotného celoštátneho plánu kľúčových vedeckovýskumných úloh, ktorý prezentoval najaktuálnejšie problémy z 18 vedných odborov.¹² Na Slovensku zriadila SAV v roku 1957 12 odborných komisií pre vypracovanie slovenskej verzie tohto plánu. Plán kľúčových úloh na roky 1958–1960 bol prvým pokusom o jednotné plánovanie výskumnej činnosti u nás a zároveň o zabezpečenie koordinácie medzi základným a aplikovaným výskumom.¹³ Upriamil úsilie vedeckých pracovníkov na riešenie najnaliehavejších problémov národného hospodárstva. Vytvoril systém koordinácie zahŕňajúci orgány ČSAV (SAV), kolektívy vedcov a odborných pracovníkov. Orgány boli hierarchicky členené na hlavné komisie pre jednotlivé vedné odbory, koordinačné skupiny pre kľúčové úlohy a riešiteľov pre hlavné problémy.¹⁴ Napriek všetkým spomenutým opatreniam sa štátnemu plánu kľúčových úloh nepodarilo ešte zabezpečiť dostatočnú šírku základného výskumu najmä v technických a spoločenských vedách.

Začiatkom šesťdesiatych rokov došlo k organizačným zmenám v SAV a k úprave vzťahov medzi ČSAV a SAV. Zákom č. 74/1963 Zb. sa SAV stala organickou súčasťou ČSAV. V skutočnosti to znamenalo, že prípravu a kontrolu vedeckého plánu s konečnou platnosťou schvaľovalo Prezídium ČSAV.

¹⁰ Vývoj metodiky vedeckého plánovania. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 4967.

¹¹ Zasadnutie P SAV č. 135 – Správa o rozvoji vedeckého bádania a plnení štátneho plánu v SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/2, inv. č. 466.

¹² Boli to energetika, jadrová technika a fyzika, geológia a baníctvo, palivá, hutníctvo, chémia, fyzika, slaboprúdová elektronika, automatizácia, strojárstvo, doprava, stavebníctvo, korózia a ochrana materiálov, vodné hospodárstvo, poľnohospodárstvo, potravinárstvo, zdravotníctvo a ekonómia.

¹³ Úrad predsedníctva – Organizačno-právny odbor. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/36.

¹⁴ Správa o plnení úloh štátneho plánu výskumu za roky 1958–1960. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5046.

Plánovanie vedeckovýskumnej činnosti sa ďalej diferencovalo. Pre jednotlivé päťročnice sa zostavoval Štátny plán rozvoja vedy a techniky, ktorého súčasťou bol Štátny plán bádateľského (základného) výskumu a Štátny plán výskumných a vývojových prác (neskorší štátny plán technického rozvoja). ČSAV (SAV) spracúvala celkovú koncepciu československej vedy a dlhodobé výhľady základného výskumu.

Počas obrodného procesu spoločnosti koncom šesťdesiatych rokov sa ozývali kritické hlasy aj v Akadémii. Dotýkali sa nielen vzájomných vzťahov ČSAV a SAV, ale reagovali aj na základné otázky rozvoja a riadenia vedy. Zdôrazňovali potrebu reálnej koncepcie výskumu zodpovedajúcej objektívnym potrebám spoločnosti a požadovali orientáciu výskumu na také úseky, v ktorých by si mohla slovenská veda získať a udržať popredné miesto aj vo vede svetovej.¹⁵ Jedným z pozitívnych výsledkov tohto obdobia bolo federatívne usporiadanie spoločnosti (malo vyvolať aj vo vede utvorenie dvoch samostatných národných akadémií – ČAV a SAV, ČSAV ako strešný orgán mala zastupovať akadémie navonok). Vybudovala sa sústava federálnych ústredných orgánov a špecifických inštitúcií pre plánovanie, riadenie a vyhodnocovanie výskumu. Na celorepublikovej úrovni pôsobilo Federálne ministerstvo pre technický a investičný rozvoj, na Slovensku od roku 1983 pracovala Slovenská komisia pre vedecko-technický a investičný rozvoj.¹⁶

V 70. a 80. rokoch sa vytvorila stabilná štruktúra Štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV). Zahŕňala dlhodobé výhľadové plány, štátne programy, kľúčové, hlavné a čiastkové úlohy. Na úrovni štátnych programov bola riadiacim orgánom rada štátneho programu, ktorá zasadala dvakrát za rok, aby zhodnotila dosiahnuté výsledky a spresnila smerovanie programu. Ďalší orgán v hierarchii ŠPZV – rada kľúčovej úlohy (niekedy kľúčového smeru) riadila koordinátorov hlavných úloh. Koordinátor sa vyjadroval k zloženiu riešiteľských kolektívov, ktoré pracovali na čiastkových úlohách.¹⁷

V SAV sa riešili aj úlohy Štátneho plánu technického rozvoja (ŠPTR). V snahe o efektívne využitie vedeckého potenciálu sa Akadémia snažila o čo najúčelnejšie prepojenie oboch plánov, napr. aj výberom problematík na rozhraní medzi základným a aplikovaným výskumom so zvláštnym režimom plánovania. V osemdesiatych rokoch sa začal uplatňovať cieľovo-programový prístup v plánovaní, riešili sa cieľové projekty základného výskumu (CPZV) a cieľové

¹⁵ Úrad predsedníctva – Organizačno-právny odbor. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/36.

¹⁶ Štatút Slovenskej komisie pre vedecko-technický a investičný rozvoj. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/18a, inv. č. 2137.

¹⁷ Súbor noriem platných v oblasti ŠPZV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/24a, inv. č. 3160.

projekty výskumu (CPV). Cieľový projekt sa zameriaval na tematicky homogénny a úzko vymedzený problém, dôležitý pre hospodársky alebo kultúrny rozvoj Slovenska.¹⁸

Jedným z meradiel efektívnosti výskumnej práce je aplikácia nových poznatkov a objavov vedy v praxi. V SAV sa tejto problematike venovala mimoriadna pozornosť. Okrem seminárov, sympózií a konferencií, prevažnú časť ukončených výskumných úloh odovzdávala Akadémia na využitie vo forme publikácií. Ich výroba trvala často neprimerane dlho, a preto informácie prenikali k záujemcom pomaly. Tiež vágny postup pri overovaní nových technológií v podnikoch a závodoch spôsobil, že SAV sama hľadala nové spôsoby na urýchlenie realizácie výsledkov. Po roku 1970 začala budovať realizačnú základňu, kde uskutočňovala vlastnú vedecko-výrobnú činnosť. Jej súčasťou boli vedecko-výrobné overovacie jednotky a detašované pracoviská, neskôr sa k nim pridali spoločné laboratória a vývojové dielne.¹⁹

Druhá polovica osemdesiatych rokov sa niesla v znamení prestavby hospodárskeho mechanizmu a celkového života spoločnosti, ktorá sa dotkla aj otázky ďalšieho fungovania vedy. Uskutočnené zmeny zasiahli okrem riadenia aj finančné a materiálne zabezpečenie vedy. Prehlbila sa špecializácia základného výskumu v strategicky významných odvetviach vedy. Odznala požiadavka na podstatné zníženie administratívnej náročnosti v riadení. V štruktúre ŠPZV ostala hlavným článkom základná úloha, výber problematík základného výskumu sa však mal objektivizovať. Úlohy technického rozvoja sa riešili na základe objednávky výrobných závodov, ktoré ich zároveň aj financovali.²⁰ Tento ozdravovací proces vyústil v roku 1989 do celospoločenských zmien, ktoré sa odrazili aj v živote Akadémie.

Zmeny v SAV v rokoch 1989–1990 boli takého charakteru, že znamenali uzavretie jednej vývojovej etapy jej činnosti. Došlo k transformácii a organizačným zmenám jednak v jej riadiacich zložkách, jednak na samotných pracoviskách.

V rokoch 1953–1989 vyprodukovali riadiace orgány SAV veľké množstvo písomného materiálu, ktorý postupne odovzdávali Ústrednému archívu SAV na spracovanie a sprístupnenie. Po roku 1989 sa do archívu presunula ostatná časť materiálu a došlo k skompletizovaniu celej dokumentácie. Vytvoril sa jeden

¹⁸ Informácia o formách prenosu výsledkov vedeckovýskumnej činnosti do spoločenskej praxe. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5071.

¹⁹ Tamže.

²⁰ Návrh na prestavbu celkového života v SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5028.

archívny fond s názvom Riadiace orgány SAV. Fond je usporiadaný tematicky. Jednu z vecných skupín fondu tvorí písomná produkcia odrážajúca vedecko-výskumnú činnosť v Akadémii. Pri spracúvaní tohto kvalitatívne i kvantitatívne bohatého materiálu sme vychádzali zo skutočnosti, že nebol uložený podľa žiadneho systému, na základe ktorého by bolo možné zrekonštruovať spôsob jeho ukladania v jednotlivých zložkách orgánov kompetentných riadiť vedecko-výskumnú činnosť v SAV. Po dôkladnom prezretí a zhodnotení materiálu sme preto pristúpili k vytvoreniu vecnej schémy usporiadania a k jeho rozdeleniu na menšie celky, ktoré čo najvýstižnejšie odrážajú štruktúru výskumu v SAV. Celý materiál sa tak sprehládnal a orientácia po ňom sa zjednodušila. Písomnú produkciu o vedeckovýskumnej činnosti sme rozdelili do troch podskupín. Prvú tvorí zachovaná dokumentácia o vedeckovýskumnej základni (VVZ). Náplňou druhej podskupiny je tvorba a plnenie ŠPZV, tretia časť obsahuje materiály o plnení úloh technického rozvoja.

Materiál o VVZ obsahuje plány výstavby a organizácie výskumných ústavov jednotlivých ministerstiev a vysokých škôl vrátane návrhov na ich zriadenie, zoznamy a prehľady o československých výskumných pracoviskách so stručnou charakteristikou ich súčasného zamerania a foriem ich spolupráce s pracoviskami SAV. Ďalej tu nájdeme informácie o organizácii výskumu v rôznych vedných odboroch, správy a hodnotenia o plnení plánov výstavby VVZ na celom Slovensku alebo v jednotlivých jeho krajoch a napokon rôzne podkladové štatistické materiály. Objemom neveliký materiál môže bádateľovi pomôcť získať širší prehľad o politike rozširovania VVZ na Slovensku v rokoch 1954–1989.

Plánovanie a koordinácia ŠPZV patrili k prvoradým úlohám Akadémie. Preto materiál o ňom tvorí podstatnú časť celej písomnej produkcie. Množstvo rozmanitého materiálu sme ďalej členili. Prvý okruh zahŕňa metodiku plánovania základného výskumu. Sú tu smernice pre zostavovanie plánov vedeckej práce na pracoviskách SAV na jednotlivé roky alebo dlhšie časové úseky, zvyčajne päť-ročnice, pokyny na vypracovanie výročných správ o činnosti, smernice o priebehu oponentúr úloh ŠPZV, zásady pre spracovanie cieľových projektov základného výskumu a tiež štúdie o vednej politike a organizácii výskumu na Slovensku. Patria sem aj informácie o zložení rád štátnych programov, rád kľúčových smerov ŠPZV, menovaní koordinátorov hlavných úloh a garantov cieľových projektov.

Obsahom druhej časti sú už konkrétne plány vedeckovýskumných prác, resp. úloh jednotlivých pracovísk SAV a ich spresňovanie. Súčasťou sú aj pripomienky a námety úloh rezortov a vysokých škôl na zaradenie do ŠPZV, dlhodobé plány rozvoja základného výskumu v rôznych vedných odvetviach na Sloven-

sku, akčné plány SAV a úvahy o jej dlhodobom rozvoji. Zaradili sme sem aj prehľady o štruktúre programov ŠPZV na jednotlivé päťročnice, charakteristiky a návrhy cieľových projektov, formulácie špičkových problematík základného výskumu a evidenčné listy výskumných úloh. V skupine sa nachádzajú aj informácie o možnostiach prepojenia programov základného výskumu a technického rozvoja a opatrenia na zefektívnenie výskumu v SAV.

Súčasťou plánovania vedeckého výskumu v Akadémii bola tvorba prognóz rozvoja vedy. Prognostickej činnosti venovala SAV sústredenú pozornosť najmä v osemdesiatych rokoch, keď sa zásadne zapojila do rozsiahlej prognostickej akcie s názvom Súhrnná prognóza vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja ČSSR (SSR) do roku 2010. Veľkú časť prognostických štúdií zabezpečovala práve Akadémia, časť úloh bola zapracovaná do ŠPZV. Z tejto činnosti sa zachovala rozsiahla písomná dokumentácia. Keďže išlo o špecifický výskum, kde sa časovo i obsahovo prekrýval plán s realizáciou, vytvorili sme z tohto materiálu samostatný celok v rámci ŠPZV. K materiálom Súhrnnej prognózy do roku 2010 patria návrhy projektov obsahového zamerania prác na prognóze, návrhy na zriadenie prognostických smerov a postupov ich spracovania, stanoviská rezortov a iných kompetentných orgánov k projektom či informácie o organizačnom a hmotnom zabezpečení prác na prognóze. Podstatnú časť materiálov tvoria zápisnice zo zasadnutí rád, komisií a pracovných skupín podieľajúcich sa na riadení a tvorbe prognózy. V neposlednom rade sú tu uložené menovania členov do prognostických pracovných skupín a návrhy zmien v ich zložení, poverenia výskumných ústavov funkciou prognostických pracovníkov a najmä správy o postupe prác na prognóze, prognostické rozbor pre jednotlivé témy a finálne dokumenty súhrnnej prognózy.

Azda najcennejším materiálom pre poznanie reálnej vedeckovýskumnej činnosti v oblasti ŠPZV v SAV je materiál uložený pod označením „realizácia“. Obsahuje sumárne prehľady, správy o plnení úloh a záverečné správy o ukončených výskumných úlohách. Sumárne prehľady zahŕňajú hlavne orientačné správy o plnení vedeckého plánu na pracoviskách SAV za príslušný rok, výročné správy rezortných výskumných ústavov podieľajúcich sa na plnení ŠPZV, sumárne správy o zavádzaní výsledkov výskumu do praxe, analýzy a rozbor činnosti SAV v jednotlivých vedných odboroch, prehľady výsledkov za dlhšie časové obdobia a informácie o dosiahnutom stave rozvoja vedných disciplín v SAV. Správy o plnení konkrétnych úloh ŠPZV sú uložené podľa príslušných programov štátneho plánu, v rámci ktorých sa riešili a v roku, v ktorom boli vyhotovené. Napokon sú tu záverečné správy o vyriešených výskumných úlohách. Na orientáciu v nich slúži autorský a vecný katalóg.

Výskum v Akadémii sa orientoval aj na riešenie vývojových úloh, úloh prípravy novej techniky a technológií v rámci ŠPTR. SAV sa venovala tejto problematike v spolupráci s rezortnými výskumnými ústavmi a pracoviskami pri výrobných závodoch. Tejto skupine materiálov dominujú plány a správy o plnení technického rozvoja v SAV a na Slovensku. Dôležitou súčasťou sú informácie o zavádzaní výsledkov výskumu do výroby, štúdie o rozvoji realizačnej základne v SAV a správy o plnení koncepcie vedecko-technického rozvoja a výroby vedeckých prístrojov. Včlenili sme sem aj materiály osvetľujúce systém riadenia vedecko-technického rozvoja v Československu.

Písomná dokumentácia o vedeckovýskumnej činnosti v Akadémii je uložená v 358 archívnych škatuliach. Odkrýva spôsob riadenia, plánovania, spresňovania, koordinácie a realizácie výskumu a zároveň prínos tohto výskumu pre spoločnosť.

Na základe pramenného materiálu sa teraz pokúsime podať stručnú informáciu o smeroch výskumu a vývoji vedných oblastí v SAV.

Keď v roku 1953 vznikla SAV, jej základ tvorili pracoviská bývalej Slovenskej akadémie vied a umení. Väčšina z nich bola spoločenskovedného, resp. vlastivedného charakteru. Niekoľko ústavov prebrala SAV z rezortov poľnohospodárstva, chemického priemyslu a školstva. Pociťoval sa však nedostatok pracovísk pokrývajúcich výskum v technických vedách, teda v takých vedných odboroch, ktoré nemali na Slovensku tradíciu a ani neboli organizačne riadené.²¹ Preto v prvých rokoch Akadémie vznikali základy celého radu pracovísk, či už technického charakteru pre základný výskum v strojárstve, elektrotechnike, vodnom hospodárstve a hutníctve, alebo pracoviská pre matematicko-fyzikálne vedy, biológiu, lekárske vedy a poľnohospodárstvo.

Poľnohospodárskemu výskumu rozvíjajúcemu sa na Slovensku od roku 1948²² sa v SAV venovala zvýšená pozornosť najmä v súvislosti s potrebami národného hospodárstva. Pracoviská združené v Sekcii poľnohospodárskych vied sa orientovali na rastlinnú a živočíšnu výrobu a helmintológiu. Počiatočný nedostatok vedeckých pracovníkov v takých vedných odboroch ako agropedológia, výživa rastlín, veterinárstvo či mechanizácia sa postupne odstraňoval a výskum sa rozrástol aj v oblasti lesníctva, rybárstva, ovocinárstva a vinohradníctva.²³ V roku 1959 bol poľnohospodársky výskum zo SAV vyňatý a presunutý

²¹ Zasadnutie P SAV č. 76 – Referát hlavného tajomníka SAV akad. L. Kneppu o päťročnej činnosti SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/2, inv. č. 399.

²² Správa o činnosti SAV za rok 1954. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 880.

²³ Tamže.

do pobočky Československej akadémie poľnohospodárskych vied na Slovensku.²⁴

Vzhľadom na pevnú tradíciu spoločenskovedného výskumu na Slovensku patrili spoločenské vedy v SAV k najrozvinutejším jednak v počte vedeckých pracovníkov a tiež v šírke záberu výskumného pôsobenia. Negatívnym dopadom na ich ďalší slobodný rozvoj bolo to, že spoločenské vedy sa pokladali za nástroj ideologického pôsobenia v spoločnosti a ako také boli pod kritickým dohľadom štátnych a straníckych orgánov, ktoré určovali ich ďalšie smerovanie. Napriek tomuto administratívno-direktívnemu modelu riadenia spoločenských vied, ktorý často znižoval ich funkciu na podporu politických rozhodnutí, výrazne sa podieľali na tvorbe základného fondu národnej kultúry. Od začiatku sa v SAV rozvíjal výskum v histórii, filozofii, archeológii, psychológii, teórii a dejinách výtvarného umenia, divadelnej a hudobnej vede, literárnej histórii, národopise, ekonómii, právnych vedách, jazykovede a pedagogike. Postupne sa pridával výskum v slavistických disciplínach, od šesťdesiatych rokov aj v orientalistike a sociológii. Počiatočné monografické práce osvetľujúce dovtedy nepreskúmané otázky z oblasti histórie, jazykovedy, národopisu či literatúry sa stali základom pre rozsiahle kolektívne práce syntetického charakteru, ktoré mali zásadný význam nielen pre rozvoj kultúry slovenského národa, ale získali aj medzinárodný ohlas. Rozvíjala sa slovníková, neskôr aj encyklopedická tvorba. Ekonomické a právne vedy skúmali možnosti intenzifikácie československej ekonomiky, analyzovali ekonomické reformy, riešili právne aspekty riadenia národného hospodárstva. Pozornosť sa venovala základným otázkam formovania spoločenského vedomia, rozvíjala sa filozofia a metodológia vedy.²⁵ Na rozdiel od prvých rokov činnosti SAV, keď spoločenskovedné disciplíny uprednostňovali objasňovanie riešenej problematiky najmä z historického hľadiska, došlo koncom päťdesiatych rokov k miernemu posunu, keď vedecký plán preorientovali na riešenie aktuálnych kultúrno-politických problémov. Výstupy tohto výskumu tvorili potom teoretické podklady pre potreby štátnych orgánov.²⁶

Oveľa horšiu východiskovú základňu mali technické vedy. V súvislosti s potrebou zvyšovania technickej úrovne československého priemyslu boli však na ne kladené vysoké požiadavky. Určitú tradíciu mali iba pracoviská pre staveb-

²⁴ Zasadnutie P SAV č. 76 – Referát hlavného tajomníka SAV akad. E. Kneppu o päťročnej činnosti SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/2, inv. č. 399.

²⁵ Správa SAV o najvýznamnejších výsledkoch vedeckej činnosti za uplynulé obdobie. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 915.

²⁶ Správa o činnosti SAV za rok 1959. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 885.

níctvo a architektúru, vodohospodárstvo a výskum meracích prístrojov.²⁷ Od začiatku sa budovali pracoviská pre výskum v strojárstve, teoretickej mechanike, fyzike kovov a hutníctve. Stanovené priority a požiadavky národného hospodárstva smerovali do oblasti efektívneho využívania klasických i nových zdrojov energie, vytvorenia nových typov kovových a nekovových materiálov a zvládnutia komplexnej mechanizácie a automatizácie výroby. V tomto smere dosiahli pracoviská významné výsledky v energetike, konkrétne v príprave podkladov pre perspektívne plánovanie energetického hospodárstva, prínosom nových riešení výroby elektrickej energie či zásobovania teplom.²⁸ Pre baníctvo riešili technologické problémy v metalurgii súvisiace s výrobou železa, ocele, hliníka, niklu a kobaltu a zaoberali sa možnosťami rozširovania surovinovej základne.²⁹ Vzhľadom na svetový vývoj sa veľká pozornosť venovala elektronike a technickej kybernetike zaoberajúcej sa problémami techniky počítačov. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa výskum zložitých kybernetických systémov stal jednou z priorít technického výskumu.³⁰ Architektúra a stavebníctvo sa zamerali na statické a dynamické vlastnosti a zdokonaľovanie stavebných konštrukcií, výskum stavebných materiálov, stavebnej mechaniky a na teóriu a tvorbu architektúry.³¹ Možno konštatovať, že pracoviská technických vied sa zaslúžili o vznik priemyslu výpočtovej techniky v SSR, vznik výroby robotov, supravodivých materiálov vhodných na technické využitie v mikroelektronike a energetike. Prispeli k zavádzaniu technológie výroby materiálov získaných rýchlym ochladením či k rozvoju práškovej metalurgie. Prínosom sú nové kompozitné materiály, vysokopevné zvariteľné ocele, amorfné kovové materiály a nové konštrukčné materiály.³²

V oblasti prírodných vied sa vedecké bádanie v SAV zameralo najmä na matematicko-fyzikálne vedy, astronómiu, geológiu, geografiu, geofyziku a chemický výskum. Neskôr pribudla meteorológia, klimatológia a geodézia. Matematika, ktorá postupne prenikala do viacerých vedných disciplín, nadviazala na

²⁷ Správa o činnosti SAV za uplynulé obdobie a jej ďalšie úlohy. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5049.

²⁸ Správa o plnení úloh štátneho plánu výskumu za roky 1958–1960. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5046.

²⁹ Tamže.

³⁰ Základný výskum a jeho rozvoj v náväznosti na potreby perspektívneho rozvoja československej ekonomiky. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5060.

³¹ Návrh koncepcie rozvoja vedných disciplín na Slovensku do roku 1970. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5006.

³² Správa SAV o najvýznamnejších výsledkoch vedeckej činnosti za uplynulé obdobie. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 915.

výsledky vysokoškolských pracovísk v teórii rovníc, čísiel, grafov a kombinatorike. Nové poznatky priniesla v riešení pravdepodobnostných problémov kybernetiky a v štatistike.³³ Výskum vo fyzike zahŕňal fyziku kovov, polovodičov a štúdium magnetických a mechanických vlastností pevných látok. Silnú podporu mal v SAV rozvoj jadrovej fyziky zameranej na teóriu elementárnych častíc a kozmické žiarenie.³⁴ Geofyzikálny výskum priniesol nové poznatky o seizmicite Slovenska a o stavbe a dynamike zemského telesa. Jeho prínosom sú gravimetrické interpretačné metódy. Astronómia sa orientovala na výskum Slnka, meteorov, komét a umelých družíc.³⁵ Význam geologicko-geografických vied sa zvýšil najmä v osemdesiatych rokoch v súvislosti s ubúdaním nerastných surovín. Geologické vedy sa preto sústredili na vyhľadávanie a racionálne využívanie ložísk nerastných surovín a tradičných energetických zdrojov, efektívnejšie využívanie vodných zdrojov a pôdneho fondu.³⁶ Geografický výskum sa zároveň zaoberal geografickou rajonizáciou Slovenska a tvorbou geomorfologických máp pre národný atlas. Prínosom geológie pre hospodárstvo bol aj mineralogický, petrografický a geochemický výskum hornín.³⁷

Chemický výskum nadviazal na tradície rezortných pracovísk, ktoré SAV prevzala a zreorganizovala. Spočiatku zasahoval najmä oblasť cukrovarníckej výroby (konkrétne technologické úpravy výroby cukru smerujúce k zvyšovaniu jeho produkcie) a oblasť sacharidov a ich derivátov.³⁸ V centre záujmu stála organická chémia so vzťahom k chémii potravín a farmakológii, chémii dreva, celulózy a umelých vlákien a anorganická chémia zaoberajúca sa chémiou silikátov, ktoré tvorili podstatnú zložku surovín na výrobu stavebných materiálov, žiaruvzdorných a keramických materiálov a skla. Dôležitou súčasťou bol výskum anorganických mazív. Veľkú podporu mala v SAV aj makromolekulárna chémia. Pracoviská pre chemický výskum riešili problematiku spracovania ropy a zemného plynu na výrobu plastických látok a farieb. Pod chemický vý-

³³ Návrh koncepcie rozvoja vedných disciplín na Slovensku do roku 1970. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5006.

³⁴ Tamže.

³⁵ Tamže.

³⁶ Správa o činnosti SAV za rok 1980. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 906.

³⁷ Návrh koncepcie rozvoja vedných disciplín na Slovensku do roku 1970. ÚA SAV fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5006.

³⁸ Zasadnutie P SAV č. 135 – Správa o rozvoji vedeckého bádania a plnení štátneho plánu v SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/2, inv. č. 466.

skum spadala chemizácia poľnohospodárstva, fyzikálna chémia, rádiochémia a chemické inžinierstvo.³⁹

V neposlednom rade rozvíjali svoju činnosť v rámci SAV biologické a lekárske vedy. Z biologických disciplín to spočiatku bola rastlinná biológia, geobotanika a systematika rastlín a faunistika. Neskôr sa biológia snažila o systematický výskum flóry a fauny na Slovensku.⁴⁰ Rozvíjala sa experimentálna fytopatológia a entomológia. Významné výsledky dosiahla helmintológia pôvodne rozvinutá v rámci poľnohospodárskych vied vo výskume parazitických organizmov helmintov, helmintóz človeka, hospodárskych zvierat a rastlín. Nové poznatky priniesla virológia v štúdiu problematiky štruktúry, pôvodu a reprodukcie vírusov (kliešťová encefalitída), ich účinku na organizmus a v boji proti vírusovým infekciám.⁴¹ Celosvetovým trendom sa stal výskum genetiky a riešenie biologicko-ekologických problémov. Ekológia sa zamerala na štúdium organizmov, populácií a spoločenstiev, lesných ekosystémov a ekológie krajiny.⁴²

Ťažiskom základného výskumu v lekárskejších vedách bolo objasňovanie podstaty niektorých najdôležitejších skupín ľudských chorôb súčasne s poznávaním normálnych biologických funkcií príslušných orgánov. Išlo najmä o zhubné nádory, srdcovo-cievne ochorenia, ochorenia nervového systému, poruchy vnútornej sekrécie a vírusové infekcie.⁴³ Vznikli pracoviská pre fyziológiu a patofyziológiu, experimentálnu chirurgiu, experimentálnu endokrinológiu a hygienu. Lekárske vedy prispeli k vytvoreniu základov transplantácie srdca a prístrojovej techniky pre umelý obeh krvi, k odstráneniu výskytu endemickej strumy, k zavádzaniu efektívnej liečby niektorých nádorových ochorení, k objasneniu vzťahu nervovej sústavy k funkciám rôznych orgánov a v spolupráci s farmakológiou umožnili zavádzanie nových liečiv do výroby a lekárskej praxe.⁴⁴

Slovenskí vedci sa úspešne uplatnili aj pri riešení medzinárodných vedecko-výskumných programov. V rámci Komplexného programu vedecko-technického

³⁹ Návrh koncepcie rozvoja vedných disciplín na Slovensku do roku 1970. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5006.

⁴⁰ Správa o činnosti SAV za uplynulé roky a jej ďalšie úlohy. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5049.

⁴¹ Správa k otázkam rozvoja vedy na Slovensku. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5052.

⁴² Správa SAV o najvýznamnejších výsledkoch vedeckej činnosti za uplynulé obdobie. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CI/5, inv. č. 915.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Výsledky analýzy riešiteľskej úrovne a výslednosti práce vedeckých pracovísk SAV. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5073.

rozvoja členských krajín RVHP participovali na problémoch z oblasti riadiacich systémov robotiky, ochrany ekosystémov a krajiny, na problémoch zhubných novotvarov a výskume supravodivosti. Jadrový výskum prebiehal pod záštitou Spojeného ústavu jadrového výskumu v Dubne. Nemenej dôležité boli aj programy Interkozmos, Intermozg a Geofyzikálny planetárny výskum (KAPG). V Programe mnohostrannej spolupráce akadémií vied socialistických krajín sa SAV podieľala na riešení problematiky polovodičov, inovácie diagnostických a liečebných metód u civilizačných chorôb; spoločenské vedy na zostavovaní kolektívnych dejín národov Európy či zdokonaľovaní plánovania a riadenia hospodárstva zainteresovaných krajín.⁴⁵ Medzinárodná spolupráca prebiehala aj v archívniectve, najmä v jeho terminológii a metodológii. Na uvedených okruhoch problémov pracovali viaceré vedecké tímy z rôznych vedných disciplín.

Tento stručný prehľad o vývoji vedy v SAV zďaleka neobsiahol realizovaný výskum v celej jeho šírke. Snažil sa byť len akýmsi lákadlom pre prípadného bádateľa, ktorému by mohla písomná dokumentácia o vedeckovýskumnej činnosti pomôcť zodpovedať aj zložitejšie otázky dotýkajúce sa nielen dejín vedy, ale aj politických, kultúrnych, ekonomických a sociálnych podmienok, za akých sa veda na Slovensku rozvíjala.

⁴⁵ Hlavné smery rozvoja a uplatnenia československej vedy v 7. päťročnici. ÚA SAV, fond RO SAV, sign. CII/39b, inv. č. 5021.

THE SOURCES TO THE SCIENCE RESEARCH ACTIVITY IN THE FOND:
THE MANAGING AUTHORITIES OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCE

Monika Kolárová

There has been paid great attention to the organized research in Slovakia after WWII. Since 1949 there have existed specialized authorities for planing and coordination of basic and applied research. Author presents the genesis of organisation of the research in the state with special regards to the position and task of Slovak Academy of Science. S.A.S. as the top science institution was charged to manage the basic research and to coordinate the whole research activity. The managing of the research has been realised on several levels. The Chairmanship of S.A.S. focused the main trends of the state research plan and checked its fulfilment. The science sections (since 1962 Science boards) took care of the methodology, coordination and development of particular science branches. Science research places of work dealt with their research activity within Academy. Social changes of 1989/1990 have been reflected in the S.A.S. which has lost its unique position in the managing of Slovak research and because of personal weakening the activities have been calmed down. These changes represented the end of one period of development activity of S.A.S. The Central Archives of S.A.S. arranged and made all written production managing authorities accessible. The main part have been the documents about the science research activities in 1953–1989. The rich information material has been arranged in three parts. The first are the materials about the expanding of science research base in Slovakia. The second is creation and fulfilment of the state plan of basic research and the last part contains the records of the fulfilment of the tasks of technical development. The study presents the data about the documents structure, their arrangement and possibilities of use.

The conclusion presents the brief information about the participation of S.A.S. in the determination of research directions and exact results reached in natural, technical, biological science, medicine and humanities.

Translated by Ema Drašková

MENOVACIE PROCESY BISKUPOV A OBSADZOVANIE ROŽŇAVSKÉHO BISKUPSTVA

JURAJ ROHÁČ

Roháč, J.: The Process of Bishop Appointment and this Process in the Bishopric of Rožňava, Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 2, 2000, p. 72–94

The study deals with the role and importance of the appointment process (Processus Consistoriales) at the appointment of high clergy dignitaries in Hungary. The participation of Vienna nunciature in the collection of bases for Consistorial congregation, inquiring process and the origin of inquiry protocols as well as structure, contents and form analysis, possibilities of historical use. Inquiry protocols of residential bishops of the Rožňava Diocese.

Church history. Sources to the history of church administration.

PhDr. Juraj Roháč, CSc., Filozofická fakulta UK, Katedra archívniectva a PVH, Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava

V prvej polovici 16. storočia sa stáročný spor uhorských kráľov s rímskymi pápežmi kvôli menovaniu biskupov dostal do novej polohy. Podľa uhorskej feudálnej tradície mali uhorskí kráľi dovtedy najvyššie patronátne právo v cirkvi a menovali biskupov podľa svojho rozhodnutia. Táto tradícia sa odvolávala na zakladateľa uhorského kráľovstva Štefana I. (svätého), ktorý podľa nej položil základy cirkevnej organizácie v Uhorsku a založil aj prvé uhorské biskupstvá. Svätoštefánske legendy (napr. *Vita maior*) uvádzajú, že kráľ tak urobil so súhlasom Ríma, ba dokonca, že sám rímsky pápež (Silvester II.) dal sv. Štefanovi v uhorskej cirkvi najvyššie patronátne právo (*Hartvikova legenda*).¹ Štefan mal potom – ako apoštolský kráľ – v uhorských cirkevných záležitostiach plnú moc.² Uhorskí kráľi si preto osobovali výsadu menovať biskupov podľa vlastného

¹ TOMKO, J.: Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn. Kirche und Recht. Band 8. Beihefte zum Österr. Archiv für Kirchenrecht herausgegeben von Willibald M. Plöchl. Dieser Band erscheint in Verbindung mit dem Slowakischen Institut Rom – Cleveland als Band VI der Slowakischen Studien (Monographien). Wien 1968 (ďalej len Tomko, J.: Die Errichtung...), s. 21 – 22. TOMKO, J.: Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 1995 (ďalej len Tomko, J.: Zriadenie...), s. 25–27.

² MARSINA, R.: Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov. Budmerice 1997, s. 107. Legendy a kroniky koruny uherskej. Sestavil Richard PRAŽÁK. Praha 1988, s. 110.

rozhodnutia. Skutočnosť však nebola až taká jednoznačná a bezproblémová. Sám Štefan I. nemal medzi ostatnými panovníkmi vo vzťahu k cirkvi také osobitné postavenie, aké mu pripisovali hagiografické texty.³ Bula Silvestra II., na ktorej uhorskí králi postavili svoj právny nárok na menovanie biskupov, bola totiž sfalšovaná⁴ a ani postup pri obsadzovaní biskupských stolcov v Uhorsku v 10.–15. storočí nepotvrďuje žiadne osobitné právomoci uhorských kráľov. Biskupov volili kapituly a po súhlase panovníka zvoleného kandidáta potvrdzoval rímsky pápež.⁵ Situácia sa dokonca postupne začala vyvíjať v prospech Svätej stolice a pápeži sa pokúšali priamo menovať uhorských biskupov. Rímska kúria odrazila aj pokus Žigmunda Luxemburského rozhodovať o udeľovaní biskupských benefícií (na základe buly, ktorú mal získať na Kostnickom koncile).⁶ Žigmund si nárokoval samozrejme aj navrhovanie kandidátov na biskupský stolec. Na predchádzajúce tradície nadviazalo vo svojich článkoch týkajúcich sa ustanovovania biskupov neskôr aj Tripartitum.⁷ V tomto období však dochádza v otázke menovania uhorských biskupov medzi uhorským kráľom a pápežom k akémusi nepísanému „modus vivendi“. V Uhorsku sa v tom čase začal nebezpečne šíriť protestantizmus a existenciu kráľovstva ohrozovali z juhu turecké vojská. Katolícka cirkev si uvedomila akútne nebezpečenstvo, ktoré jej v Uhorsku (ba následne aj v celej Európe) hrozilo a Rím sa preto začal usilovať o vytvorenie dobrých vzťahov s uhorským kráľovským dvorom. Prejavilo sa to aj pri obsadzovaní uhorských biskupských katediér, kde sa Rím začal chovať zdržanlivo, čo zasa uhorskí králi využívali na presadzovanie svojich kandidátov a menovali uhorských biskupov bez pápežského potvrdenia.⁸ Ústupčivosť Ríma mala svoje opodstatnenie, veď pápežovi išlo predovšetkým o obnovenie a rekonštrukciu katolíckej cirkvi v Uhorsku.⁹ K istému názorovému posunu dochádza aj u uhorských kráľov. Tí začali totiž neskôr upúšťať od presadzovania svojich nárokov iba poukazovaním na pápežské buly (súhlas pápeža totiž mohol byť aj odvolaný) a posunuli svoj nárok na neobmedzené menovanie biskupov aj do

³ TOMKO, J.: Die Errichtung..., s. 23.

⁴ Tamže, s. 22. TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 27–28.

TOMKO, J.: Historicko-právna problematika a pramene k dejinám slovenských diecéz. Most. Štvrťročník pre slovenskú kultúru 9, 1961, č. 1/2 (ďalej len TOMKO, J.: Historicko...), s. 31.

⁵ TOMKO, J.: Die Errichtung..., s. 24.

⁶ Tamže, s. 25.

⁷ TOMKO, J.: Historicko..., s. 32. V skutočnosti to bol len príslub, ktorý kardináli pod nátlakom podpísali, že budú u budúceho pápeža podporovať Žigmundove nároky na udeľovanie benefícií v Uhorsku. TOMKO, J.: Die Errichtung..., s. 25; TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 32.

⁸ TOMKO, J.: Die Errichtung..., s. 25.

⁹ TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 32.

teologickej roviny – odvolávali sa totiž na Božiu vôľu.¹⁰ Pravda, neupustili ani od zdôrazňovania tradície odvekého práva apoštolských kráľov zakladať biskupstvá a kláštory a menovať biskupov. V 18. storočí došlo k novému stretu uhorských kráľov s Rímskou kúriou. Panovníčka Mária Terézia, odvolávajúc sa na historické patronátne právo uhorských apoštolských kráľov, sa rozhodla roku 1776 rozmnožiť počet uhorských diecéz a založila tri nové biskupstvá – v Banskej Bystrici, Rožňave a na Spiši.¹¹ Oprávnenosť tohto panovníckeho počínu obhajoval historickými a právnymi argumentmi učenec Adam František Kolár.¹² Rímska kúria napokon vytvorenie nových biskupstiev akceptovala (ba dokonca v tomto akte prevzala iniciatívu), ale naďalej odmietala pripustiť presadzovaný zvláštny nárok uhorských kráľov na investitúru. Uhorskí biskupi museli byť vždy potvrdení pápežom. Biskup bol teda intronizovaný až po pápežovom súhlase. Inštitucionalizovaným vyjadrením tohto vzťahu sa stali menovacie procesy, konanie, v ktorom Svätá stolica skúmala vhodnosť a akceptovateľnosť menovaného kandidáta na biskupský stolec. Otázka zriaďovania a reorganizácie diecéz v krajinách s pôsobiacou cirkevnou organizáciou spadala do právomoci Kongregácie konzistória Sv. stolice a Štátneho sekretariátu.¹³ Na základe pokynu Štátneho sekretariátu potom príslušná nunciatura začala vyšetrovací proces. Bola to obvyklá prax, ktorú podporili aj dekréty Tridentského koncilu. Na uznesenie koncilu nadväzoval roku 1591 apoštolský výnos pápeža Gregora XIV. Napokon Urban VIII. prikázal roku 1627 z vyšetrovania vyhotoviť informačnú správu, vyhotovenú podľa predpisov (notársky protokol) a overenú poslať do Ríma.¹⁴

Rímska kúria skúmala vhodnosť navrhovaného kandidáta na biskupský stolec v Konzistoriálnej kongregácii (*Sacra Congregatio consistorialis*). Táto komisia zložená z niekoľkých kardinálov a prelátov vznikla roku 1586 (založil ju Sixtus V.). Jej činnosť potom upravil roku 1668 svojím dekrétom pápež Klement IX.¹⁵ Kongregácia preštudovala zhromaždené informácie o kandidátovi a potom rozhodla o jeho prijateľnosti. Odporúčanie tejto komisie akceptovalo konzistórium kardinálov a pápež, ktorý definitívne celý menovací proces uzavrel. V celom konaní mali teda mimoriadny význam podkladové materiály, v ktorých kongregácia hľadala zdôvodnenie svojho odporúčania. Detailné informácie o vymeno-

¹⁰ TOMKO, J.. Historicko... s. 32–33.

¹¹ TOMKO, J.: Die Errichtung..., s. 46 a n. TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 57 a n.

¹² Tamže, s. 40 a n.

¹³ Tamže, s. 56.

¹⁴ Tamže, s. 138–139. Vatikánsky tajný archív (ďalej len VTA), Processus Consistoriales (ďalej len PC), vol. 70, f. 807 – *iuxta formam constitutionis... Gregorii XIV ac normam et praescriptum Urbani VIII...*

¹⁵ Wetzer und Welte's Kirchenlexikon. Dritter Band. Freiburg im Breisgau 1884, s. 934.

vanom biskupovi nemohla táto komisia získať osobne, ale sprostredkúvali ich materiály zhromaždené nunciatúrou pôsobiacou v tej-ktorej krajine. Pápežský nuncius (na základe predpisov Gregora XIV. a Urbana VIII.) uskutočnil vyšetrovacie konanie týkajúce sa vymenovaného biskupa. Vypočul dôveryhodných svedkov a ich výpovede dal zapísať. Vyšetrovací spis potom zaslal k dispozícii Kongregácii konzistória Svätej stolice.

V menovacom konaní uhorských biskupov v 16. až 20. storočí plnila dôležitú úlohu pri zhromažďovaní informácií a poznatkov o vymenovanom kandidátovi na biskupskú hodnosť pápežská nunciatúra vo Viedni. Nunciatúra na cisárskom dvore patrila k najstarším pápežským misiám v Európe.¹⁶ Jurisdikcia tejto nunciatúry sa vzťahovala aj na Uhorsko. Rozsiahle právomoci viedenského nuncia (napr. udeľovanie dišpenzov, vizitovanie diecéz a kláštorov) boli počas existencie nunciatúry neustále zdrojom napätia a konfliktov s uhorským prímasom – ostrihomským arcibiskupom.¹⁷

Vyšetrovacie konanie v menovacom procese uhorských biskupov viedol najčastejšie osobne nuncius. Bol to vždy vysoký cirkevný hodnosťár – najčastejšie titulárny arcibiskup, zriedkavejšie biskup. Viacerí viedenský nunciovia boli kardinálmi.¹⁸ Niekedy viedli vyšetrovanie internunciovia a v čase, keď bolo miesto nuncia neobsadené, tento úkon vykonal generálny audítor nunciatúry. Niekedy nuncius poveril niektorého zo svojich podriadených na nunciatúre (napr. protonotára), aby v jeho mene uskutočnil vyšetrovací proces.

Vyšetrovanie viedla nunciatúra podľa procesných ustanovení a predpisov Svätej stolice. Základom vyšetrovania bol pevný súbor otázok, ktoré zisťovali dôležité informácie k uskutočneniu menovacieho procesu. Prvá skupina otázok (10) sa zameriavala na osobu vymenovaného kandidáta na biskupskú hodnosť, druhá (13 otázok) zhromažďovala poznatky o katedrálnom kostole a biskupovom sídle, o diecéznom správnom centre a aj o celej diecéze. Na tieto otázky mali odpovedať predvolávaní svedkovia. Počet svedkov bol upravený spomínanými pápežskými predpismi – vo vyšetrovacom procese mali o kandidátovi a o jeho budúcom pôsobisku vypovedať vždy dvaja svedkovia.¹⁹ Niekedy tí istí dvaja svedkovia vypovedajú aj o osobe menovaného biskupa a aj o obsadzova-

¹⁶ DUBOVSKÝ, J.: Pramene k dejinám Slovenska v archíve Viedenskej nunciatúry do roku 1792. Slovenská archivistika 30, 1995, č. 2 (ďalej len DUBOVSKÝ, J.: Pramene...), s. 67.

¹⁷ DUBOVSKÝ, J.: Štúdium prameňov k dejinám Slovenska v archíve Viedenskej nunciatúry. Slovenská archivistika 31, 1996, č. 2 (ďalej len DUBOVSKÝ, J.: Štúdium...), s. 33–35.

¹⁸ Menný zoznam nunciiov do roku 1792 prináša práca W. Wagnera. WAGNER, W.: Die Bestände des Archivio della nunziatura di Vienna bis 1792. In: Römische historische Mitteilungen. 2. Heft. 1957/58. Sonderdruck s. 82–203.

¹⁹ TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 138–139.

nej diecéze, inokedy o každej z týchto dvoch vecí vypovedá iná dvojica svedkov. Vo vyšetrovacom procese nitrianskeho biskupa Imricha Esterháziho vypovedalo až sedem rôznych svedkov.²⁰ Vyšetrovací proces mal zaistiť zhromaždenie verných a detailných poznatkov, preto nuncius spočiatku predvolával na vypočutie takých svedkov, ktorí mohli poskytnúť skutočne hodnoverné informácie. Spôsob výberu svedkov nie je známy – boli však predvolávaní úradne. Najčastejšie to boli kandidátovi spolužiaci zo seminára alebo teologickej fakulty, jeho žiaci, bývalí spolupracovníci alebo tí, ktorých vysvätil. Niekedy vypovedali aj kňazi alebo laici z rodiska či bydliska alebo aj diecézy, ktorú kandidát predtým spravoval (ak sa menovacie konanie týkalo preloženia za biskupa do inej diecézy). O biskupovom sídle, katedrále a diecéze informovali zas svedkovia, ktorí tam žili alebo aspoň istý čas pôsobili (napr. tu študovali). Týchto svedkov predvolával nuncius na poskytnutie výpovede do Viedne (v niektorých prípadoch aj do Bratislavy – tu nuncius využíval ako svoju rezidenciu kláštor františkánov).²¹ Keď sa menovacie konanie stalo viac formálnym aktom, vypočúval nuncius svedkov, ktorých mal okamžite k dispozícii vo svojom okolí – vo Viedni. Boli to najmä dvorskí úradníci a kňazi – učitelia na tunajších cirkevných školách (najmä na viedenskom Pázmáneu). Vtedy sa stávalo, že vypočúvaný svedok niekedy poskytoval informáciu tzv. z druhej ruky – teda sprostredkovanú. Opakovaný výskyt tých istých svedkov potvrdzuje hypotézu, že pôvodne investigatívny proces (v období rekatolizácie Uhorska nepochybne nevyhnutný) sa postupne premenil na púhy formálny akt. Treba zároveň zdôrazniť, že žiaden zo svedkov nehodnotil navrhovaného kandidáta na biskupskú hodnosť negatívne, ale vždy skôr vyzdvihoval jeho pozitívne vlastnosti. Ak nemohol odpovedať na položenú otázku jednoznačne kladne, sformuloval svoju výpoveď tak, aby napokon aj tak vyznela v prospech kandidáta, resp. tvrdil, že o tej veci nič nevie.²²

Pri výpovedi sa zaznamenávalo meno a priezvisko svedka, jeho cirkevná hodnosť alebo akademický titul, stoličná príslušnosť a vek.

Dôležitosť svedeckej výpovede podčiarkuje hneď prvá z otázok o kandidátovi. Zisťovala, odkedy a ako dobre pozná vypočúvaný navrhovaného kandidáta na biskupskú hodnosť. Skúmala, či svedok s ním nie je v príbuzenskom pomere

²⁰ VTA, PC, vol 128, ff. 178 a – 190 a.

²¹ DUBOVSKÝ, J.: *Pramene...*, s. 68.

²² Vo vyšetrovacom procese k menovaniu nitrianskeho biskupa Ladislava Matášovského takto vypovedal svedok barón Juraj Giláni, kancelársky a komorský radca. Giláni poznal Matášovského z Liptovskej stolice, kde mali Gilániovci svoje majetky. Ďalší svedok, barón Pavol Medňanský, radca a tajomník uhorskej kancelárie uviedol, že Matášovský pochádza z nelegitímneho manželstva. VTA, PC, vol 85, ff. 870 a – 878 a.

(v pokrvnom príbuzenstve, v ženskej línii alebo v švagrovstve), či nie je jeho dôverný priateľ, resp. protivník. To malo pomôcť vylúčiť tých svedkov, ktorí by kvôli osobnému vzťahu k uchádzačovi mohli poskytovať skreslené alebo neúplné informácie. Svedkovia vypovedali o legitímnom pôvode uchádzača (z riadne uzavretého katolíckeho manželstva), krste a birmovaní a uvádzali jeho sociálne zázemie (šľachtic, zeman, mešťan alebo poddanský stav).

Druhá otázka skúmala, či je navrhovaný kandidát už vysvätený za biskupa. V priamej nadväznosti na túto otázku bola tretia – zisťovala, koľko rokov bol kandidát biskupom, štvrtá – či kandidát ako biskup sídlil stále vo svojej diecéze a pobýval vo svojej cirkevnej obci a piata otázka – či ako biskup svoju diecézu pravidelne vizitoval, staral sa o jej potreby a spravoval ju v zhode s príkazmi a nariadeniami (toto sa týkalo predovšetkým preloženia biskupa do inej diecézy alebo ustanovenia pôvodne titulárneho biskupa za sídelného – titulárni biskupi boli zvyčajne pomocnými biskupmi).

Pri šiestej otázke svedok vypovedal, aké bohoslužobné úkony kandidát v úrade biskupa vykonával (slúženie omší, udeľovanie sviatostí, birmovanie a pod.).

Siedma otázka zisťovala, či je kandidát príkladne zbožný, láskavý a rozvážny.

Zveľaďovania cirkevného majetku a uplatňovania práva v duchovných a svet-ských veciach sa dotýkala ôsma otázka.

Deviata otázka zisťovala kandidátove teologické vzdelanie. Budúci biskup mal mať doktorát z teológie. Ak kandidát túto podmienku nespĺňal, poukazovalo sa na jeho prirodzenú múdrosť a skúsenosti. Svedkovia uvádzali, aké školy kandidát absolvoval, kedy a kde bol vysvätený (spomínajú nižšie i vyššie kňazské svätenia).

V odpovedi na poslednú, desiatu otázku mal svedok uviesť, či je vymenovaný vhodným kandidátom na biskupskú hodnosť a či jeho potvrdenie bude pre cirkev prínosom.

Pri každej odpovedi svedok musel uviesť, odkiaľ vie to, o čom vypovedá.

Potom nuncius zisťoval stav katedrály, biskupovho obydlia a stav centra i samotnej diecézy, do ktorej bol kandidát navrhnutý. Najskôr sa svedkov pýtal, kde sa nachádza sídlo diecézy, aká je jeho poloha a veľkosť, koľko je v tom meste domov, koľko tu žije kresťanov a komu (svetsky) mesto správne podlieha. V odpovediach na tieto otázky svedkovia hodnotili polohu mesta a v 17. storočí si všímali aj jeho opevnenie (hradby). Búrlivé roky tureckých vojen a stavovských povstaní dokumentujú zmienky o vojnových škodách – zrútených a poškodených domoch. Svedkovia často uvádzali nielen celkový počet obyvateľov biskupovho sídla, ale aj osobitne počet katolíkov, protestantov a Židov.

Druhá otázka sa pýtala na katedrálly kostol, jeho zasvätenie, vzhľad a fyzický stav objektu. Vo vyšetrovacích procesoch zo 17. a začiatku 18. storočia sa v od-

povediach často spomínajú dôsledky útokov tureckých alebo povstaleckých vojsk či ničivých živelných pohrôm. Vypočúvaní vtedy aj uvádzali, či objekt potrebuje alebo nepotrebuje opravu či celkovú rekonštrukciu. Niekedy sa spomínajú predchádzajúce rekonštrukčné práce a hodnotí sa aj architektonická kvalita stavby (prívlastkami „krásna“, „ojedinelá“, „elegantná“ a pod.) a aj historický umelecký sloh, v ktorom bola postavená (napr. „gotická stavba“).

Odpoveď na tretiu otázku uvádzala, ktorému arcibiskupovi je biskup obsadzovanej diecézy podriadený.

Ďalej sa zisťovalo zloženie sídelnej kapituly – počet kanonikov, jednotlivé kanonické hodnosti a ich hierarchia v kapitule a aj kanonické príjmy. Skúmala sa aj existencia prebend. Svedok musel vypovedať, koľko je v diecéznom sídle celkove kňazov a klerikov. V odpovediach sa výška príjmov jednotlivých kanonikov a prebend konkrétne vyčísľovala.

Nuncius sa potom pýtal, či sa v katedrálnom kostole pravidelne konajú bohoslužby (či sa v nej omše neslúžia iba v nedeľu a na veľké sviatky), kto ich celebruje a či sa tu nachádza aj krstiteľnica. V tejto súvislosti svedkovia spomínali krsty heretikov a Židov, ktoré sa v tejto katedrále uskutočnili.

Potom sa zisťovalo vybavenie katedrálneho kostola slávnostnými biskupskými rúchami a bohoslužobným náčiním. Zvyčajne svedkovia vypovedali, že katedrálny chrám je nimi dostatočne vybavený. Niekedy sa spomenula aj chrámová pokladnica a niektoré jej cennosti (drahocenné kalichy, biskupské mitry). Šiesta otázka sa pýtala aj na prítomnosť chóru a organa v katedrálnom chráme, na existenciu zvonice so zvonmi a cintorína (tu sa uviedla i jeho vzdialenosť od katedrály). Spomenula sa aj jestvujúca katedrálna krypta a kto je v tejto krypte pochovaný.

V odpovedi na siedmu otázku svedok informoval, či sa v katedrále uchovávali telá svätcov alebo ich relikvie. Menovite sa spomenuli relikvie hlavných patrónov kostola. Svedkovia hovorili aj o spôsobe ich uloženia – opisovali drahocenné relikviáre a referovali o uctievaní relikvií a ostatkov.

Svedkovia vypovedali potom o biskupskej rezidencii, jej vzdialenosti od katedrálneho chrámu a fyzickom stave tohto objektu. I tu sa hodnotili fyzický stav budovy, potreba prípadnej rekonštrukcie a architektonická kvalita stavby.

Deviata otázka zisťovala výšku ročných príjmov biskupskej pokladnice a zdroj týchto príjmov (napr. desiatky, poddanské dávky a poplatky z krčiem). Svedkovia spomínali aj príjmy z biskupského vína a obilia. V 17. storočí sa zdôrazňovalo, že uvádzané informácie vychádzajú zo situácie pred tureckými vpádmi. Osobitne sa informovalo o výške niektorých povinných výdavkov – napr. na výstavbu a udržiavanie pohraničných pevností a na zriaďovanie farností.

Potom svedok uviedol, koľko je v diecéznom sídle farských kostolov, či sú v nich krstiteľnice, aké rády a rehole (mužské i ženské) sídlia v meste a či sú tu nejaké náboženské bratstvá. Zisťovalo sa aj, či pri týchto kostoloch nepôsobia kanonici. Vypočúvajúcí sa pýtal aj na existenciu školy, špitála a záložne (*Mons pietatis*).

Jedenásta otázka sa týkala veľkosti diecézy (jej rozlohy) a svedok mal uviesť, aké sú v biskupstve ďalšie významné mestá.

Nuncia zaujímalo aj to, či sa v diecéze nachádza kňazský seminár a koľko má chovancov. Ak biskupstvo nemalo vlastný seminár, svedok uviedol, kde je seminár, do ktorého chodia klerici z tejto diecézy študovať. Zvyčajne to bol seminár v susednej diecéze a niekedy v ňom mali títo klerici vyhradený konkrétny počet miest. Ich štúdium v seminári financoval biskup alebo testamentárne odkazy.

Posledná (trinásta) otázka skúmala, či je biskupstvo v súčasnosti uprázdnené, ako dlho, a ako sa to stalo (napr. úmrtím, odstúpením alebo preložením predchádzajúceho biskupa).

Odpovede svedkov na tieto otázky zapisoval kancelár alebo notár nunciatúry, ktorý vyhotovil záznam výpovede a potvrdil jeho správnosť. Vypočutí svedkovia svoje výpovede potvrdili podpisom.

Svedecké výpovede týkajúce sa diecézy a diecézneho sídla boli objektívnejšie ako odpovede na otázky o samotnom kandidátovi na biskupskú hodnosť. Vypočúvaní svedkovia totiž vypovedali o budúcom biskupovi len pozitívne. Kandidát bol podľa nich takmer vždy zbožný muž, žil bezúhonným životom, svoje povinnosti v cirkevnom úrade si plnil riadne a usilovne a bol aj náležite štedrý. Takisto bol riadne vzdelaný alebo aspoň prirodzene múdry, skúsený a poučený samoštúdiom. Pri týchto osobných vlastnostiach uchádzača sa často zdôrazňovalo, že mu určite pomôžu pri rekatolizácii diecézy. Vyzdvihovala sa aj jeho úspešnosť v boji s heretikmi. Svedkovia spomínali verejné dišputy, kázne a publikované písomné práce kandidáta zamerané proti heretikom, uvádzali sa aj príklady konverzií. Zaujímavé sú aj zmienky o jazykových znalostiach – napr. pri sídelnom nitrianskom biskupovi L. A. Erdödy sa oceňovala jeho znalosť slovenčiny – jazyka ľudu nitrianskej diecézy.²³

Zapísaním svedeckých výpovedí sa však vyšetrovacie konanie na nunciatúre neskončilo. Nuncius si predvolal kandidáta na biskupskú hodnosť a ten musel pred nunciom odriekať apoštolské vyznanie viery a prisahať, že ho bude zachovávať. Kandidát pri tom kľáčal a prisahal s rukou položenou na evanjeliu. Potom podpísal vytlačené apoštolské vyznanie viery a odovzdal ho nunciovi. Ak kandidát na biskupskú hodnosť z nejakých príčin nemohol prísť do sídla nuncia-

²³ VTA, PC, vol. 100, ff. 317 a – 334 b.

túry, požiadal nuncius niektorého biskupa zo susednej diecézy, aby v jeho zastúpení prijal slávnostnú prísahu od kandidáta. Sľub zachovávať pravú katolícku vieru musel zložiť biskup aj vtedy, ak ho iba prekladali z jednej diecézy do druhej. Kandidát na biskupskú hodnosť niekedy skladal tento sľub v časovom predstihu, skôr ako sa začalo vypočúvanie svedkov. Na tomto akte sa okrem nuncia, kandidáta a notára zúčastňovali aj ďalší osobitní svedkovia – často ľudia z najbližšieho okolia nuncia (zamestnanci a služobníci nunciatúry).

Napokon nuncius v písomnom materiáli o vyšetrowaní potvrdil svojím podpisom dôveryhodnosť vypočutých svedkov i celého uskutočneného procesu a odporúčal kandidáta ako vhodného na potvrdenie v biskupskej hodnosti.

Vyšetrovací proces mohol prebehnúť za jediný deň, častejšie však trval viacerými dňami, ba aj týždňami a mesiacmi a v jednom prípade bol proces dokonca obnovený.

Výnimočný bol vyšetrovací proces, ktorý sa viedol pri vymenúvaní Jána Ernesta, grófa z Harrachu za nitrianskeho biskupa.²⁴ Príslušník významného rakúskeho magnátskeho rodu bol totiž v čase konania procesu cisárskym vyslancom pri Svätej stolici. Pôsobil aj ako sudca apelačného súdu Svätej stolice Sacra Rota. Vyšetrowanie preto viedol priamo v Ríme kardinál Mikuláš Diaconus (v taliančine) a vypovedali v ňom svedkovia, ktorí žili v tom čase v Ríme. (Najvýznamnejšími boli nepochybne tí svedkovia, ktorí pochádzali z Uhorska.)

Výsledkom vyšetrowania v menovacom konaní bol rozsiahly spis. Spis (v diplomatickom hodnotení spis v širšom zmysle) vznikol na základe panovníkovej žiadosti adresovanej pápežovi, aby vymenovaného biskupa potvrdil v jeho hodnosti. Toto podanie potom vyvolalo rozsiahle vyšetrowanie a zisťovanie, z ktorého vzišiel napokon spis k menovaciemu procesu (*processus consistoriales*). Najvýznamnejšou súčasťou spisu (jeho jadrom) bol zápis o vyšetrowacom konaní. Vznikol na nunciatúre počas zisťovania podstatných informácií o kandidátovi a jeho budúcom pôsobisku. Tvorili ho informácie o vypočutých svedkoch, ich zaznamenané výpovede a záznamy o vyšetrujúcich a ich konaní. Vyšetrowanie zapisoval obvykle notár nunciatúry. Počas vyšetrowania si robil poznámky, ktoré potom využil na napísanie čistopisu. Čistopis sa vyhotovil pravdepodobne okamžite po ukončení vyšetrowania – dosvedčujú to podpisy svedkov na svojich výpovediach. Notár zapisoval aj priebeh ďalšej súčasti menovacieho procesu – zloženie prísahy navrhnutého kandidáta zachovávať pravú vieru. Zaznamenal mená účastníkov tohto aktu (okrem nuncia a kandidáta to boli niekoľkí povolani svedkovia) a opísal vlastný priebeh skladania prísahy.

²⁴ VTA, PC, vol. 123, ff. 405 a – 411 a.

Hodnovernosť tohto zápisu potvrdil svojím podpisom nuncius. Vyšetrovací spis bol napísaný na papierových hárkoch.

Dôležitou súčasťou spisu k menovaciemu procesu boli početné spisové prílohy – v origináli alebo overenom odpise (resp. originál i overený odpis súčasne), ktoré dopĺňali a potvrdzovali výpovede svedkov a dokumentovali jednotlivé časti vyšetrovacieho postupu. Počet spisových príloh závisel od komplikovanosti vyšetrovacieho a menovacieho konania. Minimálne to bola jedna príloha, maximálne až dvadsaťjeden rôznych svedectiev.²⁵ Súčasťou spisu muselo byť vždy kandidátom podpísané tlačené apoštolské vyznanie viery. Bolo vytlačené na papierovom dvojliste a tlač mala niekedy ornamentálne zdobené záhlavie.

Dokumenty, ktoré tvorili spisové prílohy, možno podľa ich obsahu rozdeliť na svedectvá so vzťahom ku kandidátovi na biskupskú hodnosť, svedectvá so vzťahom ku konkrétnej diecéze a dokumenty k vlastnému menovaciemu procesu.

Svedectvá so vzťahom ku kandidátovi tvorili: výpisy z matrik narodených, svedectvá o krste, legitímnom pôvode, birmovaní, vysvedčenia o absolvovaní jednotlivých predmetov štúdia, o vykonaní teologického štúdia, o získaní bakalárskej alebo magisterskej hodnosti, svedectvá o získaní doktorátov z filozofie a teológie, o kňazských sväteniach (niekedy o každom stupni osobitne), o kňazskej vysviacke, vykonaní primícií, povolenia účinkovať v kostoloch príslušnej diecézy, svedectvá o ustanovení do vyšších cirkevných funkcií (kanonické hodnosti, vymenovania za titulárneho prepošta alebo opáta), o biskupskej vysviacke a vymenovaní za titulárneho alebo sídelného biskupa (ak sa menovací proces týkal preloženia biskupa do inej diecézy alebo vymenovania titulárneho biskupa za sídelného biskupa), ako aj rôzne osvedčenia o mravnom živote, správaní a účinkovaní kandidáta a potvrdenia o jeho príslušnosti k niektorému cirkevnému rádu alebo reholi. V niektorých prípadoch sa vyskytli aj neobvyklé dokumenty – napr. doklad o nedostupnosti pôvodnej matriky (farnosť obsadili protestanti) alebo jej strate. Niekedy sa vyskytujú aj mandáty, ktoré prikazovali príslušnej kapitule viesť vymenovaného kanonika do jeho hodnosti.

Svedectvá so vzťahom ku konkrétnej diecéze predstavovali: súpisy farností a miest diecézy, zriaďovacie listiny (panovníka) o vytvorení diecézy alebo arcidiecézy, správy konkrétnych kapitúl o stave diecézy a katedrálneho chrámu, svedectvá o príjmoch diecézy, do ktorej je kandidát vymenovaný, alebo svedectvo o príjmoch biskupa.

Dokumenty k vlastnému menovaciemu procesu zastupovali: žiadosť panovníka pápežovi o potvrdenie vymenovaného biskupa, listina panovníka o vymeno-

²⁵ VTA, PC, vol. 204, ff. 318 a – 355 b – menovanie rožňavského biskupa Františka Saniho (Szanyi).

vaní konkrétného biskupa s určením jeho príjmov a výdavkov, príkaz panovníka príslušnej kapitule a kňazom celej diecézy, aby nového biskupa akceptovali a poslúchali, žiadosť sídelného biskupa adresovaná pápežovi, aby kandidáta potvrdil v hodnosti pomocného biskupa, žiadosť panovníka o preloženie biskupa do inej diecézy, žiadosť Kongregácie konzistória Svätej stolice adresovaná nunciovi o poskytnutie informácií o kandidátovi a diecéze, poverenia prijať v zastúpení nuncia prisahu o zachovávaní pravej katolíckej viery, svedectvá o zložení tejto prisahy (podpísané tlačené apoštolské vyznanie viery), povolenie predstaveného rádu či rehole, aby kandidát (rehoľník) prijal biskupskú hodnosť. Niektoré z týchto dokumentov predložil kandidát nunciovi osobne počas vyšetrovania, iné zaslali príslušné inštitúcie. Žiadosť panovníka, adresovaná pápežovi, aby tento potvrdil vymenovaného biskupa, bola k celému spisu pripojená dodatočne v Ríme.

Dokumenty tvoriace spisovú prílohu boli z diplomatického hľadiska, najmä listiny a mandáty. Písacou látkou bol prevažne papier – na pergamene boli napísané listiny uhorských kráľov o vymenovaní jednotlivých biskupov. Žiadosti panovníkov adresované pápežovi, aby potvrdil vymenovaného biskupa v jeho hodnosti, boli vyhotovené ako uzatvorené listy. Dokumenty boli napísané po latinsky. Ak sa vyskytla príloha v inom jazyku (v nemčine), priložil sa k nej overený preklad do latinčiny. Prílohy boli poskladané tak, aby sa prispôbili rozmerom hárkov vyšetrovacieho spisu.

Po pripojení príloh napísal vyšetrojúci nuncius do spisu potvrdenie o správnosti celého vyšetrovacieho konania a o dôveryhodnosti vypočutých svedkov. Napokon vyslovil svoje presvedčenie o vhodnosti vymenovaného kandidáta na biskupskú hodnosť. Toto potvrdenie a odporúčanie potvrdil svojím podpisom a pečaťou.

Spis potom Viedenská nunciatura odoslala do Ríma Konzistoriálnej kongregácii. Členovia kongregácie preštudovali zhromaždený materiál a vyslovili sa k vymenovanému biskupovi. Konštatovali, že na základe uvedených skutočností má byť kandidát potvrdený v hodnosti biskupa. Toto odporúčanie potom niekoľkí členovia kongregácie (kardináli) podpísali. Bol to posledný záznam v spise k menovaciemu procesu. Nahrádza de facto neprítomnú kópiu či koncept vybavenia pôvodnej žiadosti – potvrdenie vymenovaného biskupa v jeho hodnosti pápežom.

Pravdepodobne po prevzatí dokumentácie k menovacím procesom do Vatikánskeho tajného archívu sa spisy zviazali do kožených fasciklov podľa ročníkov, označených signatúrami. Každý fascikel mal očíslované listy (moderná foliácia). Spisy boli vložené do obalov – papierových hárkov. Na obale bol uvedený rok konania procesu a názov diecézy. Niekedy sa na obal napísal

registový záznam procesu v latinčine alebo aj v taliančine. Niektoré spisy boli pri usporadúvaní mylne zaradené (do nesprávnych ročníkov).²⁶ V niektorých fascikloch sú len odpisy spisov k menovacím procesom. Tieto spisy sú však zaradené k roku, keď bol vyhotovený odpis. Omylom je aj nesprávne prečítanie názvu diecézy (titulárne Hitrijské biskupstvo archivári nesprávne čítali ako Nitrianske).²⁷

Ani v jednom preštudovanom menovacom procese nebol vymenovaný biskup zamietnutý, ba dokonca ani len spochybnený. Potvrdzovalo by to názor o zmene pôvodne investigatívneho konania na púhy formálny akt. Ku korekciám dochádzalo iba pri potvrdzovaní vymenovaných pomocných biskupov. Tí totiž získavali hodnosť titulárneho biskupa. Pápež neakceptoval titulatúru určenú žiadateľom (ten navrhol zrejme takú titulárnu hodnosť, ktorú mal niektorý z predchádzajúcich pomocných biskupov) a udeľoval inú – momentálne uvoľnenú titulatúru.²⁸

Spisový materiál k menovacím procesom (kedysi integrálna súčasť archívu Viedenskej nunciatúry) je v súčasnosti uložený vo Vatikánskom tajnom archíve v archívnom súbore *Processus Consistoriales*.²⁹ Základnú orientáciu v tomto celku poskytuje archívna pomôcka – inventár – *Processus Consistoriales (o Processus Ecclesiarum, o Processi dei Vescovi) Inventario. Indice 1045*. Táto pomôcka eviduje 299 zväzkov menovacích procesov z rokov 1564–1906. K zväzkom 1–279 bol vypracovaný abecedný index diecéz s odkazom na príslušný zväzok a list (jednotlivé procesy konkrétneho biskupstva sú v pomôcke uvedené v chronologickom poradí).

*

Osobité výpovedné hodnoty spisového materiálu z menovacích procesov, najmä výpovedí svedkov z vyšetrovacieho konania Viedenskej nunciatúry, dokumentuje materiál k menovaniu biskupov Rožňavskej diecézy. V Archíve Konzistoriálnej kongregácie sa nachádza osem zväzkov spisov z menovacieho konania rožňavských biskupov z rokov 1776–1844 (biskupi Anton Révai, Anton Andráš, František Sani, Ladislav Esterházi, František Lajčák, Ján Krstiteľ Scitovský,

²⁶ VTA, PC, 85, ff. 870 a – 878 a – menovanie vesprímskeho biskupa Pavla Sečeního sa uskutočnilo roku 1687 – spis bol zaradený do roku 1689; podobne spis k menovaniu rožňavského biskupa Ladislava Esterháziho z roku 1811 bol zaradený do roku 1814 – VTA, PC, vol. 210, ff. 278 a – 296 b.

²⁷ VTA, PC, vol. 115, ff. 503 a – 512 a.

²⁸ TOMKO, J.: Die Errichtungen..., s. 26.

²⁹ DUBOVSKÝ, J.: Pramene..., s. 76. Iný názor má TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 139, pozn. č. 381.

Dominik Ziči a Vojtech Bartakovič). Je to teda dostatočne reprezentatívna vzorka – zo starších biskupov chýba iba prvý vymenovaný biskup Rožňavskej diecézy Ján Galgóci – skôr, než sa zavíšil vyšetrovací proces o stave diecézy, navrhnutý biskupský kandidát, kanonik Ján Galgóci totiž zomrel.³⁰

Rožňavská diecéza vznikla ako výsledok dlhoročných snáh realizovať niektoré uznesenia Tridentského koncilu (reforma enormne veľkých diecéz v záujme lepšej duchovnej správy) a ako pokus viedenského dvora interpretovať kráľovské patronátne právo v Uhorsku (v rozpore s cirkevným kanonickým právom), aj ako právo zriaďovať nové diecézy. K zriadeniu troch nových uhorských diecéz (Spiš, Banská Bystrica a Rožňava) roku 1776 viedli spleť udalostí. Svätá stolica neakceptovala nárok uhorských kráľov na zriaďovanie diecéz a vo svojich konzistoriálnych dekrétach to aj celkom jasne vyslovila – nepotvrdila, či neschválila čin Márie Terézie, ale zdôraznila, že nové diecézy vznikli na základe pápežskej moci. Pius VI. napokon v zložitej politickej situácii síce prijal plán uhorskej panovníčky vytvoriť v Uhorsku tri nové diecézy, ale stáročné ambície uhorských kráľov nijako nepodporil.³¹

Kráľovská komisia v roku 1775 akceptovala kráľovnin plán na zriadenie Rožňavskej diecézy pre farnosti takmer celej Gemerskej stolice a niektoré farnosti stolíc Turňa, Malohont, Spiš, Novohrad a Abov (spolu to bolo 70 farností a 15 kaplánok). Istý rozpor nastal pri výbere katedrálneho chrámu – panovníčka navrhla bývalý jezuitský kostol, kým komisia presadzovala farský kostol v Rožňave. Finančné príjmy rožňavského biskupa mali pochádzať z rožňavského majetku ostrihomského arcibiskupa a z desiatkov. Novovzniknutú Rožňavskú kapitolu mala saturovať časť príjmov z bývalého jezuitského majetku v Šahách (majetok prepoštvá).³²

Prvým biskupom novej diecézy v Rožňave sa mal stať titulárny tragurský biskup, ostrihomský prepošt a kanonik, lekársky opát a kancelár Trnavskej univerzity Ján Galgóci. Ten však náhle začiatkom apríla 1776 zomrel.³³ Mária Terézia navrhla preto 19. apríla 1776 za nového rožňavského biskupa grófa Antona Révaia, titulárneho biskupa mélskeho, ostrihomského kanonika, novo-

³⁰ Tamže, s. 139.

³¹ Tamže, s. 57 a n.

³² Tamže, s. 68.

³³ GAMS, P. B.: *Series episcoporum ecclesiae catholicae quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*. Leipzig 1931 (ďalej len Gams), s. 377. Slovenský biografický slovník (ďalej len SBS) II. Martin 1987, s. 156. Nástupníctvo biskupov Rožňavskej diecézy prehľadne približujú diecézne schématicizmy – napr. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis pro anno Jesu Christi MDCCCXCVII. Erectae sedis episcopalis CXXII. Budapestini (1879)*.

mestského prepošta a šaštínskeho archidiakona.³⁴ Révaia si za svojho pomocného biskupa pôvodne vyhládol už nitriansky biskup Esterházi, ten však dostal napokon Jána Gustíniho.³⁵ Anton Révai, príslušník jedného z najvýznamnejších uhorských feudálnych rodov, vďaka svojmu pôvodu a konexiám vo svojej cirkevnej kariére rýchle postupoval. Už počas štúdií (absolvoval gymnázium a filozofiu v Trnave a teológiu na viedenskom Pázmáneu) sa roku 1741 stal ratótskym prepoštom a roku 1743 ostrihomským kanonikom. Roku 1752 sa stal titulárnym biskupom curzolským. Potom sa stal pomocným biskupom ostrihomskej arcidiecézy (titulárnym biskupom mélskym).³⁶

Vyšetrovací proces k menovaciemu konaniu uskutočnila Viedenská nunciatura v dňoch 30. apríla – 2. mája 1776 pod vedením administrátora nunciatury Giuseppe Antonia Taruffiho.³⁷ O osobe biskupa a jeho budúcom pôsobisku informovali predvolaní svedkovia ThDr. Mikuláš Muška, apoštolský protonotár a prepošt sv. Mikuláša v Stoličnom Belehrade (vypovedal 30. apríla 1776) a Jozef Kerestúri, dvorský úradník (1. mája 1776).

Muška poznal Révaia zo svojich štúdií v Trnave. Upozornil na rozšírenie luteranizmu a kalvinizmu v Rožňavskej diecéze. Jeho informácie o sídle diecézy, katedrále a biskupovom obydlí potvrdzujú, že mnohé praktické otázky fungovania biskupstva (na ktoré narazila aj kráľovská komisia) ešte stále neboli vyriešené. Mikuláš Muška opisuje Rožňavu ako mesto s 200 domami a asi 2 000 obyvateľmi (katolíkmí). Za katedrálu označuje jeden z tunajších dvoch kostolov (bol to buď farský kostol alebo bývalý jezuitský kostol). Pripomína, že tu nie je dom pre biskupa. Predchádzajúci biskup si však nejaký dom bol pre seba vybral. V Rožňave spomína existenciu františkánskeho kláštora a dve náboženské bratstvá – Agoniae Christi a Panny Márie (pre študentov). Seminár tu nie je – Muška však vedel, že klerici pre diecézu sa budú vychovávať v trnavskom seminári. Tento svedok odhadol dôchodok biskupa na 14 000 zlatých. Tunajšia kapitula má mať 6 kanonikov, ktorí budú dostávať po 1 000 zlatých ročne.

Druhý svedok, Jozef Kerestúri, poznal Révaia taktiež z Trnavy. Jeho informácie o Rožňave boli detailnejšie a niekedy presnejšie. Počet obyvateľov odhadol na 8 000 – iba 1 000 však označil za katolíkov. Podľa neho sa katedrála postaví, alebo sa ňou stane jeden z tunajších kostolov. Pripustil aj možnosť stavby biskupovho sídla. Zatiaľ mala biskupovi slúžiť bývalá jezuitská rezidencia. Špecifiko-

³⁴ TOMKO, J.: Zriadenie..., s. 139.

³⁵ CSERENYÉY, Š.: Pamätnosti z dejín nitrianskeho biskupstva od roku 1500. In: Dejiny biskupstva nitrianskeho. Trnava 1933, s. 251.

³⁶ SBS V. Martin 1992, s. 73. V spise k menovaciemu procesu sa však uvádza ako titulárny biskup millevitánsky!

³⁷ VTA, PC, vol. 172, ff. 20 a – 33 b.

val aj príjmy kanonikov kapituly – prepošt mal dostávať 1 500 zlatých, lektor a kustos po 1 400, kantor 1 300 a ostatní kanonici 1 200 zlatých.

Biskup Révai už 27. apríla zložil do rúk generálneho administrátora nunciatúry prisahu a sľúbil zachovávať pravú katolícku vieru.

Anton Révai bol rožňavským sídelným biskupom až do roku 1780, keď sa stal nitrianskym biskupom.³⁸ V náročných podmienkach sa mu podarilo vybudovať organizačnú štruktúru diecézy. Révai bol aj schopným podnikateľom – mal veľké podiely v tunajších štôľňach na meď, striebro a zlato.³⁹

Po Révaiovom odchode do Nitry sa stal rožňavským biskupom barón Anton Andráši, rožňavský veľprepošt a kanonik.⁴⁰ Andráši študoval najskôr v Nitre a Košiciach, teológiu absolvoval vo Viedni. Tu vstúpil aj do jezuitského rádu.⁴¹

Vyšetrovacie konanie viedol viedenský nuncius Giuseppe Garampi v dňoch 22. júla – 27. júla 1780. Nuncius vypočul 22. júla 1780 dvoch svedkov.⁴²

ThDr. Jozef Kirschlager, vacovský kanonik, bol Andrášiho učiteľom na teológii vo Viedni. Tento aj písomne potvrdil Andrášiho bezúhonný život a dostatočné teologické vzdelanie (potvrdenia boli priložené k spisu). Počet obyvateľov Rožňavy odhadol na 2 000, počet domov na 700. Za katedrálny chrám označil kostol Nanebovzatia Panny Márie. Katedrálny kostol bol zároveň rožňavským farským kostolom. Kirschlager podotkol, že kostol nemá žiadne relikvie. Uviedol, že je tu chór, organ, veža so zvonmi a cintorín. V meste bol aj jeden mužský kláštor a účinkovali tu dve náboženské bratstvá. Príjem biskupa odhadol na 15 000 zlatých. Rožňavskú kapitolu vtedy tvorilo 6 kanonikov (na čele s veľprepoštom) – veľprepošt dostával ročne 1 200 zlatých, kanonici po 200. Medzi kanonikov bolo podľa svedka rozdelených päť archidiakonátov. Svedok uviedol, že v Rožňave je celkove málo klerikov.

Druhým svedkom bol ThDr. Jozef Engstler, kňaz Viedenskej arcidiecézy, *praeses majoris* viedenskej akademickej kongregácie.

Medzi priloženými dokumentmi je zaujímavé svedectvo farára v Malom Bábě (do matričnej starostlivosti tejto fary patrila Rumanová, rodisko A. Andrášiho) o strate matrik narodených z rokov 1733–1748. Chýbajúci matričný záznam nahrádza svedectvo barónky de Schertzer o Andrášiho krste. V listine, ktorou Mária Terézia menuje Andrášiho rožňavským biskupom, sa uvádzajú aj úlohy

³⁸ VTA, PC, vol. 180, ff. 44 a - 58 b.

³⁹ LUKÁČ, A.: Rožňava v období poľného feudalizmu a v podvečer buržoáznej revolúcie. In: Dejiny Rožňavy I. Košice 1978, s. 259.

⁴⁰ GAMS, s. 377.

⁴¹ SBS I. Martin 1986, s. 58.

⁴² VTA, PC, vol. 180, ff. 139 a – 158 b.

budúceho biskupa – mal vystavať budovy biskupstva, starať sa o budovanie fár a škôl. V panovníckej žiadosti, aby pápež menovaného biskupa potvrdil, sa Mária Terézia zmieňuje o potrebe upevniť v diecéze pravú vieru. Nové biskupstvo totiž vzniklo *in medio Heterodoxorum*.

Biskup Andráši sa, takisto ako jeho predchodca, angažoval aj v banskom podnikaní (ťažba vzácnych kovov a antimónu).⁴³ Odkazom svojej súkromnej bibliotéky (658 zväzkov) biskupstvu položil Andráši základ rožňavskej biskupskej knižnice.⁴⁴

Po smrti A. Andrášiho sa stal rožňavským biskupom František Sani, titulárny biskup dulcinský, päťkostolský prepošt a generálny vikár. Viedenský nuncius Luigi Ruffo uskutočnil v dňoch 15. júla – 9. septembra 1801 vyšetrovací proces, v ktorom vypočul dvoch predvolaných svedkov (15. júla 1801).⁴⁵

Rytier Jozef Pavič, cisársko-kráľovský radca, herold, tajomník dvorskej kancelárie a prísediaci baraňskej sedrie, informoval predovšetkým o Rožňave. Počet obyvateľov (katolíkov) odhadol na 2 500, počet domov na 800. V meste bolo gymnázium a základné školy. Svojou výpoveďou potvrdzuje, že predchádzajúci biskupi svedomite pracovali na budovaní objektov rezidencie a zveľaďovaní katedrály. Svedok totiž označil sídlo biskupa za jednu z najkrajších budov v meste (bol to prestavaný bývalý jezuitský kláštor). Spomenul aj krásny organ (*nobile organum*) v katedrálnom chráme. Nezabudol však pripomenúť, že biskupský kostol neuchováva žiadne relikvie. Dôchodok biskupa vyčíslil na 17 000 zlatých (10 % z tejto sumy odvádzal biskup do farskej pokladnice a ďalších 10 % komore na budovanie pevností). Kapitulu tvorilo šesť kanonikov (veľprepošt, lektor, kantor, kustos a dvaja mladší kanonici). Tí spravovali aj päť archidiakonátov, na ktoré sa diecéza delila. Kanonici dostávali 1 000 zlatých ročne, veľprepošt 1 500.

Druhým svedkom bol fráter Izaurus, kazateľ rádu kapucínov. Spomenul, že Sani študoval v Trnave. V Rožňave upozornil na dve prebendy pre klerikov (po 200 zlatých).

Pozoruhodný je počet príloh spisu k menovaniu biskupa Saniho – 21 rôznych svedectiev a potvrdení (najmä o jeho vysvätení za diakona – počas sedisvakancie na ostrihomskom arcibiskupskom stolci bol primaský archív zapečatený a chýbajúci dokument museli preto nahradiť viaceré iné svedectvá).

⁴³ LUKÁČ, A.: cit. dielo, s. 253, 259, 267 – 268.

⁴⁴ PETERGÁČ, O.: Knižnice. In: Dejiny Rožňavy II. Košice 1978, s. 194.

⁴⁵ VTA, PC, vol. 204, ff. 318 a – 355 b.

Biskup Sani zomrel vo svojom úrade roku 1810.⁴⁶ Zanechal vyše 1 000 zväzkov kníh pre biskupskú knižnicu.⁴⁷

Ďalším rožňavským biskupom bol od roku 1811 gróf Ladislav Esterházi.⁴⁸ Po štúdiách v Páťkostolí a Bratislave a pastoračnej činnosti viedol seminár v Páťkostolí.⁴⁹ Ako páťkostolského vikára a kanonika ho vymenoval za rožňavského sídelného biskupa kráľ František I. Nuncius Antonio Gabriele Severoli vykonal v dňoch 16. februára – 19. októbra 1811 vo Viedni vyšetrovanie, počas ktorého prijal od Esterháziho prísahu (16. 2. 1811) a vypočul dvoch svedkov.⁵⁰

Ako prvý bol vypočutý fráter Izaurus, kazateľ kapucínov. Jeho informácie o Rožňave by svedčili o efektívnosti rekatolizácie, ktorú viedli tunajší biskupi. V Rožňave uvádza už 3 000 katolíkov. Dôchodok biskupa sa vraj zvýšil zo 16 300 zlatých na 18 000. Katedrálly kostol stále nevlastnil žiadne relikvie a chýbal tu aj seminár – klerici tejto diecézy študovali naďalej v Trnave.

Túto výpoveď potvrdil aj druhý vypočutý svedok Paschal de Kestler, vojenský radca. Obyvateľstvo Rožňavy tvorili podľa neho Nemci, Maďari a Slováci. Diecéza mala 75 farností a 19 kaplánov, spomína aj dva kláštory.

Agilný Esterházi počas svojho pôsobenia v Rožňave založil biskupský seminár a prebudoval katedrálly kostol a biskupskú rezidenciu.⁵¹ Knižnici zanechal takmer 1 600 zväzkov. Zomrel roku 1824, počas vizitácií na Spiši vo farnosti Smolník.⁵²

Piatym rožňavským biskupom sa stal roku 1825 František Lajčák, veľkovaradínsky kanonik a archidiakon. Lajčák študoval na banskoštiavnickom a jágerskom gymnáziu, filozofiu absolvoval v Ostrihome a teológiu v Bratislave a Trnave. Cirkevnú kariéru začal ako holičsky kaplán, neskôr bol notárom arcibiskupského vikariátu v Budíne. Potom bol biskupským tajomníkom a prefektom seminára.⁵³

Vyšetrovací proces vykonal internuncius Pietro Ostini vo Viedni 6. apríla 1825.⁵⁴ Svedok František Inocent Lang, veľkovaradínsky kanonik, uviedol počet

⁴⁶ GAMS, s. 377.

⁴⁷ PETERGÁČ, O.: cit. dielo, s. 194.

⁴⁸ GAMS, s. 378.

⁴⁹ SBS II. Martin 1987, s. 30.

⁵⁰ VTA, PC, vol. 210, ff. 278 a – 296 b.

⁵¹ SBS II. Martin 1987, s. 30. PETERGÁČ, O.: cit. dielo, s. 194.

⁵² Ján Nepomuk Daniš – rodák, kňaz, kanonik, veľprepošť a biskup. Zost. Jozef TARHAJ. Vydal Obecký úrad Jablonové 1999, s. 12.

⁵³ SBS III. Martin 1989, s. 342.

⁵⁴ VTA, PC, vol. 223, ff. 331 a – 360 b.

obyvateľov v Rožňave (2 745) a tvrdil, že sú zväčša evanjelici. V katedrálnom kostole spomenul relikvie sv. Vavrinca a sv. Jána Nepomuckého uchovávané v strieborných schránkach. Tieto relikvie sa vystavujú v katedrále v oktáve sviatku svätcov. Vypovedal, že rožňavský biskup je sufragánom jágerského arcibiskupa (v predchádzajúcich vyšetrovacích procesoch sa táto informácia neobjavila, hoci Jágerská diecéza vznikla roku 1804). V meste spomenul okrem františkánov aj premonštrátov. Siedmi premonštráti z Jasova tu vyučovali na gymnáziu. Diecézne sídlo malo už aj svoj vlastný seminár – sv. Ladislava, v ktorom študovalo 19 klerikov. V Rožňave bol aj špitál pre 12 žobrákov.

Langove informácie potvrdil aj druhý svedok Jozef Kunst, vicerektor viedenského Pázmánea.

Obe svedectvá sa celkom zhodujú v kvantifikovateľných informáciách. Rovnaké číselné údaje sú uvedené aj v jednej z príloh – správe Rožňavskej kapituly o stave kostola a diecézy. Je pravdepodobné, že z tohto dokumentu čerpali informácie aj svedkovia (potvrďovalo by to formálnosť celého menovacieho konania).

František Lajčák bol členom Slovenského učeného tovaríšťa a prejavoval sa aj ako mecén.⁵⁵

Po dvoch rokoch sa Lajčák stal veľkovaradínskym sídelným biskupom. Vo vyšetrovacom procese k tomuto menovaniu vypovedal opätovne František Inocent Lang.⁵⁶

Novým rožňavským biskupom bol roku 1827 vymenovaný ThDr. Ján Krstiteľ Scitovský, kanonik – kustos Rožňavskej kapituly a turniansky a jasovský archidiacon. Scitovský študoval v Jelšave a potom na gymnáziu a v seminári v Rožňave. Mal aj doktorát z filozofie a vyučoval filozofiu, teológiu a matematiku.⁵⁷ Vyšetrovací proces k jeho menovaniu sa uskutočnil v jednom dni – 12. septembra 1827 vo Viedni. Nuncius Ugo Pietro Spinola už predtým (9. 9.) prijal do svojich rúk od Scitovského sľub zachovania viery.⁵⁸

Prvým svedkom vo vyšetrovacom procese bol František Lang, dvorský radca a veľkovaradínsky kanonik. Ten informoval, že Scitovský vyučoval 14 rokov teológiu na rožňavskom seminári. Tento seminár mal teraz 20 chovancov.

Svedok ThDr. Michal Kemp, špirituál Pázmánea, hovoril o katedrálnom kostole, ktorý bol zároveň kostolom farským. Ako farár tu pôsobil jeden z kanonikov Rožňavskej kapituly. Spresnil aj informácie o miestnom gymnáziu –

⁵⁵ SBS III. Martin 1989, s. 342.

⁵⁶ VTA, PC, vol. 226, ff. 296 a – 324 b.

⁵⁷ SBS V. Martin 1992, s. 183–184.

⁵⁸ VTA, PC, vol. 227, ff. 672 a – 702 b.

malo 6 tried (4 gramatické a 2 humanistické), v ktorých učilo 7 premonštrátov z Jasova.

Medzi priloženými dokumentmi je i svedectvo dovtedajšieho rožňavského biskupa o mravoch, nábožnosti a činnosti Scitovského, oceňujúce najmä jeho zásluhy na rekatolizácii heretikov.

Scitovský bol zaujímavou historickou osobnosťou. Tento vzdelaný literát a mecén najskôr podporoval slovenský národný a kultúrny život. Vypisoval témy literárnych a náboženských prác a publikoval ich v rožňavskom miestnom literárnom zborníku. Mal patronát aj nad miestnou pobočkou Slovenského učeneho tovarišstva. Venoval sa i hudbe – najskôr ako profesor rožňavského gymnázia a potom ako biskup podporoval pestovanie hudby v katedrálnom chráme.⁵⁹ Ján Krstiteľ Scitovský sedel na rožňavskom biskupskom stolci do roku 1838, keď sa stal päťkostolským biskupom.⁶⁰ Jeho oslnivá kariéra pokračovala aj v ďalších rokoch – roku 1849 dosadol na ostrihomský arcibiskupský stolec ako uhorský prímás a roku 1853 získal kardinálsky klobúk.⁶¹ Vtedy však už opustil svoju slovenskú pronárodnú orientáciu a čoraz viac sa prikláňal k maďarskej konzervatívnej politike. Ako prímás protestoval roku 1855 na biskupskej konferencii proti výučbe slovenčiny na stredných školách a zlikvidoval tak aj vyučovanie slovenského jazyka na rožňavskom premonštrátskom gymnáziu.⁶²

Nástupcom Scitovského v Rožňave bol od roku 1840 gróf Dominik Ziči, ráb-sky kanonik, archidiakon pápsky a opát sv. Mórica v Olomouci, ktorý pôsobil aj na právnickej fakulte peštianskej univerzity. Ziči bol doktorom cirkevného práva.⁶³

Viedenský nuncius Lodovico Altieri poveril vedením vyšetrovania Aristaca Azaria.⁶⁴ Ten dňa 2. septembra 1840 vypočul najskôr Henricha Sajbéliho, vice-rektora Pázmánea.

Sajbéli povedal, že Rožňava má asi 660 domov a 5 595 obyvateľov, z ktorých je 3 500 katolíkov. Dnešný katedrálny kostol pochádza pôvodne z roku 1304. Farárom v ňom je jeden z kanonikov (kanonik penitenciár). V chráme je na oltári pod sklom uložené telo sv. Neita, ktoré sem bolo prenesené roku 1836

⁵⁹ TAJTÁK, L.: Rožňava v období uhorského kapitalizmu. In: Dejiny Rožňavy I. Košice 1978, s. 328. GALLO, J. – KRAJČOVIČOVÁ, E.: Literárny život. In: Dejiny Rožňavy I. Košice 1978, s. 464. POTEKROVÁ, M.: Hudobný život. In: Dejiny Rožňavy I. Košice 1978, s. 493.

⁶⁰ VTA, PC, vol. 250, ff. 1108 a – 1125 a.

⁶¹ SBS V. Martin 1992, s. 183.

⁶² TAJTÁK, L.: cit. dielo, s. 328, 333–334.

⁶³ SBS VI. Martin 1994, s. 442.

⁶⁴ VTA, PC, vol. 242, ff. 557 a – 577b.

z Ríma. (Sv. Neitus – mučeník je menej známy svätec. Žil v Ríme v prvých storočiach po Kr. Bol umučený počas prenasledovania kresťanov. Jeho pozostatky boli objavené v katakombách.⁶⁵ Pre rožňavský katedrálly kostol ich získal roku 1836 biskup Scitovský). Okrem toho sa v katedrále nachádzajú ostatky sv. Vavrince. Dôchodok biskupstva odhadol na 18 000 zlatých (po 10 % z neho biskup odvádzal do náboženského fondu a na výstavbu pevností). Ďalší výdavok predstavovalo financovanie akéhosi charitného domova (*sacerdotes nonnullos emeritos*). Sajbéli spomenul, že Ziči študoval na arcibiskupskom lýceu v Trnave.

Gróf František Nádašdy, cisársky komorník a kancelársky radca, bol druhým svedkom tohto vyšetrovacieho procesu. Uviedol, že v Rožňave je xenodóchium a potvrdil Sajbéliho informácie o počte domov a obyvateľstva.

Ziči sa už roku 1842 stal vesprímskym biskupom. Jeho cirkevná kariéra sa skončila rezignáciou roku 1849.⁶⁶ Nová uhorská vláda ho zbavila biskupského úradu a skonfiškovala mu majetky.⁶⁷

Roku 1844 sa uskutočnilo vyšetrovanie konanie k menovaniu Vojtecha Bartakoviča za rožňavského sídelného biskupa. Bartakovič študoval v Bratislave, Trnave a vo Viedni (Pázmáneum). Potom bol kaplánom v Šali a Mužle, vyučoval na trnavskom seminári, bol arcibiskupským archivárom a tajomníkom. Roku 1830 sa stal ostrihomským kanonikom, neskôr trnavským arcibiskupským vikárom, hontianskym archidiakonom a titulárnym opátom. Bol aj titulárnym biskupom almijským.⁶⁸

Vyšetrovanie sa uskutočnilo 26. októbra 1844 vo Viedni a viedol ho nuncius Lodovico Altieri.⁶⁹

Ako prvý svedok vypovedal Henrich Sajbéli, vicerektor Pázmánea. Ten priblížil Bartakovičovú dovtedajšiu kariéru. Rodák z Horných Lefantoviec bol archivárom na vikariátnom úrade trnavského dištriktu, tajomníkom ostrihomského arcibiskupa Rudnaya a potom generálnym vikárom v Trnave.

Druhý svedok Jozef Pantoček, špirituál Pázmánea, doplnil informácie o Bartakovičovi pripomenutím, že bol aj farárom v Trnave.

Obaja svedkovia potom hovorili o diecéznom sídle. Počet katolíkov v Rožňave odhadli na 3 450–3 560, asi 2 095–2 098 tu bolo evanjelikov. Rožňavská kapitula mala 6 členov – veľprepošta, lektora, kantora, kustosa a dvoch ďalších

⁶⁵ ONDRUŠ, R.: Blízki Bohu a ľuďom. Životopisy svätých usporiadané podľa liturgického kalendára. Bratislava 1991, s. 249.

⁶⁶ GAMS, s. 387.

⁶⁷ SBS VI. Martin 1994, s. 442.

⁶⁸ SBS I. Martin 1986, s. 151 – 152.

⁶⁹ VTA, PC, vol. 248, ff. 456 a – 486 b.

kanonikov. Príjem kanonikov bol 1 200 zlatých. Jeden z kanonikov bol zároveň rožňavským farárom. Pomáhali mu traja kapláni. V Rožňave bolo 12 kňazov a 32 klerikov. Biskupský dôchodok stanovili na 18 000 zlatých. Biskup z tejto sumy okrem tradičných odvodov financoval kostolný chór a hudobníkov, podporoval nemajetných kňazov, chudobu a vyslúžených kňazov. Svedkovia podrobne hovorili o vzácných ostatkoch sv. Neita – mučeníka. Rožňavská diecéza dostala ostatky tohto svätca roku 1836 od pápeža Gregora XVI. Relikvia bola uchovávaná v elegantnej skrinke pod sklom. Spomenuli aj ostatky sv. Vavrinca, uložené v striebornej schránke.

Niektoré informácie doplnilo svedectvo Rožňavskej kapituly o stave katedrálneho kostola a diecézy, ktoré tvorí jednu z príloh spisu. Kapitula uviedla, že budova katedrálneho kostola pochádza z roku 1304. Každoročne na tretiu nedeľu po Turíciach sa v katedrále oslavuje prenesenie ostatkov mučeníka. Vtedy je zasklená skrinka s ostatkami svätca vystavená na oltári bočnej kaplnky v katedrále, na vyvýšenom mieste tak, aby ju všetci mohli vidieť. Ostatky sv. Vavrinca sú v zasklenej striebornej schránke na spôsob monštrancie. Kapitula spomenula aj rožňavský seminár, ktorý bol zriadený pred 29 rokmi a mal 27 chovancov.

Vojtech Bartakovič bol veľkým mecénom vedy a kultúry. Z pastoračných dôvodov podporoval bernolákovskú slovenčinu. Bol aj sám literárne činný.⁷⁰ V Rožňave pôsobil do roku 1850, keď sa stal jágerským arcibiskupom.⁷¹

Spisový materiál k menovacím procesom ôsmich rožňavských biskupov predstavuje ojedinelý pramenný zdroj k poznaniu dejín Rožňavskej diecézy. Vo výpovediach a spisovej prílohe, týkajúcich sa kandidáta na biskupský stolec, sa objavuje množstvo detailných a doplňujúcich informácií – predovšetkým o absolvovaných štúdiách a o dosiahnutých nižších a vyšších sväteniach. Snáď ešte zaujímavejšie sú výpovede a dokumentácia k budúcemu pôsobisku kandidáta – diecéze a diecéznemu sídlu. Sú to zmienky o počte obyvateľstva v sídle diecézy a o jeho konfesionalnej skladbe. Obzvlášť cenné sú informácie o biskupovom sídle a o katedrálnom kostole. Svedkovia často podrobne informovali o mobiliári katedrály (napr. prítomnosť relikvií svätcov, ich uloženie a uctievanie, organ, krstiteľnica a pod.). Treba však zdôrazniť, že vyšetrovací proces sa postupne zmenil na formálny akt. Svedkovia, ktorí žili často už dlhé roky vo Viedni, zrejme nemohli mať aktuálne vedomosti ani o kandidátovi, ani o jeho pôsobisku. Sami si teda museli informácie získavať. Isté indície poukazujú na možnosť čerpania vedomostí z písomných správ sídelných kapitúl. Tieto správy sa stávali spisovou prílohou. Formálnosť vyšetrovacieho konania v menovacích procesoch

⁷⁰ SBS I. Martin 1986, s. 152.

⁷¹ GAMS, s. 368.

rožňavských biskupov naznačuje aj opakovaný výskyt tých istých svedkov v jednotlivých procesoch (napr. Henrich Sajbéli, František Lang, fráter Izaurus). Niektorí svedkovia vypovedali pred nunciom aj vo vyšetrovacom konaní, ktoré sa uskutočnilo pri obsadzovaní iných uhorských diecéz (napr. Henrich Sajbéli a Jozef Pantoček informovali aj o Jozefovi Rudňanskom, banskobystrickom biskupovi.⁷² Jozef Kunst o nitrianskych biskupoch Vurumovi⁷³ a Palud'aiovi.⁷⁴

Všetci kandidáti na rožňavský biskupský stolec boli vo svojej hodnosti napokon potvrdení (jedine Ján Galgócí zomrel skôr, ako sa proces ukončil). Staršia literatúra uvádza, že v roku 1841 bol za rožňavského biskupa zvolený Ján Macovič (Matzovich), ktorý mal nastúpiť po Dominikovi Zičim.⁷⁵ Menovací proces tohto kandidáta však nie je písomne doložený.

Na rožňavský biskupský stolec boli vyberaní skúsení cirkevní hodnostári – všetci boli kanonikmi, niektorí aj archidiakonmi a titulárnymi opátmi, mali doktoráty z teológie. Anton Révai bol dokonca titulárnym biskupom. Mnohí pochádzali z významných uhorských šľachtických rodov. Iba traja z nich dožili na rožňavskom stolci. Pre ostatných bola Rožňava iba prvou zastávkou vzostupnej cirkevnej kariéry – Ján Scitovský sa dokonca napokon stal aj uhorským prímasom.

Skúmaný prameň možno využiť na kompletizáciu biografii rožňavských biskupov a doplnenie súčasných vedomostí o procese formovania sa tejto diecézy a detailizovanie pohľadu na jej fungovanie a život. K tejto problematike môžu priniesť nové informácie aj ďalšie archívne celky uložené vo Vatikánskom tajnom archíve – predovšetkým materiál z fondu Viedenskej nunciatúry.⁷⁶ Výskum by sa mal však predovšetkým zamerať na jednotlivé slovenské diecézne a kapitulné archívy.⁷⁷ Systematické bádanie v týchto archívoch by nepochybne prinieslo odpovede na mnohé otázky a objasnilo veľa sporných momentov.

⁷² VTA, PC, vol. 248, ff. 398 a – 426 a.

⁷³ VTA, PC, vol. 226, ff. 34 a – 58 b.

⁷⁴ VTA, PC, vol. 241, ff. 374 a – 401 b.

⁷⁵ GAMS, s. 378.

⁷⁶ DUBOVSKÝ, J.: Štúdium..., s. 33–35. Tenže: Pramene..., s. 72–73. V sonde do tohto materiálu som našiel viaceré informácie so vzťahom k problematike uhorských diecéz. Napr. v knihe rozhodnutí nuncia I. Crivelliho (Nunziatura di Vienna, sign. 50 – 1754–1767) sú zmienky o ustanovení rábskeho pomocného biskupa, vymenovanie vacovského biskupa a kaločského arcibiskupa.

⁷⁷ Sympatickým pokusom v tomto smere je snaha kolektívu poslucháčov archívniectva pod vedením prof. J. Nováka, ktorí sa podujali (na základe štúdia archívneho materiálu a odbornej literatúry) napísať životopisné medailóny banskobystrických biskupov.

ERNENNUNGSDEKRETE DER BISCHÖFE UND DIE BESETZUNG DES BISTUMS ROŽŇAVA

Juraj Roháč

Die Studie untersucht an vatikanischem Archivgut (Archivio Segreto Vaticano, Processus Consistoriales) die Problematik der Ernennungsverfahren. Diese fanden bei der Ernennung hoher Kirchenwürdenträger – ungarischer Erzbischöfe und Bischöfe statt. Der vom König vorgeschlagene Kandidat musste durch den Heiligen Stuhl bestätigt werden. Die Empfehlung für den Papst wurde von der Konsistorialkongregation (Sacra Congregatio consistorialis) vorbereitet. Damit diese Kircheninstitution mit Sachkenntnis entscheiden konnte, benötigte sie über den Kandidaten und die zu besetzende Diözese ausreichend Informationen. Diese gewann sie in dem Untersuchungsprozess, den die päpstliche Nuntiatur in Wien führte. Der Nuntius hörte die vorgeladenen Zeugen an und sammelte die erforderlichen schriftlichen Zeugenaussagen. Dann sandte er das ganze Schriftmaterial mit seiner Empfehlung der Kongregation in Rom zu. Im ersten Teil der Studie bringt der Verfasser der Studie kurz die Problematik der Besetzung der Erzbischöfs- und Bischofsstühle in Ungarn im Mittelalter und in der Neuzeit und die Errichtung neuer ungarischer Diözesen nahe. Dann spricht er von der Vorbereitung und dem Verlauf des Ernennungsverfahrens, vor allem über den Untersuchungsprozess. Er betrachtet besonders die Rolle der Wiener Nuntiatur in diesem ganzen Verfahren. Er untersucht auch das Ergebnis des Untersuchungsprozesses – die Untersuchungsakte, die durch das Zusammenfügen der aufgezeichneten Zeugenaussagen und verschiedenen Aktenanlagen entstand. Im zweiten Teil der Studie weist der Autor am Beispiel des Bistums Rožňava den Aussagewert des untersuchten Archivmaterials nach. Die Zeugenaussagen, ergänzt durch mehrere Grundinformationen aus der Literatur, bringen die Umstände der Besetzung des Bischofstuhls in Rožňava (dt. Rosenau) und die Persönlichkeiten einiger Bischöfe von Rožňava (Anton Révai, Anton Andráši, František Sani, Ladislav Esterházy, František Lajčák, Ján Krstiteľ Scitovský, Dominik Ziči und Vojtech Bartakovič) nahe. In dem untersuchten Quellenmaterial befindet sich eine Unmenge interessanter historischer Informationen, die die Erkenntnisse über die Entwicklung der Kirchenorganisation in der Slowakei ergänzen und präzisieren sowie Persönlichkeiten bedeutender Kirchenwürdenträger nahebringen. Zum Schluss macht der Autor auf weitere mögliche Richtungen und Vorgehensweisen der Forschung aufmerksam.

Übersetzt von Ute K u r d e l o v á

NÁČRT VÝVOJA FALERISTICKÉHO BÁDANIA
S OSOBITNÝM ZRETEĽOM NA SLOVENSKO
(2. časť)

IGOR GRAUS

Graus, I.: An Outline of the development of phaleristic research with the special regard to Slovakia (Part Second). Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 2, 2000, p. 95–108

The article maps the continual development of scientific approach to the knight societies and knight orders and their insignia as well as dynasty and merit orders and decorations from the first phaleristic works, that had occurred in Europe in 15th–16th centuries. The study concentrates to the analysis of all Hungarian phaleristic works.

Auxiliary historical sciences. Phaleristics. Hungary.

Mgr. Igor Graus, Štátny okresný archív, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica

Ako sme už uviedli v prvej časti našej štúdie, doteraz najstaršia známa uhorská faleristická práca vyšla tlačou v roku 1742 v Trnave. Pochádza z pera trnavského jezuitu Jozefa Krstiteľa (Baptistu) Pintéra (1717–1780), ktorý spočiatku pôsobil ako profesor cirkevných dejín a teológie na Trnavskej univerzite a neskôr ako profesor matematiky, filozofie a teológie v Budíne a v Győri a ako univerzitný kancelár v Košiciach. Inšpiráciu pre svoju latinsky písanú knihu zrejme získal pri štúdiu staršej práce svojho rehoľného kolegu, Filipa Bonanniho z roku 1711, na ktorého sa v predhovore odvoláva. Práca predstavovala vo svojej dobe vďaka vydaniam vo viacerých jazykových mutáciách najmodernejší, najkomplexnejší a najrozsiahlejší pohľad na problematiku insígnií duchovno-rytierskych rádov, laických rytierskych rádov, panovníckych (dynastických) a zásluhných rádov, ako aj na ich históriu. Autor knihu s názvom *Conspectus equestrium ordinum per Europam omnem florentium*⁵³ venoval novým trnav-

⁵³ PINTÉR, J. B.: *Conspectus equestrium ordinum per Europam omnem florentium*. Honoribus perillustrum, reverendorum, nobilium, excellentium, ac doctissimorum dominorum, dominorum neo – doctorum, in Alma, ac Celeberrima Archi – Episcopali Societatis Jesu Universitate Tyrnaviensi, suprema AA.LL. & Philosophiae laurea donarentur. Promotore R. P. Joanne Bap. Havor, e Soc. Jesu AA.LL. & Philosophiae doctore, ejusdemque professore emerito, ac p.t. facult. philosophiae seniore D.D.D. Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu (1742). Jestvuje aj iné vydanie práce s pozmeneným titulným listom, ktorý obsahuje iba skrátený názov diela, ozdobnú kartušu a miesto vydania. Toto vydanie sa mylne prisudzuje J. B. Havorovi, ktorý sa často zvykne stotožňovať s Jozefom Pintérom.

ským nositeľom akademického titulu doktor a podľa vlastných slov ju napísal preto, aby sa pokúsil napraviť nesprávne údaje a chyby v mnohých starších prácach, ktoré sú často ťažko dostupné a navyše v cudzích jazykoch. Na 158 stranách autor podal informácie o 121 rytierskych rádoch a radoch, ktoré na základe ich teritoriálnej príslušnosti rozdelil do štrnástich kapitol. Jednotlivé kapitoly sa ďalej členili na kapitolky (paragrafy) v rozsahu dvoch až deviatich strán, ktoré sa zaoberali jednotlivými rádmi a radmi. Záverečná kapitola obsahovala údaje o menej významných rádoch a radoch, ako aj o tých, ku ktorým autor nevedel nájsť dostatočné množstvo informácií. Knihu doplna desať celostranových rytín insígnií najvýznamnejších rádo a radov od trnavského rytca Jozefa Jägera. Jednotlivé kapitoly rozoberali rády a rady Portugalska, Španielska, Francúzska, Anglicka, Talianska, Svätej stolice, opäťovne Talianska, Nemecka, ďalších nemecky hovoriacich krajín, ostrovov v Stredozemnom mori, Uhorska, Poľska, Dánska, Švédska a Ruska. Záver knihy obsahoval stručnú zmienku o mimo-európskych rádoch, medzi ktoré autor zaradil aj niektoré križiacke rády.

Podobne ako jeho predchodcovia, ani Pintér príliš nerozlišoval medzi rádmi, ktoré skutočne jestvovali (napríklad rád Zlatého rúna) a tými, ktoré vznikli iba vo fantázii spisovateľov (napríklad rád rytierov Okrúhleho stola kráľa Artuša). Z hľadiska správnosti údajov sa Pintérove rády a rady dajú rozdeliť do viacerých skupín. Sú to predovšetkým skutočne existujúce rytierske spoločnosti so správne uvedeným pomenovaním (napríklad dánsky Sloní rád), tie isté spoločnosti s nesprávne uvedeným pomenovaním (napríklad uhorský Dračí rád), ďalej skutočne existujúce vyznamenania (napríklad francúzsky Rad svätého Ľudovíta), skutočné rády, ktoré autor stotožnil s celkom inými reálnymi alebo vymyslenými spoločnosťami (napríklad anjouovský rád Polmesiaca), alebo celkom vymyslené rády (napríklad francúzsky rád svätého Remígia alebo svätej Ampulky). Zástupcov poslednej skupiny Pintérova práca obsahovala iba vo veľmi malom množstve. Problematickou zostala obsahová náplň jednotlivých kapitol, keďže všeobecne nedostatočná úroveň poznania sa občas prejavila aj u skutočne existujúcich rádo a radov, ale v každom prípade bola omnoho vyššia, ako napríklad u podstatne mladšej práce Martina Juraja Kovačiča.

V zhode so svojím vzorom, Filipom Bonanim, ani Pintér necítil potrebu akejkolvek teoretickej klasifikácie jednotlivých rádo a radov (Bonanni v predhovore svojej práce dokonca odmietol ako zbytočnú Sansoviniho klasifikáciu a omnoho vhodnejšie sa mu zdalo abecedné usporiadanie). Nerozlišoval insígnie rytierskych spoločností od vyznamenaní, ani duchovno-rytierske a laické rády, ale na rozdiel od neho vhodne aplikoval teritoriálne usporiadanie jednotlivých

(Například in: FEJÉR, F. M. – HUSZÁR, L. (ed.): *Bibliographia numismatice Hungaricae*. Budapest 1977, s. 252).

rádov a radov. Ani on sa však nedokázal vyhnúť typicky dobovým neduhom, predstavujúcim dedičstvo doznievajúceho tradičného humanistického a barokového dejepisectva, s ktorým sa ešte nedokázala vysporiadať ani rodiaca sa osvietenecská historiografia (predovšetkým nekritické preberanie nesprávnych, alebo celkom vyfabulovaných údajov, mechanické posúvanie doby vzniku jednotlivých rádov do čo najstarších čias a podobne), ktoré boli zapríčinené reálnym stavom vedeckého poznania, obmedzenými možnosťami tohto bádania a nedostatočnou technikou a metódami historickej práce. Všeobecným trendom bolo ešte stále prežívajúce mechanické radenie faktov, ktoré boli najčastejšie iba sprostredkované a nepochádzali z vlastnej analýzy prameňov, značná opisnosť v úsilí o čo najúplnejší pohľad na skúmaný problém, ktorému však často chýbalo to najdôležitejšie, čiže vlastná analýza opísaného javu. V uvedenom duchu aj Pintér vytvoril encyklopedickú príručku jednotlivých rádov a radov, ale nedokázal ani v náznačiku interpretovať význam a funkciu skúmanej problematiky, alebo jej jednotlivých fenoménov. Napriek tomu však Pintérova kniha pôsobí koncepcie vyváženým dojmom, a teda aj „vedeckejšie“, než mnohé práce jeho súčasníkov.

Šenkvičského historika Gabriela Kolinoviča (Kolinovich, 1698–1770), ktorý po odchode z piaristickej rehole spočiatku pôsobil v službách významných uhorských cirkevných hodnostárov a rôznych šľachtických zemepánov, a neskôr, od konca štyridsiatych rokov 18. storočia, sa plne venoval iba literárnej a vedeckej činnosti, jeho súčasníci považovali za najlepšieho odborníka na históriu Uhorska svojej doby. Napriek tomu, že vyprodukoval vyše 10 tisíc strán rukopisov, s výnimkou jedinej práce zostali počas jeho života nepublikované. Jedna nevydaná práca sa zaoberala aj rytierskou problematikou. Autor, podnietený diskusiou na Trnavskej univerzite o možnom pobyte templárov v Uhorsku, v roku 1750 dokončil rozsiahly rukopis s názvom *Annales Templariorum*, venovaný tomuto najstaršiemu duchovno-rytierskemu rádu od jeho vzniku a pôsobenia vo Svätej zemi a v Európe, ako aj skúmaniu otázky pôsobenia templárov v Uhorsku.⁵⁴ Pre potreby publikovania rukopisu tlačou autor pôvodný text upravil, skrátil a dal mu nový názov – *Chronicon Templariorum*.⁵⁵ Prácu však cenzúra neodporúčala

⁵⁴ 54 *Annales militaris Ordinis Equitum Templariorum, coacervatis Bullis Papalibus, diplomatibus Regiis, Instrumentis aliis publicis, tum genuinis ducentorum decein auctorum Narrationibus adfirmati Libri X. Senquiczii A.R.S. 1750 Idib. Apr.*

⁵⁵ *Chronicon militaris Ordinis Equitum Templariorum e Bullis Papalibus, Diplomatis Regiis, caeteris Instrumentis Publicis, tum coaevis, aliisve probatissimis Scriptoribus collectum. Libri tres. Senquiczii, A.R.O. 1751.* (DUBOVSKÝ, J. M.: Gabriel Kolinovič Šenkvičský (1698–1770). Rozbor literárnej pozostalosti. Slovenská archivistika V, 1970, č. 1, s. 75–96).

vydať kvôli obavám z možného zneužitia knihy voči rádu jezuitov, ktorý práve v tomto období musel čeliť nepriateľstvu zo strany mnohých európskych panovníkov. Opätovne upravený a doplnený rukopis sa podarilo až v roku 1789, teda takmer o dvadsať rokov po Kolinovičovej smrti, vydať ďalšiemu šenkvičkému rodákovi, Martinovi Jurajovi Kovačičovi. Kniha s názvom *Chronicon Militaris Ordinis Equitum Templariorum* sa však zaoberá výsostne historickou problematikou a insígniám rádu autor nevenoval žiadnu pozornosť. Kniha mala 276 strán textu. Autor ju rozdelil do troch častí, pozostávajúcich z kapitol, opatrených poznámkovým aparátom. Príloha obsahovala zoznam templárskych veľmajstrov spolu so stručnou charakteristikou ich úradovania a záznam priebehu procesu s templármi v Anglicku v roku 1309.⁵⁶

Nasledujúca práca však už predstavovala výsostne faleristické dielo. Išlo o spis ďalšieho šenkvičského rodáka a Kolinovičovho vydavateľa, Martina Juraja Kovačiča (Kovachich, 1744-1821), ktorý bol publikovaný ako dodatok ku Kolinovičovej knihe. Kovačičova práca sa podľa autorových slov zaoberala tými rytierskymi rádmami, ktoré kedysi prekvitali a v dobe písania práce už nejestvovali.⁵⁷ Prehľad rádov Kovačič rozdelil na dve časti. Do prvej časti (strany 276–284) zaradil jedenásť duchovných alebo mníšskych rádov. Medzi nimi sa však v rozpore s uvedeným cieľom práce nachádzali aj existujúce rády, z ktorých celkom pochopiteľne najväčší priestor – v rozsahu polovice textu – vyhradil jezuitom. Druhá časť (strany 284–301) obsahovala stručné údaje o tých zaniknutých rytierskych spoločnostiach, ktoré v zhode s dobovými názormi považoval za rytierske rády (*Ordines equestres, qui olim floruerunt, & jam esse desierunt*), hoci nie všetky boli skutočnými rádmami, ale panovníckymi (dynastickými) rádmami a niektoré z nich v čase publikovania práce ešte stále jestvovali (napríklad švédsky Rad Serafinov). Takisto nerozlišoval medzi duchovno-rytierskymi rádmami

⁵⁶ KOLINOVICS, G. (Senquicziensis): *Chronicon Militaris Ordinis Equitum Templariorum e Bullis Papalibus, Diplomatus Regiis, ceterisque Instrumentis Publicis, tum Coaevis, aliisque probatissimis Scriptoribus collectum. Nunc primum ex autographo desumsit, notis illustravit, de Patria, Vita, Fatis & Scriptis Autoris commentatus est, ejusque & Templarii Icones aeri incisas praefixit, Seriem Magnorum Magistrorum, Bullam Clementis V. & Puncta Inquisitionis in Templarios, ac denique Seriem Ordinum Religiosorum & Equestrium olim florentium, qui jam desierunt, Appendicis loco adjecit junctimque edidit Martinus Georgius Kovachich Senquicziensis AA. LL. & Philosophiae Doctor, ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Ungaricum ab Indicibus rerum gestarum Sacratioris Tabularii. Pestini, Litteris Trattnerianis (1789).* Za upozornenie na autora a za poskytnutie knihy ďakujem Jánovi Milanovi Dubovskému, riaditeľovi Štátneho okresného archívu v Pezinku.

⁵⁷ KOVACHICH, M. G.: *Series ordinum religiosorum et equestrium, qui olim floruerunt, et jam esse desierunt (1789).*

(napríklad rakúsky rád svätého Juraja) a laickými rádmi (napríklad český rád Točenice). Medzi ôsmimi desiatkami abecedne zoradených rádov sa nachádzali nielen skutočné rytierske spoločnosti, ale aj také, ktorých existencia bola od základu vymyslená (napríklad francúzsky rád Koruny). Niektoré boli dokonca z dôvodu neznalosti autora o ich totožnosti zaradené viackrát pod iným pomenovaním (napríklad cyperský rád Meča a rád Mlčania, rakúska spoločnosť Orlice a rád Bielej orlice alebo Poslušnosti, ríšskonemecký rád Počatia a rád Kresťanskej milície a iné). Uviedol tiež skutočne existujúce rády, ktoré však považoval za celkom iné (napríklad neapolský rád Argonautov, ktorý bol v skutočnosti rádom Lode).

Pri každej rytierskej spoločnosti autor uviedol jej veľmi stručné dejiny, ktoré doplnil opisom insígnie, ale bez ilustrácií. Informačná hodnota Kovačičovho prehľadu bola omnoho nižšia než Pintérova práca a slúžila iba na najzákladnejšiu orientáciu v problematike. Ako všetci autori tohto obdobia, aj Kovačič narábal veľmi voľne s faktami a jeho text obsahoval veľké množstvo najrôznejších nepresností a dezinformácií.

Zaujímavú historickú prácu, venovanú najstaršiemu uhorskému pseudorádu (čestnej titulature) Zlatej ostrohy v roku 1792, publikoval vtedy ešte len dvadsaťročný, čerstvo pasovaný zlatý rytier, gróf Anton Mojžiš Cziráky (1772–1852), neskorší autor viacerých knižných prác s právnickou problematikou.⁵⁸ Vďaka svojmu rodinnému zázemiu (jeho matka pochádzala z rodu Zičovcov a jeho prvá manželka z rodu Ilešházióvcov), ako aj priazni uhorského palatína, arcivojvodu Alexandra Leopolda, ktorý bol jeho vrstovníkom, dosiahol túto poctu v čase, keď ešte nezastával žiadne verejné funkcie. Od nasledujúceho roku však jeho kariéra zaznamenala strmý vzostup od úradníka v službách Peštianskej župy cez funkcie v Uhorskej miestodržiteľskej rade, Uhorskej dvorskej kancelárii a Uhorskej kráľovskej komore, až po funkciu krajinského sudcu a ministra. Okrem titulatury zlatého rytiera mu boli v roku 1824 prepožičané insígnie 2. triedy (komandérsky kríž) a v roku 1830 insígnie 1. triedy (veľkokríž) najvyššieho uhorského vyznamenania – Radu svätého Štefana. V roku 1836 sa počas suverenity Františka I. stal v poradí 929. rytierom Radu Zlatého rúna.

Zvyk pasovania zlatých rytierov sa v Uhorsku rozšíril pravdepodobne s nástupom Anjouovskej dynastie na uhorský kráľovský trón a odohrával sa vždy v priebehu kráľovskej korunovácie. Po smrti svojho brata Jozefa II. sa v roku 1790 novým panovníkom na krátko dva roky stal Leopold II. Počas bratislavskej korunovácie 15. novembra mečom svätého Štefana pasoval 33 šľachticov za

⁵⁸ CZIRÁKY, A. M.: *De ordine equitum auratorum Hungariae. Antonii e comitibus Cziraky de Dienesfalva exercitatio*. Pestini, Typis Mathiae Trattner, 1792.

rytierov Zlatej ostrohy. Korunovácia jeho nástupcu, cisára Františka I. sa konala 6. júna 1792 v Budíne a pri tejto príležitosti nový panovník pasoval troch nových zlatých rytierov, medzi ktorými bol gróf Cziráky. Táto výnimočná udalosť sa pre grófa stala podnetom na napísanie rozsahom nevelkého výkladu o ráde pod názvom *De ordine equitum auratorum Hungariae*, a aj k návrhu vytvorenia prvej nositeľnej insígnie pre zlatých rytierov.⁵⁹

Keďže Czirákyho práca predstavuje niektoré, na tú dobu pozoruhodne moderné myšlienky a závery, zaslúži si podrobnejší rozbor. Po krátkom predhovore autora s uvedením podnetov na napísanie diela nasleduje samotný text, rozdelený do šiestich samostatných kapitol (paragrafov). V prvej kapitole Cziráky odôvodnil právo uhorských panovníkov zakladať rytierske rády a verejne oceňovať zásluhy za vlast' a cirkev prepožičiavaním insígnií rádov a radov na základe dlhšej historickej tradície, ktorá vznikla založením Dračieho rádu Žigmunda Luxemburského. Cziráky nesúhlasil s niektorými autormi, ktorí kládli vznik najstaršieho uhorského rádu (údajného rytierskeho rádu svätého Štefana, ktorý mal byť v roku 1764 Máriou Teréziou obnovený ako záslužný Rad svätého Štefana) do čias svätého Štefana s poukazom na skutočnosť, že prvé duchovno-rytierske rády vznikli až v dobe krížových výprav do Svätej zeme. V druhej kapitole Cziráky odmietol stotožnenie uhorského rádu Zlatej ostrohy s rovnomeným pápežským rádom a pokúsil sa časovo zaradiť najstaršie známe pasovanie uhorských zlatých rytierov, ktoré položil do obdobia korunovácie Žigmunda Luxemburského. V tretej kapitole sa pokúsil obhájiť tézu o spojení rádu Zlatej ostrohy so starším uhorským rádom svätého Juraja a zároveň odmietol názory o stotožnení tohto uhorského rytierskeho spoločenstva s inými rádmí svätého Juraja, ktoré boli založené v Rakúsku, Taliansku, Burgundsku a Anglicku, keďže uhorský rád mal omnoho starší pôvod. Štvrtá kapitola obsahovala úvahy o funkcii a význame rádu Zlatej ostrohy a piata kapitola obsahovala úvahy o osobe zakladateľa rádu na základe rozboru kultu svätého Juraja. Posledná, šiesta kapitola obsahovala autorove úvahy o potrebe vytvorenia jednotnej insígnie pre Zlatých rytierov podľa vzoru iných rádov a opisovala štandardný priebeh obradu pasovania rytierov Zlatej ostrohy. Je zaujímavé, že rôzne dezinformácie, ktoré sa o uhorských rádoch objavili v prácach početných predchodcov Czirákyho, aj naďalej prežívali v dielach jeho rovnako početných nasledovníkov a pretrvávali nielen v prácach autorov 19. storočia, ale niektoré z nich nepochopiteľne ešte aj v prácach našich súčasníkov. Týkalo sa to predovšetkým starobylosti uhorského rádu svätého Juraja, ktorý je doteraz najstarším známym laickým rytierskym rádom, presnej doby založenia Dračieho rádu, ako aj obdobia kreovania naj-

⁵⁹ Heslo „Aranyaskantyúzt vitézt“. Révai Nagy lexikona II. Arany – Beke. Budapest 1911, s. 17.

starších duchovno-rytierskych rádoch, alebo svojbytnosti uhorského rádu Zlatej ostrohy.⁶⁰

Rok po vydaní Czirákyho práce v uhorskom Koložvári (dnešnom rumunskom Kluži) knižne vyšla faleristická práca Karola Seelmanna, člena mestskej rady v Károly Fejérvári (dnešnom srbskom Belehrade) a autora viacerých divadelných hier. Pretože Seelmann usúdil, že by bolo iba stratou času prekladať nejaké práce o rytierskych rádoch z nemeckého jazyka, keď navyše absentujú pôvodné práce v maďarskom jazyku a rozhodol sa vypracovať vlastnú prácu, ktorú dopísal v septembri 1792. Kniha s názvom *Minden Európában Ásiában és Afrikában volt és mostan virágzó vitéz rendeknek ordóknak tüköre avagy rövid leírása*,⁶¹ ktorú autor venoval piatim uhorským grófom a barónom,⁶² vyšla v nasledujúcom roku a obsahovala 480 strán textu (XVI + 464 strán). Samotný text autor rozdelil do dvadsiatich častí na základe teritoriálnych hľadísk. Každá časť obsahovala niekoľko oddielov, pričom jednotlivé oddiely sa zaoberali zväčša iba jedným rádom alebo radom. Spolu autor opísal dejiny a insígnie 149 duchovno-rytierskych rádoch, laických rytierskych rádoch, panovníckych (dynastických) a záslužných rádoch.

Prvú časť autor monotematicky zasvätil šiestim duchovno-rytierskym rádom, ktoré vybral z veľkého množstva týchto špecifických združení mníchov a bojovníkov (bol to zvrchovaný rád špitálnikov a rytierov svätého Jána Jeruzalemského – maltézski rytieri, rád bratov nemeckého domu Panny Márie v Jeruzaleme – nemeckí rytieri, livónsky rád Mečových bratov, mazovský rád z Dobrzyna, rád úbohých rytierov Krista Šalamúnovho chrámu v Jeruzaleme – templári a rytieri Božieho hrobu).

Druhú časť venoval rakúskym a tretej uhorským rádom a radom. Ďalej nasledovali časti venované rádom a radom Ruska, Španielska, Francúzska, Portugalska, Dánska, Anglicka, Švédska, Pruska, Poľska, Neapolska, Sardínie, Savojska a ďalších nemeckých štátov, Benátok, Svätej stolice a Talianska. Predposledná časť obsahovala údaje o rádoch, ktoré sa nedali zaradiť do vyššie uvedených krajín (napríklad Nizozemsko, Palestína, Arménsko, Cyprus a podob-

⁶⁰ Napríklad PROCHÁZKA, R.: Österreichische Ordenshandbuch. Grosse Ausgabe, 4. Band. München 1979, s. 221, MĚŘIČKA, V.: Ungarisches Erinnerungszeichen für die Ritter vom Goldenen Sporen. In: Tenze: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch – Ungarischen Monarchie. Wien – München 1974, s. 149–150, NEVILLE, D. G.: A History of the Early Orders of Knighthood and Chivalry. London 1978, nečíslované strany.

⁶¹ SEELMANN, K.: Minden Európában, Ásiában és Afrikában volt, és mostan virágzó vitéz rendeknek, ordóknak tüköre, avagy rövid leírása. Kolozsvár és Szebenben 1793.

⁶² Boli to Juraj Bánffí, Karol Teleki, Farkaš Bánffí, Samuel Gyulai a Ján Nepomuk Kristián Rall.

ne). V poslednej, dvadsiatej časti Seelmann uviedol štyri rytierske rády, ktoré nepovažoval za pravé, spolu s ďalšími jedenástimi rádmi uvedenými v práci francúzskeho autora Hipolita Hélyota z roku 1719 (o ktorú sa Seelmann najviac opieral), ale o existencii ktorých napriek tomu pochyboval.

Knihu uzatváral doplnok venovaný pôsobeniu troch najvýznamnejších duchovno-rytierskych rádov (špitálnikov svätého Jána, templárov a nemeckých rytierov) v Uhorsku. Autor sa síce už pri príprave diela pokúšal zohľadniť činnosť uvedených rádov na území monarchie, ale nepodarilo sa mu získať dostatočné množstvo dôveryhodných informácií. Z tohto dôvodu v knihe poskytol priestor riaditeľovi školy v Szebene (Sibiu), Jozefovi Károlymu, ktorého text revidoval a doplnil František Ruspoli.⁶³

Seelmann celkom prirodzene najväčšiu pozornosť venoval rakúskym a uhorským rádom a radom. Časť venovaná Rakúsku obsahovala údaje o ráde Zlatého rúna, vojenskom Rade Márie Terézie, insígniách vojenskej nadácie Alžbety Terézie (tieto sa tradične, ale nesprávne nazývali Radom Alžbety Terézie), duchovno-rytierskom ráde svätého Juraja, Hviezdokrížovom rade a dámskom vyznamenaní s pomenovaním *Amore proximi*, ktoré mala založiť vdova po kráľovi Karolovi VI. V prípade rádu Zlatého rúna autor uviedol aj menoslov rytierov rádu od roku 1739 do roku 1790, ďalších rytierov, prijatých v roku 1792 uviedol v záverečnom doplnku knihy. Mená nositeľov insígnií obsahoval aj oddiel venovaný vojenskému Radu Márie Terézie, a to od roku 1758 (nositelia veľkokríža), 1765 (nositelia komandérskeho kríža) a 1758 (nositelia rytierskeho kríža) do roku 1790. Údaje o ďalších nositeľoch insígnií za rok 1792 obsahoval doplnok. Autor ďalej uviedol menoslov všetkých zosnulých nositeľov insígnií tohto radu všetkých tried od roku 1757 do roku 1790, pričom okrem mena a triedy vyznamenania uvádzal aj rok úmrtia recipienta. Menoslov nositeľov insígnií spolu so stanovami obsahoval aj oddiel venovaný insígnii vojenskej nadácie Alžbety Terézie.

Tretia časť knihy, ktorá bola venovaná domácim, uhorským rádom a radom, obsahovala údaje o Rade Svätého Štefana, Dračom ráde a o ráde rytierov Zlatej ostrohy. V prípade Radu Svätého Štefana a Zlatých rytierov autor uviedol menoslovy nositeľov insígnií a publikoval aj latinské stanovy Radu Svätého Štefana.

Ostatné oddiely boli síce poňaté stručnejšie, ale autor sa čitateľovi usiloval poskytnúť čo najviac informácií, vrátane občasných citácií dokumentov vzťahujúcich sa k jednotlivým rádom a radom. Zároveň v dvoch prípadoch (sicílsky rad svätého Januária a salzburský rád svätého Ruprechta) uviedol aj menoslovy

⁶³ Knieža z Cerveteri (1752–1829), v roku 1790 sa stal v poradí 829. rytierom rádu Zlatého rúna, insígnie mu prepožičal Leopold II.

nositeľov insígnií a v jednom prípade (rád templárov) uviedol zoznam veľmajstrov rádu.

Táto práca už obsahovala aj poznámkový aparát, uvedený na príslušných stranách pod čiarou, ktorý nám poskytuje možnosť zistiť zdroje Seelmannových informácií. Autor sa v najväčšej miere opieral o klasikov faleristickej literatúry – Giustiniana, Schoonebecka, Hélyota, Favyna, Mennenia a Hermanta, v menšej miere však excerpoval aj práce ďalších autorov – Menda, Hübnera, Du Belloya, Sansovina, Márqueza, Barthola, Menestriera, Schurtzfleischa, Gurtlera, Ashmoleho a Miraeusa. Z výpočtu uvedených autorov je celkom zrejmé, že kvalita informácií bola poplatná kvalite informácií autorových zdrojov. Okrem informácií o reálnych rytierskych spoločnostiach a vyznamenaníach autor priniesol aj nemalé množstvo nesprávnych, neúplných a vyfabulovaných informácií nielen o skutočných, ale aj o celkom vymyslených rytierskych spoločnostiach. Z kvalitatívneho hľadiska však uvedená publikácia predstavovala výrazný krok vpred, predovšetkým kvôli celkovému rozsahu práce, citácii prameňov a poznámkovému aparátu. Nedostatkom, typickým nielen pre túto prácu, bola nedostatočná verifikácia uvádzaných údajov, zapríčinená úrovňou vtedajšieho stavu historického poznania a metódami vedeckej práce, ktoré sa viac ako na vlastný výskum spoliehali na staršie autority. Uvedené kritické postrehy sa však ocitnú v odlišnom svetle, ak zoberieme do úvahy, že Seelmann nebol historikom a vo svojej literárnej tvorbe inklinoval predovšetkým k dramatickej tvorbe.

Výsostne faleristickej problematiky sa vo svojej práci venovanej problematike antických mytologických argonautov v roku 1794 okrajovo dotkol aj Andrej Dugonič (Dugonics, 1740–1818).⁶⁴ Tento príslušník piaristickej rehole a popredný predstaviteľ pojozefínskeho šľachtického nacionalizmu pôsobil v čase vydania práce ako profesor matematiky a filozofie na univerzite v Budíne a v Pešti a bol aj autorom viacerých drám s tematikou najvýznamnejších osobností z počiatkov uhorských dejín. Prílohu jeho dvojzväzkovej knihy o hrdinoch zlatého rúna predstavovali údaje o najvýznamnejšom ráde habsburskej monarchie – ráde Zlatého rúna. Autor v krátkosti opísal dejiny rádu a svoj historický výklad doplnil zoznamom aktuálnych nositeľov insígnií počas suverenity cisára Františka I. spolu s uvedením roku ich investitúry.⁶⁵

Nasledujúce dve storočia v súlade s dobovými tendenciami priniesli zvýšený záujem o faleristickú problematiku aj v habsburskej monarchii, pričom autori knižných prác sa koncentrovali predovšetkým v nemecky hovoriacich krajinách monarchie a hlavným vydateľským centrom týchto prác sa stala Viedeň.

⁶⁴ DUGONICS, A.: *A gyapjás vitézek I.–II.* Bratislava – Pest 1794.

⁶⁵ Tamže, s. 436–446.

Devätnáste storočie prinieslo aj presmerovanie ťažiska záujmu jednotlivých autorov na relatívne mladé panovnícke (dynastické) rady a na záslužné rady a dekorácie, ako aj výraznú stratu záujmu o problematiku duchovno-rytierskych a laických rytierskych rádov. Okrem prác so širokým celoeurópskym záberom⁶⁶ sa publikovali aj práce monotematicky zamerané na vyznamenania monarchie.⁶⁷ V tomto období vznikli aj niektoré zásadné práce, venované konkrétnym domácim vyznamenaniam.⁶⁸ Vyznamenaniam sa sčasti venovali aj rôzne civilné či vojenské, celoštátne alebo parciálne prehľady so štruktúrou a personálnym obsadením všetkých dvorských a štátnych úradov (tzv. schematizmy), rôzne prehľadné almanachy, špecializované príručky⁶⁹ a publikovali sa aj samostatné zoznamy nositeľov insígnií niektorých rádov.⁷⁰ Oproti predchádzajúcemu obdobiu sa jednotlivé práce (až na ojedinelé výnimky) vyznačovali väčšou objektivnosťou a odbornou fundovanosťou v dôsledku štúdia prameňov a konkrétnych arte-

⁶⁶ Napríklad GRÄFFER, A.: *Beytrag zu den Annalen der Ritterorden*. Wien 1809 (doplnok 1810), CHOWANETZ, J.: *Handbuch sämstl. Ritterorden*. Wien 1877, KÜHN, L.: *Handbuch der Geschichte und Verfassung aller blühenden Ritterorden Europas*. Wien 1811, WIETZ, J. K.: *Die geistlichen und weltlichen Ritter- und Damen- Orden*. Prag 1821–1827, ZOLLER, E.: *Der Orden und Ehrenzeichen Deutschlands und Oesterreichs*. Frankfurt 1881, HEYDEN, H.: *Ehren-Zeichen...* c. d.

⁶⁷ Napríklad HEYER VON ROSENFELD, F.: *Die Orden und Ehrenzeichen der k. k. österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1888, MICHETSCHLÄGER, H.: *Das Ordensbuch der gewesene österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1918–1919, JUDEX, M. – STRASILLA, A.: *Uniformen...*, sowie *Orden und Ehrenzeichen Öst.-Ungarns*. Troppau 1884, tiže: *Orden und Ehrenzeichen Öst.-Ungarns nach authentischen Quellen*. Leipzig 1904.

⁶⁸ Napríklad LUKEŠ, J.: *Militärischer Maria Theresienorden I.–III.* Wien 1890–1891, SMITMER, F. P.: *Über den Drachen-Orden*. In: *Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler“*, 5/6, Wien 1895, KASTNER – MICHALITSCHKE, E.: *Der Sternkreuzorden. Eine Monographie*. Wien 1896.

⁶⁹ Napríklad *Österreichisch-ungarischen Ordensalmanach*. Wien 1876, *Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthums, Schematismus für k. u. k. Heer und für k. u. k. Kriegsmarine, Hof und Staats Schematismus des österreichischen Kaiserthums, Schematismus incluti regni Hungariae, Almanach der Mitglieder des kaiserlich – österreichischen Franz Joseph – Ordens*. Wien 1905, *Illustrierte österreichisch-ungarisches Ehren-Buch, Almanach der Mitglieder des kaiserlich österreichischen Franz Joseph – Ordens*, herausgegeben anlässlich seiner sechsjährigen Gründungsfeier. Wien 1909.

⁷⁰ Napríklad GABLENZ, R.: *Militär Maria Theresien – Ordensritter der k. k. Kavallerie zur Jubiläums – Bilder – Stiftung der k. k. Kavalerie – Kadettenschule*. Wien, s. d., *Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis*. Vindobonae 1864, *Liste nominale des chevaliers de l'Ordre Illustre de la Toison d'Or depuis son institution jusqu' á nos jours*. Revue et publiée par la Chancellerie de l'Ordre en 1904. Wien 1904, *Der österreichisch-kaiserliche Orden der eisernen Krone und seine Mitglieder*. Wien 1912.

faktov. Prejavili sa však aj isté disproporcie medzi dvomi hlavnými krajinami monarchie – Rakúskom a Uhorskom vo sfére záujmu alebo preferencií bádania o vyznamenaniach. Rovnako kvantitatívny, ako aj kvalitatívny vzostup typicky faleristickej literatúry bol charakteristický predovšetkým pre južnú časť ríše (tento bol do značnej miery zapríčinený aj jazykovou príbuznosťou s nemeckými krajinami, ktoré v 19. storočí hrali prím vo faleristickom bádani), zatiaľ čo v Uhorsku sa faleristické problémy riešili predovšetkým v spojitosti s čoraz populárnejším heraldickým bádáním.

V severovýchodnej časti ríše v priebehu 19. storočia, podobne ako v iných vyspelých európskych krajinách, dochádzalo k vydávaniu špecializovaných edícií historických prameňov, ktoré sa týkali predovšetkým dejín stredoveku. Medzi publikovanými dokumentmi sa ojedinele objavili aj dokumenty týkajúce sa duchovno-rytierskych alebo laických rytierskych rádov.⁷¹ Niektoré zásadné dokumenty tohto charakteru vyšli v muzeálnych edíciách prameňov,⁷² alebo formou faksimile vo všeobecne zameraných historických prácach.⁷³ V odbornej tlači (predovšetkým časopis *Századok*) sa príležitostne publikovali štúdie zaoberajúce sa problematikou niektorých duchovno-rytierskych a laických rytierskych rádov, ale tieto nemali faleristický charakter.⁷⁴ Množstvo drobných prác o jednotlivých domácich rádoch alebo vyznamenaniach vyšlo formou novinových alebo časopiseckých článkov, ale iba niektoré z nich mali odborný charakter.⁷⁵ Dôležitú úlohu pri šírení poznatkov o laických rytierskych rádoch a ich insígniách, resp. symbolike, predovšetkým v spojitosti s heraldikou a sfragistikou, v tomto období zohral odborný časopis *Turul*.⁷⁶

⁷¹ Predovšetkým FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I.–XI. Budae 1829–1844.

⁷² MILLER, F. (ed.): *Acta litteraria Musei Nationalis Hungarici*. Tomus I. Budae 1818.

⁷³ SZILÁGYI, S. (ed.): *A Magyar nemzet története* III. Budapest 1895, za stranou 138.

⁷⁴ Napríklad NÉMETHY, L.: Zsigmond király és német lovagrend 1399–1409. *Századok* 1899, s. 134–144, MAJLÁTH, B.: A „kalandos“ társulátok. *Századok* 1885, s. 563–578, THIERL, H. G.: Der österreichische Adlerorden (1433). *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft „Adler“* 15, 1905, s. 215–234.

⁷⁵ Napríklad HEGEDŰS, L.: Szent István Apostoli királynak vitéz rende. *Hazánk* 1, 1858, s. 277–293, PÜSPÖKY, G.: A Mária Terézia – rend. *Alkotmány* 1896, s. 1–2, PILCH, J.: A katonai Mária Terézia – rend. *A Hadsereg* 11, 1914, s. 259–261, A magyar katonai érdemrend nagykeresztje. *Vasárnapi Újság* 38, 1891, s. 547, Lovagrendek és rendjelek. *Kincses Kalendárium* 13, 1909, s. 267–281, GOHL, Ö.: A magyar szabadságharc érdemkeresztje. *Numizmatikai Közlemények* 15, 1916, s. 41–47, Ferencz József rendjel. *Magyar Szalon* 4, 1887, s. 125 a mnohé ďalšie.

⁷⁶ Napríklad FRANKNÓI, V.: Zsigmond királynak a Sárkányrend ügyében IV. Eugén pápához intézett előterjesztése. *Turul* 11, 1893, s. 7–8, BERZEVICZY, E.: Adalék a Sárkány –

Je zaujímavé, že za celé obdobie od prelomu 18. a 19. storočia až do rozpadu monarchie v Uhorsku, na rozdiel od Rakúska, knižne vyšla iba jediná faleristická práca. Napísal ju Ignác Kassics a vyšla vo Viedni v roku 1840 pod názvom *Érdem koszorúk*.⁷⁷ Kniha obsahuje 358 strán textu (VIII + 350 strán) a ďalších 9 strán obrazovej prílohy. Prvú kapitolu autor venoval najvýznamnejšiemu rádu monarchie – rádu Zlatého rúna. Po uvedení jeho stručných dejín autor publikoval stanovy rádu spolu s menoslovom všetkých nositeľov insígnií do doby vydania svojej práce. Rovnako postupoval aj v ďalších kapitolách, ktoré zasvätil Radu Svätého Štefana, Radu Leopolda, Radu Železnej koruny a dámskemu Hviezdokrižovému radu. V nasledujúcej, siedmej kapitole, sa iba veľmi stručne zmienil o existencii rádu nemeckých rytierov a špitálnikov svätého Jána (maltézske rytieroch) v Uhorsku, ako aj o existencii niektorých ďalších rádov a radov, medzi ktorými najviac pozornosti venoval anjouovskému rádu svätého Juraja a Dračiemu rádu. V nasledujúcej kapitole stručne hovoril o ráde rytierov Zlatej ostrohy, publikoval vzorovú listinu o prijatí do rádu z obdobia vlády Leopolda I. spolu s menoslovmi čestnej titulatúry Zlatý rytier v rokoch 1563–1828.

Ďalšie kapitoly boli oveľa stručnejšie a obsahujú iba najzákladnejšie údaje o občianskych a vojenských vyznamenaniach, ktoré neboli radmi (patrili medzi dekorácie). Vzhľadom na podstatne väčší počet ich udelení než u radov, ako aj na možnosť ponechania týchto dekorácií v majetku dedičov vyznamenaného, autor ustúpil od publikovania menoslovov držiteľov insígnií s výnimkou jediného vyznamenania s dvomi stupňami, ktoré však malo jednorazovo presne limitovaný počet vyznamenaných osôb. Tieto kapitoly sa venovali insígniám vojenskej nadácie Alžbety Terézie, zlatým a strieborným Občianskym záslužným krížom za udalosti z rokov 1813/1814, pri ktorých Kassics uviedol aj menoslovy vyznamenaných, ďalej zlatým a strieborným Občianskym záslužným medailám z roku 1804, Armádnemu krížu z rokov 1813/1814 (tzv. Delovému krížu) a nakoniec medailám Za statočnosť z roku 1789 a ich ďalším vydaniám. Pri poslednom vyznamenaní autor publikoval aj jeho stanovy z roku 1809.

Štrnástá kapitola obsahovala stručnú enumeráciu zahraničných radov podľa jednotlivých krajín pôvodu v nasledovnom poradí: Bádensko, Bavorsko, Belgic-

rend ismertetéséhez. Turul 11, 1893, s. 93–96, FEJÉRPATAKY, L.: A Chapy – czímer és a Sárkány – rend. Turul 2, 1883, s. 116–119, SCHÖNHERR, G.: Krisztus kinszenvedésének rendje. Turul 2, 1883, s. 105–113, CSOMA, J.: Lovagrendkereszték a magyar heraldikában. Turul 33, 1915, s. 17–21, ÁLDÁSSY, A.: Egy női rendjel tervezete II. Ferenc korában. Turul 26, 1908, s. 166–174 a mnohé ďalšie.

⁷⁷ KASSICS, I.: Érdem koszorúk vagy értekezés a Felsőges Austriai, Császári és Királyi uralkodó Házat illető Jeles Rendekrül, megtiszteltetésekül és jutalmazásokrül, toldalék-kép pedig Európában most virágzó egyéb Jeles Rendekrül is. Bécsben 1840.

ko, Braunschweig, Británia, Prusko, Dánsko, Svätá stolica, Francúzsko, Grécko, Hannoverko, Hessensko-Darmstadtsko, Hessensko, Nizozemsko, Rusko, Parma, Portugalsko, Sardínia, Sicília, Španielsko, Švédsko, Sasko, Sasko-Koburg-Gotha, Sasko-Mainingsko, Sasko-Altenbursko, Sasko-Weimar-Eisenach, Toskánsko, Turecko a Württembersko. Autor dôsledne uvádzal iba vyznamenania z kategórie panovníckych (dynastických) a záslužných radov, ktoré jestvovali v čase vydania knihy, pričom uviedol ich pomenovanie, dátum založenia, meno zakladateľa, počet tried a heslo (devízu). Z kategórie duchovno-rytierskych rádov uviedol iba tie, ktoré sa (predovšetkým v Španielsku a Portugalsku) z organizácií rytierov pretransformovali na vyznamenania. Záverečná kapitola obsahovala prehľad hesiel (devíz) niektorých vyznamenaní. Prácu dopĺňala kolorovaná príloha s vyobrazeniami insígnií niektorých rakúskych a uhorských radov a dekorácií (rád Zlatého rúna, vojenský Rad Márie Terézie, Rad Svätého Štefana, Rad Leopolda, Rad Železnej koruny, Hviezdokrížový rad a insígnia vojenskej nadácie Alžbety Terézie).

Kassicsova práca mala zreteľne odlišný charakter než práce jeho predchodcov, a to predovšetkým autorovou orientáciou iba na súčasné vyznamenania, medzi ktoré v tom období už patrili aj insígnie rádu Zlatého rúna v dôsledku jeho postupnej transformácie a strate prvkov rytierskej spoločnosti.⁷⁸ Dejiny a výtvarná podoba jednotlivých insígnií už neboli pre autora prvoradé a ťažisko svojej práce presunul na stanovy jednotlivých vyznamenaní a na kompletné menoslovy nositeľov insígnií. Uvedená práca nepredstavovala typický produkt faleristickej produkcie polovice 19. storočia, ktorá sa v prípade štúdia panovníckych (dynastických) a záslužných radov a dekorácií v čoraz väčšej miere opierala o písomné pramene inštitucionálnej povahy. Tieto sčasti publikovala, ale išlo skôr o praktickú príručku slúžiacu na základnú orientáciu predovšetkým v domácich, ale aj zahraničných vyznamenaniach, obohatenú o mená nositeľov ich insígnií.

Kassicsova kniha zároveň zavŕšila vývojový oblúk veľkého počtu faleristiky venovaných kníh uhorskej proveniencie, ktoré boli vydané v priebehu ne-

⁷⁸ Na rozdiel od Španielska rakúska odnož rádu neustále zachovávala štandardné prvky rytierskeho rádu (šľachtický pôvod členov, príslušnosť ku katolíckemu vierovyznaniu, limitovaný počet členov, povinné vracanie insígnií, spoločné aktivity, predpísaný odev, rytierska investitúra atď.). Od roku 1852 však v Rakúsku došlo pri obrade prepožičiavania insígnií rádu Zlatého rúna naposledy k aktu rytierskeho pasovania mečom svätého Mórica, ktoré predchádzalo samotnému udeleniu insígnií, čím došlo k pretrhnutiu posledného skutočného puta so stredovekým rytierstvom. KUGLER, G.: Die österreichischen Hausorden und ihre Garderobe. In: STOLZER, J. – STEEB, H. (ed.): Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz 1996, s. 167.

celého jediného storočia. V tomto období však ešte ani sami autori svoj objekt záujmu nechápali izolovane ako samostatný fenomén, a už vôbec ho nepovažovali za predmet historickej vednej disciplíny. Ich záujem o problematiku rytierskych rádov a vyznamenaní bol vynútený záujmom o rôzne aspekty histórie a praktickými potrebami. Prvé, a v konečnom dôsledku úspešné pokusy o transformáciu tohto všeobecného záujmu, kombinovaného so zberateľskými aktivitami na jednu z pomocných vied historických, sa v celoeurópskom meradle odohrali omnoho neskôr, až v priebehu tridsiatych rokov 20. storočia, a to práve na území bývalej Československej republiky.

AN OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF PHALERISTIC RESEARCH WITH THE SPECIAL REGARD TO SLOVAKIA (PART SECOND)

Igor Graus

The 20th century didn't specially contribute to the phaleristics. There have increased the number of works dealing with the phaleristic topics, there were short studies or great monographies and except numismatic periodicals there have started printing specialized phaleristic magazines. The quality of some works was the problem – the possibilities of edition enabled printing excellent works, but also many works which presented almost useless information. But 20th century has brought the need of the name of this discipline and creation of its theoretical base.

In the first part the study maps in detail the development of phaleristic research in Europe to the end of 19th century. The second part focuses the detailed analysis of till now known works printed in Hungary which dealt with phaleristics. Author analyses works of J. B. Pintér (1742), G. Kolinovich (1789), M. J. Kovachich (1789), A. M. Cziráky (1792), K. Seelmann (1793), A. Dugonics (1794), I. Kassics (1840) and gives the survey of all types of phaleristic works printed in Hungarian and German speaking counties of Austrian-Hungarian Monarchy until its decline in 1918.

Translated by Ema Draškabová

JÁNOŠÍK NA MINCIACH, MEDAILÁCH A ODZNAKACH

PETER ZORIČÁK

Zoričák, P.: Jánošík on Coins, Medals and Badges. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 2, 2000, p. 109–118

The author has collected all till now printed coins, medals and badges reminding the legendary Slovak hero-outlaw Juraj Jánošík. The chronologically arranged artifacts present the place of Jánošík's memory in the national awareness and the changes of its consideration since the period of the fight for national emancipation, during the times of ideological approach to the national history, to present time.

PhDr. Peter Zoričák, Ministerstvo vnútra SR, odbor archívnictva a spisovej služby, Križková 7, 811 04 Bratislava

Legendárny ľudový hrdina Juraj Jánošík z Terchovej patrí neodmysliteľne k najznámejším postavám našej ľudovej slovesnosti, výtvarného umenia a pamäti ľudu. Typický ľudový hrdina žije v povedomí národa prostredníctvom povestí, rozprávok či piesní, literárnych fikcií v románoch a poviedkach, divadelných, operetných a filmových predstavení. Jánošíkova fiktívna podoba sa na nás pozerať zo sôch, obrazov, ale aj z obalov na mliečnych výrobkoch.

Pamäť generácií povýšila Jánošíkovu pamiatku na symbol viažuci sa a predstavujúci najmä hornaté časti Slovenska. Táto symbolika je vžitá tak hlboko, že jánošíkovskú tradíciu vyvolávajú už aj súčasti výstroja a výzbroje svojho nositeľa – čiapka z kuruckých čias alebo široký klobúk ako typická súčasť ľudového kroja zo stredného Slovenska, široký opasok s niekoľkými loďkovými prackami, v ktorom bola žila, dodávajúca svojmu majiteľovi nadľudskú silu, a najmä valaška spolu s párom pištolí alebo karabínou. To všetko tvorí nezastupiteľné symboly túžby po slobode a nezávislosti podľa časom petrifikovanej predstavy.

V protiklade k ľudovej tradícii sú naše vedomosti, podložené historickými prameňmi týkajúcimi sa Jánošíka, veľmi kusé. Takmer všetky informácie pochádzajú z matriky varínskej fary a zo zápisníc súdneho procesu pred sedriou v Liptovskom Mikuláši. Jánošík bol skutočnou historickou osobnosťou, ktorá vzišla z nepokojných čias na začiatku 18. storočia. Bolo to obdobie poznačené protihabsburskými povstaniami, vojnovým utrpením a stupňovaním útlaku vidieckeho obyvateľstva, ktoré naň reagovalo rôznymi spôsobmi, napríklad útekom z pôdy. Najaktívnejšou formou odporu proti zlým existenčným pomerom bolo zbojníctvo, väčšinou s čisto koristníckym charakterom.

Jánošík sa od iných predstaviteľov slovenského zbojníctva zrejme odlišoval silou osobnosti a najmä vyššími cieľmi svojej činnosti. Existuje viacero silných indícií o Jánošíkovom spojení s poprednými predstaviteľmi protihabsburského rákociovského povstania po jeho potlačení.¹ Inak by nemohol zostať tak hlboko zakorenený v ľudovej tradícii. Postupne sa stal symbolom národa a jeho pamiatka začala svojím charakteristickým koloritom pôsobiť aj pri prezentácii praktických krokov politickej činnosti predstaviteľov zahraničného odboja v posledných rokoch prvej svetovej vojny, keď sa schyľovalo k zániku Rakúsko-Uhorska a vzniku Česko-Slovenska.

Od tých čias sa začali zaraďovať medzi artefakty výtvarného umenia s jánošíkovskou tematikou aj razby v kove. Podľa účelu vyhotovenia i spoločenskej závažnosti ich možno rozdeliť na mince, medaily a odznaky.

Zobrazovanie portrétov historických osobností na razbách sa v slovenskom prostredí uplatnilo v pomerne nedávnom období a na úrovni okolitých štátov sa rozbehlo prakticky až v sedemdesiatych rokoch tohto storočia. Z takéhoto uhla pohľadu predstavujú razby so vzťahom k jánošíkovskej tradícii skupinu, ktorú nemožno prehliadnuť. Počtom jej môžu doposiaľ konkurovať vari len razby pripomínajúce pamiatku Milana Rastislava Štefánika. Spolu s variantmi rôzneho druhu je ich do súčasnosti 28. Je to na naše pomery skutočne až prekvapujúci počet.

Z hľadiska lepšieho prehľadu by bolo najvhodnejšie uvádzať jednotlivé skupiny razieb oddelene, ale chronologické zaradenie zasa plastickejšie ozrejmuje dobu, v ktorej postupne vydávali a nachádzali spoločenské uplatnenie v rôznych obdobiach a za rozličných spoločensko-politických okolností.

Ďalej možno razby, ktoré takmer všetky razila kremnická mincovňa, rozdeliť na razby týkajúce sa a zobrazujúce priamo Jánošíka a jeho pamiatku a druhú skupinu viac či menej pripomínajúcu národné snahy po nezávislosti prostredníctvom symboliky viažucej sa na jánošíkovskú tradíciu.

Prvou medailou pripomínajúcou Jánošíka je razba, ktorú vydala zahraničná Česko-Slovenská národná rada a jej autorom bol český emigrant A. Poláček, žijúci v USA.² Prostovlasý junák v slovenskom kroji, v hrdej póze s mečom v pravej ruke, je zobrazený na reverze medaily. Podobný charakter zobrazenia má aj Detvan s valaškou, stojaci spolu s malým chlapcom na trojvrší reverzu medaily od českého medailéra Josefa Šejnosta, ktorá bola vydaná v roku 1921

¹ KOČIŠ, J: Neznámy Jánošík. Martin, Osveta 1986, 140 s.

² Kolektív: Medaile v zemích českých. Príručka k výstave v Umelecko-historickom múzeu v dňoch 15. 5.–9. 6. 1924, tab. VIII/1 a.

pri príležitosti životného jubilea básnika Pavla Országha Hviezdoslava.³ Prvý raz sa Jánošík ako samostatná postava objavil na razbe až v roku 1936 pri príležitosti premiéry Fričovho rovnomenného filmu. Tento reklamný žetón s najväčšou pravdepodobnosťou vznikol už roku 1935, lebo premiéra filmu sa konala v polovici januára 1936.⁴ Autorom žetónu je pravdepodobne Jaroslav Podivín, majiteľ ryteckej a medailérskej firmy v Prahe, kde sa pôvodné žetóny razili. Na averze je len kruhový DVANÁCT BÍLYCH SOKOLŮ a uprostred v troch riadkoch NEJVĚTŠÍ ČESKOSLOVENSKÝ VELKOFILM. Reverz vyplňa dnes už všeobecne známe poprsie Jánošíka, orientované doľava, v klasickej podobe s kruhový JÁNOŠÍKOV DUKÁT PRE ŠŤASTIE a ročníkom 1713, označujúcim dátum jeho popravy, ktorý je rozdelený poprsím na dve dvojčíferné čísla.

*Reverz medaily Česko-slovenskej
národnej rady od A. Poláčka
spred roku 1918*

*Reverz reklamného žetónu k Fričovmu
filmu z roku 1936*

Roku 1936 Podivín predal vydavateľské práva kremnickej mincovni, ktorá vyrazila 10 000 kusov týchto žetónov.⁵ Dôvodom predaja práv na razenie žetónov bola zrejme skutočnosť, že ich bolo treba dodávať v krátkom čase v množstvách presahujúcich výrobné kapacity súkromnej firmy. Možno predpokladať, že po presune výroby do Kremnice vznikol aj variant so slovenským textom na averze. Pôvodné razby sú známe podľa použitého materiálu v tombaku. Zároveň sa razilo aj určité množstvo oceľových žetónov s mosadzným galvanizovaným povrchom.

³ Archív Mincovne Kremnica (ďalej AMK), kartotéka razidiel č. 125.

⁴ VOJTOVIČ, B: Dva propagační žetony k filmům o Jánošíkovi. In: Numismatické listy XIX, 1964, s. 172–173. Taktiež VOJTOVIČ, B: Další numismatické památky k filmům o Jánošíkovi. In: Numismatické listy XXII, 1967, s. 11.

⁵ AMK, kartotéka..., č. 452.

Razidlá tejto malej razby sa po tretí raz použili až v roku 1963 pri príležitosti premiéry, tentoraz Bielikovho filmu Jánošík, pričom na oboch stranách sa použilo pôvodné razidlo reverzu s poprsím.

Od tých čias sa stal žetón s Jánošíkom na oboch stranách našou vari najrozšírenejšou a najznámejšou medailovou razbou, razenou na stovky objednávok a používanou na najrozmanitejšie účely – od pamiatkových darčiekov cez ceny v súťažiach, až po rozhadzovanie „peňazí“ pre šťastie v svadobných sprievodoch, nevynímajúc aj ich použitie pri nakrúcaní filmov s historickou tematikou. „Jánošíkov dukát pre šťastie“ sa razí z tombaku s povrchom pasivovaným na spôsob zlata, pričom sa používa zličenina chrómu, ktorá dodáva razbe relatívne trvalý lesklý zlatožltý vzhľad. Týchto žetónov sa razilo už niekoľko miliónov kusov. Niekoľko objednávok sa realizovalo aj v alumíniu, taktiež s povrchom pasivovaným na spôsob zlata. Jánošíkov dukát pre šťastie si dáva pravidelne raziť aj Múzeum mincí a medailí v Kremnici so svojim emblémom na averze. Z polovice osemdesiatych rokov pochádza aj 500 kusov desaťhranných exemplárov, na ktorých si mincovňa vyskúšala technologickú prípravu razenia hrana tých mincí pre zahraničie. Posledným známym variantom „Jánošíkovho dukátu“ je razba pre folklórny súbor Rozsutec, kde bol na averze umiestnený nápis FOLKLÓRNY SÚBOR ROZSUTEC 1990.

Z roku 1938 pochádza jednostranná medaila od Karla Hollmanna s postavou Jánošíka opretého o karabínu v „klasickej“ podaní. Razba má priemer 70 mm. Popri Jánošíkovi je na nej umiestnený aj slovenský znak a kruhopis POHRONSKÝ ODBOR AUTOKLUBU ČSR SÚŤAŽ BRANNOSTI.

Na vyznamenania sa jánošíkovská symbolika dostala po prvý raz v roku 1940. Dve trojice valašiek zviazaných stuhou pripomínajú túto tematiku na závese veľkého a stredného kríža Radu slovenského kríža z obdobia prvej Slovenskej republiky. Jeho autorom je Fraňo Štefunko.⁶

Z obdobia rokov 1937–1947 pochádzajú tri varianty závesného obojstranného odznaku, vydaného pražskou firmou Jana Evangelistu Plichtu. Na jeho reverze je postava junáka s valaškou v pravej ruke a s vlasmi spletenými do vrkočov – kečiek na pozadí hôr a s textom HORA VOLÁ. O tom, že postava vyvoláva predstavu Jánošíka, svedčia i zápisy na špecifikáciu razieb v obchodných spisoch kremnickej mincovne.⁷ Autorom tohto odznaku je pražský výtvarník Babka.

V povojnovom období sa Jánošík objavuje na pamätnom odznaku, ktorým boli dekorovaní protifašistickí bojovníci. Pamätných odznakov v tvare závesnej

⁶ AMK, kartotéka..., č. 596.

⁷ AMK, kartotéka..., č. 806.

medaily na tmavozelenej stuhe bolo vydaných 6 500 kusov.⁸ Na averze má nápis ZA ODVAHU V PARTYZÁNSKÝCH BOJÍCH ČECHŮ A SLOVÁKŮ 1939–1945. Na reverze je postava Jánošíka držiaca v pravej ruke pušku. Kruhopic obsahuje verše z Chalupkovej básne Mor ho! – VOĽ RADŠEJ NEBYŤ AKO BYŤ OTROKOM.

*Averz Podivínovho reklamného žetónu
so slovenskou verziou textu*

*Reverz talizmanov pre šťastie
od Babku*

Pri obnove povojnovej česko-slovenskej sústavy mincí sa Jánošík po prvý raz dostal aj na mincové platidlo. Na reverze mediniklového dvojkorunáka je poprsie Jánošíka orientované doprava so zapletenými vrkočmi. Tento nový nominál kovového platidla bol zavedený roku 1947. Autorom modelov je český sochár Josef Wagner.

*Reverz pamätného odznaku
pre antifašistických bojovníkov
od Aloisa Sopra*

*Reverz dvojkorunáku
od Josefa Wagnera*

⁸ AMK, kniha protokolov, 1947, s. 46.

Z roku 1963, z obdobia 250. výročia Jánošíkovej popravy, pochádza viacero razieb. Najznámejšia je alumíniová medaila od Jána Kulicha s nepravidelným okrajom. Na reverze je postava Jánošíka v dlhej halene a valaškou položenou na pleci. Po oboch stranách postavy je v kruhopise text JURO JÁNOŠÍK. Na reverze pripomína tragickú udalosť havran sediaci na nástroji popravy – háku visiacom na povraze. Neskôr sa táto medaila razila v modifikovanej podobe, keď na reverze vodorovne modelovaný ročník 1713 vytváral ilúziu ramena šibenice na ľavej strane háku. Predlohou postavy na medailách bola Kulichova voľná plastika zo skoršieho obdobia, ktorú autor použil v trochu pozmenenej podobe na razbách ešte niekoľkokrát. Podobne hák s havranom pripomína báseň Smrť Jánošíkova na reverze liatej medaily od toho istého autora, s portrétom Jána Bottu na jej averze. Ide o jednu z famózných portrétnych medailí našich popredných literátov, ktoré tvoria ucelený súbor inštalovaný v dome spisovateľov v budmerickom kaštieli a tiež v kníhkupectve Slovenský spisovateľ v Bratislave.

Medaila Jána Kulicha – neskorší variant s ročníkom

Pri príležitosti premiéry Bielikovho filmu Jánošík boli vydané okrem dukátu pre šťastie aj dve razby od Tibora Bártfaya. Prvou je žetón s nepravidelným okrajom. Vydaný bol v počte 10 610 kusov.⁹ Na averze je poprsie Jánošíka v širokom klobúku a text JÁNOŠÍK ŠIROKOUHLÝ FILM. Reverz pripomína historický kremnický dukát s postavou patróna Uhorska s bojovou sekerou a zemským jablkom v rukách a textom S: LADISLAUS REX 1601. Ročníky 1713 a 1963 po oboch stranách postavy ohraničujú obdobie 250 rokov od Jánošíkovej popravy. Razba má priemer 25 mm. Súčasne so žetónom sa razilo aj 310 kusov medaily s priemerom 75 mm, ktorá je zväčšeninou žetónu.

⁹ AMK, interná objednávka č. 03 325/63.

Averz medaily Tibora Bártfaya k filmu Jánošík

V roku 1970 vyšla obojstranná medaila od Ladislava Bódiho s priemerom 50 mm k výročiu folklórneho súboru Jánošík, na averze s tanečným párom a textom ZK-ROH PARTIZÁNSKE 20 NÁRODOPISNÉHO SÚBORU JÁNOŠÍK 1970. Na reverze sú zobrazené valašky, kvet a nápis ZA OBETAVÚ PRÁCU ZK-ROH.

V tých rokoch vzniklo aj viacero odznakov s Jánošíkom. Od Alfonza Gromu pochádza reliéfny odznak z tombakového plechu s poprsím Jánošíka a textom JURO JÁNOŠÍK 1713–1963.

Farbený odznak vydalo aj vedenie hotela Jánošík v Liptovskom Mikuláši. Spomienkou na Terchovú je odznak s postavou vo výskoku a textom JÁNOŠÍKOV KRAJ.

Podobne vydali maľovaný odznak s postavou Jánošíka Stredoslovenské konzervárne a liehovary. Text na ňom je identický s názvom podniku.

Kulichova ďalšia medaila z roku 1980 má na averze valašku previazanú stužkou a nápis TERCHOVÁ. Reverz vyplňa portrét muža v širokom klobúku. Autorov cielený výber jánošíkovského atribútu na jednej a mužského typu na druhej strane jednoznačne hovoria o identifikácii obce so svojím slávnym rodákom.

Z tohto obdobia je známy aj žetón Štefana Novotného s erbom majiteľov kaštieľa v Liptovskom Mikuláši a textom LITERÁRNO-HISTORICKÉ MÚZEUM J. KRÁĽA JÁNOŠÍKOVO VÄZENIE. Rozmery, materiál i povrchová úprava sú rovnaké ako na spomenutom „Jánošíkovom dukáte pre šťastie“.

Zatiaľ poslednou príležitosťou na vydanie razieb s Jánošíkom bolo 300. výročie jeho narodenia, spojené s takmer celonárodnými slávnosťami a odhalením celého monumentálneho areálu pamätníka v Terchovej roku 1988. To už bolo v období, keď sa začalo oficiálne hlásať tzv. zaľudňovanie slovenských dejín ako určitá korektúra dovtedajšieho schémami stanoveného ponímania histórie. Možno aj to navonok prispelo k monumentalizácii v zobrazovaní jánošíkovskej

tradície, hoci Jánošík ani v oficiálnej historiografii nikdy nechýbal vďaka sociálnemu aspektu nazerania na jeho činnosť. Prejavilo sa to aj v medailárskej tvorbe. Ján Kulich vytvoril modely pamätnej striebornej mince v nominálnej hodnote 50 Kčs. Na jej reverze zobrazil postavu Jánošíka v trochu modifikovanej podobe oproti medailám z predchádzajúceho obdobia. Naľavo od nej sa opäť objavuje hák, tento raz so sediacim sokolom. Predlohou postavy bola taktiež socha z terchovského pamätníka.

Odznak od Alfonza Gromu

Reverz žetónu Literárno-historického múzea J. Kráľa v Liptovskom Mikuláši od Štefana Novotného

Podľa inej dvojice Kulichových modelov, ktoré neboli využité po súťaži na prípravu mincových razidiel, vydala Slovenská numizmatická spoločnosť, pobočka Kremnica – Banská Bystrica, pamätnú medailu. Jej reverz je takmer totožný s podobnou stranou na pamätnej minci. Háč so sokolom tvorí prvé písmeno mena JÁNOŠÍK. Ročníky 1688 a 1988 časovo vymedzujú výročie narodenia, resp. pokrstenia Jánošíka, známeho zo zápisu vo varínskej matrike narodených. Reverz vyplňa štvorriadkový text PRI PRÍLEŽITOSTI ODHALENIA PAMÄTNÍKA V TERCHOVEJ LETO '88. Nad textom je valaška ovitá stužkou a do nej zastoknutým kvietkom.

Kulich sa pokúsil o odlišné stvárnenie Jánošíka nielen rozmernosťou pamätníka, ale aj dosť radikálnou zmenou jeho vzhľadu, petrifikovaného ľudovou tradíciou. Okrem valašky zakryla všetky ostatné atribúty dlhá halena, pričom oblečenie so širokým klobúkom pripomína skôr Liptov ako rodnú Terchovú. Ide zjavne o autorovu tendenciu vyjadriť takýmto novátorským spôsobom celonárodnú pôsobnosť tejto tradície aj vo výtvarnej rovine.

Zrejme práve tento aspekt sa stal hlavným dôvodom výberu Kulichovho návrhu na mincu v komisii pri Štátnej banke československej. Táto ho uprednostnila pred napospol vžitým obrazom Jánošíka na ostatných súťažných modeloch.

Verejná mienka neprijala túto podobu Jánošíka priaznivo a prejavy neľúbosti k nej jestvujú do dnešných dní. Vydanie mince a medailí spolu s odhalením pamätníka vyvolali zaujímavú situáciu medzi publikom a stali sa indikátorom postojov a názorov na jánošíkovskú tradíciu v slovenskej verejnosti. Ukázalo sa, že prevažná väčšina verejnosti považuje Jánošíka za ľudového hrdinu v podobe vykreslenej ľudovou tradíciou, čiže podľa zobrazenia zbojníka „maľovaného na skle“. Prekvapujúce však boli negatívne reakcie na jánošíkovskú tradíciu. Podľa nich bolo Jánošíkovo zbojníctvo nelegitímny, doslova protištátnym javom, na ktorý nemôžeme byť hrdí. V takomto duchu sa niesla aj časť debaty pri rozhodovaní o vydaní medaily pri príležitosti odhalenia pamätníka v Terchovej.

Napriek všetkému možno konštatovať, že Jánošík patrí k tým málo postavám, ktoré sú, podobne ako svätí Cyril a Metod, všeobecne prijímané, nespochybniteľné a sú neodmysliteľnou súčasťou obrazu slovenskej národnej identity. K tomu možno priradiť aj psychologický aspekt „jánošíkovskej povahy“ prisudzovanej Slovákom. Výrečne o tom svedčia aj niektoré uvedené razby.

Ukázalo sa, že pri portrétovaní osobností historického významu treba vychádzať viac zo vžitých legiend, ktoré ich sprevádzajú, než z ich skutočného vnútra. Národ si vyberá predovšetkým to, čo zodpovedá jeho etickým predstavám, hoci aj s fiktívnymi prvkami. Tým si vytvára svoje národné bohatstvo, ktoré sa môže stať pozitívnym a aktívnym činiteľom národných dejín a ich súčasťou. Platí to v plnej miere aj o razbách s Jánošíkom.

Považujeme za potrebné upozorniť na liatu medailu Ľudmily Cvengrošovej, ktorá zobrazuje Jánošíkovu matku oplakávajúcu popraveného syna. Nápis ANNA JÁNOŠÍK RODENÁ ČÍŠNIK 1713 obsahuje chybu v rodnom priezvisku, ktorá sa tradovala od nesprávne interpretovaného zápisu Andreja Melicherčíka vo varínskej matrike narodených v podobe CZESZNEK, v dnešnej podobe správne CESNEK.

LA FIGURE DE JÁNOŠÍK SUR LES PIÈCES DE MONNAIE, LES MÉDAILLES ET LES ENSEIGNES

Peter Zoričák

Médailles, pièces de monnaie et enseignes représentent les documents particuliers, ayant, à côté d'autres rôles, aussi le rôle de pétrifier certain événement historique. Il s'agit d'une certaine „histoire monétaire“, dont la tradition a commencé en France pendant le règne de Louis XIV. La Slovaquie abonde en documents de ce genre grâce

à l'intérêt social pour eux, tout en profitant de la production de l'Hôtel de la Monnaie de Kremnica.

Les produits de cette entreprise illustrent, pour le moment, seulement partiellement, différents catalogues d'auteur ou catalogues thématiques ou encore listes des oeuvres frappées. Etant donné la courte période de l'existence de la Slovaquie comme Etat géopolitique indépendant, le nombre de frappes liées avec les personnalités de l'histoire slovaque augmente jusqu'aux années 70 du 20e siècle.

Depuis quelques années déjà, on peut constater l'intérêt grandissant pour collectionner ces souvenirs métalliques et pour connaître leur histoire. C'est pourquoi il est intéressant du point de vue social, de traiter les informations concernant la frappe (éditeur, auteur, circonstances de frappe, matériel utilisé, nombre de pièces frappées).

Sur la base des recherches des documents, réalisées dans L'entreprise d'Etat – L'Hôtel de la Monnaie de Kremnica, Peter Zoričák a élaboré l'ensemble jusqu'aujourd'hui complet des frappes, portant sur le sujet „Jánošík“. Il a rangé ces frappes chronologiquement dans le cours de l'histoire et des changements s'étant manifestés quant au message de ce héros du peuple – Juraj Jánošík – dans la vie sociale ainsi que politique en Slovaquie, depuis la période de la première guerre mondiale, à travers les décennies de l'idéologisation de l'histoire nationale, jusqu'à nos jours. Il a prouvé que chaque période mentionnée avait accentué un autre aspect de l'activité de Jánošík.

Le résultat du travail de l'auteur, c'est un article contenant presque 30 frappes différentes, y compris les variantes moins connues. C'est un apport important au traitement de cette sorte de documents sur une personnalité historique. Dans la pratique, l'article peut être utile aussi aux collectionneurs des pièces de monnaie et des médailles.

Traduit par Kristína Kapitáňová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

INFORMATÍVNY SPRIEVODCA ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY I. Zost. M. Stieberová. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Bratislava 2000, 212 s.

Takmer po tridsiatich rokoch sme sa dočkali vydania prvej časti celoslovenského, dnes už celoštátneho, dlho očakávaného a dlho pripravovaného sprievodcu po archívnych fondoch štátnych archívov. Za posledné dva roky, po Sprievodcovi po archívnych fondoch Z. Kollárovej, popularizačných brožúrach Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu a Štátneho oblastného archívu v Bratislave (vyšiel takmer súčasne s recenzovaným sprievodcom) je to už piata publikácia. Ako uviedol vo svojom predslove riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby Peter Kartous „dielo je jedinečné, ale svojím charakterom a zámerom nadväzuje na klasické syntetické archívne pomôcky, sprievodcov po jednotlivých typoch archívov, ...“. Zároveň treba skutočne pripomenúť, že jeho vydanie bolo umožnené až po skompletizovaní a spracovaní evidenčných listov archívnych fondov.

Zostavovateľka vo svojom úvodnom slove vysvetľuje nielen štruktúru usporiadania archívnych fondov tohto prvého dielu informatívneho sprievodcu, ktorý predstavuje archívne fondy Slovenského národného archívu, Štátneho ústredného banského archívu a štátnych oblastných archívov, ale oznamuje aj prípravu vydania ďalšej časti zahrňujúcej štátne okresné archívy. Zároveň informuje, že pri zatriedení archívnych fondov a zbierok jednotlivých archívov bola použitá doplnená a rozšírená Klasifikačná schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike (publikovaná v prílohe). Zostavovateľka o. i. oboznamuje s upraveným spôsobom uvádzania názvov archívnych fondov, písaním priezvisk, o používaní skratiek, depozitoch archívnych fondov, ako aj o možných delimitáciách či sceľovaní archívnych fondov v budúcnosti.

Časti venované jednotlivým štátnym archívom jednotne začínajú základnými údajmi o príslušnom archíve (názov, adresa, telefónne a faxové čísla, internet, vyhradené hodiny pre verejnosť) a z dôvodu finančnej úspornosti čiernobielymi fotografiami ich budov. Za nimi nasledujú súpisy archívnych fondov a zbierok usporiadané podľa spomenutej klasifikačnej schémy. Archívne fondy a zbierky,

ktoré sú spracované a sprístupnené archívnu pomôckou, sú označené príslušnou skratkou (I – inventár, K – katalóg).

Domácemu záujemcovi o štúdium archívnych dokumentov informatívny sprievodca po prvý raz v histórii slovenského archívniectva predkladá kompletný súpis archívnych fondov a zbierok, ktorý svedčí nielen o ich bohatej obsahovej a formálnej rôznorodosti. Svedčí tiež o usilovnej a pre väčšinu verejnosti skrytej práci archivárov pri záchrane národného kultúrneho dedičstva a bohatstva, na tvorbe ktorého sa podieľali všetky vrstvy obyvateľstva (národné, sociálne či iné) žijúce na území republiky.

Prístup zahraničného zájemcu k tak obrovskému množstvu informácií je napriek nemeckému resumé, bohužiaľ, ohraničený aspoň čiastočnou znalosťou slovenského jazyka.

Nepredajná publikácia, ktorá má charakter dlhodobej pracovnej pomôcky, bola distribuovaná všetkým štátnym archívom, archívom organizácií osobitného významu, inštitúciám, aj medzinárodným, univerzitám so vzťahmi k archívniectvu, ako aj riadiacim orgánom archívniectva v zahraničí.

Milan Mišovič

KARTOUS, P. – VRTEL, L.: *HERALDICKÝ REGISTER SLOVENSKEJ REPUBLIKY I*. Vydalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky vo Vydavateľstve Matice slovenskej, Martin 2000, 280 s.

Najnovšia pôvodná heraldická publikácia na slovenskom knižnom trhu sprístupňuje ako laickej, tak aj odbornej verejnosti najatraktívnejšiu a najefektnejšiu časť rozsiahlej databázy Heraldického registra Slovenskej republiky – súčasnú oficiálnu podobu vybraných erbov a vlajok miest, obcí, osôb, cirkevných hodnostárov a inštitúcií.

Pôvodná agenda heraldickej komisie (od roku 1975) sa v roku 1991 transformovala na Heraldický register Slovenskej republiky, ktorý obsahuje centrálnu evidenciu štátnej, mestskej, obecnej, občianskej a inštitucionálnej heraldickej symboliky na Slovensku. Keďže rozsiahla komplexná dokumentácia ku každému jednotlivému erbu predstavuje veľké množstvo námetov, návrhov, historických, textových a obrazových podkladov, stanovísk heraldickej komisie a definitívnych čiernobielych a farebných obrazových a textových riešení príslušných erbov, autori prvého zväzku registra z množstva materiálu vybrali najzáklad-

nejšie údaje, ktoré verejnosti predstavia súčasnú heraldickú tvorbu v šesť-zväzkovej knižnej edícii. Vydanie takto veľkoryso koncipovanej publikácie umožnil v prvom rade štvrt'storočný odstup od etablovania Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky ako odborného garanta mestskej a obecnej heraldickej tvorby, pretože práve počas tohto obdobia sa vytvorila základná databáza heraldického registra. Prezentovaná prvá časť knižnej podoby registra však tiež, aj keď prirodzene v menšej miere, prezentuje aj výsledky práce omnoho mladšieho Heraldického kolégia, ktoré od roku 1997 dohliada na súčasnú občiansku heraldickú tvorbu.

Samotnému registru predchádzajú dve krátke textové state. Úvodná kapitola z pera Petra Kartousa obsahuje základné informácie o heraldickom registri a podáva stručnú genézu zrodu a poslania tejto publikácie. Jadro vstupného textu predstavuje úvod do heraldickej terminológie, v ktorom Ladislav Vrtel' prezentuje základné pravidlá heraldickej tvorby, objasňuje význam a pravidlá použitia farieb v heraldike a podrobne sa zaoberá problematikou odbornej heraldickej terminológie.

Keďže ide o úvodný, prvý zväzok rozsiahleho diela, je len prirodzené, že register je uvedený štátnou symbolikou Slovenskej republiky – štátnym znakom, štátnou pečaťou, štátnou vlajkou v oboch podobách (vlajka a zástava v podobe koruhvy) a štandardou prezidenta republiky.

Prvý zväzok Heraldického registra Slovenskej republiky predstavuje symboliku 452 miest a obcí. Tieto neboli z databázy vybrané mechanicky podľa abecedy alebo podľa dátumu ich registrácie, ale autori vytvorili reprezentačný výber poradne pokrývajúci lokality zo všetkých oblastí Slovenska a zároveň predstavujú rôzne časové horizonty, v ktorých boli registrované, čím čitateľovi ponúkajú možnosť spoznať a porovnať rôzne tendencie a trendy vývoja komunálnej heraldickej symboliky.

Celok je usporiadaný abecedne bez ohľadu na teritoriálnu príslušnosť alebo charakter daného sídla. Erby a vlajky sú publikované vždy na dvoch stranách po štyroch, pričom na pravej strane je umiestnený erb, názov mesta alebo obce a okresu. Farebnú kresbu erbu dopĺňa jeho blazonovanie. Ľavá strana obsahuje vyobrazenie vlajky a jednotný poznámkový aparát. Tento uvádza pôvod erbu (heraldický prameň, z ktorého erb vychádza), iniciály autora heraldického návrhu a autora výtvarného riešenia erbu, dátum a číslo uznesenia mestského alebo obecného zastupiteľstva, ktorým boli prijaté mestské alebo obecné symboly a signatúru Heraldického registra Slovenskej republiky s rokom, v ktorom sa vykonala ich registrácia. Túto časť registra uzatvárajú štyri ukážky tzv. veľkých erbov s nosičmi alebo strážcami erbu (Žihárec, Spišské Vlachy, Granč-Petrovce, Veľké Úľany).

Súčasnú nekomunálnu heraldickú tvorbu výberovo predstavujú štyri erby cirkevných hodnostárov (prešovský gréckokatolícky biskup mons. Ján Hirko, nitriansky biskup Ján Chrysostomus kardinál Korec, bratislavsko-trnavský arcibiskup a metropolita Slovenska Ján Sokol a košický gréckokatolícky exarcha mons. Milan Chatur), šesť občianskych erbov a šesť symbolov štátnych, verejnoprávnych a samosprávnych inštitúcií (Združenie miest a obcí Slovenska, Burza cenných papierov v Bratislave, Združenie miest a obcí Turca, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Matica slovenská, Štátny oblastný archív v Bratislave).

Heraldický register uzatvára zoznam miest a obcí, register autorov heraldických návrhov a výtvarných riešení erbov s uvedením autorských skratiek, stručný zoznam základnej heraldickej a vexilologickej literatúry slovenskej proveniencie a vecný register, ktorý obsahuje všetky kľúčové slová z použitých blazonov. Sú k nim priradené názvy všetkých miest, obcí, osôb a inštitúcií, v erbe ktorých sa kľúčové slová vyskytujú, čím okrem ľahšej identifikácie neznámeho erbu čitateľ získa možnosť porovnania výskytu jednotlivých heroldských a heraldických figúr, ako aj prehľad o ich počte, pestrosti a variabilite.

Typografické riešenie publikácie je na vysokej úrovni, ale kvôli prehľadnosti a lepšej orientácii by bolo výhodnejšie, keby jednotlivé časti registra (štátna symbolika – erby a vlajky miest a obcí – veľké erby miest a obcí – erby cirkevných hodnostárov – občianske erby – erby inštitúcií) boli od seba výraznejšie graficky oddelené.

Veľmi zaujímavým momentom, ktorý bezpochyby podnieti diskusiu predovšetkým v radoch odbornej heraldickej verejnosti, je okrem použitia niektorých nových a neobvyklých termínov po prvý raz zreteľne proklamovaná a dôsledne aplikovaná potreba lexikálnej systematiky v heraldickej tvorbe. Potreba precíznosti, exaktnosti a jednotnej terminológie heroldských a heraldických figúr v blazonoch, ktorá je pri tvorbe alebo hodnotení menšieho množstva rozmanitých erbov s väčším časovým odstupom menej nápadná, sa stane okamžite nevyhnutnou pri koncipovaní práce obsahujúcej stovky popisovaných erbov s často sa opakujúcimi motívami. Práve z tohto dôvodu sa jednotný terminologický aparát stal bezpodmienečne nevyhnutným a presne rovnaké dôvody nadradujú exaktný slovný popis, čiže blazon erbu, nad jeho konkrétne výtvarné stvárnenie. Toto nie je stále, pretože príliš závisí od zmien v dôsledku dobového výtvarného vkusu a rukopisu jednotlivých výtvarníkov a, žiaľ, aj od schopnosti, či skôr neschopnosti niektorých výtvarníkov transformovať dané reálie do minimálne akceptovateľnej štylizovanej heraldickej podoby. Systematika, ktorá odstraňuje nežiaduci prvok náhodnosti a nejednoznačnosti, nie je doménou iba prírodných vied, ale plne platí aj v oblasti spoločenských vied. Jej aplikácia na heraldickú

tvorbu je nevyhnutným predpokladom pre ďalšie zvýšenie úrovne odbornosti tejto pomocnej historickej vednej disciplíny.

Vzhľadom na svoju závažnosť je priestor, poskytnutý heraldickej terminológii v prvom zväzku Heraldického registra Slovenskej republiky nedostatočný a je skutočne iba základným úvodom do tejto rozsiahlej problematiky. Keďže prvotným poslaním registra je sprístupnenie databázy heraldickej symboliky Slovenska, nemôže saturovať odbornú terminologickú príručku. Preto je dôležité, aby sa spolu s registrom, resp. v čo najkratšom časovom odstupe po jeho vydaní, do rúk verejnosti dostala aj špeciálna publikácia, zaoberajúca sa výhradne problematikou heraldickej terminológie. Kvôli potrebe fixovať pomenovania figúr a ich častí, smerovania a umiestnenia figúr a pomenovania vzťahov medzi viacerými figúrami by mala obsahovať podrobný slovný popis všetkých a kresbu základných heraldických a heraldických figúr použitých pri tvorbe štátnej, mestskej, obecnej, občianskej a inštitucionálnej heraldickej symboliky vo všetkých možných pozíciách a variantoch. Stala by sa tak základnou príručkou nielen pre heraldikov formulujúcich blazon erbov, ale nepochybne by pomohla aj výtvarníkovi, ktorí stoja pred často neľahkou úlohou transformovať jednotlivé figúry do správnej heraldickej podoby.

Uvedené pripomienky však už prekračujú rámec vymedzený potrebou základného zhodnotenia predloženej publikácie. Táto nepochybne úspešne nadviazala na staršie, podobne koncipované práce menšieho rozsahu a jej vydanie sa stalo prvým úspešným krokom ku komplexnému poznaniu súčasnej bohatej heraldickej tvorby na Slovensku, tak ako ho odráža rozsiahla databáza Heraldického registra Slovenskej republiky.

Igor Graus

KARTOUS, P. – MRIŽOVÁ, M.: *SPRÁVA REGISTRATÚRY A ARCHÍVU PODNIKATELSKÝCH A INÝCH SUBJEKTOV*, Vydal KZT, a. s., Bratislava 2000, tretie rozšírené vydanie, 297 s.

Po rýchlo sa minutom druhom vydaní sa do rúk čitateľov dostáva tretie rozšírené vydanie publikácie *Správa registratúry a archívu podnikateľských a iných subjektov* z dielne autorov P. Kartous a M. Mrižová.

V porovnaní s druhým vydaním, ktorého recenzia bola uverejnená v Slovenskej archivistike č. 1/2000, tretie vydanie autori rozšírili v prvej časti o kapitolu

Formálna úprava záznamov. Táto kapitola upozorňuje užívateľa na dve nové technické normy. Jedna prináša pravidlá písania znakov, znamienok, skratiek, značiek, čísiel a zostáv pomocou štandardnej klávesnice, ako aj pravidlá úpravy úradných, obchodných a osobných listov (STN 01 6910 – pravidlá písania a úpravy písomností) a druhá (STN 88 6101 – Predtlač listových papierov na úradné a obchodné listy) bližšie určuje úpravu predtlače údajov na úradných a obchodných listoch.

Rozšírená je aj druhá časť publikácie – Správa archívu organizácie. Do tejto časti pribudla kapitola Zánik organizácie a ďalšia správa jej registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov. Autori v nej stručne a jasne uviedli povinnosti likvidátora a správcu konkurznej podstaty pri vysporadúvaní sa so záznamami likvidovanej organizácie, t. j. rušenej likvidáciou alebo zanikajúcej konkurzným konaním. Zostáva veriť, že túto pasáž si dobre naštudujú tak likvidátori a správcovia konkurznej podstaty, ako aj odborní zamestnanci štátnych archívov.

Recenzovaná publikácia sa dostáva na knižné pulty jednak vďaka firme KZT, a. s., Bratislava, ktorá prevzala na seba záväzky po PT Servis, spol. s r. o., Bratislava, ako aj vďaka sponzorským príspevkom firiem PosAm Bratislava, spol. s r. o., Docu Guard Slovakia, s. r. o., Bratislava a firmy Bach systems, s. r. o., Olomouc.

Mária Munková

Na margo popularizačných brožúr štátnych archívov – *SLOVENSKÝ NÁRODNÝ ARCHÍV*. Bratislava, SNA 1999, 22 s.; *ŠTÁTNY ÚSTREDNÝ BANSKÝ ARCHÍV*. Banská Štiavnica, ŠÚBA 2000, 23 s.; *ŠTÁTNY OBLASTNÝ ARCHÍV V BRATISLAVE*. Bratislava, ŠOBA 2000, 27 s.

V priebehu posledného pol roka vyšli tri odlišné, no zároveň aj veľmi podobné brožúrky. Ich podobnosť spočíva predovšetkým v tom, že ich autori si kládli za cieľ oboznámiť odbornú verejnosť s históriou, poslaním, činnosťou, ako aj charakterom a rozsahom archívneho materiálu, ktorý je v príslušnom archíve uložený.

Trojica publikácií sa, pochopiteľne, odlišuje obsahom, podmieneným typom a štruktúrou konkrétneho archívu, no najmä prezentovanými archívnymi fondmi a zbierkami.

Publikácia Slovenského národného archívu predstavuje čitateľovi najväčší a najvýznamnejší verejný archív v Slovenskej republike, približuje jeho dejiny i súčasnosť. Informuje o štruktúre, obsahu a rozsahu fondov a zbierok jednotlivých oddelení archívneho úseku – oddelenia starších fondov, oddelenia nových fondov a oddelenia predarchívnej starostlivosti, ako aj o hlavných činnostiach oddelenia informatiky, oddelenia archívnej ochrany a úlohách vedecko-výskumného pracoviska SNA – kabinetu vedy a výskumu. V súčasnosti archív pripravuje vydanie anglickej verzie tejto publikácie.

Brožúrka Štátneho ústredného banského archívu vyšla v tomto roku, pri príležitosti 50. výročia jeho vzniku. Má takmer totožnú štruktúru ako predchádzajúca. Informuje o histórii archívu, jeho jednotlivých oddeleniach, obsahu i rozsahu fondov a zbierok, ktoré spravuje, ako aj o možnostiach ich využitia.

Aj v poradí tretia publikácia Štátny oblastný archív v Bratislave oboznamuje čitateľa s históriou, poslaním, činnosťou archívu, ako aj s charakterom a rozsahom archívneho materiálu, ktorý je v ňom zhromaždený. Uvádza tiež zoznam najvýznamnejších fondov a zbierok archívu.

Texty všetkých troch brožúrok dopĺňajú logá príslušných archívov, fotografie ich budov a najcennejších, vizuálne najpríťažlivejších archívnych dokumentov. Napokon treba uviesť aj to, že do polygraficky veľmi pútavej podoby ich všetky spracovala Tlačiareň Ministerstva vnútra SR.

Na záver mi prichodí už len skonštatovať, že to, čo majú všetky tri brožúrky úplne rovnaké, je invencia a snaha ich autorských kolektívov čo najvýstižnejšie a najpútavejšie prezentovať ten „svoj“ archív. Je však veľmi potrebné, aby aj ostatné archívy prispeli ku kompletizovaniu úspešne započatej série publikácií o našich archívoch.

Júlia Hautová

KOVÁČ, D. a kol.: *KRONIKA SLOVENSKA 2. SLOVENSKO V 20. STOROČÍ*. Fortuna Print & Adut. 608 s.

Po nepochybnom úspechu prvého zväzku kronikársky spracovaných dejín Slovenska (*Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*) slovenská odborná, ale najmä laická verejnosť napäto očakávala na završenie tohto projektu druhým zväzkom, venovaným 20. storočiu. Príčiny takejto sústredenej pozornosti boli rôzne. Predovšetkým to bola zvedavosť, či sa podarí zosla-

vovateľom druhého zväzku dosiahnuť úroveň prvej časti a dokončiť prvú pôvodnú domácu kroniku (predchádzajúce tituly edičného radu kroník vydavateľstva Fortuna Print boli prekladmi, doplnenými informáciami so vzťahom k Slovensku). Slovenská historická obec mohla prípravu toho zväzku chápať aj ako určitú profesionálnu výzvu – pokúsiť sa o plastické zobrazenie všetkých premien a prevratov, ktorými prešlo Slovensko v tomto „storočí extrémov“. Niežeby sa toho bolo v nedávnom minulých rokoch popísalo o moderných dejinách Slovenska málo! Skôr naopak – i tu bolo veľa povolaných, ale veľmi málo vyvolených! Obraz našich národných dejín bol často zdeformovaným odrazom skutočnosti, autori viac či menej tento obraz prispôbovali ideálnemu modelu tej či onej ideológie. V historických prácach bývali state venované 20. storočiu najmenej pútavé (a aj najmenej čítané), ale zato najrozsiahlejšie! Recenzent prvého zväzku Kroniky Slovenska (SA 34, 1999/2) sa preto nazdával (a ironicky to aj zdôrazňoval), že niekdajšia tradícia „proporcionality“ medzi staršími a modernými dejinami sa prejaví aj v rozsahu druhého zväzku, ba táto „socialistická“ proporcionalita tu bude zrejme aj vysoko prekročená! Kronika Slovenska 2 má 608 strán (prvý diel 616 strán). Je to veľa? Ak zvážime všetky zmeny a premeny tohto „storočia extrémov“ a ich často dramatické dôsledky, ktoré prudko zmenili tradičný spôsob života na Slovensku, sociálnu skladbu obyvateľstva, jeho kultúru a vzdelanosť, a ak zároveň prihliadneme na obrovskú záplavu informácií, v ktorých sa musia historici 20. storočia pri svojej práci orientovať, a ktoré musia účelne a zmysluplne selektovať, tak musíme oceniť kvantitatívny rozsah tejto práce ako mimoriadne trpezlivý a – vzhľadom na prvý zväzok – aj primeraný. Oveľa dôležitejšia ako kvantita diela je však jeho kvalita! Je teda Kronika Slovenska 2 dielom, ktoré (podľa slov zostavovateľa) „v doterajšej historickej literatúre nemá obdobu“, alebo je to iba súbor tradičných pohľadov na historické momenty našich dejín v 20. storočí zaodetý do neobyčajne pútavého grafického „šatu“?

Najskôr pár slov o štruktúre celého diela. Je to kronika, teda nie súvislý text, ale skôr textová a obrazová koláž, ktorá v časovom radení zaznamenáva predovšetkým najpozoruhodnejšie udalosti a zjavy našich dejín. Chronologický prehľad zabezpečujú kalendária – v časovej priamke zoradený prehľad najdôležitejších udalostí v konkrétnom roku s odkazmi na detailnejšie zachytenie týchto momentov alebo osôb v jednotlivých článkoch. Priebeh udalostí, ich historickú analýzu a vysvetlenie prinášajú potom články označené výraznými heslovitými názvami. S ich obsahom často korešponduje bohatá obrazová príloha – dobové a súčasné fotografie, reprodukcie dobovej tlače, ilustrácie, tabuľkové prehľady a mapy. Ďalej sú tu doplnkové texty – informácie o udalostiach a ich aktéroch, faktografické prehľady a citáty. Tieto texty majú osobitnú grafickú úpravu.

Sumarizujúce pohľady na tradičnú kultúru, premeny slovenskej krajiny, národnú skladbu obyvateľstva, vývoj výtvarného umenia, literatúry a módy prinášajú bohato ilustrované tematické prehľady. Zostavovateľ kroniky (D. Kováč) rozdelil celé dielo do niekoľkých častí – kapitol. Tieto kapitoly sústreďujú texty o jednotlivých historických obdobiach. Ich súčasťou sú dvojstranové úvodné prehľady, ktoré majú čitateľa zorientovať v historických udalostiach príslušného obdobia a objasniť mu základné historické súvislosti. Kronika Slovenska 2 je rozdelená do siedmich častí (*Slovensko v demokratickej ČSR 1918–1939, Slovenský štát vo vojnových rokoch 1939–1945, Od uzavretia plurality ku komunistickému monopolu moci 1945–1948, Komunistický režim v rokoch 1948–1967, Reforma – normalizácia – kríza režimu 1968–1989, Po páde komunistického režimu 1989–1999*).

Po krátkom predslove hlavného zostavovateľa hodnotí Dušan Kováč 20. storočie v dejinách Slovenska ako storočie dynamických premien, extrémov, ktoré zmodernizovali život na Slovensku, výrazne zmenili jeho sociálnu realitu, spôsobili prevratný politický vývoj a predovšetkým zrod modernej národnej kultúry. Prehľad udalostí v rokoch 1900–1918 napísal autorský kolektív pod vedením E. Jakešovej. Zostavovateľom ďalšej časti (roky 1918–1939) bola N. Krajčovičová. D. Kováč so spoluautormi zostavil kapitolu o slovenskom štáte vo vojnových rokoch, M. Barnovský stať o dejinnom vývoji od roku 1945 po rok 1969 a tím historikov pod vedením J. Žatkuliaka sa zaoberal rokmi 1970–1999. Uvedení zostavovatelia koordinovali prácu vybraných spolupracovníkov. Na vytvorení tohto zväzku sa podieľali aj ďalší prizvaní odborníci. Zostavovateľom obrazovej časti bol J. Hanus. Výsledok potvrdzuje vysokú profesionalitu jeho práce. Prílohu tvorí zoznam prezidentov a vlád ČSR, ČSSR, ČSFR a Slovenskej republiky a predsedov najvyšších československých a slovenských zastupiteľských zborov, výberová bibliografia k dejinám Slovenska od roku 1900 do roku 1999 (pripravila ju A. Sedliaková), menný a miestny register. Kronika Slovenska 2 potvrdzuje premyslenú koncepciu autorského i redakčného kolektívu. V pestrej mozaike textových a obrazových informácií zachytáva *Kronika* pozoruhodné udalosti, ktoré sa odohrali v 20. storočí na Slovensku. Autorom jednotlivých textov sa podarilo zobrazit' tieto udalosti na pozadí celoeurópskeho, resp. celosvetového vývoja. Tento kontext je tu permanentne prítomný, nepôsobí však rušivo alebo násilne. Iba v článku o pokuse excisára Karola reštaurovať v roku 1921 v Maďarsku monarchiu sa nepodarilo dostatočne výrazne poukázať na vplyv tejto udalosti na dianie na Slovensku.

Neobyčajne zaujímavo je zachytený historický vývoj na Slovensku v rokoch 1918–1939. Čitateľa nepochybne zaujme najmä dynamický rozvoj slovenskej vedy, školstva a kultúry, pohľad na rozklad tradičného vidieckeho spôsobu živo-

ta, urbanizácia Slovenska a predovšetkým prejavy politickej aktivity obyvateľov Slovenska. Vecne a trpezlivo je zostavená aj stať, ktorá mapuje historické udalosti na Slovensku vo vojnových rokoch. Hodnotenie partizánskych aktivít zostáva však na úrovni historického výkladu minulých rokov (pravda, oslobodeného od ideologického kliše). Podobný problém sa objavuje aj v častiach, ktoré sa týkajú rokov existencie totalitného režimu. Prejavuje sa to najmä v medailónoch jednotlivých historických osobností – autori tu zostali na úrovni poznatkov a najmä hodnotení predchádzajúcich desaťročí – to ale nestačí! Tu už mal byť hodnotiaci pohľad aktualizovaný a predovšetkým kritickejší! Netýka sa to len historických osobností spätých s členstvom a pôsobením v KSČ (napr. A. Dubček, L. Svoboda, V. Mináč a ďalší) – pri Milovi Urbanovi sa napr. spomína len jeho literárna aktivita a vôbec nie jeho verejné a politické účinkovanie, podobne jednostranne je zobrazený aj E. Ondrejov alebo davisti. V texte o tragickom konci M. R. Štefánika som márne hľadal zmienku o pochybnostiach a dohadoch o príčine jeho havárie. Autor mohol tieto interpretácie (a niekedy už aj legendy) kritizovať, ba aj zavrhnúť, ale predovšetkým ich mal spomenúť. I ony sú totiž už dnes súčasťou štefánikovskej histórie a v minulosti zohrali v historickom procese svoju úlohu!

Výčitku, že pre obdobie posledných desaťročí sa stáva *Kronika* len sumárom nekrológov hercov a športovcov, nemožno absolútne akceptovať. Predovšetkým – i takéto informácie do podobnej práce patria (najmä ak sa vzťahujú na skutočné osobnosti). V niektorých prípadoch snád' autori použili tieto „kronikárske“ informácie aj z istej núdze – *Kronika* odráža aj stav poznania našej nedávnej minulosti. Veľké možnosti sú najmä v archívnom pramennom výskume a vo využití tzv. dokumentačného materiálu. Nezastupiteľnú úlohu tu určite v budúcnosti zohrá regionálna historiografia. Na spomenutom kritizovanom type informácií mi skôr vadí určitý stereotyp spracovania. Zaráža ma aj istá konvenčnosť a sterilita viacerých záznamov (napr. vynechanie zmienky o dobrovoľnom odchode sledovanej osobnosti zo života – ale to je predsa dôležité svedectvo – aj o človeku, aj o jeho dobe!). Je otázne, či do takéhoto diela patrí informácia o vražde vietnamských obchodníkov v Bratislave v roku 1994 (a ďalšie podobné správy z čiernej kroniky). Ak by sme pripustili snahu o kritické poukázanie na stav morálky spoločnosti, potom snád' aj áno, hoci preukaznejšie by rozhodne boli štatistické evidencie a prehľady vývoja kriminality. Napokon, podobné udalosti zaznamenávali aj naozajstné historické kroniky!

Najkritickejšie sa snád' určite každý čitateľ pozerá na posledné desaťročie 20. storočia – veď tieto historické udalosti sám aktívne prežíval a vytváral. Hádam aj preto tu boli autori textov mimoriadne striedmi a vyberali len tie najvýznamnejšie momenty. Ako učiteľ a Trnavčan im však trochu zazlievam, že

opomenuli spomenúť kauzu „Trnavská univerzita“. Samozrejme, pri koncipovaní takéhoto diela si musí každý autor jasne vytýčiť časovú hranicu, rok *ad quem!* To znamená, že sa bude snažiť, aby jeho informácia bola po túto hranicu čo najúplnejšia. Prípadné dôležité udalosti, ktoré sa odohrajú za touto časovou hranicou, resp. po odovzdaní textu a jeho zredigovaní, zvyčajne nájdú svoje miesto v niektorom z ďalších vydaní. Niekde sa táto zvyklosť však nedodrжала – autor príspevku nevyužil možnosť svoj príspevok aktualizovať. Napr. v texte o ustanovení rektora Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda D. Hrušovského za biskupa roku 1983 mala byť už aj informácia o jeho neskoršom vysvätení za arcibiskupa a zmienka o pôsobení vo funkcii nuncia v Minsku.

Absolutórium si zaslúži grafické spracovanie celého zväzku, predovšetkým premyslený výber ilustračného materiálu. *Kronika Slovenska 2* je skutočne krásna kniha! Je to aj múdra kniha – a to napriek niektorým výhradám a pripomienkam! Tie totiž postihujú konkrétne chyby, omyly, prehliadnutia a nedostatky, ale v žiadnom prípade nespochybňujú zámer a koncepciu tohto diela. *Kronika* je výsledkom konkrétneho kolektívu historikov, realizáciou predstavy svojho zostavovateľa. Každý autor priniesol do tohto diela svoj osobný vklad – samozrejme, každý je odlišný! Každý text vypovedá aj o svojom tvorcovi. Autori a *kronika* sú vo vzájomnej interakcii – táto kniha nastavuje zrkadlo nielen opísanej dobe, ale aj svojmu tvorcovi. Autorom nemožno uprieť snahu o striedmosť a objektivitu. Snáď treba pochváliť aj ich odvahu – podujali sa písať o čase, dejoch a osobnostiach, ktoré si mnohí pamätajú (často aj ako priami aktéri). Siahali často priamo na citlivé miesta našich nedávnych dejín a súčasnosti, dotýkajúc sa aj našich pocitov, vnemov a postojov. Tu zatiaľ obvykle história prenecháva pole publicistike. Pri listovaní tejto knihy to však výrazne nevnímame – autorom to slúži ku cti! Uznanie patrí aj hlavnému zostavovateľovi – za pokus o vytvorenie triezveho a vyváženého pohľadu na hektické moderné dejiny nášho národa. Na jeho hlavu nepochybne dopadnú chvály aj výčitky – za zvolenú štruktúru diela, jeho realizáciu, za výber spolupracovníkov a ich koordinovanie. Verím, že nepredpojatý čitateľ jeho prácu ocení. Napokon treba pochváliť prácu redaktorov – ich práca je anonymná, ale závisí od nej celkový zdar diela. *Kronika Slovenska 2* je pohľadom na najvýznamnejšie storočie našich národných dejín. Je to naše storočie – teda je to aj náš pohľad a – najmä – pohľad na nás. Oplatí sa na ňu šetriť!

Juraj Roháč

ŠPIESZ, A.: *ILUSTROVANÉ DEJINY SLOVENSKA. Na ceste k sebauvedomeniu* (Doslov a výber ilustrácií Dušan Čaplovič). Perfekt, a. s., Bratislava 2000, 301 s.

Slovenská historiografia sa v odchádzajúcom storočí už niekoľkokrát ocitla na križovatke. Vždy po zlomových situáciách v spoločnosti sa z rôznych pohnútok a hľadísk naša minulosť prehodnocovala, hľadal sa nový zmysel alebo odkaz dejín, popierali sa tvrdenia, koncepcie i celé diela predchádzajúcich autorov. Všetko od gruntu, asi tak ako to roku 1912 jadrne napísal František V. Sasínek: „Doterajší dejepis... je písaný buď nevedomcami, buď vedomcami, našimi domácimi, falošnými kronikami a legendami pomýlenými alebo straníckou politikou predpojatými tak, že si nezaslúži ani povšimnutie.“ To všetko dokazuje, že história je vedou vari najviac ovplyvňovanou politickým utilitarizmom, dobovosťou, ideologickými postojmi interpreta či zoraďovateľa faktov, možnosťami, ktoré udeľuje existujúca sociálna klíma, alebo – ak použijeme eufemizmus – „spoločenskou objednávkou“.

Rok 1989 priniesol do našej historiografie mnohé zmeny. Umožnil jej slobodný rozvoj, do výskumu sa pretlačili dovtedy tabuizované témy, oficiálne miesta stratili možnosť usmerňovať alebo zakazovať bádanie aj v tých najháklivejších oblastiach dejín. Na mieste je však otázka: Zmenil sa spôsob výberu a interpretácie faktov našich „vedomcov“, oslobodili sa naši historici vo svojej tvorbe od skupinových záujmov či priamo politických strán, odeli sa konečne do šatu objektívnosti? U väčšiny je táto tendencia badateľná, niektorým stačí meniť čierne na biele, u iných však možno opäť sledovať výraznú snahu pretvoriť históriu na apologetiku vyhranených politických ideí. Mnohé polemiky za posledné desaťročie to potvrdzujú. Preto je pochopiteľné, že každý vydateľský počín z oblasti histórie sa prijíma citlivo a tak trochu i zo zvedavosti, ku ktorej skupine historikov autor inklinuje. Nie je tomu inak ani v prípade druhého vydania *Dejín Slovenska* s podtitulom *Na ceste k sebauvedomeniu* a s prídavkom *Ilustrované* od renomovaného historika Antona Špiesza (1930–1993).

Autor, ktorý sa ako pracovník Historického ústavu SAV takmer 40 rokov zaoberal predovšetkým hospodárskymi dejinami 17.–19. storočia, zrejme po páde komunistického režimu považoval za svoju vnútornú povinnosť čo najskôr podať výpoveď o našich dejinách, oslobodenú od povinných klíš a prispôsobovania faktov potrebám dovtedajšej vládnucej ideológie. V pôvodnej publikácii na

170 stranách (teraz doplnenú o bohatú obrázkovú časť na 260 strán) sa pokúsil o syntetický pohľad na dejiny Slovenska a Slovákov od ich začiatkov až po prelomový rok 1989.

Od prvých riadkov publikácie cítiť, že úsekom starých dejín, kde sa archeológovia alebo historici môžu sporiť len na odbornej úrovni a kde sa zdá, že politické krivenie dejín bolo najmenšie, sa programovo rozhodol venovať len v hrubých črtách. Svedčí o tom aj proporcionálne rozvrhnutie diela. Kým udalosti od roku 1848 spracoval na 155 stranách, dejinám od prvého osídlenia slovenského územia po roky meruôsme venoval sotva 85 obrázkami popretkávaných strán. Z tejto časti sa čitateľ dozvie veľmi stručné údaje o artefaktoch dosvedčujúcich postupné zaľudňovanie nášho územia, zmienky o prvých historicky známych kmeňoch, najmä Keltoch, v posledných storočiach pred Kristom, o neskoršom príchode germánskych kmeňov a prienikoch Rimanov do karpatskej oblasti. Ešte stručnejšie informácie podáva autor o príchode Slovanov a založení ich prvých štátov na našom území. Samova ríša akoby neexistovala – vyčlenil pre ňu v texte dve krátke vety. Veľkej Moravy sa dotkol iba v rozsahu encyklopedického hesla. Nepolemizuje o nej, nevyvracia názory publikácií predchádzajúceho obdobia, neregistruje začiatky sporov o genéze slovenského národa, nemytologizuje panovníkov tohto štátneho útvaru a ani nepocitňuje nutnosť premenovať Veľkomoravskú ríšu – ako to začalo byť v prostredí niektorých historikov v móde – na Veľkoslovenskú. Rovnako nezaujato, takmer pozitivisticky, spracúva vznik a prvé storočia uhorského štátu, ktorý nazýva podľa tradičného ponímania „ich“, teda maďarským štátom, hoci mnohí dnešní slovenskí historici už považujú tento útvar aj za „náš“ a všetkých panovníkov, ktorí v Uhorsku vládli, aj za „našich“ panovníkov. Autor spomedzi 24 arpádovcov na tróne uznáva ako významných budovateľov štátu len troch – Štefana I., Ladislava I. a Bela IV., kým ostatných spomína len v súvislosti s niektorými ozbrojenými konfliktmi v Uhorsku, alebo vôbec nie. Medzi nimi sa ocitli aj takí králi ako Belo III. a Ondrej II.

Za zmienku stojí autorov akcent na príchod a aktivitu nemeckých kolonistov na slovenskom území, ktorí z podnetu Štefana V. a Ladislava IV. Kumánskeho zakladali nové dediny, osadzovali vznikajúce mestá a budovali komunálnu samosprávu, ktorá svojimi demokratickými črtami „nemala páru nikde inde v Európe“. Podľa neho sa nemeckí kolonisti stali pre slovenské obyvateľstvo vzorom vo všetkých oblastiach politického, kultúrneho a najmä ekonomického života a rozhodujúcou mierou prispeli k tomu, že sa Slovensko a slovenské etnikum na konci stredoveku trvalo zaradilo do západnej civilizácie.

Anton Špiesz bol odborníkom na hospodárske dejiny a to sa odzrkadľuje aj v dobre rozpracovaných pasážach o remeslách, o ťažbe a zhutňovaní medi, žele-

za a drahých kovov, ktoré v tom čase svojím rozsahom získalo prvenstvo vo svete, a taktiež o systéme vlastníctva pôdy (emfyteutické právo), z ktorého napokon vyvodil záver, že tvrdenia o druhom nevoľníctve v Uhorsku po roku 1514 sú neopodstatnené. Pochopiteľne, veľkú pozornosť venuje rozvoju a pôsobeniu náboženských inštitúcií ako silnému mocenskému a kultúrnemu fenoménu v našich dejinách. Pozitívne hodnotí činnosť katolíckej cirkvi, odmieta mýty o husitoch ako božích bojovníkoch a označuje ich za netolerantných hrdlorezov a rabováčov, no na druhej strane storočie rekatolizácie označuje za úspech katolíckej cirkvi dosiahnutý spôsobom, ktorý ju nectí a ktorý nútil časť evanjelikov orientovať sa na české prostredie, čo neskôr prispelo k zrodu moderného čechoslovakizmu.

V období novoveku, u ktorého za prelomový dátum považuje moháčsky rok 1526, sleduje udalosti v Uhorsku a teda aj na Slovensku podľa jednotlivých panovníckych období, pričom paralelne zaznamenáva rozvoj slovenskej spoločnosti v demografickej, ekonomickej i kultúrnej oblasti. Ignoruje však pritom fakt, že na určité napredovanie Slovenska v tomto období malo nepochybne vplyv obsadenie prevažnej časti Uhorska Turkami, ktoré najmenej na 160 rokov skoncentrovalo politický, kultúrny a hospodársky život Uhrov práve na slovenské územie. Rovnako je udivujúce, že pri hodnotení vzostupu písomníctva a kultúry na Slovensku pred národným obrozením si nevšíma také významné osobnosti našich dejín ako bol Matej Bel, S. Mikovíni alebo S. Timon, o ktorých sa nezmieňuje ani slovom. Možno polemizovať, čo je v našich dejinách dôležitejšie, a čomu v akých proporciách venovať pozornosť. Ťažko však pochopiť, prečo aj v neskoršom období venuje autor neúmerne viac miesta napríklad podrobnému popisu akcií slovenských dobrovoľníckych výprav ako predpokladom a zmyslu revolučného pohybu roku 1848, prečo zahraničnému odboju za vytvorenie samostatného československého štátu na čele s Masarykom, Benešom a Štefánikom vymedzil len necelé tri krátke odseky a oslobodeniu Slovenska spod fašizmu sotva 15 viac-menej negatívnych riadkov.

Za najrozpracovanejšiu časť Špieszových Ilustrovaných dejín Slovenska možno považovať pasáže z obdobia druhej polovice 19. storočia a prvých desaťročí 20. storočia, kde autor uplatnil mnohé výsledky svojho výskumu. Táto časť tvorí bezmála polovicu publikácie a poskytuje hojnosť štatistických údajov o vývine poľnohospodárstva, o demografii, rozvoji priemyslu na Slovensku, výsledkoch jednotlivých parlamentných volieb, ako aj o pomere a boji politických síl, pričom zdôrazňuje pozitívny význam strán s neskorším autonomistickým zameraním a neguje politické zoskupenia s čechoslovakistickými a socialistickými tendenciami. V týchto súvislostiach možno konštatovať, že za posledné polstoročie sa po prvý raz v historickej publikácii u nás s výraznými sympatiami

hodnotí osobnosť Andreja Hlinku a Jozefa Tisu, že na pozície najodídzejšej postavy československých dejín sa dostáva Eduard Beneš, ktorého autor prirovnáva ku Košútovi a kritizuje ho z iných hľadísk než komunistická historiografia, že ako najzhubnejší politický systém moderných dejín sa predstavuje vláda komunistov. Vzťah autora k vojnovkej Slovenskej republike, napriek tomu, že ju jednoznačne považuje za fašistický štát, charakterizuje jeho súhlas s povzdychmi vojakov Wehrmachtu a príslušníkov SS, že Slovensko bolo do roku 1943 „rozprávkovou krajinou blahobytu“ a jeho osobné presvedčenie, že Tiso vďaka svojej múdrosti a obozretnosti previedol slovenský národ cez svetovú vojnu s tými najmenšími materiálnymi a duchovnými stratami. Slovenské národné povstanie plné vrážd na jednej i druhej strane odmieta považovať za najslávnejšiu kapitolu slovenských dejín, predikatív „národné“ označuje za nemiestny, pretože na povstaní sa nezúčastnil celý národ. Ak berieme do úvahy, že prvé vydanie Špieszovej knihy vyšlo v roku 1992, mohol sa slovenský čitateľ veľmi skoro po zmene režimu stretnúť (nehľadiac na emigrantskú literatúru) s odlišným hodnotením komunistickej éry, než ako sa mu dovtedy oficiálne servirovalo. Aj keď autor uznáva, že v priemyselnej oblasti dosiahlo Slovensko v počiatočkoch vlády komunistov viditeľný pokrok, z hľadiska morálky, duchovného stavu národa, postupujúcej ekonomickej a politickej mizérie a rapidnému zaostávaniu za Západom sa podľa neho ocitlo na pokraji kolapsu, z ktorého sa vzhľadom na reziduá komunizmu vo vedomí a konaní ľudí bude v pluralitnom systéme a trhovom hospodárstve ťažko zotavovať.

V dejinách posledného polstoročia venoval autor veľa miesta zmapovaniu trnitých ciest Slovákov k národnému uvedomeniu, snahám o ich emancipáciu, no samostatnosti Slovenska a jeho ďalšieho vývoja na demokratických princípoch sa už, žiaľ, nedožil. Tento úsek našej histórie až po dnešok sa podujal doplniť Dušan Čaplovič. Pobadal však, že Špieszovo dielo bolo napísané „prirýchlo“ a bolo by ho treba celé – na základe najnovších vedeckých poznatkov a prístupov – rozšíriť a prehĺbiť. A tak jeho takmer štyridsať stranové Slovo na záver, ktoré sa pohybuje po tej istej časovej osi ako autor hlavného textu, vyznieva nie ako doplnok, ale nové paralelné spracovanie slovenských dejín s dôrazom na tie miesta, ktorým sa Špiesz vo svojej práci možno neúmyselne vyhol alebo ich svojsky interpretoval. A treba uznať, že sa to Čaplovičovi majstrovsky podarilo.

Špieszove Dejiny Slovenska možno považovať za jednu z prvých publikácií, ktorá síce veľmi koncízne, ale sviežim štýlom informuje čitateľa o našej histórii „po novom“. Ťažko však povedať, že by prinášala viac nových faktov, ktoré by sa nedali nájsť v obsiahlej publikácii Slovensko – dejiny zo sedemdesiatych rokov alebo v režimistických šesťzväzkových „akademických“ Dejinnách Sloven-

ska z osemdesiatych rokov (mal na nich autorský podiel i Anton Špiesz), no mnohé z nich sa dostávajú do iného svetla a pripisuje sa im odlišný význam. Anton Špiesz teda nebol autorom, ktorý by *expressis verbis* odsudzoval predchádzajúce diela „predpojatých vedomcov alebo nevedomcov“, ale úprimne sa pokúšal vymiesť z našich dejín mýty a najmä stranícke bludy niektorých jeho bývalých kolegov, i keď, pravdu povediac, nemal (najmä v dejinách prvej polovice 20. storočia) ďaleko k prijímaniu nových legiend alebo jednostrannejších hodnotení. Ale to už je údel hádam každého historika, pretože ani jeden nemôže vyčiríť svoje názory do akejsi absolútnej objektivity a zbaviť sa dotyku doby a prostredia, v ktorom sa formoval komplex jeho názorov.

František Višvader

PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *POD KURATELOU MOCI. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1999, 292 s.

Autori nadväzujú na svoj predchádzajúci titul *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* (Bratislava 1997). Práca vznikla v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave v rámci výskumného projektu *Slovensko v rokoch 1948–1970*.

Čo oba tituly spája a je na chválu, je to, že obe publikácie sa opierajú predovšetkým o pôvodný výskum. Tým sa dáva priestor na zverejnenie dosiaľ neznámych prameňov. Vzniku knihy teda predchádzalo predovšetkým štúdium archívnych fondov, ako i publikovaných prameňov a čítanie súdobej tlače. Archívny výskum sa uskutočňoval predovšetkým v Slovenskom národnom archíve v Bratislave a v Štátnom ústrednom archíve v Prahe (presný zoznam archívov a fondov sa uvádza v závere knihy v oddieli Pramene).

Čo sa týka obdobia rokov 1953–1970, vzťah cirkvi a štátu už nebol tak vyhrotený ako v predošlom (1948–1953). V tomto čase išlo skôr o kontrolu, dozor a usmerňovanie činnosti cirkví zo strany štátu. Tlak zo strany štátu bol silnejší zhruba do začiatku šesťdesiatych rokov, od roku 1963 nastala určitá liberalizácia. Prirodzene dianie cirkví ovplyvnili aj udalosti roku 1968 a následná normalizácia. Toto obdobie z hľadiska predmetnej témy je na Slovensku ešte menej prebádané ako predošlé (1948–1953). Odborne v podstate ešte nebolo spracované, doteraz existovali väčšinou len práce memoárového charakteru.

Pozornosť autorov sa sústreďuje na cirkevnú politiku štátu, ktorý je riadený komunistickou stranou a reakcie a postoje cirkví na mocenské tlaky. Keď hovoríme o cirkvách, autori sa venovali predovšetkým väčším cirkvám, a to katolíckej (rímskeho a gréckeho rítu), protestantskej (luteráni a kalvíni) a pravoslávnej cirkvi. Na pôsobenie rímskokatolíckej a protestantskej cirkvi sa zameral Jan Pešek, Michal Barnovský sa venoval hlavne gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi.

Charakter monografie je faktografický, obsahuje rozsiahly poznámkový aparát. V úvode sa autori za určitú preťaženosť publikácie materiálmi temer ospravedlňujú. Zvolený spôsob bol však opodstatnený vzhľadom na doposiaľ neprebádaný pramenný materiál. V tomto štádiu výskumu je dôležitejšie sústredenie maxima poznatkov ako hodnotiace kritériá, ktoré prídu na rad potom.

Z formálneho hľadiska je dobré, že kniha obsahuje anglické resumé, ako i obsah, je to veľmi žiaduce, lebo kniha si určite nájde čitateľov aj v zahraničí. Treba oceniť aj štatistické tabuľky v prílohe, ktoré poskytujú prehľad vybraných údajov o cirkvách od predvojnového obdobia až do roku 1992. Súčasťou titulu je aj prehľad prameňov, literatúra, použité skratky a menný register.

V úvode recenzie sa spomína, ktorým archívom bola venovaná pozornosť, ide predovšetkým o ústredné archívy. V budúcnosti uvažujú autori o výskume v štátnych archívoch regionálneho charakteru, ako i v cirkevných archívoch. Ako v prvom im bolo umožnené študovať v Archíve Generálneho biskupského úradu evanjelickej cirkvi a. v.

Alžbeta Sedliaková

ANJOU – KORI OKLEVÉLTÁR. DOCUMENTA RES HUNGARICAS TEMPORE REGNUM ANDEGVENSIIUM ILLUSTRANTIA II. 1306–1310. Ed. Gy. Kristó – L. Blazovich – G. Érszegi – F. Makk. Budapest – Szeged 1992, 615 s.

Druhý zväzok registára, ktorý vychádza z dielne známeho kolektívu historikov stredoveku v Szegedíne pod vedením Gy. Kristóa, nadväzuje na I. zväzok z obdobia 1301–1305, ktorý bol recenzovaný v SA 1992/2. V úvode II. zväzku editori uvádzajú už len tie skratky, ktoré sa nevyskytli v I. zväzku. Pravidlá zaradenia dokumentov do zväzku sú stručne zhrnuté na zadnej strane väzby knihy, úvod k registáru bol publikovaný len v I. zväzku. Za zoznamom skratiek nasleduje 1 036 číslovaných registov. Počet skutočne uvedených registov je však

vyšší, keďže petitom vysádzané registry nie sú číslované. Takto sú uvedené listiny, pri ktorých sa editori nazdávali, že pri ich skoršom uverejnení editor nesp správne určil dátum, čiže by nemali patriť do II. zväzku. Pri petitom vysádzaných registroch sa popri pôvodne uvedenom dátume uvádza dátum stanovený Gy. Kristóom a jeho kolektívom.

Recenzovaná práca obsahuje registry listín z rokov 1306–1310. Z toho istého obdobia V. Sedlák v *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (RDSI) v roku 1980 uverejnil registry 446 listín. Veľký rozdiel v počte registrovaných listín v recenzovanom registári a RDSI vyplýva zo skutočnosti, že posledný si všíma len listiny, ktoré sa viažu svojím obsahom či vydavateľom k územiu dnešného Slovenska. Recenzovaný registár si oproti tomu všíma listiny, ktoré majú vzťah k celému Uhorsku. Pri porovnaní registrovaných listín v RDSI a v AO je azda vhodné konštatovať, že prísny uplatnením územného hľadiska sa strácajú súvislosti, ktoré môžu mať význam pre bádateľa. Týka sa to najmä listín pápežskej kancelárie, ktoré sa nie všetky dostali do RDSI. Podobne do tejto práce neboli zahrnuté ani listiny, ktoré sa síce uchovávajú na území Slovenska, no svojím obsahom sa naň neviažu. Regest takejto listiny je v recenzovanej práci hneď pod číslom 1. Táto listina je uložená v archíve rodiny Pálfi (Pálffy) v SNA, do RDSI však nebola zaradená. Pri niektorých listinách AO – napr. pri listine č. 28 sa uvádza presné datovanie, v RDSI sa uvádza len rok. Listina č. 29, ktorú publikovala M. Jeršová-Opočenská, v RDSI chýba. Podobne aj listiny č. 95 a 96 sa v slovenskom registári nenachádzajú, pričom listina č. 95 pochádza zo ŠOBA v Levoči a listinu č. 96 vydal Tomáš, ostrihomský arcibiskup vo veci bratislavského mýta. Listina, ktorá je v RDSI datovaná 24. apríla 1307, je v AO uvedená s datovaním 12. marec 1337. Listina č. 223 zo 14. augusta 1307 vydaná Spišskou kapitulou taktiež v RDSI chýba, pričom opäť ide o listinu zo ŠOBA v Levoči. Táto obsahuje prepis listiny z roku 1255, ktorá sa uvádza v CDSI II, 347. Tento výpočet, ktorý zďaleka nie je úplný, sme uviedli z dôvodu poukázať na skutočnosť, že editori sa usilovali o dôkladnú heuristiku. Zdá sa, že sa vyznali aj v slovenských pomeroch, ktoré už boli určite lepšie ako pri vydávaní RDSI v roku 1980. Je škoda, že ani dnes, po uplynutí 10 rokov od vydania RDSI, neexistuje na Slovensku presná evidencia stredovekých listín do roku 1526. Zostáva nám len veriť, že v dobe, keď Krajinský archív v Budapešti takúto evidenciu ponúka záujemcom už aj na CD, aj slovenskí archivári s pomocou výpočtovej techniky zvládnu túto prácu, ktorá dozaista obohatí naše poznatky o stredovekých listinách uložených na Slovensku, a tak naši editori budú mať potrebnú databázu pre svoju prácu.

Registry uverejnené v recenzovanej práci majú pevnú stavbu. Za poradovým číslom je dátum, potom stručný regist, pričom regist obsahuje všetky mená

a miestne názvy, ktoré sa vyskytujú v listine. V prípade, že doslovný maďarský preklad nevyjadruje dostatočne skutočnosti z registrovanej listiny, regist obsahuje aj latinské výrazy. Editor neváhal použiť latinské slová pre výstižnejšie vyjadrenie obsahu. Údaje súvisiace s datovaním sú tiež v jazyku listín. V poznámkovom aparáte pod veľkým písmenom E sa uvádza signatúra originálu a jeho uloženie, pod písmenom Á sa uvádzajú prepisy listiny, pod skratkou Má sa uvádzajú odpisy, pod písmenom K sú edície, prípadne iné formy uverejnenia a pod písmenom R sú uvedené registre, ktoré už listinu publikovali. Za registami sa nachádza spoločný menný a miestny register. Názvy obcí a miest sú uvedené v maďarskom tvare, pričom je uvedený aj dnešný názov v jazyku štátu, v ktorom sa uvedená lokalita dnes nachádza. Nechýba ani skratka štátu. Lokalizácia sa nie v každom prípade zhoduje s lokalizáciou uvedenou v RDSI. Napr. v listine č. 14 a 24 uvádza editor AO lokalitu Bachka, Buchka, Bochka ako Bačka, v RDSI sa tá istá lokalita uvádza ako Bačkov (obe v Zemplínskej župe). Slovenské tvary miestnych názvov nie sú vždy presné, napr. ako slovenský názov lokality Marcz-magyar je uvedený len Mager, presnejšie by to mal byť Malý Máger. Pri zlúčení obcí sú vypísané názvy obcí pred zlúčením. Nový úradný názov po zlúčení chýba, napr. Bélvata sa uvádza len ako Vojtechovce, ďalší údaj o zlúčení obce pod názvom Nový Život už chýba. Je potrebné však úprimne povedať, že zisťovanie zlúčenia či rozdelenia obcí je náročnou úlohou aj pre slovenského historika.

Regestár poskytuje širokú databázu záujemcom o stredoveké dejiny a preto je potrebné poďakovať sa kolektívu pod vedením Gy. Kristóa aj v mene slovenských odborníkov za dôkladnú a užitočnú prácu.

Veronika Nováková

A MAGYAR LEVÉLTÁRTÖRTÉNET KRONOLÓGIÁJA 1000–2000. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2000, 381 s.

Súčasťou archivistiky ako vednej disciplíny sú nepochybne dejiny archívov. Táto problematika, napriek mnohým menším prácam, najmä krátkym dejinám jednotlivých archívov, nebola doteraz kompletne spracovaná ani u našich južných susedov. Myšlienka vypracovať chronológiu archívov vznikla v Maďarskom krajinskom archíve ešte pred rokom 1996, aby pri oslavách milénia mohla široká odborná a laická verejnosť získať prehľad o dejinách spisomňovania a dejinách archívov v Uhorsku a v Maďarsku. Na realizovanie myšlienky sa

podujal široký kolektív archivárov z Maďarského krajinského archívu a z rôznych typov župných, mestských a iných archívov. Autormi práce sú István Bikki, Klára Dóka, Géza Érszegi, Csaba Katona, Éva Kisasszonyi, Veronika Müller, Teréz Oroni, Ida Vámos, Magdolna Oszkó Réfi, Pál Rosdy a István G. Vass. Zostavovateľmi sú Klára Dóka, Veronika Müller a Magdolna Oszkó Réfi.

Recenzovaná práca si všima tematické okruhy, ktoré je možné rozdeliť do 8 vecných skupín: dejiny spisomňovania a písomností (písacia látka, písacie náčinie, písmo, typy písma, druhy písomností, pečať, erb); archív ako budova či inštitúcia (prvá písomná správa, zakladanie archívov, poškodenie archívnych dokumentov, rozsah spôsobených škôd); archívna technika (počiatky fotografovania, mikrofilmovania, používanie počítačov); spracovanie a sprístupňovanie archívnych fondov a zbierok (spôsoby protokolovania u pôvodcu, vznik spisovní, usporadúvanie v spisovniach); vyhotovenie archívnych pomôcok (najstaršie pomôcky jednotlivých archívov, prvé tlačené pomôcky, zoznamy fondov); archívne periodiká, ročenky (rok začatia vydávania); významnejšie podujatia organizované archívmi; vzdelávanie archivárov; archívne právo a riadenie archívov (archívne zákony, nariadenia, osoby pracujúce v archívoch, menovanie riaditeľov archívov a činnosť významných archivárov). V tejto tematickej skupine sú zahrnuté aj údaje o medzinárodných vzťahoch, o uzavretí medzinárodných zmlúv, významné zahraničné návštevy archívov, ako aj údaje o činnosti Spolku maďarských archivárov.

Práca si do roku 1919 všima celé Uhorsko a preto obsahuje cenné údaje aj k dejinám archívov na Slovensku. Do roku 1526 sú údaje zamerané najmä na dejiny spisomňovania a vyhotovovania písomností podľa jednotlivých diplomatických kategórií. Práca uvádza aj uloženie najvýznamnejších listín do roku 1526. Čitateľ vďaka podrobným údajom získa prehľad o používaní pečatí či iných prostriedkov na overenie. Záznam z roku 1134 prezrádza, že najstarší známy chronogram sa zachoval na listine ostrihomského arcibiskupa. Zo sfragistického hľadiska je zaujímavý údaj o používaní pečate z olova Gejzom II. v roku 1156. Dozvedáme sa aj o skutočnosti, že najstaršia správa o archíve v Uhorsku je z roku 1240, keď Belo III. potvrdil svojou pečaťou listinu, ktorá bola v dôsledku nevhodného uloženia znehodnotená. Zaujímavé sú aj údaje o návode na používanie erbu, klenotu a zástavy z roku 1327, či najstaršia správa o pôsobení zemepanského súdu z roku 1328 v listine Karola Róberta. So skúmaním pravosti listiny sa prvýkrát stretávame v Uhorsku v roku 1347, o čom sa zachovala správa v listine Pavla, krajinského sudcu z roku 1347. Táto listina obsahuje rozsudok o prepadnutí majetku za preukázanie sa falošnou listinou.

Recenzovaná publikácia obsahuje množstvo informácií, ktoré sa viažu na územie dnešného Slovenska. Autori pravdepodobne čerpali zo starších prác, v ktorých sú obsiahnuté informácie o archívoch na území dnešného Slovenska a preto niektoré údaje nezodpovedajú súčasným poznatkom o archívnych dokumentoch na Slovensku. Pri Zoborskej listine z roku 1111 chýba poznámka o uložení a neuvádza sa ani to, že je najstaršou zachovanou listinou na území dnešného Slovenska. Najstaršia písomnosť rodiny Ilešházi (Illésházy) v ŠOBA v Bytči je z roku 1270 a nie z roku 1276, najstaršia písomnosť rodiny Pálfi (Pálffy) v SNA je z roku 1248 a nie 1287, archív rodiny Andráši (Andrássy) je uložený v ŠOBA v Levoči a nie v ŠOBA v Košiciach, najstaršia písomnosť v archíve Sv. Jura nie je z roku 1591, ale z roku 1437, kongregačné zápisnice Zvolenskej stolice sa nezachovali od roku 1500, ale od roku 1506. Chýba záznam o listine, ktorou bol udelený erb mestu Košice z roku 1369, ktoré ako prvá právnická osoba dostalo erb. Podobne sa nespomína ani druhá erbová listina Košíc z roku 1423, ktorá je najstaršou mestskou erbovou listinou obsahujúcou aj vyobrazenie mestského erbu. Uvedené nepresnosti, ako aj ďalšie, ktoré sa ešte v práci nachádzajú, sa týkajú archívnych dokumentov uložených na Slovensku a prezrádzajú, že autori nepoznajú novších sprievodcov po slovenských archívoch.

Napriek týmto drobným nepresnostiam práca poskytuje množstvo neznámych faktov našim archivárom nielen z oblasti dejín archívov, ale aj z dejín spisovníctva. Mimoriadne zaujímavé sú aj údaje, ktoré sa vzťahujú na stanovenie požiadaviek pre archivára z roku 1726. Kým Uhorská komora v júli 1726 požadovala, že má byť majetný a narodený v Uhorsku a zároveň, aby bol obyvateľom Uhorska, má vedieť udržať tajomstvo a má byť usilovný. V decembri toho istého roku už uvádza medzi požiadavkami aj znalosť histórie, práva, dejín správy, súdnictva, ako aj znalosť dejín rodov a jazykov používaných v Uhorsku, pričom k požiadavkám patrila už aj schopnosť čítania stredovekých písmen.

Jednotlivé údaje sú v publikácii radené podľa rokov. Záznamy do roku 1526 sú stručnejšie a nie z každého roku je uvedený záznam. Od 16. storočia, až na málo výnimiek, už každý kalendárny rok obsahuje kratšie, neskôr, od 18. storočia dlhšie záznamy. Najobsiahlejšie sú záznamy z nášho storočia. Z údajov z roku 1956 čitateľ získa presné údaje o škodách vzniknutých na archívnych dokumentoch v dôsledku revolučných udalostí v dňoch 6.–8. novembra, keď došlo k zničeniu 8767,5 bm archívnych dokumentov uložených v Maďarskom krajinskom archíve. Medzi zničené dokumenty patrili aj písomnosti Trnavskej univerzity z 18. storočia. Medzi cenné informácie zaradujeme aj údaje o archívnych publikáciách, o ktorých často slovenskí archivári nemajú dostatok poznatkov. Zaujímavá je aj štatistika uvedená v zázname z roku 1998, podľa ktorej Maďarský krajinský archív uchováva 68 239 bm archívnych dokumentov, pri-

čom zamestnáva 287 osôb. Samosprávne archívy majú spolu 208 122 bm archívnych dokumentov a pracuje v nich 607 zamestnancov. Odborné archívy spravujú 26 107 bm a pracuje v nich 58 zamestnancov, cirkevné archívy uchovávajú 12 467 bm a je v nich zamestnaných 27 pracovníkov na plný a 36 na čiastočný úväzok. V Maďarsku sú 4 iné verejné súkromné archívy, ktoré uchovávajú 3 961 bm archívnych dokumentov a pracuje v nich 9 zamestnancov na plný a 6 na čiastočný úväzok. Súčet tejto štatistiky nám prezrádza, že naše archívy oproti našim južným susedom majú menej pracovníkov. Publikácia obsahuje aj údaje o práci Spolku maďarských archivárov.

Záver práce tvorí miestny register, kde sa uvádzajú mená miest v maďarčine, v zátvorke dnešné názvy miest a názov štátu, ak nejde o lokalitu z územia Maďarska. Po miestnom registri nasleduje menný register, záver práce tvorí register archívov.

Autorskému tímu, ako aj zostavovateľom patrí vďaka za to, že svojou prácou prispeli k lepšiemu poznaniu dejín archívov a dejín spisomňovania. Práca by nemala chýbať v knižniciach našich archívov. Zostáva nám len dúfať, že podobná práca zo Slovenska, s podrobnými a presnými údajmi o našich archívoch a archivároch, sa onedlho dostane do rúk archivárom a širokej verejnosti aj u nás. Práca nám azda pripomenie aj skutočnosť, že nepoznať dejiny znamená neceniť si vlastnú prácu.

Veronika Nováková

KROCHMAL, J.: *PIECZĘCIE I HERB MIASTA PRZEMYŚLA*. Przemyśl 1997, 122 s.

Poľskí kolegovia zo Štátneho archívu v Przemyšlu sú známi svojou vlastnou bohatou knižnou produkciou po autorskej i vydavateľskej stránke. Patrí k nej aj publikácia kolegu – archivára Jaceka Krochmala. Zaujala ma nielen erudovanosťou autora, ale i problémom obnovy „historického“ erbu mesta, ktorý v mnohom pripomína peripetie schvaľovania niektorých komunálnych erbov na Slovensku.

Mesto Przemyśl, ležiace necelých 200 km severovýchodne od Bardejova na súčasnej poľsko-ukrajinskej hranici, má bohatú históriu už od stredoveku. Pre nás je iste zaujímavá jeho relatívna blízkosť k našej hranici, ale aj fakt, že v rokoch 1772–1918 sa mesto ako súčasť Haliče ocitlo v spoločnom štáte s našimi mestami – v rámci rakúskej monarchie Habsburgovcov. Táto skutočnosť sa

odrazila i na vývoji samotného erbu Przemysla. Než k tomu došlo, prešli pečate a erb mesta dlhým vývojom, ktorý obsahoval znaky podobné vývoju na našom území, ale aj prvky iné, reflektujúce odlišnosti mestskej samosprávy a súdnictva na poľskom území.

Hoci sa erbom mesta Przemysla zaoberali už viacerí poľskí a ukrajinskí historici, autor v úvode naznačuje hlavný dôvod vydania publikácie: súčasný erb mesta nezodpovedá jeho historicky ustálenému „prvovzoru“, ako aj zásadám mestskej heraldiky. Ide mu teda o jeho úpravu.

Práca je rozdelená na 4 kapitoly. V prvej kapitole sa autor venuje genéze erbu Przemysla v 14.–15. storočí. Robí tak výlučne na základe rozboru sfragistických prameňov – pečatí, ktoré sa zachovali na dokumentoch, a ktoré ako archivár dôverne pozná. Ďalšia časť je venovaná pečatiam a erbu mesta v dobe staro-poľskej, t. j. v 16.–18. storočí. Chronologicky na ňu nadväzuje 3. kapitola venovaná obdobiu počas rakúskej anexie (1772–1918). V poslednej kapitole autor opisuje spor o erb Przemysla. Nasleduje ešte stručná sumarizácia výsledkov pertraktovanej „rozpravy“, veľmi cenný katalóg pečatí, príloha – odborné stanovisko poľských heraldikov k erbu mesta, bibliografia, zoznam skratiek, súpis ilustrácií (farebných a čiernobielych) a konečne resumé v anglickom, nemeckom a ukrajinskom jazyku.

Z hľadiska tvorby mestského erbu je dôležitá hlavne prvá kapitola, preto si ju všimnime bližšie. Konštituovanie mesta na nemeckom (magdeburskom) práve sa uskutočnilo po roku 1320, teda v čase, keď Przemysl (podobne napr. aj Sanok, Łuck a Lvov) patril ešte pod vládu ruských kniežat (Červená Rus). V tom období sa na Červenú Rus dostávali osadníci z Poľska, Sliezska a nemeckých krajín. Po prijatí nemeckého práva sa konštituovali orgány samosprávy a súdnictva (dedičný richtár – fojt, mestská rada a súd prisažných). Nevyhnutne to bolo spojené aj s existenciou farského kostola. V prípade Przemysla išlo o kostol zasvätený sv. Mikulášovi, ktorý bol postavený na základoch románskej rotundy. Po pričlenení Przemysla k Poľsku vydal Kazimír Veľký okolo roku 1350 nové mestské privilégium, ktoré potom rozšíril svojou listinou v roku 1389 ďalší poľský kráľ Vladislav Jagelovský.

Ako je známe, dôležitú úlohu pri mestskej samospráve plnila kancelária mesta. Z prvej polovice 14. storočia sa z Przemysla nezachovali dokumenty, ktoré by svedčili o jej existencii. Mestská kancelária vznikla až okolo polovice 14. storočia, pričom poskytovala služby fojtovi i mestskej rade. Jej predstaviteľ notár, resp. pisár okrem vedenia kníh mal za úlohu zhotovovať a overovať dokumenty, ako aj prepisovať získané privilégiá, či iné dokumenty. Je to považované aj za počiatok existencie mestského archívu.

Na dokumentoch vydaných mestom do konca 14. storočia eviduje autor 4 mestské pečate, ktoré sa používali i v neskoršom období. Mesto už v polovici 14. storočia malo dve veľké (autentické) pečate. Priemer prvej z nich dosahoval až 71 mm. Používala sa na overovanie ešte v 17. storočí. Je zaujímavé, že obsah pečatného poľa u nich nebol celkom totožný. Kým v pečatnom (mriežkovanom) poli prvej sa nachádzal na pažiti kráčajúci medveď s krížom nad chrbtom, u druhej pečate kríž nad medveďom chýba. Autor predpokladá, že práve chýbajúci kríž na tejto pečati bol dôvodom, že koncom 15. storočia sa prestala používať na pečatenie. Pravda, v tom čase na overovanie menej dôležitých písomností používala mestská rada Przemysla už dve menšie pečate (*sigillum secretum*, *sigillum minus*), ktoré pochádzali z typárií zhotovených koncom 14. storočia. Pritom tajná pečať už mala charakter erbovej pečate, keďže figúry v pečatnom poli boli vsadené do gotického štítu. Autor upozorňuje na dôležitý detail, že kým v autenticknej pečati je kríž latinský, pri tajnej pečati je rovnoramenný (rytiersky), a v takej podobe sa potom objavuje v mestskom erbe. Druhá menšia pečať nebola erbová a v poli jej chýbal kríž nad medveďom.

Interesantná je interpretácia obsahu erbu Przemysla zo strany heraldikov, pretože nie je jednoznačná, ba nabrala aj politický podtón. Ukrajinská strana vidí pôvod erbu (medveď a kríž) v staroruskej, resp. staroukrajinskej minulosti. Poľskí bádatelia spájajú pôvod erbu s príchodom kolonistov z nemeckých krajín, Poľska, Sliezska, Čiech a Uhorska do Przemysla v prvej polovici 14. storočia a následnou dominanciou nemeckého etnika v meste. To si prinieslo z pôvodnej vlasti tradície mestské i náboženské. Časť poľských bádateľov spája objavenie sa medveďa v pečati a erbe mesta s bohatstvom okolitých lesov, ďalší zas s prinesením kultu sv. Uršuly, vtedajšej patrónky mesta. Napriek tomu, že tento kult tu bol v stredoveku značný, autor sa nestotožňuje s hypotézou, že v erbe mesta je vlastne zobrazená mladá medvedica (lat. *ursula*). Robí tak z dvoch dôvodov. Chýba mu predovšetkým medveď (medvedica) medzi atribútmi tejto svätece. Potom upozorňuje na skutočnosť, že veľa európskych miest si vybralo medveďa do svojho erbu ako symbol moci, sily, krutosti v bitke s nepriateľom, ale aj sily užitočnej pre medveďom ochraňovaného. Predpokladá, že medveď sa dostal do erbu Przemysla zo „zverinca symbolického“ ako vtedy obľúbená heraldická figúra. Ba mohol takto vyhovovať pestrej národnostnej skladbe stredovekého Przemysla, vrátane pravoslávnych Rusínov, keďže medveď bol v Rusku zviazaný s kultom sv. Mikuláša. Tento svätec bol doložený ako patrón latinského i pravoslávneho kostola v meste už v 14. storočí.

V druhej časti autor prezentuje 7 pečatí, ktoré používala mestská rada Przemysla v 16.–18. storočí. Upozorňuje na odlišnosti od pôvodného erbu. Dve z nich nemajú napr. kríž nad medveďom a u jednej z nich je medveď interpreto-

vany ako „vychádzajúci z lesa“. Všima si tiež 4 pečate mestského súdu a 8 pečatí dedičných richtárov mesta. Poukazuje na odlišnosti týchto pečatí od pečatí mesta (mestskej rady). Na najstaršej pečati mestského súdu (vznikla už v druhej polovici 14. storočia) má medveď pozdvihnutú hlavu a kríž je klinového tvaru. Na ďalších troch mladších pečatiach sa objavuje nový prvok – namiesto kríža je šesťhrotá hviezda. Medveď ako hlavná figúra sa nachádza aj na 7 pečatiach fojtov mesta v 16.–18. storočí.

Záverečné pasáže kapitoly venuje autor sfarbeniu erbu mesta (na modrom štíte čierny medveď so zlatým krížom), vlastnému návrhu mestskej vlajky (tri rovnako široké pruhy v poradí čierny, žltý, modrý) a taktiež konfrontácii mestského erbu s erbom „ziemi przemyskiej“, ktorej bol Przemysl hlavným mestom. Ten pozostával z modrého poľa, na ktorom bol strieborný zlatokorunovaný orol. K sfarbeniu erbu mesta je potrebné poznamenať, že poľskí heraldici akceptovali čierneho medveďa na modrom poli z dôvodu istej „neutrálnosti“ čiernej farby. Prekvapujúce je však konštatovanie autora, že v dobe staropoľskej mesto pravdepodobne nemalo vlajku. Vychádza pritom zo záznamu z rokovania magistrátu v roku 1779, ktorý naznačuje vtedajšiu absenciu mestskej koruhvy. Ak si však uvedomíme význam Przemysla ako slobodného kráľovského mesta už v stredoveku, existenciu mestského erbu, nutnú účasť ozbrojencov mesta v bojoch, zdobenie mesta pri slávnostných príležitostiach a pod., sotva možno v tomto smere súhlasiť s autorom.

Po prvom delení Poľska roku 1772 a pripojení Haliče k rakúskej monarchii pre Przemysl nastali zlé časy. Nielenže sa postupne obmedzovala samospráva mesta v súlade s centralizačnými snahami Habsburgovcov, prechádzalo sa na rakúsky administratívny systém, ale mesto kvôli obrovským finančným problémom sa dostalo okolo roku 1780 do súkromných rúk. Až roku 1789 mu boli prinavrátené výsady slobodného kráľovského mesta privilégiom Jozefa II. a udeľené erb a pečať. Pravda, udelený erb bol poznačený prvkami rakúskej heraldiky úpadkového obdobia a súčasne priniesol zmeny do pôvodného obsahu. Erb je vyobrazený a opísaný v spomínanom privilégii. Tvorí ho modrá kartuš so zlatou bordúrou, ktorá vo svojom poli má kráčajúceho hnedého medveďa, nad ktorým je zlatá šesťhrotá hviezda. Na kartuši je položená zlatá otvorená kráľovská koruna. Erb v takejto podobe mesto používalo až do roku 1930.

Okrem spomínaného privilégia Jozefa II. autor v 3. kapitole predstavuje 20 pečatí mestských orgánov (magistrátu, pokladne, kancelárie, polície), ktorých obsahom bol mestský erb. Uvádza tiež prítomnosť medveďa ako hlavnej figúry na pečati predmestia – Zasania a na pečati židovskej obce v Przemyslu, ktoré pochádzali z prvej polovice 19. storočia.

V 4. kapitole dokumentuje autor na 8 pečatiach (pečiatkach) ďalší vývoj mestského erbu v rokoch 1918–1950. Okrem toho sa podrobne venuje diskusiám a sporom okolo erbu, ktoré vlastne začali už okolo roku 1883, keď vyšla Monografia mesta Przemyśla. Jej autor Leopold Hauser nastolil požiadavku návratu k pôvodnému erbu mesta. Čiastočne sa tak stalo okolo roku 1930, keď bola hviezda vymenená za kríž, ostala však koruna a prikrývadlá.

Po zmene spoločensko-politických pomerov v krajine v rokoch 1989–1990 a obnovení samosprávy mesta sa oživila diskusia okolo erbu. Nový erb prijatý mestom v roku 1991 nespĺňa predstavy členov Poľskej heraldickej spoločnosti a ani autorove. Tvorí ho totiž ranogotický modrý štít s čiernym kráčajúcim medveďom, ktorý má nad chrbtom zlatý rytiersky kríž. Nad štítom ostala zlatá otvorená koruna a pod štítom na žltej stuhe je čierny majuskulný nápis LIBERA REGIA CIVITAS. Výhrady sú voči tvaru štítu, ktorý by mal byť v zmysle zásad tvorby mestských erbov neskorogotický, zbavený koruny a stuhy.

Záverom je potrebné dodať, že publikácia je nielen dobrou obranou „heraldickej čistoty“ erbu jedného významného poľského mesta, ale je poučná aj po metodologickej stránke pre sfragistikov a heraldikov. Má značnú hodnotu i z faktografického hľadiska, ak si uvedomíme, že katalóg pečatí tu tvorí 51 jednotiek. Časť z nich je vôbec prvýkrát publikovaná. Ostáva len dúfať, že autorova snaha o očistu erbu Przemyśla bude úspešná, a tak sa naplní pravý zmysel tohto diela. Podporiť to mala aj výstava „Siedem wieków przemyskiego herbu“, ktorú v roku 1998 pripravili J. Krochmal s kolegami archivármi v Przemyślu a vydali k nej katalóg.

František Žiřák

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

ARHIVSKI VJESNIK, Zagreb, 42/1999.

Pred sto rokmi vyšlo prvé číslo Viesnika kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva, predchodcu dnešného Arhivského vjesnika. Tomuto výročiu sa venuje vlnajšie číslo periodika v dvoch prvých článkoch. Pandžić, M.: *Povodom 100. obljetnice izlaženja Viestnika Kr. hrv. slav. dalm. Zemaljskog arkiva* (9–15). Prvý zákon o Zemskom archíve v Záhrebe je z roku 1870. V článku VII sa hovorí o jeho náplni: „Opatruje všetky písomnosti vzťahujúce sa na históriu a verejnú správu krajiny, najmä snemové písomnosti“. Archív riadil zemský archivár (Jozef Miškatović) a podliehali mu 3 pracovníci (pisár, pristav a zriadenec). V novele zákona z roku 1898 sú vymenované aj kvalifikačné požiadavky na archivára. Musí mať univerzitné vzdelanie, nielen právnickú, ale i historickú špecializáciu, ovládať latinčinu, gréčtinu, staroslovanský jazyk a niektoré súčasné svetové jazyky, poznať základnú právnu a kultúrnu históriu Uhorska, Chorvátska a susedných krajín i svetové dejiny, ovládať latinskú paleografiu a diplomatiku, staroslovanskú paleografiu, heraldiku, sfragistiku, genealógiu a musí publikačne využívať opatrované historické bohatstvo. Posledne menovaná požiadavka vyvolala u vtedajšieho riaditeľa Ivana Bojničica úspešne zavŕšenú snahu o vydávanie odborného periodika, Spravodaja Zemského archívu. Pozoruhodné sú úlohy časopisu, ktoré si vytýčil v prvom čísle:

1. Zverejňovať organizáciu a správy Zemského archívu a ostatných verejných i súkromných archívov krajiny, informovať o podujatiach a závažných pracovných výsledkoch archívov, o prevzatých registratúrach a prírastkoch archívov, o spolupráci cirkevných, obecných a súkromných archívov s centrálnym Zemským archívom a o životopisoch zaslúžilých archivárov.
2. Publikovať registry a súpisy závažných listín, rukopisov, máp, fotografií z domácich archívov, ale aj súpisy dokumentov týkajúcich sa Chorvátov i južných Slovanov opatrovaných v zahraničných archívoch.
3. Tlmočiť poznatky archivárov z oblasti paleografie, diplomatiky, heraldiky, genealógie a sfragistiky, ktoré sa týkajú domácej histórie.
4. Zvýšenú pozornosť venovať dejinám vnútornej správy, štátnej správy a kultúre južných Slovanov.
5. Zverejňovať informácie o podujatiach z oblasti histórie, recenzovať historické práce so vzťahom k domácim dejinám zverejnené doma i v zahraničí, publikovať bibliografiu archívnych a historických prác. Rozsah úloh ďaleko prekračuje zvolený názov periodika, preto prišlo k viacerým pokusom o jeho premenovanie. Azda najradikálnejší bol v 10. ročníku, no nebol

úspešný, a tak neskôr, až do dnešných dní sa kvôli tradícii názov Vjesnik (Berichte, Spravodaj) zachoval. Lučič, M.: *Arhivistika kroz sto godina Arhivskoga vjesnika*. (17–28) Okružle jubileum odborného časopisu býva príležitosťou na hodnotenie. Autorka sa zaoberá prínosom časopisu pre archívnu teóriu a prax, pre rozvoj odbornosti i prehĺbenie vedeckého poznania. Z obsahu novšieho obdobia Vjesnika uvádza niekoľko návrhov na ďalšie smerovanie. Vo vnútornej štruktúre obsahu navrhuje zjednodušenia, v organizácii redakcie navrhuje rozdelenie personálnej zodpovednosti za jednotlivé rubriky a namiesto úvah o vzťahu archivára a historika (táto disciplína má ráz pomocnej) navrhuje otvorenejší interdisciplinárny prístup k minulosti i budúcnosti.

Po dvoch príležitostných článkoch pokračuje ťažisko štúdií a článkov referátmi, ktoré odzneli na medzinárodnej archívnej konferencii v Dubrovniku, venovanej téme *Autonómia archívov*. Konferenciu zorganizoval Štátny archív Chorvátska v spolupráci s Medzinárodnou radou archívov a Radou Európy, aby sa prerokovalo smerovanie archívnictva v krajinách prechádzajúcich transformáciou. V krajinách bývalého komunistického bloku bolo archívnictvo pod dozorom štátnej správy (od menovania riaditeľa až po vymedzenie a privilégia v prístupe k archívnemu materiálu). Výsledkom bola kontrola využívania zachovaných historických prameňov, bezprostredné ovplyvňovanie ich historickej interpretácie. V demokratických krajinách je archívny materiál dostupný pre všetkých záujemcov za rovnakých podmienok. Okrem toho starostlivosť o archívny materiál vrátane predarchívnej fázy sleduje zachovanie toho najhodnotnejšieho, najdôležitejšieho, čo tvorí „pamäť“ národa, štátu i celého sveta. Preto sa v súčasnosti transformujúce krajiny usilujú o nezávislosť archívu, archívnictva aj archívnej vedy. Ide o nezávislosť od štátnej správy, o finančnú nezávislosť od rozhodovania štátnych úradníkov, o administratívnu nezávislosť od štruktúr riadenia. Vyjadrené rečou Etického kódexu archivára, archivár má odolať akémukoľvek nátlaku, ktorý chce manipulovať s údajmi a svedectvami, ukrývať ich, či ich nepravdivo zvyrazňovať. Archivári nesmú dopustiť nikomu zvonku mimo ich odbornosti, aby zasahoval do ich poslania a úloh. Do oblasti nezávislosti archívnictva spadá aj problematika ničenia „pamäti“ národa, ničenie archívneho materiálu vo vojnách. O týchto témach sú jednotlivé referáty. Kolanović, J.: *Autonomija arhivske službe* (29–42). Riaditeľ Chorvátskeho štátneho archívu sa zamýšľa nad problematikou nezávislosti archívnictva v týchto polohách: profesionalizácia archívnictva a jeho autonómia, demokracia a poznanie v histórii, totalitárna ideológia a informácie. Problematika autonómie archívnictva v súčasnosti zahŕňa tieto oblasti: vedecká a odborná nezávislosť, správna autonómia, vzťah archívnictva a historiografie, finančná autonómia vrátane priestorového a personálneho zabezpečenia. V období rozvoja elektroniky jedine autonómne,

profesionálne archívniectvo môže zabezpečiť zachovanie „pamäti súčasnosti“. Uzatvára, že profesionalizácia archívniectva je jeho autonómiou. Ivanović, J.: *Arhivska neovisnost-Anketa o položaju arhiva u europskim zemljama* (43–52). Odbor koordinácie európskeho programu Medzinárodnej rady archívov prostredníctvom Chorvátskeho štátneho archívu rozoslal dotazník o postavení archívov v európskych krajinách, o stupni ich autonómie pri ochrane a sprístupňovaní dokumentácie z činnosti verejnosprávnych orgánov a inštitúcií. Cieľom bolo zistiť úlohy a postavenie archívniectva v jednotlivých krajinách, vzťahy s nearchívnymi inštitúciami a stupeň centralizácie archívniectva. Na dotazník odpovedalo 45 inštitúcií temer zo všetkých európskych krajín. Autor sumarizuje údaje dotazníka v oblasti funkcií ústrednej archívnej správy, financovania, personálneho zabezpečenia, legislatívy, predarchívnej starostlivosti, dostupnosti archívnych materiálov a medzinárodnej spolupráce archívov. Slabinou ankety je, že dotazníky väčšinou uvádzajú legislatívnu situáciu, ktorá nemusí zodpovedať realite. Žumer, V.: *Politika akvizicije i kriteriji vrednovanja: profesionalni i politički aspekti* (53–77). Veľmi podrobne rozoberá kritériá odborného hodnotenia (skarťachného konania), stanovenia optimálneho množstva archívneho kultúrneho bohatstva i jeho preberania do archívu. Uvádza niekoľko príkladov politických rozhodnutí, ktoré v poslednom polstoročí vo viacerých štátoch sveta ovplyvnili preberanie archívneho materiálu do archívov, porušili odbornú autonómiu archívniectva a spôsobili nenahraditeľné straty kultúrneho bohatstva. Gränström, C.: *Access to the current records and archives as tool of democracy, transparency and openness of the government administration* (79–92). Dostupnosť informácií je jedným zo základných kritérií demokratickosti, otvorenosti a transparentnosti vlády a štátnej administratívy v krajine. Stupeň prístupnosti archívneho materiálu uloženého v štátnych a verejných archívoch dnes v Európe varíruje. V niektorých krajinách sa rozlišuje medzi „aktívnym“ a archívnym materiálom. (Aktívny spis sa stáva archívnym po jeho odovzdaní do archívu). Prístup k aktívnym spisom je často obmedzený. Verejne prístupné sú až s odstupom času, keď sa dostanú do archívu. V druhej skupine krajín je na zákonnom podklade verejnosti sprístupnená aj priebežná, živá agenda so zdôvodnením, že je to prirodzená súčasť kontroly vládnutia. Neobmedzený prístup má však výnimky – ochrana súkromia osôb, národná obrana, kriminalita a pod. S dostupnosťou súvisí aj uplatňovanie autorských práv. Tieto doteraz pre archivárov neboli aktuálne, no digitalizácia a internacionalizácia zásadne menia situáciu. Cítiť už potrebu definovať dokument v digitálnom ponímaní. Švédsky model uvádza pojem „potenciálny záznam“. Cadell, P.: *Financing of archives* (93–102). Financovanie archívniectva v rámci 150 členských krajín Medzinárodnej rady archívov je veľmi rozdielne. Niet však jedinej krajiny, kde by archívniectvo nebolo dotované štátom.

Veľkosť tejto dotácie je ovplyvnená rôznymi kritériami, ale neklesá pod 90 % celkových nákladov na chod archívov. V niektorých krajinách sa objavujú tendencie privatizovať archívnu činnosť (Nový Zéland). Čiastka, ktorou si môžu archívy zarobiť na seba sa pohybuje len v rozsahu 1–3 % z celkových nákladov. Výnimkou je Škótsky národný archív, ktorý fotokopírovaním materiálov katastra pokryje 19,5 % svojich nákladov. V budúcnosti by sa mala venovať pozornosť zárobkovej činnosti archívov. Doteraz ako zdroj príjmov prevládalo foto- a mikrokopírovanie. Uvažuje sa aj o spoplatnení predkladania archívneho materiálu na štúdium (bádateľské preukazy), nazeranie do archívnych pomôcok, katalógov, používanie prístrojového vybavenia, knižnice, ale aj o poplatkoch za uloženie a spracovanie materiálu najmä súkromnej proveniencie. Autor sa zaoberá aj skladbou finančného zabezpečenia archívov. Mzdy tvoria zhruba 55 % nákladov v štátnych archívoch. Zdôrazňuje, že úvahy o vyberaní poplatkov slúžia skôr ako zdôvodnenie súčasných finančných potrieb archívov. Broek, J. v. d.: *Current development in the archival network in the Netherlands* (103–112). Prehľad organizačného vývoja holandského archívnictva od založenia Národného archívu v Haagu zač. 19. stor. do r. 1998. V tomto období mal štát dohľad nad sieťou štátnych archívov. Starostlivosť o archívy obcí a miest bola v ľubovôli obecnej správy. V roku 1998 Ministerstvo kultúry vymenovalo pracovnú skupinu na vybudovanie novej sústavy archívov v Holandsku. Počíta sa s vybudovaním „regionálnych historických centier“. Kehrig, M.: *The position of military archives in the frame of archival service: independence or integration* (113–128). Vykopávky archívov v Mezopotámii a Egypte i v starom Ríme dokladujú, že vojenské archívy boli uložené v osobitných priestoroch. Teda všeobecné archívy boli od najstarších čias úzko spojené s verejnou správou. Dnešné zaradenie vojenských archívov je odlišné. Sú súčasťou (alebo sú aspoň podriadené) ministerstva obrany alebo najvyššieho vojenského veliteľstva. Plnia úlohy pre vojenské potreby a iným bádateľom sú prístupné podľa špeciálnych predpisov. Sú prípady, že sú súčasťou národného archívu, no ministerstvo obrany má vyhradené isté právomoci. Rozborom situácie vo Francúzsku, Španielsku, Portugalsku, býv. krajinách socialistického spoločenstva, najmä Ruska, ďalej Švédska, Nemecka, niektorých amerických štátov a Anglicka dochádza k záveru, že je dôležité, aby činnosť vojenských archívov bola regulovaná národnými archívnymi zákonmi, aby tak ako verejné archívy boli súčasťou národného archívneho bohatstva a boli verejne prístupné. Tjuņejev, V. A.: *Federal archival service of Rusia in the structure of the federal executive authorities* (129–139). Federálna archívna správa Ruska (Rosarchiv) prešla od roku 1990 šiestimi reorganizáciami. Dnes má stabilizovanú pozíciu v rámci štruktúry federálnej výkonnej moci. Podlieha jej 14 federálnych štátnych archívov, celoruský

výskumný inštitút dokumentácie a archívov, technické služby a redakcia časopisu *Otečestvennyje archivy*, 89 archívnych subjektov Ruskej federácie s 202 podriadenými štátnymi archívami, ako aj 2 440 municipálnych archívnych inštitúcií. V Rosarchive a jemu podriadenej sústave pracuje 15 500 pracovníkov (2 330 vo federálnych archívnych inštitúciách, 10 214 v archívoch inštitúcií Ruskej federácie a 3 370 v obecných archívoch). Podľa ruských zákonov sa sprístupňujú písomnosti po uplynutí 30 rokov od ich vzniku. Na dodržanie tohto ustanovenia aj v oblasti utajovaných materiálov štátna moc vytvára účelové komisie na preklasifikovanie utajovaných písomností. Ruské archívniectvo trpí veľkým nedostatkom financií, čo sa odráža v chátraní budov, zastarávaní vybavenia i problémoch s preberaním materiálov do archívov. Fioravanti, G.: *Italian state archives: structure, purpose, use, acces* (141–147). Stručný prehľad o vývoji talianskeho archívniectva od mestských archívov cez koncentráciu ich materiálov po vznik štátnych archívov a legislatívne medzníky tohto vývoja. Thomasen, T.: *Archives between knowledge and power* (149–167). Holanďan sa zamýšľa nad nezávislosťou archívnej vedy a autonómiou archívnej profesie. Na to, aby sa skupina ľudí nazývala odbornou, musí splniť tri kritériá: vykonáva špecifický druh prác a preberá na seba monopol alebo dominantnosť v nich, vykonáva to na základe osvojenia si poznatkov, čo ju robí kompetentnou a výsledky práce spoločnosť verejne uznáva ako spoločenský prínos. Takto chápaná profesia postavená na vedeckom základe je akademickou disciplínou. Autonómia archívnej odbornosti a archivistiky ako disciplíny sa navzájom predpokladajú. Z rozvoja archívnej vedy vyplýva odbornosť a kompetencia archivára ako základ jeho odbornej činnosti. Archivistika ako veda sa musí rozvíjať v akademickej slobode, nemôže mať status pomocnej disciplíny. Ak by bola pomocnou vedou, jej obsah a ciele by sa odvádzali od tej, ktorej pomáha a nemala by vlastnú metodológiu. Dôležité je tiež, že archivistika nie je ani odbornosťou v praktickom zmysle slova – stratila by svoj inovačný a rozvojový potenciál, ostala by uzavretou tradičnou činnosťou odsúdenou na stagnáciu a úpadok. Nezávislú odbornosť charakterizujú profesionálna autonómia a profesionálna samoregulácia. Nezávislá profesia si sama riadi svoje vnútorné procesy, stanovuje, kto je jej členom, čo je obsahom profesionálnej činnosti. Ak niekto zvonku stanovuje obsah a metódy profesionálnej činnosti, nemožno hovoriť o nezávislosti. Významným krokom v kodifikácii autonómie archívnej vedy je Etický kódex Medzinárodnej rady archívov obsahujúci zásady a hodnoty, s ktorými súhlasí väčšina archivárov. Autor konštatuje, že vymedzenie archivistiky spomedzi historických vied a knihovedy je prakticky skončené a všeobecne uznané. V niektorých krajinách ešte pretrváva problém odlíšenia archivára – profesionála od archivára ako štátneho úradníka. Otázka autonómie archivistiky a archívniectva je

v súčasnosti v štádiu vývoja a nie dosiahnutého stavu. Žontar, J.: *Historiography and archival science* (169–176). Sú to dve rozličné vedné disciplíny, aj keď sú si navzájom prospešné. Nemožno si predstaviť archivára ignorujúceho históriu a právo (najmä správne právo), a ani historika, ktorý nevie bádať v archíve. Nalez, D.: *Access to archives and historical research: political and ideological influences – The Poland experience* (177–183). V Poľsku je archívny materiál prístupný po uplynutí 30 rokov od jeho vzniku (Zákon o archívoch). Cieľom je chrániť záujmy občana a štátu. Pre historický výskum je výnimočne dostupný všetok materiál, ktorý už neslúži potrebám pôvodcu, stratil charakter administratívne živého materiálu. Normatívne by mal dostupnosť archívneho materiálu vyriešiť zákon o slobodnom prístupe k informáciám a nadväzne nový zákon o archívoch. Todorovski, Z.: *Autonomnost arhiva, dostupnost i sačuvanost povijesne memorije – Iskustva Arhiva Makedonije* (185–191). Požiadavka širšej dostupnosti archívneho materiálu pre vedeckých pracovníkov, ale i pre záujmy štátu je v Macedónskej republike riešená v súlade s odporúčaniami Rady Európy. Norberg, E.: *Access to archives: democracy and transparency* (193–208). Archívy sú predmetom pozornosti najvyšších svetových organizácií ako sú UNESCO, Rada Európy, Európska únia. Majú vlastný svetový orgán – Medzinárodnú radu archívov. Aj zákonodarstvo jednotlivých krajín musí chrániť kultúrne bohatstvo vo všetkých fázach (od jeho vzniku, skartačné konanie, cez spracovanie a opatrovanie až po vedecké využívanie). Kecskeméti, K.: *Integration of separated archives for the preservation of national memory* (209–215). Podľa organizačného začlenenia národné archívnictvo možno rozdeliť do dvoch základných skupín. Prvú charakterizuje vysoký stupeň archívneho dohľadu národného (štátneho) archívnictva nad ochranou materiálu na lokálnej úrovni i nad materiálmi súkromnej proveniencie (francúzsky model rozšírený v Európe a do krajnosti dotiahnutý v býv. ZSSR – všetok archívny materiál bol súčasťou štátneho archívneho fondu). Druhú skupinu charakterizuje rozdelenie archívnych fondov na národnej úrovni medzi vyššie ustanovizne – zo starostlivosti národného archívu sú vyňaté tzv. politické ministerstvá (obrana, vnútro, zahraničné veci), majú autonómne postavenie aj vo vzťahu k archívnym materiálom od rozhodovania o tom, čo sa bude trvalo uchovávať na sprístupnenie a využívanie (anglický model). Autor preferuje anglický model a považuje ho za perspektívny. Francúzskemu modelu vraj hrozí, že archívy budú skladmi uzavretých fondov bez kontaktu na pôvodcov a na materiál, ktorý vzniká. Banac, I.: *Silencing the archival voice: the destruction of archives and other obstacles to archival research in post-communist Eastern Europe* (217–222). Do pádu socialistickej sústavy boli známe problémy s dostupnosťou a využívaním archívneho materiálu. V súčasnosti však hlas archívov zaniká pre nezdolateľšie prekážky.

Postupné vymazávanie historickej pamäti národov prešlo v súčasnom nepokojnom svete vojen a korupcie do vygumovávaní historickej kontinuity dotknutých krajín. Sarić, S.: *Destruction of archival records in Bosnia and Herzegovina* (223–230). Povoynové archívniectvo nielen počíta svoje straty (v Sarajeve 90 % registratúr), ale sa aj reorganizuje. Z Bosny a Hercegoviny sú dve entity: Federácia Bosny a Hercegoviny a Republika Srbská. Archív Federácie bol zriadený 1. 6. 1997. Archívy v Mostare, Tuzli, Travniku a v Bihači i Historický archív v Sarajeve pôsobia ako samostatné okresné archívy, a Archív Bosny v Banja Luke sa premenoval na Archív Republiky Srbskej. Popović, J.: *Arhivsko gradivo Arhiva Jugoslavije – predmet arhivskih sporova i njegovo korištenje* (231–242). Hovorí o zákonodarstve a organizácii archívniectva v Juhoslovanskej zväzovej republike a ponúka konkrétne návrhy na riešenie otázok sukcesie materiálov býv. Štátneho archívu SFRJ v Belehrade. Pandžić, M.: *The succession of the state archives – to integrate and preserve displaced archives* (243–249). Riaditelia archívov následníckych krajín bývalej SFRJ sa na porade 17. 10. 1997 dohodli na podmienkach rozdelenia a využívania archívneho materiálu uplatnením archívnej teórie (princíp proveniencie a integrity fondov). Erkan, E.: *Ottoman Archives* (251–253). Šesť storočí tureckého panstva nad Balkánom je dôvodom na označenie, že bolo najmocnejším a najuniverzálnejším. Preto sú turecké archívy veľmi dôležité nielen pre turecký národ a štát, ale aj pre mnohé národy a štáty Blízkeho a Stredného východu, stredomorské a balkánske štáty. Oficiálne dokumenty osmanského štátu sú v Osmanskom (Otomanskom) archíve pri Hlavnej správe Predsedníctva vlády pre štátne archívy. V tomto archíve sú materiály Cisárskej kancelárie, Ministerstva financií, Vysokej porty a mnohých iných správnych a náboženských zložiek. Preto ho možno chápať ako štátny archív tohto obdobia. Mušnjak, T.: *Neizravne ratne štete na pisanoj baštini nastale tijekom Domovinskog rata* (255–287). Pracovníčka Ústredného konzervačného a reštaurátorského laboratória Chorvátskeho štátneho archívu v Záhrebe hovorí o škodách na archívnom materiáli spôsobených občianskou vojnou a neodbornou evakuáciou archívnych materiálov.

V časti *Správy* (289–352) Cova, U.: *Državni arhiv u Trstu i Hrvatska* upozorňuje na základe 4. zväzku Všeobecného sprievodcu po talianskych štátnych archívoch (vyšiel v roku 1994) na bohatstvo verejnosprávnych, súdnych i osobných fondov uložených v Štátnom archíve v Terste. Ide o fondy právnických i fyzických osôb pôsobiacich na dnešnom území Slovinska a Chorvátska od 18. storočia do roku 1954, keď Terst pripadol Taliansku. Ďalej je tu informácia o 34. konferencii Okrúhleho stola v Budapešti, správa o činnosti (odborných podujatiach) v rokoch 1954–1999, o funkcionároch a štatúte Chorvátskej archivárskej spoločnosti. Zaujímavá je správa o činnosti Odbornej komisie pre

súpis a hodnotenie vojnových škôd na písomnostiach, o konferencii archívov bánk, ktorá sa konala v roku 1997 v Terste a Udine. V časti *Recenzie a posudky* (353–397) si pozornosť zaslúži Sprievodca po fondoch a zbierkach Archívu republiky Slovinsko, zborník na počesť dlhoročného generálneho tajomníka Medzinárodnej rady archívov K. Kecskemétiho (Brusel 1998) i recenzie a anotácie odborných archívnych periodík Nemecka, Talianska, Čiech i Slovenska. Na posledných stranách v rubrike *In memoriam* sa časopis lúči s dlhoročnou pracovníčkou Chorvátskeho štátneho archívu Vesnou Šojat.

Jozef Klačka

ARCHEION C. Naczelna dyrekcja archiwów państwowych. Warszawa 1999.

Stefan K. Kuczyński, „*Archeion*“ – sto tomów czasopisma (9–11). Odborný archívny časopis „*Archeion*“ jubiluje vydaním stého zväzku. Mal veľký vplyv na výchovu niekoľkých generácií poľských archivárov. Odborníci v ňom riešili množstvo odborných problémov, slúžil ako učebnica archívnictva a pomocných vied historických a mal aj významnú dokumentačnú hodnotu. Je orgánom centrálného archívneho úradu a patrí medzi uznávané archívne časopisy vo svete.

Štúdie a materiály

Bolesław Woszczyński, *Współpracownicy „Archeionu“ w latach 1927–1939* (11–28). Potrebu archívneho časopisu nastolila Regentská rada už v roku 1918. Jej rozhodnutie potvrdil Dekrét o štátnych archívoch v roku 1919 a prvý časopis vyšiel v roku 1927. Štúdia sa ďalej zaoberá autormi a témami uverejňovanými v časopise. Irena Radtke, *Kancelaria współczesna* (28–51). Autorku zaujalo porovnanie organizácie kancelárskeho systému medzi vojnami (1918–1939) a súčasnej kancelárie. Jedným zo základných problémov bolo nakopenie archívnych písomností v súvislosti s tvorbou zákonov. Proces „nakopenia písomností“ konfrontuje okrem predpisov aj s organizačnou štruktúrou podnikov a iných organizácií. Vo svojich záveroch sa pokúša upozorniť na to, prečo, a kvôli akým nedokonalým systémom boli niektoré archívne fondy zničené. Zdôrazňuje, že sa v súčasnosti podceňujú novodobé archívne dokumenty a len menšia ich časť je zaradená do skupiny „A“, teda na trvalú úschovu. Zdisław Chmielewski, *Archiwistyka wobec problemu masowości akt współczesnych*

(51–70). Po 2. svetovej vojne nastal posun aj v archívnom pohľade na dokumenty. Archívy boli nútené v krátkom čase prijať veľké množstvo písomností. Už v druhej polovici päťdesiatych rokov sa tým zaoberali v západnej Európe a v USA. Autor rozoberá uvedenú problematiku z hľadiska zahraničnej literatúry a prednášok uvedených na medzinárodných archívnych kongresoch. Zdôrazňuje, že spoločensko-politická transformácia v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch umožnila do týchto záležitostí vstúpiť aj bývalým socialistickým štátom, vrátane Poľska. Alicja Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce* (70–97). V štúdií sa hovorí o problémoch týkajúcich sa fondov súkromnej proveniencie, tvorcami ktorých boli významné osobnosti. Autorka upozorňuje na terminologickú nejednotnosť definícií vzťahujúcich sa k archívom s takýmto pôvodom. Ďalej rozoberá konkrétne nejasnosti pri vlastníctve, spracovávaní a získavaní (či už darmi alebo kúpou) súkromných fondov. Nezanedbateľný je spôsob a princípy ich využívania. Ako návod na prácu môže slúžiť Smernica na spracovanie dedičstva vedcov, vydaná Archívom Poľskej akadémie vied vo Varšave v roku 1990. Marek Wojtylak, *Akta Komisji Dobrego Porządku w Łowiczu (1781–1784)* (97–109). V štúdií sú informácie o archívnych materiáloch Komisie Dobrého poriadku v Loviči, ktoré sa nachádzajú v nevelkom množstve v Štátnom archíve mesta Varšavy. Pochádzajú z múzejnej historickej zbierky Lovičana Vladislava Tarčinského (1845–1918). Medzi najvzácnejšie patria dokumenty z roku 1783, týkajúce sa histórie mesta Lovič. Daria Nałęcz, *Współpraca międzynarodowa archiwów państwowych* (109–123). Riaditeľka štátnych archívov v Poľsku informuje o zahraničných aktivitách, o spolupráci poľských archívov s archívami v zahraničí a s medzinárodnými archívnymi organizáciami. Poľský archivári si zakladajú na medzištátnych stykoch, a to aj z toho dôvodu, že ich prostredníctvom získavajú zaujímavé a historicky prítiažlivé dokumenty. Medzinárodné vzťahy smerujú vari do všetkých štátov Európy, Ameriky a pod. Menšie zastúpenie však (nevedno prečo) majú na Slovensku a v Čechách. Władysław Stępnia, *„Colloquia Jerzy Skowronek dedicata“ we współpracy archiwów państw Europy Środkowej i Wschodniej* (123–129). Zástupca riaditeľky štátnych archívov v Poľsku vo svojej stati približuje príspevky z medzinárodných archívnych konferencií, ktoré sa každoročne uskutočňujú od roku 1995 a organizujú ju poľskí archivári. Rozoberá predovšetkým poslednú, ktorá sa uskutočnila v roku 1998 v Mondalini. Medzi inými prednáškami sa uskutočnilo vyhodnotenie medzinárodného dotazníka týkajúceho sa archívov.

Zahraničné archívy

Henryk Krystek, Anna Laszuk, Maciej Wilmański, *Szwedzki system archiwalny* (131–157). V príspevku sa nachádzajú skúsenosti a poznatky poľ-

ských archivárov získané v archíve Riksarkivet v Štokholme v roku 1997, a aj z výmenných pobytov švédskych archivárov v Poľsku v roku 1996 a 1998. Základ švédskeho archívneho systému tvorí Archívna ústava z roku 1990 a Zákon o štátnom tajomstve a ochrane osobných údajov. V poslednom období sa švédske zákonodarstvo usiluje priblížiť normám Európskej únie. Zdzisław Jedynak, *Materiały do stosunków polsko-niemieckich w archiwum państwowym w Norymberdze* (157–170). Autor informuje o písomnostiach vzťahujúcich sa k Poľsku v štátnom archíve v Norimbergu.

Krzysztof Strykowski, *Archiwa kantonu Vaud i ich zasób* (171–185). Príspevok je zhrnutím informácií zo služobnej cesty vo Švajčiarsku, o archíve francúzskeho Kantonu Vaud. Informuje o jeho vzniku v roku 1798, opisuje jeho históriu, výstavbu novej budovy, zoznamuje s fondmi archívu atď.

Z dielne archivára

Leonard Smółka, *Zasady przechowywania, udostępniania i brakowania prac dyplomowych szkół wyższych* (187–194). V príspevku sa nachádza časť poznatkov o uchovávaní, sprístupňovaní a využívaní diplomových a seminárnych prác študentov vysokých škôl. Touto problematikou sa zaoberal seminár organizovaný Archívom Univerzity vo Vroclavi v roku 1997, a to na podnet uznesení Sekcie univerzitných archívov pri Spoločnosti poľských archivárov. Agata Bąkowska, *Przemieszczenia zbiorów archiwalnych* (194–197). Autorka v krátkosti hodnotí výsledky dotazníka vyplneného poľskými archívami, týkajúce sa sťahovania archívnych dokumentov za posledných 10 rokov. Dotazník bol výsledkom žiadosti Gabriely Albrecht-Kunszeri z Národného archívu v Budapešti, ktorá spracováva túto problematiku v súlade s ustanoveniami Medzinárodnej rady archívov. Roman Stelmach, *Stan majątkowy klasztoru Benedyktynek w Strzegomiu do połowy XV w.* (197–203). Počiatky benediktínskeho rádu spadajú do polovice 6. storočia. Do Poľska prišli už v 10. storočí ako misionári a prvé opátstva zakladali v 11. storočí. Historickej vede chýba spracovanie histórie fundácie v Strzegomi. Zachovalo sa 1 251 archívnych dokumentov k uvedenej problematike. Marek Wojtylak, *Akta miejskie w zbiorach Archiwum w Łowiczu* (203–208). Autor prináša informácie o archívnych fondoch miest pochádzajúcich z Kutnovského a Lovického okresu, nachádzajúcich sa v pobočke Štátneho archívu vo Varšave – v Łovici. Henryk Fałek, *Zródła do dziejów miasta Płońska i byłego powiatu płońskiego w oddziałach AP m. st. Warszawy* (208–211). Článok informuje o archívnych dokumentoch vzťahujúcich sa na mesto Płońsko. Archív tohto mesta sa nachádza na viacerých miestach – v Nowym Dworze Mazowieckim, Mławie, vo Varšave a Plocku. Andrzej Grochowski, *Inwentarze dóbr jako źródło do badań historii kultury materialnej*

na przykładzie ksiąg pisarzy aktowych powiatu mławskiego (211–219). Jednu pätinu dokumentov archívu v Mławie (t. j. okolo 180 bm) tvoria súdne akty a výmery spravodlivosti. Predmetom príspevku sú notárske spisy a ich pomocné knihy. K týmto spisom chýbajú repertoriá. Iné pomocné knihy boli zničené počas 2. svetovej vojny. Preto sú dôležité najmä pre hospodárske dejiny mesta a okolia, ale aj štátu knihy Koruny hradské a zemské, v ktorých sa nachádzajú inventáre šľachtického majetku. Józef Stępień, „*Archiwum Holenderskie*” w AAN i jego losy (219 – 223). Pod týmto názvom sa skrývajú knihy a archívne dokumenty vyvezené Nemcami z Medzinárodného inštitútu sociálnej histórie v Amsterdame, jeho filiálky v Bruseli, ako aj dokumenty belgického historicko-ekonomického ministerstva. Písomnosti boli sústredené v čase 2. svetovej vojny, keď sa Nemci pokúšali zriadiť „vedecký” Inštitút antikomunizmu so sídlom v Krakove. Ivo Łaborewicz, *Materiały archiwalne sprzed 1945 r. do dziejów kolei w Sudetach Zachodnich* (223–228). Autor informuje o archívnych dokumentoch týkajúcich sa 150 ročnej histórie železníc v Dolnom Sliezsku. Jan Basta, *Źródła do dziejów bankowości w archiwach Polski południowo-wschodniej* (228–234). Tradície bankovníctva v Poľsku siahajú do prelomu 14. a 15. storočia. Spočiatku sa bankovníctvom zaoberali fyzické osoby, najčastejšie Židia. V 16. storočí vznikali banky cirkevné, s komerčnými cieľmi. V druhej polovici 19. storočia vznikli akciové banky a komunálne pokladne. Takáto štruktúra pretrvávala v Poľsku do roku 1948. Autor podáva informácie o fondoch bankovníctva, nachádzajúcich sa na juhovýchode Poľska. Ryszard Marczyk, *Wartość dokumentacji biur planowania przestrzennego* (234–239). Urbanisticko-plánovacie jednotky vznikli po roku 1945. V článku sa nachádzajú informácie o orgánoch zaoberajúcich sa urbanistickým plánovaním a o ich fondoch. Sabina Klimkiewicz, *Próba archiwalnej oceny dokumentacji geologicznej* (239–244). Geologická dokumentácia tvorí špeciálne technické a kartografické fondy. Problémom je dvojkoľajnosť hromadenia týchto dokumentov, a to v podobe kartografickej a v geologickej. Autor sumarizuje svoje poznatky a upozorňuje, čo má ktorá dokumentácia obsahovať, a do ktorej kategórie má byť zaradená. Eugeniusz Borodij, *Dokumentacja geologiczna urzędów administracji państwowej (na podstawie akt Geologa Wojewódzkiego w Bydgoszczy)* (244–247). Základy spracovania geologickej dokumentácie sa nachádzajú v Práve geologickom a baníckom z roku 1994. Dokumentáciu rozdeľuje na geologickú, hydrogeologickú a geologicko-inžiniersku. V článku sa nachádzajú úvahy o využívaní týchto dokumentov. Jan Jastrzębowski, *Ocena wartości archiwalnej dokumentacji geologicznej* (247–251). Ako v predošlých článkoch, autor sa zaoberá výpovednou hodnotou geologickej dokumentácie.

Recenzje i noty bibliograficzne (251–323). – *Przegląd czasopism* (323–415). – *Kronika* (415–470). – *Listy do redakcji* (471–475). – *Wspomnienia pośmiertne* (475–483). – *Streszczenia obcojęzyczne* (483–487).

Zuzana Kollárová

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR. Praha 1999, roč. 49, č. 3–4.

Číslo 3 – Karel Maráz, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – krátké zamyšlení nad časovým rozsahem, obsahem a koncepcí osmého dílu (1306–1310). Aktuální stav prací*. Najdôležitejšia edícia listinného materiálu k českým stredovekým dejinám – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – obsahuje listiny, vzťahujúce sa k českému štátu v jeho terajších hraniciach od najstarších čias do roku 1310. Posledný vydaný V. diel (ed. J. Šebánek a S. Dušková) sa tiahne do roku 1278. V súčasnosti vrcholia dokončovacie práce na VI. diele. V článku autor predkladá niekoľko závažných problémov spojených s vydávaním VIII. dielu edície CDB a súčasne upozorňuje na skutočnosť, že tento diel edície vzhľadom na skutočnosti, ktoré uvádza (uloženie množstva listín v zahraničných archívoch, problematické získavanie niektorých zahraničných edícií a literatúry a pod.) bude patriť medzi najzložitejšie diely. – Markus Cerman – Lenka Matušíková – Hermann Zietlhofer, *Projekt „Sociální struktury v Čechách“*. Rozbor pramenů s použitím počítače. Část II. Pokračovanie ďalšej časti práce výskumného projektu, cieľom ktorého je porovnávať rôznorodý ekonomický, socioštruktúrny a sociálny vývoj vybraných českých regiónov. (Pozri AČ, 1999, č. 2). – Ivana Ebelová, *Vzdělávání archivářů ve Spolkové republice Německo. 50. výročí založení archivní školy a 70 let ústavu pomocných věd historických v Marburgu*. Málokde je odborné vzdelávanie archivárov tak úzko prepojené s praxou ako v Nemecku. Oproti tradičnému parížskemu modelu Ecole de Chartes alebo rakúskemu inštitútu histórie Institut für österreichische Geschichtsforschung, ktoré možno považovať za kolísku vedeckej výchovy archivárov v Európe, sa vzdelávanie archivárov v Spolkovej republike Nemecko zameriavalo predovšetkým na práce v archíve. Autorka sa podrobne venuje všetkým formám vzdelávania nemeckých archivárov a vedeckej činnosti školy v Marburgu.

Pri príležitosti 160. výročia založenia Moravského zemskeho archívu v Brne a 70. výročia Archívu mesta Brna sa uskutočnila v apríli 1999 konferencia na

tému *Archívy na prahu tisícročia*. O priebehu konferencie referuje J. Kalendovská. Ďalej D. Doležal informuje o 8. konferencii archivárov Českej republiky v Prachaticiach v máji 1999 a o 9. valnom zhromaždení Českej archívnej spoločnosti v marci 1999. V rámci úzkej spolupráce medzi Štátnym ústredným archívom v Prahe a Štátnym archívom vo Florencii, týkajúcej sa problematiky fondu Rodinný archív toskánskych Habsburgov referuje o výsledkoch svojej pracovnej cesty vo florentskom archíve E. Gregorovičová. Blok správ tvorí informácia o výskume Krajskej hygienickej stanice v Plzni v západočeských okresných archívoch 1997–1998, ktorú pod názvom *Ohrožení archivářů plísňemi a jejich toxiny* uverejňujú E. Wasková a R. Šestáková.

Z recenzovaných prác uvádzame: *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl II. Rukopisné fondy archivů v ČR*. Pripravil P. Brodský, M. Hradilová, S. Petr, M. Tošnerová, I. Zachová. Praha 1998, 338 s. (rec. K. Beránek), *Gazette des archives*, 173–175, 1996; 176–178, 1997 (rec. T. Kalina); *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien, Bd. XI. Die Urkunden Graf Johannis des Blinden (1310–1346). T. 1: Die Urkunden aus Luxemburger Archivbeständen*. Hrg. A. Estgen, M. Pauly, J. Schroeder, Luxemburg 1997, 158 s. (rec. K. Maráz); Detlev Kraack, *Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise. Inschriften und Graffiti des 14.–16. Jahrh.*, 1997, 572 s. + 174 obr. (rec. J. Roháček).

Prehľad publikácií a časopisov, ktoré došli Archívnej správe MV ČR v druhom polroku 1999.

Číslo 4 – Marta Medková, *K historicko-správnému vývoji a obecní samosprávě hlučinských obcí opavského okresu*. V rokoch 1995–1997 sa uskutočnili v Štátnom okresnom archíve v Opave usporiadúvacie a inventarizačné práce fondov tam uložených archívov obcí. Pri ich spracovaní a vyhotovovaní pomôcok narážali archivári na špecifický problém historicko-správneho vývoja obcí tzv. Hlučínska, územia medzi riekou Opavou a štátnou hranicou s Poľskom, tvoriacou dnes súčasť Opavského okresu. Autorka sa pokúša zachytiť základné odlišnosti tohto vývoja a obecnej samosprávy hlučinských obcí a doplniť tak prácu autorov Z. Martínka a M. Mackovej, ktorá vyjde ako zvláštna príloha AČ 49, 1999 pod názvom Archiv obce. Příspěvek k vymezení a charakteristice archivního fondu. – Marie Macková, *K úřadování a spisovnám obcí a měst, které od 1. října 1938 náležely pod říšskoněmeckou správu*. V dôsledku Mníchovskej dohody sa od 1. októbra 1938 ocitli mnohé mestá a obce vtedajšej Československej republiky v susednom štáte. Odvtedy sa začala na ne vzťahovať aj pomerne značne odlišná legislatíva, zmenilo sa správne usporiadanie celých oblastí, čo v širšom kontexte nesporne znamenalo i výrazný posun v postavení jednotlivých miest a obcí. Autorka vo svojom článku uvádza poznatky,

ktoré získala výskumom na území ríšskej župy Sudety, ktorá mala správne centrum v Liberci. – Tomáš Kalina, *Automatizovaný informační systém a péče o elektronické dokumenty ve Spolkovém archivu Německa*. Príspevok je výsledkom študijnej cesty do niekoľkých archívov a predarchívnych pracovísk v oblasti Porýnia, cieľom ktorej bolo čo najpodrobnejšie sa zoznámiť s koncepciou a najmä praktickou stránkou využívania výpočtovej techniky, s výstavbou informačných systémov a s archivovaním tzv. elektronických dokumentov v nemeckých archívoch. Najviac poznatkov v tomto smere poskytol nemecký Spolkový archív v Koblenzi. Autor konštatuje, že získané poznatky majú mimoriadnu hodnotu hlavne v tom, že ich riešenie si mohol konfrontovať priamo v praxi.

V rubrike správ E. Gregorovičová informuje o študijnej ceste v Štátnom archíve vo Florencii v rokoch 1997 a 1998. O študentskej súťaži v odbore archívnictva referuje V. Hradecká. Súťaž študentských vysokoškolských prác bola určená nielen katedrám archívnictva a histórie prevažne filozofických fakúlt v ČR, ale aj právnickým fakultám. M. Čepeláková informuje o ukončení aktívneho pôsobenia v archívnictve a odchode do dôchodku významného dlhoročného pracovníka, riaditeľa Archívnej správy ČR Oldřicha Sládka.

Z recenzovaných prác uvádzame nasledujúce publikácie: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 37, 1997 (rec. V. Bartůšek); *Minulostí Západočeského kraje*, 33, 1998 (rec. P. Kreuz); *Vlastivědný sborník z Ústí nad Orlicí*, 9, 1998 (rec. V. Sekotová); J. Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, 345 s. (rec. J. Mezník); *Břevnov v českých dějinách*. Sborník z konference pořádané Filosofickou fakultou UK u příležitosti milénia břevnovského klášteřa. Uspoř. M. Bláhová a I. Hlaváček. Praha 1997. 142 s. (rec. P. Kubín); M. Laštovka – B. Laštovková – T. Rataj – J. Ratajová – J. Třikač, *Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Praha 1998, 840 s. (rec. J. Křesťan).

Na záver sú uverejnené Pokyny pre autorov príspevkov do Archívneho časopisu.

Gabriela Ripková

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue trimestrielle de l'Association des Archivistes Français. Paris 1998, no 182–183.

No 182–183. *Éditorial* (156). V úvodníku šéfredaktor stručne oboznamuje s ďalšími plánmi pri vydávaní časopisu. Prioritou je pravidelnosť vo vydávaní.

V prítomnom čísle sa uverejňujú staršie články, ktoré nemohli byť uverejnené pre nedostatok miesta, preto je jeho obsah rôznorodý. – Catherine Dhérent: *Reims. Pourquoi? Comment?* (158–165). V roku 1994 medziministerská rada rozhodla o vybudovaní archívu pre písomnosti V. republiky (La Maison de la Mémoire de la Vè République). Autorka informuje o dôvodoch, pre ktoré za jeho sídlo bolo zvolené mesto Remeš, ako aj o jeho prínose pre verejnosť. – Alain Droguet: *Aménagement du territoire et archives. L'exemple suédois* (166–170). Zapodieva sa archívniectvom vo Švédsku, kde sú štyri pätiny obyvateľstva sústredené na tretine územia a sieť archívov, okrem Národného archívu v Stockholme, tvorí sedem regionálnych archívov. Príspevok poukazuje na kladné a záporné stránky archívnej organizácie. Vyzdvihuje snahu používať nové technológie pri tvorbe a distribúcii informácií. – Philippe Henwood: *La politique (?) d'implantation des services d'archives de la Défense* (171–176). Archívniectvo ministerstva národnej obrany je rozmanité a originálne, nezávislé od Riaditeľstva francúzskych archívov. Tvoria ho štyri archívy: pozemnej armády, námorníctva, letectva a žandárstva. Autor stručne informuje o histórii ich vzniku, ich vývoji a v prílohe uvádza informácie o jednotlivých archívoch, ich 260-tich depotoch a o ich lokalizácii s adresou. – Jacques Perret: *Les difficultés de l'intercommunalité culturelle* (177–179). Autor v stručnom príspevku vysvetľuje obsah pojmu kultúrnej interkomunality, pod ktorým rozumie spojenie kultúrnych inštitúcií rôznych obcí a ich akcií, ako aj určovanie kultúrnych výdavkov v rozpočte týchto zoskupení a uvádza niekoľko svojich poznatkov z tejto oblasti. – Arlette Playoust: *Les annexes des Archives départementales: synthèse d'une enquête* (180–196). Uvádza výsledky dotazníkovej ankety. Jej cieľom bolo získať informácie z archívov, ktoré majú pobočky. Z 32 archívov odpovedalo 26. V úvode sa stručne uvádzajú príčiny vytvárania pobočiek, ich obsah, budovy, personálne obsadenie, styk s ústredím, prístup pre verejnosť, ako aj prednosti a nedostatky existencie pobočiek. V prílohe sa uvádzajú detailne odpovede archívov. – Isabelle Rambaud: *Le pays „Bassée-Montois“: problématique et perspectives* (197–201). Archív departementu Seine-et-Marne inicioval uskutočnenie prepojenia obecných archívov v projekte nazvanom „Pays Bassée-Montois“. Autorka oboznamuje s cieľom a obsahom projektu, ako aj s ťažkosťami, ktoré bránili jeho realizácii. – Mireille Thibault: *Les structures intercommunales: état des lieux* (202–204). Francúzsko sa vyznačuje rozdrobenosťou. Existuje 36 763 obcí, z ktorých viac ako 70 % má menej ako 700 obyvateľov. Povoľujú sa preto zoskupenia za účelom spoločnej správy a vypracúvania rôznych spoločných projektov. Autorka informuje o existujúcich zoskupeniach, ktoré tvorí sedem kategórií inštitúcií. Archivári prijímajú tieto zoskupenia s rezervami. – Rosine Cleyet-Michaud: *Intercommunalité des archives, archives*

de l'intercommunalité (205–207). Zriaďovanie medzikomunálnych inštitúcií spôsobuje archivárom viacero problémov. Stručný príspevok poukazuje na dva problémy, spojené s kontrolou písomností produkovaných týmito inštitúciami, ako aj s ich sústreďovaním. – Ariane Ducrot: *Le classement des archives de personnes et de familles* (208–223). Príspevok sa zapodieva spracúvaním osobných a rodinných archívov. Pozornosť venuje otázkam, či si tieto archívy vyžadujú iné postupy ako verejné archívy, či možno na ne aplikovať provenienčný princíp, a aké pravidlá vlastné súkromným archívom je potrebné aplikovať, aby sa dosiahla plná efektívnosť. Uvádza tiež všeobecné a osobitné pravidlá pre rôzne kategórie týchto archívov. – André Brochier: *Papiers d'érudit* (224–231). Venuje pozornosť písomnostiam vedeckých pracovníkov, ktoré majú svoje špecifiká vyžadujúce osobitný prístup pri spracúvaní. Uvádza niekoľko metodických pravidiel ich usporadúvania, ktoré rešpektujú podmienky ich zhromažďovania a používania. – Vincent Doom: *Description et analyse archivistiques ou le nécessité d'une normalisation* (232–246). Normy ISAD(g) a ISAAR (CPF) vydané Medzinárodnou radou archívov, uvádzajú normy pre popis niektorých archívnych úkonov. Autor poukazuje na význam popisu dokumentov a archívnej analýzy a uvádza postupy a príklady vypracúvania analýzy – Christopher Kitching: *Les publications archivistiques au Royaume-Uni* (247–254). Oboznamuje s aktivitou britských inštitúcií v oblasti publikovania. Pokračuje sa v tradičnej forme publikovania, ale začínajú sa používať aj nové technológie (CD-ROM, internet). – Alexis Rinckenbach: *Un oeil, des yeux. Bilan d'une première année d'expositions au Centre des archives d'outre-mer réformé (juin 1996 – juin 1997)* (255–269). Archív zámorských území v Aix-en-Provence rozšíril v roku 1996 svoju činnosť o usporadúvanie výstav. Po uplynutí jedného roku autor podáva bilanciu činnosti. Uskutočnili sa štyri výstavy, o ktorých podrobne informuje. – Sandrine Einhorn-Heiser – Claude Lorentz: *Les archives orales du Centre des archives de l'occupation française en Allemagne et en Autriche. Bilan de deux années de collecte* (270–280). V alsaskom meste Colmar sa nachádza Archív francúzskej okupácie Nemecka a Rakúska, kde sú uložené písomnosti francúzskych okupačných úradov z rokov 1945–1955. Od roku 1986 je archív prístupný verejnosti. V roku 1996 sa rozhodlo doplniť písomnosti o ústne svedectvá bývalých príslušníkov okupačnej správy. Autor uvádza niektoré použité metódy, informuje o výsledkoch dvojročnej činnosti a uvádza zoznam osôb, ktoré boli oslovené. – *Comptes rendus d'ouvrages* (281–286).

František Palko

IZVESTIJA NA DARŽÂVNITE ARCHIVI, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija 1999, 2000, číslo 73 a 74.

Číslo 73: Daniel Vačkov, *Otnošenijata na Bâlgarija s meždunarodnite finansovi sredi prez vtorata polovina na 30-te godini na XX v.* (3–19). Hospodársky rozvoj Bulharska bol v polovici tridsiatych rokov 20. storočia podmienený aj vzťahmi s medzinárodnými peňažnými ústavmi. Konjunktúra sa prejavila tiež v Bulharsku, ktoré sa postupne zbavovalo zahraničných dlhov. Vtedajšia vláda dosiahla určité ekonomické úspechy, čo uľahčilo priebeh rokovaní s medzinárodnými bankami. Autor sa v článku oprel o archívny materiál uložený v ústrednom archíve. – Svetozar Elgârov, *Katolicite ot istočen obred v Bâlgarija 1878–1912 g.* (19–39). Dejiny grécko-katolíckej cirkvi v Bulharsku od oslobodenia krajiny z osmanskej nadvlády do vypuknutia balkánskych vojen. Elgârov na základe štúdia archívnych fondov v oblastnom archíve v Plovdive, Ruse a v národnom archíve v Sofii tvrdí, že najväčšiu podporu získala táto cirkev v bývalej Východnej Rumélii (centrom bol Plovdiv). Prvým farárom tu bol Michail M. Mirov. Cirkev sa uchytila v mestách Jambol, Sliven, Stara Zagora a inde, celkove asi na desiatich miestach. Ku grécko-katolíckej cirkvi sa v Bulharsku hlásilo približne 1 000 osôb, ktoré nemohli nijako ohroziť pozície pravoslávia. – Ivanka Gezenko, *Dejnostta na bâlgarskija ekzarch Stefan za spasjavaneto na bâlgarsite evrei prez 1943 godina* (40–57). Autorka publikuje doteraz nezverejnenú časť spomienok hlavy bulharskej pravoslávnej cirkvi Štefana, ktorý sa najviac zaslúžil o záchranu bulharských Židov. Gezenko si však všima aj udalosti roku 1942, keď bolo prijaté protižidovské zákonodarstvo. Smutnú úlohu zohral Zákon na ochranu národa. Spomienky exarchu Štefana opatruje Ústredný štátny archív v Sofii v zbierke Staré židovské knihy. – Veličko Georgiev, *Ustavi, pravilnici i poučeniya na Velikata loža na masonite v Bâlgarija* (58–129). Slobodomurárska lóža vznikla v Sofii 27. novembra 1917. Prenikla sem z Francúzska. V štúdiu je publikovaný dočasný štatút lóže z roku 1917, ktorý sa skladá zo 14 paragrafov, ako aj Štatút Veľkej slobodomurárskej lóže Bulharska z 22. júna 1919. Tvorí ho 33 paragrafov. Autor uverejňuje aj vnútorný poriadok, rozličné inštrukcie, povinnosti slobodomurárov a iné základné dokumenty. Posledný z nich sa hlási do roku 1929. – Cočo V. Biljarski, *Prof. Nikola Milev. Dokumenti za naučnata, diplomatičeskata i dejnostta mu v makedonskite bratstva (1906–1925 g.)* (130–211). Významný bulharský vedec, diplomat a kultúrny dejateľ Nikola Milev žil v rokoch 1881–1925. Vynikol ako historik a prednášal na Sofijskej univerzite. Pôsobil v Bulharskej akadémii vied, bol redaktorom viacerých časopisov a vedúcim bulharských misií v zahraničí. Biljarski publikuje vyše 40 dokumentov, ktoré ilustrujú jeho činnosť medzi macedónskymi Bulharmi. Materiál je uložený v Ústrednom štátnom archíve a vo

Vedeckom archíve Bulharskej akadémie vied, jednotliviny sa nájdu tiež v iných archívoch, tie však neboli predmetom výskumu a spracovania. – Ivan Ilčev, *Edin narod v dviženie. Dokladi Na frenskija diplomatičeski konsul v Bălgarija Žjul Šefer (1879 g.)* (212–278). V článku je uverejnených 83 relácií a informácií francúzskeho konzula v Bulharsku Julla Schefera. Zastupoval svoju krajinu v bývalom sídle bulharských cárov Velikom Tárnove. V hláseniach sa zamerával na vnútorné pomery v Bulharsku roku 1979. – Nikolaj Ovčarov, *Dimităr Stojmenov, Pripiski ot mikrofilmirani râ kopisi. sâchranjavani v CDA* (279–288). Predmetom krátkej štúdie sú poznámky na stranách žaltára zo 17.–18. storočia v evanjeliu z roku 1531. Obidve pamiatky opatruje na mikrofilme ústredný archív. Poznámky slúžia ako historický prameň a ilustrujú spory medzi katolíckymi a pravoslávnyimi o veľkonočné sviatky, ako aj o hlade v Jeruzaleme roku 1678. Úrodu zničili kobylky. – Otvori i recenzii (289–293).

Číslo 74: Svetlana Ivanova, *Istorijata i sâvremennoto sâstojanie na kolekcija sidžil v Orientaliskija otdel na NBKM* (3–32). Dejiny a súčasný stav zbierky sidžilov (súdnych protokolov) v Orientálnom oddelení Národnej knižnice Cyrila a Metoda v Sofii. Sidžil (alebo defter) autorka považuje za cenný historický prameň. Viedol ho každý osmanský sudca (kadija), alebo jeho zástupca (naiba), ktorému podliehala súdna a administratívna jednotka (kaza). Sidžili však obsahujú aj zápisy verejnosprávnej povahy, najmä nariadenia ústrednej moci a správcoch provincií. – Ivan Rusev, *Proučvanija v cârkvata na selo Tiča, Kotlensko. Pripiski vârchu bogoslužebni knigi* (33–49). Vznik a dejiny kostola v obci Tiča v blízkosti mesta Kotel. V kostole sv. Ilju opatrujú bohoslužobné knihy, do ktorých sú vpísané rozličné poznámky, ilustrujúce roky 1817–1894. Ide vlastne o cenný letopis udalostí, ktoré sa odohrali v 19. storočí v dedine a blízkom okolí. Zdôrazňuje sa úloha, ktorú zohrali učitelia a duchovné osoby. – Marijana Stamenova, *Makedonskijat vâpros v bălgaro-jugoslavskite otnošeniya (1953–1963 g.)*. Spory medzi Bulharskom a neskoršou Juhosláviou o Macedónsko sa datujú ešte od Berlínskeho dohovoru roku 1878. Zťažili vzťahy medzi obidvoma krajinami na dlhé roky. K napísaniu článku autorka čerpala informácie z odbornej literatúry a z fondov uložených v ústrednom archíve. Zdôrazňuje pokusy bývalého ZSSR o urovnanie sporných otázok. Plán federácie balkánskych slovanských krajín sa nikdy neuskutočnil. – Dimitar Minčev, *Proektzakoni za sâzdavane na archivna sistema v Bălgarija* (69–106). V osobnej pozostalosti Ivana Bogdanova, ktorú opatruje pod číslom 1554 Ústredný štátny archív v Sofii, sa zachovali štyri návrhy zákonov o archívnictve v Bulharsku. Hlásia sa do rokov 1944–1951. Podstatou bolo vytvorenie komplexného štátneho archívneho systému. Ďalej metodika práce s dokumentárnym materiálom v štátnych archívoch, ako aj spisová služba v úradoch, podnikoch a organizáciách. Zostavenie

ústrednej kartotéky, zákaz svojvoľného ničenia dokumentov, vedecké hodnotenie a vyradenie nepotrebných písomností, výchova odborníkov, vyhľadávanie archívneho materiálu k dejinám Bulharska v zahraničných archívnych inštitúciách, ako aj vydávanie zborníkov. – Ljudmil Petrov, *Interesen dokument za bálgarskata politika prez vtorata polovina na 30-te godini* (107–130). Autor uverejňuje in extenso zmluvu uzatvorenú roku 1936 vo švajčiarskom meste Montreux o užívaní a plavbe v Bosporskom a Dardanelskom prielive. Originál dokumentu opatruje ústredný archív vo fonde Ministerstvo zahraničných vecí. – Velko Tonev, *Ungarskite i polskite emigranti v bálgarskite zemi prez 1849–1850 g.* (131–172). V článku je publikovaných 19 dokumentov o príchode maďarských a poľských emigrantov do Bulharska. Usídlili sa najmä v meste Šumen a pobudli tu vyše roka pred odchodom do Malej Ázie. Autorom dokumentov je Luka Svilarič, v rokoch 1847–1857 ruský vicekonzul vo Varne. Identifikácia priezvisk, najmä maďarských je obťažná. – Dimitâr Stoimenov, Nikolaj Ovčarov, *Pripiski ot mikrofilmirani rákopisi, sáchranjavani v CDA* (173–183). Rozbor piatich poznámok v starých bulharských rukopisoch, ktoré dnes opatruje Knižnica gréckej pravoslávnej cirkvi. – *Dnevnici i spomeni* (184–207) – *Pregledi na archivni fondove i dokumenti* (209–248) – *Otzivi i recenzii* (249–253).

Slavko Churý

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS, Published in association with the Society of Archivists, York, United Kingdom, Volume 20, No 2, 1999.

Číslo 2: R. E. Child, *Insect Pests in Archives: detection, monitoring and control* (141–148). K prevereniu rozsahu napadnutia archívneho materiálu hmyzom a následného použitia insekticídov archivári a knihovníci dosiaľ zväčša pristupovali až po zistení poškodenia dokumentov. Takýto „ochranný“ zásah bol príležitostný a často i neúspešný a poškodzuje tak materiál, ako aj pracovníkov. Obrat nastal roku 1986, keď do platnosti vstúpili *Pravidlá kontroly používania pesticídov*. V súčasnosti sa väčší dôraz kladie na prevenciu (vyhľadávanie hmyzu v budove, jeho odhaľovanie monitorovaním a inšpekciou pracovného prostredia s následným špecificky cieleným zásahom). Autor článku popisuje metodické postupy zabezpečujúce prevenciu pri ochrane archívnych dokumentov pred hmyzom. – Jennifer Tait and Philippa Sterlini, *Care and Conservation of Architectural Plans: a survey of current practice in the UK and Ireland*

(149–159). Univerzita v Dundee pripravila roku 1999 konferenciu na tému Ochrana a konzervovanie špecifického archívneho materiálu – stavebných plánov a náčrtov. Dve odborné pracovníčky tejto univerzity účastníkom konferencie predložili výsledky prieskumu, ktoré formou dotazníka získali z 221 organizácií uschovávajúcich tento typ archívneho materiálu. Prílohu tohto článku tvorí spomínaný dotazník, v ktorom respondenti o. i. mali odpovedať aj na otázku, či pri spracúvaní tohto archívneho materiálu postupujú podľa ISAD(g). – Yola De Lusenet, Pieter J. D. Drenth, *Preservation and Access: two concepts, one goal – the work of the European Commission on Preservation and Access (ECPA)* (161–168). Ochrana archívnych dokumentov a ich sprístupňovanie sú dve strany jednej a tej istej mince. Takto formulovaná koncepcia ochrany sa stala hlavným mottom činnosti Európskej komisie pre ochranu a sprístupňovanie (ECPA), ktorá vznikla roku 1994 s cieľom zvrátiť hrozbu degradácie obrovského množstva kníh a dokumentov vyhotovených na kyslom papieri. Vzorom pre jej činnosť sa stali pätnásťročné skúsenosti obdobnej americkej komisie. ECPA si položila za cieľ: v európskom meradle šíriť odborné informácie, podporovať diskusiu a umožňovať výmenu skúseností. Komisia postupne rozšírila svoje pole záujmu aj na problematiku ochrany ostatných druhov nosičov informácií (napr. film, magnetická páska a magnetický disk), ktorým hrozí ešte rýchlejšia degradácia než dokumentom z 19. storočia, a ktoré obsahujú obrovské množstvo informácií. Preto archivári, v spolupráci s komisiou, sa musia orientovať na skúmanie takých postupov, ktoré zabezpečia ochranu a trvanlivosť archívnych dokumentov v masívnom meradle (napr. ich digitalizáciou). – Chris Pickford, *Contract Cataloguing: an opportunity or a threat?* (170–176). Upravený a rozšírený referát, ktorý jeho autor predniesol na archívnom seminári v Maidstone v apríli 1998 k téme *Transformácia pracovno-právnych vzťahov archivárov*. V ňom pozornosť venuje otázke zabezpečenia výkonu archívnych činností na základe jednorazovo uzatváraných pracovných zmlúv, konkrétne na katalogizovanie archívnych dokumentov vopred vybraného archívneho fondu, napr. dohodou o vykonaní práce. Autor hodnotí výhody i nevýhody zabezpečovania archívnych prác prostredníctvom uzatvárania takýchto pracovných dohôd a odporúča pokračovať v hľadaní ďalších foriem zamestnávania archivárov. – Adrian Ailes and Iain Watt, *Survey of Visitors to British Archives, June 1998* (177–194). V júni 1998 sa viac než 100 archívov rôzneho typu zapojilo do vykonania prieskumu, cieľom ktorého bolo získanie prehľadu o kvalite bádateľských služieb poskytovaných britskými archívami. Anketový dotazník vyplnilo viac ako 11 000 bádateľov. Získané údaje poskytli bázu pre ďalšie rozpracovanie prieskumov tohto typu. V prvej časti článku sa jeho autori venujú zhodnoteniu prípravy prieskumu, obsahu dotazníka, jeho implementácii v praxi a po-

dielu archívov na úspešnosti prieskumu, v druhej analýze výsledkov, získaných vďaka tomuto projektu. V prílohe uvádzajú aj 26 štatistických tabuliek. – Margaret O'Sullivan, *The Derbyshire Medieval Dance Project* (195–200). V Archíve derbyshirského grófstva je uložený mimoriadne výnimočný archívny dokument – rukopis zápisníka Johna Banysa z konca 15. storočia. Jeho obsahom je zápis tanečných figúr 26 tancov spolu so zápisom dobovej hudby. Na základe dôkladnej identifikácie jednotlivých tancov archív pristúpil k spracovaniu projektu, obsahom ktorého bolo pripraviť verejné predstavenie v spolupráci s muzikológmi, hudobníkmi a tanečníkmi (po konzervačnom ošetrovaní rukopisu a vyhotovení kópií), s dobovou hudbou a tancami. Táto kultúrna akcia mala vo verejnosti mimoriadne pozitívny ohlas. – Rosalyn Bass, *Computerisation of the Manorial Documents Register* (201–207). Článok informuje o vypracovaní databázového programu – registra stredovekých listín šľachtických rodov a jeho počítačom spracovaní. Vyhľadávanie požadovaných údajov v registri sa deje pomocou 4 základných prístupových krokov. Prístup k údajom v databáze je možný aj prostredníctvom internetu. – David Postles, *Seeking the Language of Warranty of Land in Twelfth-century England* (209–222). Príspevok zo stredovekej diplomatiky sa venuje skúmaniu lexiky a miestoprisažných formulácií používaných v anglických dôkazných listinách z 12. storočia, potvrdzujúcich pozemkové vlastníctvo. Autor, vychádzajúc z lexiky použitej v *Knihe posledného súdu* (Domesday Book), analyzuje a porovnáva formulácie používané v listinách potvrdzujúcich pozemkové vlastníctvo, ktoré vyhotovilo Opátstvo cisterciátov v Garendone a jeho päť afiliácií. – Susan Dunham, Jim Geddes and David Thomas, *The Retrospective Conversion of the Public Record Office's Catalogues* (223–230). PRO si na rok 2001 stanovil úlohu prostredníctvom vlastnej webovej stránky sprístupniť bádateľskej verejnosti zoznam všetkých archívnych pomôcok. Ako prvý krok si zvolil konverziu údajov do elektronického formátu, pričom pracovníci archívu museli prezrieť 350 000 strán pomôcok. Ďalším krokom bolo experimentálne overovanie novej databázy a nakoniec vyhotovenie nástrojov na prehliadanie a edovanie dát. Celý projekt, ktorého realizácia sa odhaduje na dva roky, bude stáť takmer 1 milión libier. – Philip Winterbottom, Alison Turton and Vicki Wilkinson, *Developing an Archive-based CD-ROM for Schools* (231–245). Archív Škótskej kráľovskej banky, ktorý má vo svojej úschove približne 1 600 bm archívnych dokumentov od pol. 17. storočia, veľmi úzko spolupracuje s učiteľmi dejepisu základných a stredných škôl vydávaním učebných pomôcok – pracovných zošitov dejepisu. Po viacročných skúsenostiach s touto formou využívania dokumentov archív roku 1995 pristúpil k vydaniu kompaktného disku s názvom *Putovanie históriou*, vyučovacej pomôcky obsahujúcej tematicky zoradené vybrané pramene z dejín.

Súčasťou CD je aj príručka určená užívateľom – učiteľom dejepisu. – Obituaries (247–252) – Book Reviews (253–270) – Notices of New Publications Received (271–273) – Title Page, Contents and Index of Volume 20 (275).

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI SZEMLE, A Magyar Levéltárosok Egyesületének negyed-
éves folyóirata. XLIX. évfolyam, 1999/3, 4.

Číslo 3: *Vándorgyűlés előadásai* (3–38). Prednášky, ktoré odzneli na putovnej konferencii Spoločnosti maďarských archivárov v auguste 1999 v Kecskeméte: Dóka Klára, *A levéltári szakképzés helyzetéről* (3–13). O súčasnom stave archívneho vzdelávania v Maďarsku. Stredné odborné archívne vzdelávanie zamestnancov archívov a spisovní sa realizuje od roku 1970 formou krátkodobých kurzov v bývalom Novom maďarskom ústrednom archíve a v súčasnosti v Maďarskom krajinskom archíve. Dvojstupňové vzdelávanie umožňuje získať odbornú kvalifikáciu spisového a archívneho manipulanta a registrátora, vyšší stupeň kvalifikáciu pomocného archivára. – Szegőfi Anna, *A levéltárak iratkezelési és selejtezési feladata* (13–28). Autorka v referáte skúma otázky súvisiace so súčasným stavom hodnotenia a skartácie dokumentov, taktiež problematiku skartačných lehôt, typových skartačných zoznamov; poznatky z praxe výberu a skartácie dokumentov. – Szaniszló Ferenc, *Alapelvek a tanácsi iratok levéltári selejtezéséhez* (28–32). O zásadách archívnej skartácie dokumentov miestnych rád, ich publikovanie v záujme odborného posúdenia. Ide o výsledky prieskumu skartácií v Archíve hl. mesta Maďarska, v Archíve župy Heves a župy Novohrad. Autori prieskumov vybrali 8 základných princípov, ktoré ďalej rozvádzajú na príslušné podriadené prvky. – Kálmár Ella, *Gazdasági szervezetek állami (statisztikai, cégbírószági) nyilvántartásai* (32–38). O evidenciách štátnych hospodárskych organizácií – štatistických a firemných registroch. – Dokumentum: Cieger András, *Részlet Lónyay Menyhért naplójegyzeteiből* (39–46). Autor publikuje časť zápiskov z denníka grófa Lónyay Menyhérta, predsedu uhorskej vlády, ministra financií a od roku 1871 doživotného člena Uhorskej akadémie vied. Kilátó (47–49) – Mérleg (50–53) – Hírek (54–69) – Pető Melinda, *Kiállítás a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban* (54–55). Správa z výstavy v Archíve župy Bács-Kiskun o rukopisoch významných osobností. – Ölveti Gábor, *25. Levéltári Napok Hajdú-Bihar megyében* (55–58). Správa z 25. archívnych dní v Archíve župy Hajdú-Bihar. – Erdmann Gyula,

Ülésezett a Magyar Levéltárosok Egyesülete Választmánya (58–60). Správa o zasadnutí výboru Spoločnosti maďarských archivárov. – Pintér Ilona, *A Magyar Levéltárosok Egyesületének Országos Vándorgyűlése Kecskemét, 1999. augusztus 23–26.* (60–69). Správa z priebehu krajinskej putovnej konferencie Spoločnosti maďarských archivárov. – Bakos Katalin, *A Magyar tervezőgrafika kezdetei* (69–74). Správa z výstavy v Maďarskom krajinskom archíve o začiatkoch projektovej grafiky v Maďarsku. – Nekrológ (75–79): Egey Tibor, *Szakály Ferenc 1942–1999.* – Blazovich László, *Komoly (Kochan) Pál 1914–1999*, archivár, aktivista slovenskej menšiny v Maďarsku.

Číslo 4: Szögi László, *A magyar levéltárosképzés ötven éve 1949–1999* (3–17). Pri príležitosti 50-ročného jubilea vysokoškolského vzdelávania archivárov v Maďarsku prináša autor pohľad na stručný vývoj systému archívneho vzdelávania. Do roku 1949 neexistovalo na domácich univerzitách samostatné vzdelávanie archivárov. V archívoch pracovali absolventi právnickej alebo filozofickej fakulty. V povojnovom období existovala Katedra pomocných vied historických, ktorú viedol I. Szentpétery. Od septembra 1949 zriadili archívny odbor na Filozofickej fakulte, na ktorom mohli poslucháči histórie študovať od tretieho ročníka archívniectvo. – Borsodi Csaba, *Az egyetemi levéltáros képzés jelene, jövője* (18–21). O súčasnosti a budúcnosti archívneho univerzitného vzdelávania. Od roku 1990 je to jednodborové štúdium archívniectva. Kritici súčasného vzdelávania archivárov na univerzite vyčítajú prílišné vedecké zameranie a vzdialenosť od praktického života archívov. Oponenti zase opačne poukazujú na nedostatky v archívno-teoretickej príprave, ktorá sa zameriava na tzv. „regálológiu“. – Dokumentum: Szabó Csilla, *Kisajátítható-e a baloldal* (22–38). Príspevok na tému Možno vyvlastniť ľavicu? venuje pozornosť taktike vládnej opozície pred parlamentnými voľbami v roku 1872 v Uhorsku na základe dvoch listov Lajosa Kossútha a Daniela Irányiho z marca 1872. – Kilátó (39–47) – Blazovich László, *A 70. német levéltári nap* (39–42). Informácia o priebehu nemeckých archívnych dní v septembri 1999 vo Weimare. – Rodolfo Huber, *A levéltári hálózat és gyűjtőkori elhatárolódás Svájcban* (42–37). O sieti archívov a ohraničení ich pôsobnosti vo Švajčiarsku. – Mérleg (48–52) – Hírek (53–65) – Albrechtné Kunszeri Gabriella, *A CITRA XXXIV. ülése Budapestben* (53–56). Správa z Medzinárodnej archívnej konferencie za okrúhlym stolom v Budapešti, 4.–10. 10. 1999. – Böör László, *Állami és önkormányzati levéltárak és gyűjtőkörök* (56–60). Správa z odbornej konferencie na tému Štátne a samosprávne archívy, registratúry a zberné okruhy archívov. – Varga Júlia, *Egyetemi és főiskolai levéltárak szakmai fóruma Zsennyén* (60–63). Správa o priebehu odborného fóra univerzitných a vysokoškolských archivárov v župe Vas. – Ravasz Éva, *A levéltárak és a honismeret* (64–65).

Informácia o činnosti XXVII. vlastivednej akadémie – archívy a vlastiveda. – Bibliografia (66–79): Kaszás Marianne, *A magyarországi levéltárak kiadványainak bibliográfiája 1998-ban*. Bibliografia maďarských archivárov za rok 1998.

Elo Rákoš

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. 107/1-2, 3-4 R. Oldenbourg Verlag Wien München 1999. 1–270, 271–511 + XII s.

V oboch dvojzložkách, ako zvyčajne, prevládajú medievistické príspevky, zväčša veľmi špeciálneho charakteru. Ralf Scharf v štúdiu *Ripari a Olibriones* sa zaoberá ich identifikáciou ako spoluúčastníkov bitky medzi rímskym vojenským veliteľom Aetiom a Atilom na Katalaunských poliach r. 451; usudzuje, že mohlo ísť o jazdecké oddiely na ochranu riečneho brehu. Josef Semmler v príspevku *Per Iussorium gloriosi principis Childerici regis* sa venuje problematike kristianizácie bavorskej oblasti. S organizovanejším cirkevným životom sa tam stretávame, až keď bavorský vojvoda Theodo, sídliači v Regensburgu, pozval v roku 694/696 wormskeho biskupa Hrodberta-Ruperta, ktorý začal v Salzburgu organizovať cirkevné centrum. 715/716 sa biskup Rupert vrátil späť do Wormsu, kde zakrátko zomrel. Theodo chcel vytvoriť na bavorskom území so súhlasom pápeža Gregora II. arcibiskupstvo v Regensburgu a tri biskupstvá v sídlach svojich synov (Salzburg, Pasov a Freising), no biskupstvá na všetkých týchto miestach vznikli potom až r. 739 zásluhou apoštola Germánie Bonifáca. Významne sa o kristianizáciu Bavorska koncom 7. a začiatkom 8. storočia pričínal aj biskup Emerám, pochádzajúci z Poitiers, ktorého na základe nepravdivých informácií brutálne zavraždil asi r. 715/716 syn vojvodu Theoda Lautbert (pre poškvrnenie jeho sestry Oty, do čoho bol Emerám zatiahnutý ako jej spolvedník).

Hubert Houben zostavil dejiny ballie Nemeckého rádu v Apulii na základe odpisov a registrov zničených archívnych dokumentov z Neapolu, vo Viedni a Gazi. Pri ústupe v septembri 1943 nemeckí vojaci podpálili Villu Montesano v San Paolo Bebito pri Nole, kde boli uložené najcennejšie fondy Neapolského archívu. Bol tam slávny register cisára Fridricha II. z r. 1238/1239, 378 zväzkov registrov kráľov Sicílie z rodu Anjou (1265–1434), ktoré obsahovali záznamy z 380 000 dokumentov, desaťtisíce listín z kláštorov zrušených v 19. storočí atď.

V prítomnosti prebieha akcia rekonštruovania zničených registrov zo zachovaných odpisov vedcov; v rokoch 1950–1996 sa takto podarilo zostaviť 43 zväzkov.

Meike Hollenbeck sa zaoberá publicistikou o Turkoch v 17. storočí, ktorá vždy pohotovo reagovala na aktuálne udalosti, či už piesňovou alebo letákovou formou. Ich motívmi bývali ukrutnosti Turkov, ktorí boli chápaní ako trest Boží, úpadok mravov kresťanov, nesvornosť v kresťanstve, v ríši, bezstarostnosť, ale aj žiadosť o pomoc ríšskych stavov a snahy o zlepšenie armády. Johannes Ramharter sa venuje minulosti (ozbrojenej) gardy kniežat z Lichtenšteinska, ktorú tvorili prevažne (asi) bývalí vojaci; mala v 17. a 18. storočí rozdielny početný stav (od niekoľko desiatok až do približne 150 mužov) a slúžila na reprezentačné, strážne a správne účely.

Drobné príspevky sa zaoberajú dvoma cechovými typárkami zo 17. storočia, novým prepracovaným vydaním už 120-ročného rakúskeho historického atlasu (Putzger) a rodinnými spomienkami na Ernu rod. Toch, ktorá skoro 94-ročná zomrela r. 1993 v starobinci Židovskej náboženskej obce vo Viedni.

V druhom dvojzošite zaujímavú problematiku (ženskej) prirodzenosti rehoľníčiek v 12. storočí rozoberá Karl Brunner. V literatúre pre nábožné panie hrala veľkú úlohu ako pravzor caritas (Božia láska), ktorej základom bola Múdrost' (jeden zo 7 darov Ducha svätého). Pre opátku Hildegardu z Bingenu (†1179) bola žena „prameňom múdrosti a plnej radosti“. Zo známej korešpondencie Abaelarda s Heloisou vyplýva, že mladá žena sa do prísnosti kláštorného života utiahla nie z oddanosti k náboženstvu, ale na rozkaz Abaelarda; priznávala sa, že bola veľmi vinná, ale súčasne aj veľmi nevinná, pričom on podliehal žiadostivosti a pohlavnému pudu. Lothar Kolmer sa usiluje zistiť konkrétnejší obsah všeobecne formulovaného listu Bernarda z Clairvaux (†1152) o mladom mníchovi, opátovi Herbertovi v Dijone. Predpokladá, že list bol napísaný o mladom stúpecovi Abaelarda, ktorého síce za jeho nezrelé a nerozvážne vyjadrenia nemali potrestať (ale dostatočným trestom asi mal byť zákaz zverejňovania).

Maria Pia Alberzoni sa zaoberá minulosťou rehole humiliátov. O ich začiatkoch možno hovoriť v poslednej tretine 12. storočia, regule im schválil pápež Inocent III. v júni 1201. Rozkvet rehole, skladajúcej sa z laikov, spoločne žijúcich regulárov žien aj mužov a klerikov nastal v 13. storočí v severnom Taliansku, najmä v okolí Milána. Už v 14. storočí nastal úpadok rehole, v druhej polovici 16. storočia sa jej protektorom stal kardinál Karol Boromejský, ktorý s podporou pápeža Pia V. pristúpil k jej rozpusteniu; posledný mužský konvent zanikol r. 1571 (ženský až v 19. storočí). Majetok a budovy rehole sa dali novým kňazským seminárom a jezuitom. Elmar Lechner sa venuje osvetleniu názorov a činnosti Karla Tumlrirza, významného pedagogického pracovníka v posled-

nom období Rakúsko-uhorskej monarchie. Univerzitu skončil v Prahe (1877), potom ako profesor klasickej filológie a riaditeľ gymnázia pôsobil v Černoviciach v Bukovine, kde sa stal aj krajinským školským inšpektorom a neskôr v tej istej funkcii pôsobil v Grazi. Bol proti byrokratickému spravovaniu školstva, zdôrazňoval potrebu pedagogického pôsobenia.

Anita Ziegerhofer na základe výskumu archívov sa usiluje osvetliť postoje Rakúska k Memorandu Aristida Brianda o zriadení Európskej únie z roku 1930. Jednoznačne proti memorandu boli Taliansko, Nemecko aj Veľká Británia, ale aj iné štáty sa obávali o stratu svojej suverenity. Odpovede menších štátov boli diplomatické (ani proti, ani za). Rakúsko práve v tom čase uprednostňovalo čo najskoršie uzavretie colnej únie s Nemeckom, k čomu sa konkrétne kroky podnikli ešte pred Briandovou iniciatívou. V jedinom krátkom príspevku Karl Ubl veľmi konkrétne kritizuje novú edíciu a preklad diela Engelberta z Admontu (1250–1331) o vzniku a konci (Rímskej) ríše, a aj iných jeho spisov.

Zväzok obsahuje aj kroniku Ústavu pre rakúske dejepisné bádanie za roky 1996–1998. Knižnica obsahuje 67 074 zväzkov, získali mnohé cenné prírastky (aj CD). Ústav vydal 6 publikácií, publikačná činnosť vedeckých zamestnancov ústavu je veľká. Je tu aj informácia o úradnom postupe a menovaniach členov ústavu, zoznam dvadsiatich navštevovateľov 61. kurzu ústavu (1995–1998) a informácia o ich letnom seminári v Ríme 14.–23. 9. 1997. V rokoch 1996–1998 zomrelo 13 absolventov ústavu. Othmar Hageneder je autorom nekrológu známeho rakúskeho medievistu a editora Heinricha Appelta (Viedeň 25. 6. 1910 – 16. 9. 1998).

V obidvoch dvojzväzkoch tvoria cca tretinu recenzie a anotácie historických prác prevažne z nemeckej jazykovej oblasti. Je tam aj veľmi priaznivá recenzia Thomasa Wilkenbauera na *Dějiny Moravy 2* od Josefa Válku: *Morava reformace, renesance a baroka* (1995). Recenzent považuje túto prácu za dôležitý príspevok k dejinám habsburskej monarchie, jednej z krajín k nej patriacich, napísaný z jej (moravského) pohľadu. Rovnako s pochopením a kladne recenzuje Othmar Hageneder *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 5/4* (Prolegomena, diplomatica, indices, exempla scripturae, sigilla, concordantias continens) vydaný Sášou Duškovou a Vladimírom Vašků (1993) a obsahujúci podrobnejšie údaje o vyhotovovateľoch listín, ako aj o „rakúskom“ oddelení kancelárie Přemysla Otakara II. (od roku 1264 v ňom pôsobilo asi 10 notárov, ktorým možno pripísať 50 vyhotovení).

Richard Marsina

47. zväzok Správ Rakúskeho štátneho archívu sa skladá z troch častí: štúdií, správ o projektoch a recenzií, zakončujú ho eráta ku zväzku 46/1998.

Hlavnú časť, ktorá je zároveň najrozsiahlejšou, tvoria štyri štúdie z rozličných časových období. V prvej z nich podrobil Christian Sapper skúmaniu šesť nemanželských detí cisára Rudolfa II., ktoré uznal za vlastné. Boli to: Donna Alžbeta (1580–1609), Don Július Caesar (1585–1609), Donna Karolína (1591–1662), Don Matej (1594–1626), Don Karol (1603–1628) a Donna Dorota (1612–1694). Tieto deti žili v mladšom veku zväčša v blízkosti svojich matiek, ktoré sa s pomocou cisára vydali. Nemanželskí synovia Rudolfa II. boli uznaní za legítimných 2. 12. 1606. Dostali erb a titul markgrófa. Žiadny z nich nedosiahol vysoký vek, žiadny z nich sa neoženil ani nemal deti a takisto žiaden z nich nevykonával nejaké významné činy. Mohli by sme povedať, že po rodičoch nezdedili nič výnimočné. Z troch dcér, ktoré Rudolf II. uznal za vlastné, išli dve do kláštora a jedna sa vydala. Staršia dcéra si zvolila duchovný stav z presvedčenia alebo náboženského rojčenia, mladšia bola odsunutá do kláštora v Španielsku. Obidve sa počas svojho života tešili vážnosti za príkladný spôsob života. Strednú dcéru oženil v mladom veku jej otec, resp. ju vymenil za zbierku Granvella. Podľa dostupného spisového materiálu neboli ani dcéry výnimočnými osobnosťami. Predsa si však v živote počínali šikovnejšie než ich poloviční bratia, ktorí celý život bojovali o uznanie.

V štúdiu o španielskom následníctve, ktoré riešili v Rakúsku v rokoch 1699–1700, rozoberá Štefan Sienell najmä stretnutie cisárskych poradných grémií, ktoré vznikli a fungovali v súvislosti s ním. Španielske následníctvo bolo pre európske mocnosti v poslednej tretine 17. storočia latentným problémom. Konkurentom cisára Leopolda I. bol kráľ Ľudovít XIV. francúzsky. Cisár sa pokúsil posilniť svoje nároky na španielske dedičstvo v roku 1666 sobášom s Margarétou Teréziou. Bolo to rok po smrti jej otca Filipa IV. a manželstvo bolo plánované už od roku 1650. Ľudovít XIV. sa oženil už roku 1660 so staršou dcérou Filipa IV., Máriou Teréziou. Ukázalo sa, že jedinou schodnou politickou cestou v európskom kontexte by bola deľba španielskej monarchie. V januári roku 1668 uzavreli Rakúsko a Francúzsko tajnú dohodu. Tento prvý medzinárodný krok, týkajúci sa španielskeho následníctva, stál na vratkých nohách. Aj neskoršie pokusy o medzinárodné dohody v súvislosti so španielskym dedičstvom, na ktorom boli okrem Francúzska zainteresované Holandsko, Anglicko a Rakúsko, skrachovali. 1. novembra 1700 zomrel španielsky kráľ Karol II. Podľa jeho testa-

mentu mal prevziať vládu nad nerozdeleným panstvom Filip z Anjou, vnuk Ľudovíta XIV. Ten vo vyhlásení z 31. 12. 1700 oznámil, že sa napriek svojej vláde nad Španielskom nevzdáva dedičských nárokov na francúzsky trón, čo bolo urážkou pre všetky európske mocnosti. Námorné veľmoci a cisár sa v septembri 1601 spojili do „Veľkej aliancie“. Politické základy španielskeho následníctva majú svojimi príčinami a následkami pozoruhodný význam pre vývoj celkovej mapy Európy a preto sa stále znovu a znovu stávajú predmetom výskumu. Základom pre všetky práce v tejto oblasti sa stali výskumy Arnolda Gaedekeho, publikované v roku 1877 (Gaedeke, A.: Die Politik Österreichs in der Spanischen Erbfolgefrage. 2 Bde. Leipzig 1877).

Čo sa týka poradných orgánov Leopolda I., autor najprv rozoberá celkovú situáciu v tejto oblasti na cisárskom dvore až po vytvorenie špeciálnej Komisie pre španielske následníctvo. Jej členmi boli šiesti cisárski radcovia: Ferdinand Bonaventura von Harrach (1636–1706), Július Friedrich von Bucelleni (okolo 1639–1712), František Ulrich von Kinsky (1634–1699), Henrich František von Mansfeld (1641–1715), Dominik Andrej von Kaunitz (1655–1702) a Karol Ferdinand von Waldstein (1634–1702). Predsedom bol Harrach. Na zasadnutia komisie prizývali aj troch sekretárov rakúskej dvorskej kancelárie, ktorí boli tiež jej súčasťou: Ján Eilers (okolo r. 1636–1702), Gašpar Florentín von Consbruch (1655–1712) a Ján Bartolomej von Schweizhardt (okolo r. 1655–1731). S. Siennell popisuje do najmenších podrobností všeobecný priebeh jednotlivých zasadnutí komisie, ktorých bolo v skúmanom období, t. j. v rokoch 1699/1670, tridsaťpäť. Členovia komisie boli vysokými štátnymi úradníkmi, ktorí boli okrem vnútropolitckej situácie oboznámení aj s dianím v zahraničí a ako vyslanci pôsobili v európskych krajinách, ktorých sa dotýkalo španielske následníctvo. Výsledky všetkých tajných rokovaní a snáh viedenského dvora o diplomatické riešenie tohto problému však zmenil sám život: smrť bezdetného španielskeho kráľa Karola II. v roku 1700 a jeho testament, napísaný v prospech Filipa z Anjou, voviedli všetky diplomatické snaženia do slepej uličky. Temer desaťročia trvajúca námaha európskej diplomacie o zabránenie rysujúcej sa vojne o španielske dedičstvo bola márna.

Barbora Köfler-Trockner v štúdií o dejinách rakúsko-uhorského honorárneho konzulátu vo východnej Afrike pred rokom 1914 (Österreich-Ungarn in Zanzibar) opisuje nielen jeho činnosť, ale vysvetľuje príčiny obsadzovania územia východnej Afriky viacerými európskymi koloniálnymi veľmocami. Prvé kontakty habsburskej monarchie s východnou Afrikou sú dokázateľné už v 18. storočí. V 19. storočí po otvorení Suezského prieplavu (1869) prepukla v tejto oblasti nová fáza európskeho kolonializmu. Prvá rakúsko-uhorská expedícia na Zanzibar nebola veľmi úspešná, loď sa potopila, predať, a to pod cenu sa po-

darilo len časť tovaru. Vodcovia expedície Richard Brenner a Karol Fisch však vycítili možnosti, ktoré krajina z hľadiska obchodu ponúka, usadili sa tu, a v roku 1873 založili obchodnú firmu. Obchod s Rakúsko-Uhorskom prebiehal cez Triest a tamojších obchodníkov. Vyvážali múku, cukor, drevo, uhlie, sklo, textil. Autorka ďalej opisuje veľmi podrobne spôsob obchodovania na pozadí politických snáh a zmien v Európe a vo východnej Afrike a dejiny rakúsko-uhorského honorárneho konzulátu na Zanzibare, ktorého 1. konzulom sa 12. 5. 1876 stal Karol Fisch (pôvodne ním mal byť R. Brenner, ten ale v priebehu niekoľkoročných prípravných rokovaní zomrel). Po smrti K. Fische v roku 1877 sa ďalším konzulom v roku 1884 (do roku 1888, keď zomrel) stal Viliam O'Swald, ktorý mal však problémy s uznaním v tejto funkcii. V roku 1888 bol za honorárneho konzula vymenovaný Rudolf Fuchs – zomrel v apríli 1890. Až v roku 1896 sa novým rakúsko-uhorským honorárnym konzulom – po prietáhoch zo strany Veľkej Británie – stal Oskar Baumann. Autorka podrobne opísala aj okolnosti, ktoré viedli k uzavretiu obchodnej zmluvy so zanzibarským sultanátom v druhej polovici roku 1887, ktorá pri obchodovaní uprednostňovala Rakúsko-Uhorsko pred inými krajinami (nižšie dane, clo a pod.). Pri popise cesty vyslancov zanzibarského sultána Sayyida Khalifa po Európe porovnala B. Köfler-Trockner suché a nezáživé prijatie v Rakúsku s nemeckým, ktoré bolo živšie a príjemnejšie. Nemci prejavili o vyslancov viac záujmu a nedávali najavo tak ako Rakúšanovia, že sú im na obtiaž. Na východoafrickom pobreží nastal od polovice osemdesiatych rokov 19. storočia masívny hospodársky boom, ktorý podporovali zanzibarskí sultáni. Viedol nielen k pozitívnym zmenám v spoločnosti, ale aj ku zvýšenému koloniálnemu útlaku. Jeho výsledkom bolo veľké povstanie domorodého obyvateľstva, ktoré sa obrátilo aj proti politike sultána, ktorý bol ústretový k Európanom. Nemecké koloniálne jednotky, v ktorých bojovali aj Rakúšanovia, ho násilne potlačili. Zanzibar a východnú Afriku navštívili aj vedecké expedície i jednotliví vedci (Oskar Baumann, Ľudovít rytier von Höhnelt, Samuel gróf Teleky, Viliam Junker). Výsledky ich výskumov boli závažným príspevkom k poznaniu východnej Afriky v Európe. Prílohou k tejto štúdii je desať kvalitných fotografií.

V poslednej štúdii sa autor Gerhard Artl venuje dejinám úradu vojenského atašé v Nemecku do roku 1933, rozoberá vojensko-politické vzťahy medzi Berlínom a Viedňou v rokoch 1918–1933 a činnosť Wolfganga Muffa (1880–1947) ako nemeckého vojenského atašé vo Viedni v rokoch 1933–1938. Generál W. Muff pôsobil v Rakúsku vlastne ako špión, ktorý dával ilegálnej NSDAP v Rakúsku a do Nemecka správy najmä o celkovom stave rakúskej armády. Nepriamo a neskôr aj priamo sa podieľal na prípravách pripojenia Rakúska k Nemecku (Anschluss 1938). Autor popri podrobnom popise Muffových činností

podáva detailný rozbor politickej situácie v Rakúsku v rokoch 1933–1938. Generál Muff bol po vojne súdený ako prominentný spolupracovník ilegálnej NSDAP v Rakúsku, a ako hlavný zodpovedný za zatýkanie, odtransportovanie a ďalšie opatrenia proti rakúskym dôstojníkom v roku 1938. V prípade odsúdenia mu hrozilo udelenie rozsudku smrti. Konca procesu sa však nedožil.

V správach o projektoch informujú autori o dlhodobějších odborných prácach, vykonávaných v Rakúskom štátnom archíve v spolupráci s ďalšími inštitúciami (Artur Stögmanner: Sprístupnenie procesných spisov ríšskeho dvorského radcu v domácom, dvorskom a štátnom archíve vo Viedni; Michal Göbl: Heslá, devízy, monogramy a číslice na erboch v ríšskych a dvorských kanceláriách od začiatku stredoveku po koniec monarchie; Gertruda Enderle-Burcel, Peter Mähner a Walter Mentzel: Edícia protokolov Rady ministrov – vláda: Figl I (1946–1949); Markus Mazanec, Teodor Venus a Mária Wirth: Digitálne archivovanie kabinetných spisov Rakúskeho štátneho archívu).

Z poslednej časti spomenieme recenziu Hannsa Jägera Sunstenaua na prácu Zdenka Alexyho: Znaký kapitúl v bývalých habsburských krajinách. Hovorí o znakoch 114 kapitúl, ktoré tvoril zväčša kríž, obkolesený obrazom svätého. Svätá stolica ich používanie v súčasnosti zakázala.

Anna Buzinkayová

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ, Moskva, 1999, č. 1–6.

Posledný ročník časopisu Otečestvennye archivy (OA) 1999 obsahuje všetky tradičné rubriky, spomedzi ktorých pre potenciálneho slovenského čitateľa sú azda najdôležitejšie články a referáty, publikácie dokumentov, archívne nálezy, výmena skúseností, zahraničné archívy, kritika a bibliografia. Spomínané rubriky prinášajú okrem všeobecných historických tém najmä množstvo poznatkov a nových netradičných pohľadov na problematiku archívnictva v Rusku, bývalom ZSSR a osobitne v súčasnej Ruskej federácii (RF). Tento ročník OA je poznamenaný aj niekoľkými závažnými témami, ku ktorým sa časopis vracia vo viacerých svojich číslach. Vo všetkých šiestich zošitoch sú publikované články a dokumenty venované 200. výročiu narodenia A. S. Puškina. Ďalšími dominujúcimi a kontinuálnymi témami ročníka okrem prirodzených teoretických i praktických otázok archívnictva v Rusku i vo všeobecnosti sú ruská emigrácia, problematika elektronických a rezortných archívov a i.

Stále aktuálnym teoretickým i praktickým problémom súčasného archívnictva je venovaná pozornosť v každom čísle časopisu. Úvody dvoch čísiel (č. 1 a č. 3) sa venujú novoschválenému štatútu Federálnej archívnej správy Ruska, resp. reorganizácii siete štátnych archívov RF. Radikálne politické zmeny v nedávnej minulosti a nestabilné ekonomické postavenie štátu prinášajú rad problémov so záchranou kultúrneho dedičstva národa, a tým aj geometrickým radom narastajúcej písomnej produkcie štátnych i neštátnych organizácií. Zástupca riaditeľa Archívnej správy RF V. A. Jeremčenko poukazuje na štyri reorganizácie štruktúr federálnych orgánov len za posledné desaťročie, hľadá riešenie pre efektívnu ochranu úradnej agendy od jej vzniku až po odovzdanie do štátnych archívov (č. 1). Do tohto okruhu problémov patrí aj stať A. V. Matisona zaoberajúca sa písomnosťami najrôznejších politických i nepolitických organizácií, ktoré spontánne vznikali na území RF v deväťdesiatych rokoch (č. 1). T. I. Bondarevová sa zaoberá rokovaniami súčasnej Štátnej dумы o zdokonalení zákonnej úpravy o archívnictve, ktoré vo februári 1999 iniciovala Archívna správa RF. Autorka varuje, že alarmujúci nedostatok právnych noriem o archívnictve podporuje odstredivé snahy ministerstiev a rezortov o získanie práva na trvalú úschovu písomností, čím Jednotnému archívnemu fondu (JAF) RF hrozí rozpad (č. 2). Vysvetlenie genézy pojmu JAF (Gosudarstvennyj archivnyj fond Rossiji) avizoval V. A. Savin, ale vo svojom článku ostal žiaľ iba pri strohom výpočte organizačných zmien v štruktúre ruského archívnictva od 16. storočia (č. 1). V. A. Tjunejev porovnáva obsah širšieho pojmu „archívny fond RF“ s predchádzajúcim „Štátnym archívnym fondom“. Súčasný stav štátoprávneho federalizmu v Rusku autor definuje skôr ako deklaratívny, zdôrazňujúc, že jeho realizácia nie je možná bez prijatia príslušných zákonov. Tento stav sa negatívne odráža aj v organizácii a efektívnosti archívnictva. Za prvoradú úlohu považuje rozdelenie právomocí medzi Rosarchivom a archívnymi orgánmi subjektov RF (č. 5). Aktuálnou otázkou zakotvenia právnych noriem o organizácii archívnictva sa zaoberajú aj ďalšie štúdie M. V. Larina – V. G. Chlopova – V. I. Blagodatskej (č. 3), D. N. Antonova – I. A. Antonovovej (č. 4). Otázke federalizmu v archívnictve a porovnaní praxe v dvoch krajinách sa venoval aj rusko-nemecký seminár, ktorý prebehol v júni 1999 vo Frankfurte nad Odrou (č. 5).

Nenahradiťnú úlohu a zodpovednosť archivárov v rozhodovaní o hodnote písomností zdôrazňuje stať V. F. Privalova, ktorý kladie otázku, či budú archivári schopní zbaviť sa svojich predchádzajúcich snáh o zachovanie čo najširšej dokumentárnej základne. Za jediné riešenie v súčasnosti totiž považuje radikálne sprísnenie kritérií výberu a ochrany písomností preberaných do archívu (č. 2). Súčasnú kultúrnu situáciu charakterizuje masový nárast záujmu spo-

ločnosti o historické pramene ako zdroja informácií ku kultúrnej, etnickej alebo náboženskej samoidentifikácii. Táto skutočnosť bola aj hlavnou témou 11. vedeckej konferencie Historicko-archívneho inštitútu v Moskve (č. 2). Informácie o štátnom tajomstve a dôverné informácie sú dve formy utajovaných písomností. A. S. Demuškin vo svojom príspevku upozorňuje na špeciálny prístup, ktorý vyžaduje ich registrácia, spracovanie, rozmnožovanie, ochrana, využívanie, príp. odtajnenie (č. 3).

Prekvapujúce a pre našich archivárov priam šokujúce novinky prináša interview T. I. Bondarevovej s pracovníčkou Rosarchivu E. E. Paľčinovou o nových zásadách pre prácu štátnych archívov, prijatých Ministerstvom spravodlivosti RF v decembri 1998. Odrážajú demokratické zmeny, ktoré znamenajú právo občanov na prístup k informáciám a zároveň aj právo na ich ochranu. Hlavné body zásad možno zjednodušene zhrnúť nasledovne: rovnaké práva všetkých bádateľov na prístup k písomnostiam, bezplatný prístup k informáciám a k vedecko-informačnému aparátu, umožnenie konzultácií na určitú tému. Podľa prijatých zásad archív nemôže určovať podmienky využitia archívnych informácií, nemôže dokonca ani zakázať bádateľovi prístup do študovne v prípade, keď tento poškodil, resp. odcudzil dokument. Takéto rozhodnutie môže urobiť len súdny orgán. Archív nemá právo zisťovať ciele bádania. Samostatnosť si archívy uchovávajú v otázkach organizácie práce v študovni, vrátane povolenia využívania osobných počítačov či iných technických pomôcok. K rozhovoru sú publikované aj niektoré kritické pripomienky archivárov (č. 4). K aktuálnym novinkám v ruských archívoch patrí aj poskytovanie licencií na využívanie archívneho materiálu na komerčné účely. V roku 1999 sa udelili licencie 19 fyzickým a 40 právnickým osobám (č. 4).

Na oblasť teórie je zameraná aj polemika I. I. Kudrjavceva o metodike vydávania dokumentov. Oponuje v nej názorom niektorých historikov, že prv treba vypracovať ideologickú, resp. obsahovú koncepciu zborníka a až potom robiť výber dokumentov (č. 5). Periodizácia dejín archívnictva zaujala E. V. Starostina. Predkladá čitateľovi viacero koncepcií francúzskych, talianskych a nemeckých historikov a prijíma nasledovnú etapizáciu: 1. praktické archívnictvo (16.–17. stor.) 2. metodické archívnictvo (17.–prelom 19.–20. stor.) 3. vedecké archívnictvo (až do súčasnosti) (č. 6). Negatívny vplyv totalitných praktík na rozvoj ruského archívnictva pripomína M. N. Bendiková, ktorá píše o ideologických čistkách v sovietskych archívoch v 20.–30. rokoch. Tieto postihli stovky archivárov nielen profesijne, ale i existenčne (č. 5). V. I. Tichonov – I. F. Jušin reagujú na aktuálne problémy elektronického spracovania archívnych fondov. Porovnávajú pritom prax v USA a vo vyspelých európskych krajinách a v Rusku (č. 1). Podobnej téme sa venujú aj V. D. Banasjukič –

J. V. Grum Gržimajlo – E. A. Černin (č. 2). Z recenzií zaujme správa N. S. Zelova o Sprievodcovi po osobných fondoch centrálnych archívov Moskvy (č. 2).

Ako som už uviedla, jednou z najfrekventovanejších tém tohto ročníka OA je osobnosť A. S. Puškina. Publikované materiály sa týkajú predovšetkým jeho životných peripetií, ako aj pohnutých osudov jeho potomkov. Obsahujú množstvo málo známych faktov, ktoré približujú civilnú stránku života tohto básnika. G. A. Dvojenosovová publikuje dokumenty o predkoch A. S. Puškina (č. 1). O zodpovednom prístupe poeta k vlastnej tvorbe vypovedá článok R. V. Ovčinnikova. Autor cituje jeho korešpondenciu z roku 1832 so žiadosťami o povolenie štúdia v Hlavnom archíve Ministerstva zahraničných vecí na prípravu práce o Petrovi I. (č. 6). O úcte k pamiatke básnika svedčia aj materiály Ústrednej komisie pre zlepšenie životných podmienok vedcov z rokov 1823 a 1829. Dozvedáme sa z nich o kritických sociálnych pomeroch Puškinovho vnuka, ktorý žiadal o prijatie do Domova pre prestarnutých vedcov spolu s chorým synom. Žiadosť podporila Spoločnosť milovníkov ruskej literatúry (č. 4). Ďalšie články informujú o pamätných akciách k 200. výročiu narodenia A. S. Puškina.

Inou z hlavných tém v ročníku je problematika ruskej emigrácie. Príspevky A. A. Chisamudtinova a M. P. Ďjačenkovej – V. I. Zvaviča apelujú na lepšie využívanie bohatého archívneho materiálu o ruskej diaspore z obdobia 1. svetovej a Občianskej vojny sústredeného v Hooverovom inštitúte v USA (č. 4). Tretí článok L. A. Baraksinovej nás oboznamuje s ruskou porevolučnou emigráciou do Číny (č. 4). A. A. Chisamudtin sa k téme vracia i správou o Múzeu ruskej kultúry v San Franciscu (č. 5) a prehľadom zbierok Kolumbjskej univerzity v New Yorku (č. 6). S otázkou ruského politického exilu súvisí aj úvaha A. N. Artizova o „úprimnosti a otvorenosti“ N. V. Ustrjalova, ktorý si po svojom návrate z emigrácie v roku 1935 začal písať denník. N. V. Ustrjalov bol pôvodne ideovým vodcom tej časti ruskej inteligencie, ktorá v období NEP-u naivne dúfala v liberalizáciu sovietskeho režimu pomocou hospodárskych reforiem. Autor článku podrobuje obsah denníka vnútornej kritike a zamýšľa sa nad otázkou, nakoľko bol text determinovaný autocenzúrou a obavami pred sovietskymi úradmi a nakoľko ich zmysel treba hľadať „čítaním medzi riadkami“. Pre zahraničného čitateľa je spracovanie témy ruskej, resp. sovietskej politickej emigrácie zo strany domácich autorov prekvapením a objavom (č. 5).

Už tradične k najzaujímavejším častiam OA patria publikované dokumenty. V tomto ročníku je ich najviac venovaných jednotlivým prípadom perzekúcie sovietskej inteligencie v tridsiatych rokoch. Dozvedáme sa, že ňou bola postihnutá i u nás známa historička Pankratovová (č. 3). Vzťah štátnej moci k nekomu-

nisticky orientovanej inteligencii ilustruje M. G. Nikolajev na liste profesora M. M. Ščepkina, člena Všeruského výboru pre pomoc hladujúcim počas hladomoru v roku 1921 (č. 4). Je príznačné, že ruská inteligencia nesúhlasila s nastupujúcim revolučným terorom ešte pred uchopením moci boľševikmi. Svedčí o tom aj list ministrovi spravodlivosti A. F. Kerenskému, v ktorom jeho námestník žiada o uvoľnenie z funkcie pre nesúhlas s policajným režimom Dočasnej vlády (č. 5). K obdobiu ruských revolučných udalostí sa viažu aj spomienky spisovateľa S. A. Auslendera z roku 1918 na návštevu vtedajšej Moskvy a stretnutia s Leninom a Trockým (č. 2).

Netradičné, ale o to zaujímavejšie dokumenty uverejňujú V. M. Osin – L. B. Stepanovová. Sú to listy matke, v ktorých písal člen cárskeho rodu Romanovcov, veľkoknieža Andrej Vladimírovič o osobných zážitkoch a postojoch k prebiehajúcej 1. svetovej vojne (č. 1). T. Jefimovová upozorňuje bádateľov posledných desaťročí sovietskeho režimu na I. zväzok série dokumentov z činnosti ideologických komisií ÚV KSSZ z rokov 1958–1964 (č. 2). Iný, občiansky pohľad na sovietsku skutočnosť poskytujú súkromné listy – sťažnosti a žiadosti občanov z obdobia tzv. perestrojky. Odzrkadľujú tzv. malé dejiny sovietskej spoločnosti vrátane takých javov ako korupcia, zneužívanie služobného postavenia a straníckych funkcií (č. 3).

Viaceré články OA majú regionálny charakter. V tomto ročníku sú to aj dva články z oblasti historickej demografie. N. V. Nazarovová informuje o projekte tverských archivárov – príprave encyklopédie o komplexných dejinách osídlenia Kalininskej oblasti (č. 1). Druhým materiálom regionálneho charakteru je stať A. A. Gogolevovej o archívnych písomnostiach zo 17.–18. stor. vzťahujúcich sa k dejinám Voronežského kraja (č. 5).

Spomedzi množstva ďalších materiálov v OA 1999, ktoré sa v stručnej recenzii všetky ani len nedajú spomenúť, chcem upozorniť ešte aspoň na dva kratšie články. M. L. Golubevová informuje o kartografickej zbierke v Štátnom archíve Tverskej oblasti. Tematicky mimoriadne pestrá zbierka obsahuje mapy z 19. stor. prakticky z celého sveta (č. 3). Stať J. A. Ivanova sa týka činnosti „kontrolno-súdneho orgánu“ z prvej polovice 19. storočia. Táto cirkevná inštitúcia slúžila ako prevodová informačná páka smerom k obyvateľstvu (č. 2).

Žánrová a tematická pestrosť materiálov OA 1999 je zaujímavá a prínosná nielen pre profesionálnych archivárov, ale aj pre bádateľov v širšom zmysle slova.

Lýdia Kamencová

SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ. Vydává Archivní správa MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p. o., Praha 1999, ročník XLIX, číslo 1, 2.

Číslo 1: Bibliografie zahraniční archivní literatury 1993–1995 (3–225). Bibliografie zahraniční archivní literatury za roky 1993–1995 si zachovává rovnakú formu ako predchádzajúce časti, ktoré sú pravidelne uverejňované v zborníku v trojročných intervaloch. Obsahuje základné informácie o štúdiách a článkoch v archívnych časopisoch a publikáciách vydaných v uvedených rokoch, ktoré sú uložené v knižnici Archivnej správy Ministerstva vnútra Českej republiky. Z technických príčin boli maďarské archívne časopisy a maďarské publikácie zaradené v dodatku na s. 178–198. Bibliografia je doplnená vecným, osobným a miestnym registrom. – Ivan Hlaváček, *Z nových miestopisně orientovaných slovníků a pomůcek k českým dějinám po dvaceti letech* (226–252). Pred dvadsiatimi rokmi uverejnil tento istý autor na stránkach Sborníka archivních prací prehľad o vtedy dostupných miestopisných pomôckach, ktoré sú nepostrádateľné pri práci archívára i historika. V nadväznosti teraz pripravil pokračovanie, ktoré rozdelil na štyri skupiny: do skupiny A sú zaradené publikácie všeobecne encyklopedického charakteru, v skupine B sa nachádzajú systematické práce miestopisné a z oblasti dejín správy, skupina C obsahuje práce zamerané na evidenciu a popis objektov výnimočného charakteru a napokon do skupiny D sú zahrnuté všetky zahraničné publikácie, prevažne nemecké, bez ohľadu tematickej príslušnosti podľa predchádzajúcich troch skupín. Autor sleduje 58 titulov a poskytuje o nich podrobné informácie.

Číslo 2: Tomáš Kahuda, *Moravské zemské berní evidenční pomůcky ze sklonku doby předbělohorské* (257–436). V dobe predbielohorskej možno sledovať v Českom kráľovstve niekoľko stupňov daňového systému, a na každom z nich pôsobili zvláštne úrady daňovej správy zabezpečujúce zhromažďovanie finančných prostriedkov z vybraných daní, ktoré potom tieto peniaze odstupovali na ďalšie orgány vyššieho stupňa daňového systému.

Stupne daňového systému boli nasledujúce: patrimoniálny, zemský a panovnícky. Na Morave na rozdiel od Čiech sa paralelne sformovali dve štruktúry krajov: vedľa siete krajov spravovaných krajskými hajtmánmi existovala aj zvláštna sieť berných (daňových) krajov. V prvej polovici 16. storočia pôsobili tri berné kraje, neskôr sa stabilizovali na dva (Olomouc a Brno). V predbielohorskej dobe boli berné úrady na Morave spoločné pre všetky štyri stavy: panský, prelátsky, rytiersky a mestský stav. Rozbor agendy dvoch moravských berných krajov, vrátane analýzy rôznych typov evidenčných pomôcok je predmetom sledovanej práce. – Elo Rákoš, *Teória archívneho fondu v slovenskom archívnictve* (437–451). Syntetická štúdia sumarizujúca doterajšie výsledky archívno-teoretického

výskumu autora, ktoré parciálne publikoval na stránkach Slovenskej archivistiky: 1994/2 (3–19), 1995/1 (9–24), 1996/1 (3–24), 1997/1 (3–21), 1997/2 (3–19), 1998/2 (3–18) pod názvom „Teória archívneho fondu I.–VI.“. – Slavko Churý, *Pramene k vzájomným stykom medzi Bulharmi, Čechmi a Slovákmi do roku 1944 v bulharských archívoch* (453–468). Prehľad o prameňoch k vzájomným stykom Bulharov, Čechov a Slovákov do roku 1944 v bulharských archívoch poskytuje základnú informáciu o ich výskyte vo fondoch Ústredného štátneho historického archívu v Sofii, Vedeckého archívu Bulharskej akadémie vied, Literárneho inštitútu Bulharskej akadémie vied, Bulharského historického archívu pri Národnej knižnici Kiril i Metodi v Sofii, ako aj vo fondoch niektorých štátnych oblastných archívov, predovšetkým vo Varne a Plovdive. Treba poznamenať, že písomné pramene dokumentujú intenzívnejšie bulharsko-české kontakty, ako bulharsko-slovenské, a tiež aj existenciu početných českých komunit v niektorých mestách (napr. Varna, Plovdiv). – Jan Němeček – Helena Nováčková – Ivan Šťovíček, *Edvard Beneš v USA v roce 1943. Dokumenty* (469–565). Vzťahy Československa a USA v rokoch druhej svetovej vojny patria medzi menej známy úsek československých dejín. Napriek tomu, že USA zásadne odmietli rozbitie Československej republiky a zaujali odmietavé stanovisko ku vzniku protektorátu, predsa ich postoj k československému odboju, ktorý viedol Eduard Beneš, mal zložitý vývoj. Neurčitosť amerického postoja k československému exilovému vedeniu sa postupne vykryštalizovala provizórnym uznaním československej exilovej vlády v Londýne (31. 7. 1941), potom diplomatickým uznaním československej vlády (26. 10. 1942) a E. Beneša ako prezidenta Československej republiky (28. 10. 1942), čo potom završila oficiálna návšteva E. Beneša v USA v dňoch 12. 5. – 7. 6. 1943 na základe pozvania prezidenta F. D. Roosevelta.

Na prípravu edície dokumentov zo spomenutej návštevy E. Beneša v USA sa vykonala heuristika v Archíve Ústavu T. G. Masaryka, Archíve Národného múzea, Archíve Ministerstva zahraničných vecí, Štátnom ústrednom archíve, Archíve Kancelárie prezidenta republiky, ďalej v Slovenskom národnom archíve, Hoover Institution Archives v Stanforde a School of Slavonic and East European Studies v Londýne.

V prítomnej edícii je zaradených 45 archívnych dokumentov. Z celkového počtu 22 dokumentov tvoria poznámky Jaromíra Smutného, kancelára prezidenta republiky v rokoch 1940–1948, 10 zase poznámky Eduarda Beneša, 11 dokumentov pozostáva z telegrafických správ a inštrukcií, jeden dokument je záznamom zo schôdzy vlády a tak isto jeden dokument je záznamom výkladu E. Beneša o ceste do USA pre členov Štátnej rady. Všetky dokumenty sú publi-

kované v plnom znení. Edíciu dopĺňuje menný register s odkazmi na čísla dokumentov s biografickými údajmi a stručnou charakteristikou osoby.

Mária Stieberová

SPRÁVY

50. VÝROČIE VZNIKU ŠTÁTNEHO ÚSTREDNÉHO BANSKÉHO ARCHÍVU

Rok 2000 je aj rokom 50. výročia vzniku Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici. Oslavy tohto významného výročia sa uskutočnili dňa 8. 6. 2000 v Banskej Štiavnici. Začali o 10.00 hodine v bádateľni archívu zasadnutím Vedeckej archívnej rady, na ktorom sa prerokoval vypracovaný návrh zákona o archívoch a registratúrach. Popoludní o 13.00 hodine sa konalo v Banskom dome slávnostné zasadnutie. Zúčastnili sa ho predstavitelia mestskej samosprávy, zástupcovia sekcie verejnej správy MV SR, členovia Vedeckej archívnej rady, riaditelia štátnych ústredných, oblastných a okresných archívov, predstavitelia banských závodov, historici a bývalí pracovníci Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici.

Úvodnú a dôstojnú atmosféru osláv navodilo klopanie banickej klopačky a vystúpenie mužského speváckeho zboru Štiavničan. Po privítaní vzácných hostí vystúpili s pozdravnými príhovormi – prednosta Okresného úradu v Banskej Štiavnici Ing. Peter Zorvan, primátor mesta Banskej Štiavnice Ing. Marián Lichner, CSc., Ing. Ladislav Sombathy, bývalý riaditeľ závodu Rudných baní v Banskej Štiavnici a PhDr. RNDr. Ján Novák, CSc., riaditeľ Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici.

Slávnostný prejav predniesol riaditeľ Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici – PhDr. Jozef Surovec. Vyzdvihol stáročné snahy o zhromažďovanie a uschovávanie písomností vzniknutých z banskej činnosti a príbuzných odvetví. Na území Slovenska vznikli tri hlavné archívne centrá. Najväčším centrom bol archív Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Druhým centrom bol archív Banského kapitanátu v Banskej Bystrici. Pre východné Slovensko bol obdobným centrom Banský kapitanát v Smolníku, neskôr v Košiciach a od roku 1867 definitívne v Spišskej Novej Vsi. Vo všetkých týchto centrách nebola písomnostiam venovaná potrebná starostlivosť. V najhoršej situácii sa nachádzal archív Štátneho banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici. Na nevyhovujúce uloženie písomností v ňom poukázal v roku 1932 archivár J. Morávek, ktorý tu vykonal prieskum a prišiel s návrhom vytvoril akýsi slovenský banský archív.

V nasledujúcich rokoch sa nič neurobilo pre sprístupnenie archívu. Dokazuje to aj sťažnosť univerzitného profesora Loehra, ktorú poslal čs. veľvyslanectvu

vo Viedni v novembri 1937. Poukázal v nej síce na stredoeurópsky význam tohto archívu, súčasne ale aj na nemožnosť použiť archívne dokumenty na štúdium. Túto situáciu kritizoval v roku 1942 aj štátny inšpektor archívov a knižníc prof. Branislav Varsík, ako i mnohí ďalší, ktorí sa usilovali o vytvorenie slovenského banského archívu.

V rokoch 1942–1943 sa vážne začalo týmto problémom zaoberať Ministerstvo dopravy a verejných prác – Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave. Vtedy mesto Banská Bystrica ponúklo na adaptáciu budovu bývalej chlapčenskej školy, alebo zdarma pozemok pre novostavbu. Tento plán sa však nezrealizoval pre vojnové udalosti.

Po zistení neuspokojivého stavu uloženia písomného banského materiálu rokovalo 2. 11. 1949 Ústredné riaditeľstvo Čsl. baní, n. p., na spoločnej porade so správou Archívu ministerstva vnútra v Prahe. Na tejto porade bolo rozhodnuté, že Ústredné riaditeľstvo Čsl. baní, n. p., zriadi dva ústredné banské archívy, a to jeden v Čechách a druhý na Slovensku. V Čechách mal byť ústredný banský archív zriadený v Kutnej Hore a ústredný banský archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici. Po ďalších rokovaníach prisľúbil MsNV uvoľniť pre umiestnenie ÚBA pre Slovensko stredovekú dvojposchodovú budovu č. 202 (Rubigallov dom) na Nám. sv. Trojice. Okrem budovy venoval tiež veľkú parcelu pre novostavbu účelovej budovy archívu.

Na slávnostné založenie Ústredného banského archívu pre Slovensko prišli do Banskej Štiavnice početní hostia a zástupcovia štátnych úradov, verejnoprávných inštitúcií a podnikových organizácií z Prahy a z celého Slovenska. Dňa 30. 3. 1950 o 10. hodine sa zišli vo veľkej zasadacej sieni závodného riaditeľstva Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p., ktoré sa nachádzalo v starobylej budove komorského dvora. Po krátkom uvítaní prítomných účastníkov závodným riaditeľom Ing. Eduardom Fignom a predsedom závodnej rady Antonom Lacom odobrali sa účastníci do budovy ÚBA pre Slovensko na Nám. sv. Trojice. Pred budovou už boli zhromaždení v slávnostných rovnošatách baníci banskoštiavnických rudných baní, žiaci baníckej školy, banskí učni a mnohí obyvatelia mesta. Slávnosť založenia archívu začala o 11. hodine v budove archívu v miestnosti č. 14 (najväčšia miestnosť) za prítomnosti zástupcov Ministerstva vnútra, Ministerstva priemyslu, Ústredného riaditeľstva Čsl. baní, n. p. v Prahe, Oblastného riaditeľstva bane a huty na Slovensku, n. p. v Bratislave, podnikových riaditeľstiev slovenských banských národných podnikov, masových organizácií atď. Za predsednícky stôl zasadli JUDr. Čeněk Burkoň, sekčný šéf MV a prednosta archívu MV v Prahe, Alžbeta Bürgerová, predsedníčka MsNV v Banskej Štiavnici a JUDr. Tibor Kováč, zástupca Oblastného riaditeľstva Bane a huty na

Slovensku, n. p. v Bratislave. Všetkých prítomných privítal novoustanovený riaditeľ ÚBA pre Slovensko Jozef Gindl.

Po prejavoch podpredsedu ONV v Banskej Štiavnici Štefana Sokolíka, predsedníčky MsNV v Banskej Štiavnici Alžbety Bürgerovej, zástupcu Oblastného riaditeľstva Bane a hutí na Slovensku JUDr. Tibora Kováča a niektorých ďalších osobností bola podpísaná zakladacia listina ÚBA pre Slovensko v Banskej Štiavnici.

Z textu zakladacej listiny vyplýva, že archív je určený na úschovu a starostlivosť o banské archíválie všetkého druhu, zvlášť pre archíválie jednotlivých banských podnikov a banských úradov na Slovensku, právnických a fyzických osôb na Slovensku vôbec a pre ich prebádanie, ako pre účely vedecké, tak hlavne pre výskumníctvo a plánovanie v banskom podnikaní.

Na základe zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívniectve bol názov Ústredný banský archív zmenený na „*Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici*“.

V ďalšej časti prejavu zhodnotil 50-ročný vývoj archívu i výsledky, ktoré archív v tomto období dosiahol. Už v prvých rokoch činnosti archívu vypracovala bansko-historická skupina pod vedením významného banského odborníka Ing. Arpáda Bergfesta 100 bansko-historických prác pre potreby banských podnikov a závodov.

1. 7. 1958 prevzala ÚBA pre Slovensko Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra v Bratislave. Týmto sa archív dostal do jednotnej archívnej siete a bol začlenený do Štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave ako jeho banské oddelenie. Pri tejto delimitácii boli od archívu odčlenené banské múzeum i výskumná skupina. Od toho času sa začalo aj s intenzívnym odborným spracovávaním archívneho materiálu.

Štatútom Štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave z 23. 1. 1963 bol názov archívu zmenený na Oddelenie hospodárstva Štátneho slovenského ústredného archívu s perspektívou jeho rozširovania aj na ďalšie hospodárske úseky. V roku 1964 vydala Slovenská archívna správa Sprievodcu po archívnych fondoch ŠSÚA, oddelenia hospodárstva v Banskej Štiavnici. S účinnosťou od 1. 7. 1968 bolo archívu prinavrátené nielen jeho pôvodné postavenie, ale aj jeho pôvodný názov Ústredný banský archív v Banskej Štiavnici.

Na záver svojho vystúpenia priblížil riaditeľ archívu najbližšie perspektívy a úlohy Štátneho ústredného banského archívu. Po slávnostnom prejave sa prihlásili o slovo PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ OASS MV SR, ktorý vyzdvihol prácu terajšieho kolektívu pracovníkov Štátneho ústredného banského archívu a poďakoval za prácu i predchádzajúcim pracovníkom archívu. Potom z jeho rúk prevzali Pamätnú Križkovu medailu: Zo súčasných pracovníkov archívu Elena Kašiarová, Marta Kalnovičová, Elena Síkorová a Zoltán Jakab,

Ing. Marián Lichner, CSc. – primátor mesta Banskej Štiavnice a Margita Buzal-
ková – dôchodkyňa. Za ocenených poďakoval Z. Jakab. Slávnostné zasadnutie
spestrili aj spomienky bývalých pracovníkov archívu. Po ich odznení zaspieval
súbor Štiavničian banícku hymnu „Banícky stav buď velebný...“ a slávnosť bola
ukončená za zvukov baníckej klopačky.

Jozef Surovec

SPRÁVA REGISTRATÚRY ORGÁNOV MIESTNEJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY V ROKU 1999

Každá organizácia si v súčasnosti buduje, aktualizuje, spravuje a v neposled-
nom rade ochraňuje vlastný informačný systém. Súčasťou vnútorného informač-
ného systému je aj systém informácií registratúrneho charakteru, ktoré vznikajú
v procese komunikácie medzi dvomi subjektmi. Tieto informácie obsahujú zá-
znamy, ktoré buď vznikajú z vlastnej činnosti organizácie, alebo ich organizácia
prijíma z titulu svojej pôsobnosti, zverených kompetencií a obsahu činnosti.

Od roku 1996, prijatím zákona NR SR 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej
štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov, úlohy štátnej správy na
miestnej úrovni v celom rozsahu zabezpečujú krajské úrady a okresné úrady
(úrady). Doterajšiu univerzálnosť ich postavenia potvrdzuje skutočnosť, že
okrem služieb v oblasti štátnej správy poskytujú občanom aj služby prostredníc-
tvom štátnych rozpočtových a štátnych príspevkových organizácií, zriaďovaných
najmä krajskými úradmi, a to na úseku sociálnych vecí, zdravotníctva, školstva
a kultúry. Podľa § 11 ods. 2 písm. a) a ods. 3 písm. e) citovaného zákona Mini-
sterstvo vnútra Slovenskej republiky riadi a kontroluje úsek správy registratúry
orgánov miestnej štátnej správy. Gescia tohto úseku bola v rámci MV SR zvere-
ná odborom archívnicka a spisovej služby sekcie verejnej správy (OASS MV
SR).

Keďže počet druhov informácií zaznamenaných písmom, najmä s využitím
výpočtovej techniky enormne narastá, vyžaduje si vypracovanie a dodržiavanie
systému ich úplnej a presnej evidencie, prehľadný systém ukladania, ako aj plá-
novité vyradovanie. Tieto úlohy zabezpečuje systém správy registratúry ako ne-
oddeliteľná a nenahraditeľná súčasť činnosti orgánov miestnej štátnej správy.

Na úseku správy registratúry týchto orgánov rozsah povinností úradov ustano-
vuje zákon SNR č. 149/1975 Zb. o archívnictve v znení neskorších predpisov,

ktorý v § 6 ukladá štátnym orgánom zabezpečovať odbornú správu záznamov, ktoré pochádzajú z ich činnosti, alebo z činnosti ich predchodcov; ďalej vyhláška MV SSR č. 63/1976 Zb., ktorou sa určujú kritériá na posudzovanie písomností ako archívnych dokumentov a upravujú niektoré podrobnosti o postupe pri vyradovaní (skartácii) písomností. Upravami MV SR pre oblasť správy registratúry je smernica č. 204-96/319, ktorou sa vydáva registratúrny poriadok pre automatizovaný systém správy registratúry krajských úradov a okresných úradov a vzorový registratúrny plán krajských úradov a okresných úradov, ako aj smernica č. 204-97/230, ktorou sa vydáva registratúrny poriadok pre neautomatizovaný systém správy registratúry krajských úradov a okresných úradov a vzorový registratúrny plán krajských úradov a okresných úradov.

Pri zavádzaní účelnej manipulácie so záznamami orgánov miestnej štátnej správy bolo možné nadviazať na prax v tejto oblasti, ktorá pretrváva sčasti ešte z obdobia existencie okresných národných výborov, ako aj okresných úradov a obvodných úradov z rokov 1991–1996. Táto skutočnosť, a najmä využívanie jednotného automatizovaného systému správy registratúry krajských úradov a okresných úradov výrazne prispeli k pomerne dobrým a neustále sa zlepšujúcim výsledkom v oblasti správy registratúry na všetkých jej úrovniach – prijímanie, triedenie, evidovanie, profesionálne vybavovanie odbornými zamestnancami, ukladanie v príručných registratúrach organizačných útvarov a následne v registratúrnom stredisku úradov. Postupné budovanie tohto úseku prinieslo konkrétne výsledky práve v uplynulom roku (1999), ktorý podľa konštatovania väčšiny úradov miestnej štátnej správy v ich výročných správach, napriek sťaženým podmienkam (znižovanie počtu zamestnancov – v porovnaní s rokom 1998 na deviatich úradoch, nedostatočné vybavenie výpočtovou technikou – správca registratúry má samostatný počítač k dispozícii iba na 24 úradoch a pod.) prispel k zlepšeniu úseku správy registratúry. Väčšina úradov postupne vyraduje registratúru zdedenú od svojich predchodcov (registratúru z 50.–70. rokov má doteraz vo svojich registratúrnych strediskách uložených 18 úradov, čo považujeme ešte stále za vysoký počet) a začína po prevzatí do registratúrnych stredísk formovať ucelenú registratúru vlastného úradu, ktorú tvoria záznamy od roku 1996. Najpodstatnejšie zlepšenie spomedzi všetkých krajov Slovenskej republiky zaznamenal Nitriansky kraj. V tomto kraji bola jednoznačne pozitívne hodnotená práca všetkých správcov registratúry úradov, ktorí napriek sťaženým podmienkam (kapacitne nevyhovujúce registratúrne strediská, práca v podateľni, negovanie ustanovení registratúrneho poriadku na viacerých organizačných útvaroch) zabezpečujú správu registratúry na požadovanej úrovni.

Na základe vykonaných kontrol, informácií z porád so správcami registratúr úradov, ako aj správ o stave správy registratúry za rok 1999 konštatujeme, že

úradu základnú povinnosť starať sa o riadnu spisovú evidenciu dodržiavajú na uspokojivej úrovni. K porušeniu citovaných právnych predpisov nedošlo. K porušeniu citovaných smerníc dochádza iba pri nedostatočnom evidovaní a označovaní záznamov a spisov jednotlivých úradov a v súvislosti s nezriadením, resp. s úplne nevyhovujúcim umiestnením registratúrneho strediska úradu (doteraz nezriadené registratúrne strediská majú 3 okresné úrady, v roku 1998 ich bolo 14). Z ďalších nedostatkov by sme chceli upozorniť najmä na nevytváranie spisu alebo až jeho dodatočné vytvorenie; neevidovanie všetkých záznamov v rámci spisu (tento nedostatok je špecifický takmer výlučne pre odbory životného prostredia úradov); neprideľovanie, resp. nesprávne pridelenie registratúrnej značky; nedodržiavanie predpísanej formálnej úpravy záznamov a pod. (najväčšie nedostatky sa prejavujú v správe registratúry odborov školstva, mládeže a telesnej kultúry, odborov financií, odborov životného prostredia a úseku vnútornej prevádzky v rámci organizačného odboru). Za najčastejšie príčiny uvedených nedostatkov považujeme neznalosť smerníc na správu registratúry, podceňovanie významu presnej evidencie každého záznamu najmä zo strany vedúcich zamestnancov úradu, časté striedanie zamestnancov zodpovedných za úsek správy registratúry (doposiaľ sa na väčšine úradov stabilizovalo iba miesto správcu registratúry – 3 okresné úrady z Prešovského kraja nemali túto funkciu obsadenú ani pred znížením počtu zamestnancov), ako aj poddimenzovanosť v počte týchto zamestnancov (takmer na všetkých úradoch plní po znížení počtu zamestnancov v roku 1999 správca registratúry aj funkciu stabilného, výkonného zamestnanca podateľne) a v neposlednom rade nedisciplinovanosť referentov a často ich nesystematická práca.

Väčšina úradov dôsledne rešpektuje čiastkové usmernenia vydávané MV SR pre túto oblasť.

Ako najčastejšie formy a metódy riadenia a kontroly výkonu štátnej správy používa OASS MV SR porady so správcami registratúry, ktoré zameriava najmä na aktuálne problémy správy registratúry, činnosť registratúrnych stredísk úradov, proces preberania a vyradovania spisov, aktuálne problémy automatizovaného systému správy registratúry úradu a aktuálne zmeny a dodatky vzorového registratúrneho plánu krajských úradov a okresných úradov, ktoré centrálné schvaľuje a vydáva. V roku 1999 ďalej vykonal v súlade s § 11 ods. 3 písm. e) zákona NR SR č. 222/1996 Z. z. kontroly správy registratúry na Krajskom úrade v Košiciach, Žiline, Trenčíne; na Okresnom úrade v Trenčíne, Považskej Bystrici, Dunajskej Strede, Komárne, Púchove, Čadci, Leviciach, Topoľčanoch, Zlatých Moravciach, Partizánskom, Bánovciach nad Bebravou, Rimavskej Sobote, Michalovciach, Sobrancech, Rožňave, Trnave, Prievidzi, Sabinove, Banskej Štiavnici a okresnom úrade Košice III a Košice IV. K zisteniu závažných

nedostatkov v správe registratúry u väčšiny kontrolovaných úradov nedošlo, čiastočné nedostatky vzniknuté nedostatočnou disciplinovanosťou zamestnancov pri evidovaní a ukladaní spisov, ako aj nedostatky v personálnom obsadení úseku správy registratúry a nevhodnom umiestnení registratúrneho strediska úradu boli riešené formou odporúčaní na ich odstránenie prednostovi príslušného úradu. Protokol o výsledku kontroly sme v roku 1999 vypracovali pre Okresný úrad v Trnave a Okresný úrad v Banskej Štiavnici. Opatrenia na odstránenie nedostatkov boli prijaté formou príkazu prednostu úradu.

Na viacerých úradoch je v súčasnosti stav v personálnom obsadení úseku správy registratúry taký, že jeden zamestnanec pracuje v podateľni a jeden zamestnanec v registratúrnem stredisku, čo považujeme za základný počet, s ktorým je úrad schopný zabezpečiť iba základné úlohy na úseku správy registratúry. Za primerané personálne obsadenie na zabezpečenie výkonu na úseku správy registratúry považujeme obsadenie podateľne dvomi stálymi zamestnancami a registratúrne stredisko rovnakým počtom zamestnancov, s možnosťou alternácie jedného z nich v podateľni úradu, ak táto plní zároveň funkciu centrálného evidenčného miesta úradu. Zamestnanec registratúrneho strediska by mal plniť funkciu správcu registratúry, ktorý by bol zároveň schopný plniť funkciu vecného správcu príslušného programového vybavenia. Zároveň poverenie jedného zamestnanca na každom organizačnom útvere v kumulovanej funkcii aj správou registratúry hodnotíme ako pozitívny postup väčšiny úradov (tento postup nezvolilo doteraz iba 10 úradov). Činnosť podateľne (tlač denných zoznamov a záznamov, ako aj správu registratúry – tvorba ročného zoznamu spisov a menného registra k registratúrnemu denníku) veľmi negatívne v minulom roku ovplyvnil problém s nedostatkom kvalitného kancelárskeho papiera. Za naliehavý problém, na riešenie ktorého OASS MV SR upozornil aj formou návrhu finančných prostriedkov do rozpočtu úradov na rok 2001, môžeme označiť nedostatočné množstvo archívnych škatúl na uloženie spisov označených znakom hodnoty „A“.

Vytvorenie samostatného oddelenia informatiky a spisovej služby, spravujúceho celý informačný systém úradu, viedlo k skvalitneniu správy registratúry úradov vytvorením operatívnej spolupráce zamestnancov úradu na úseku informatiky a zamestnancov poverených správou jeho registratúry.

Nevyhnutnou podmienkou skvalitňovania činnosti úradov na úseku správy registratúry je aj systematické zabezpečovanie ďalšieho odborného rastu zamestnancov podateľne a registratúrneho strediska, ako aj priebežné organizovanie školení pre všetkých zamestnancov úradu. Túto skutočnosť OASS MV SR v spolupráci s Inštitútom pre verejnú správu zohľadnil pri príprave a realizácii

adaptačného prípravného štúdia na úseku správy registratúry úradu, ktoré pokračuje aj v priebehu roku 2000.

Nezastupiteľnú úlohu pri priebežnom zvyšovaní úrovne majú aj interné školenia; spravidla ich organizuje správca registratúry v súčinnosti so zamestnancami príslušného štátneho archívu.

Cieľom MV SR je nielen personálne dobudovanie úseku správy registratúry, ale aj náležité finančné ohodnotenie a stabilizovanie pracovných miest.

Úrady používajú pri správe registratúry aplikačné programové vybavenie „Administratívny systém úradu“, ktoré v spolupráci s MV SR vypracoval IVES – organizácia pre informatiku verejnej správy. V roku 1999 boli najpoužívanějšími verziami tohto programu verzie 3.40 a 3.41, ktoré spĺňali požiadavky riadnej evidencie záznamov a spisov, ako aj požiadavky na vytvorenie výstupných zostáv a prepojenie s ďalšími aplikáciami. OASS MV SR spolupracuje s IVES-om na vypracovaní aplikačného programového vybavenia „Registratúrne stredisko“, ktoré umožní automatizovať proces preberania registratúr organizačných útvarov do registratúrneho strediska, ich evidenciu, ukladanie, vypožičiavanie, hodnotenie a postupné vyradovanie. Toto aplikačné vybavenie sa už v priebehu roka 1999 skúšobne testovalo na vybraných úradoch.

Klasickým spôsobom bez použitia automatizovaného systému spravovali v roku 1999 registratúru 4 úrady (Okresný úrad v Pezinku, Okresný úrad v Senci – tieto úrady zaviedli automatizovaný systém správy registratúry od 1. júla 2000, Okresný úrad v Sabinove a Okresný úrad v Levoči). Ich prechod na automatizovaný systém, ako aj zvýšenie počtu tých úradov, ktoré pri správe záznamov nepoužívajú kombinovaný spôsob evidencie, v prevažnej miere determinuje nedoriešenosť priestorového zabezpečenia úradov, ako aj ich nedostatočné technické vybavenie.

Pri hodnotení správy registratúry úradov sme vychádzali zo správ o stave registratúry za rok 1999, ktoré boli úradmi vypracované po uskutočnení prieskumov správy registratúry organizačných útvarov úradov a boli zamerané na dodržiavanie smerníc MV SR a registratúrneho poriadku jednotlivých úradov, ako aj vykonaných kontrol. Pri hodnotení správy registratúry úradov sme použili trojstupňovú hodnotiacu tabuľku. Zo 60 posudzovaných úradov hodnotíme vedenie správy registratúry so zaradením do skupiny veľmi dobre u 14 úradov, čo je 23,3 %. Aj z toho vyplýva, že sa preukázal jednoznačne pozitívny vplyv používania evidencie záznamov pomocou automatizovaného systému správy registratúry. Zo zostávajúcich 46 úradov sa 36 umiestnilo v hodnotení dobre, čo je 60,1 % a v hodnotení nedostatočne 10 úradov, čo je 16,6 %.

Z hľadiska priestorového zabezpečenia úseku správy registratúry musíme upozorniť najmä na nedostatočné priestorové zabezpečenie registratúrneho stre-

diska úradov. Ešte pomerne veľký počet úradov nedisponuje kapacitne dostatočnými priestormi, čo vo všeobecnosti negatívne ovplyvňuje účelné a bezpečné uloženie ich registratúr. Registratúrne stredisko je veľakrát umiestnené v nielen kapacitne nevyhovujúcich priestoroch (ako nevyhovujúce hodnotí svoje registratúrne stredisko 47 úradov, rozšírenie úložnej kapacity registratúrneho strediska v roku 1999 dosiahlo 13 úradov), ale aj s ohľadom na dodržiavanie základných parametrov fyzicky bezpečného uloženia registratúry (suterénne priestory, vlhkosť, blízkosť energocentier atď.). Nedostatok priestorov negatívne ovplyvňuje aj bezpečné uloženie a ochranu príručných registratúr jednotlivých organizačných útvarov úradov, ktoré ju tak nemôžu sústrediť na jednom mieste. Tento problém je stále špecifický najmä u organizačných útvarov s rozsiahlou agendou tzv. živých spisov so stanovenými dlhými lehotami uloženia (odbory životného prostredia a odbory sociálnych vecí).

Ako jeden z najnaliehavejších problémov súčasnosti v správe registratúry najmä okresných úradov aj v súvislosti s pripravovanou reformou verejnej správy je problém úschovy a spravovania veľkých príručných registratúr odborov životného prostredia. Ako dlhoročne neriešený problém môžeme vnímať uloženie materiálov vzniknutých z činnosti odborov výstavby bývalých okresných národných výborov. Agenda „stavebných úradov“ bola počas činnosti ONV pri dôležitých rozhodnutiach označená ako „A-2 po zbúraní“. Súčasné odbory životného prostredia trpia nedostatkom úložných kapacít pre ich živú registratúru a často sa k „zdedenej“ časti registratúr ONV správajú ako k cudziemu materiálu, ktorý nie sú ochotní akýmkoľvek spôsobom usporiadať, resp. vyhládať v ňom požadované spisy. V súvislosti s kontrolami správy registratúry vykonal OASS MV SR prieskum pri spisoch, ktorými sú v súčasnosti vydávané búracie povolenia, čím sa naplní podmienka na začatie plynutia lehoty „A-2 po zbúraní“. Ani v jednom prípade však zodpovedný referent nevykonal prepojenie predmetných spisov (stavebné povolenie, kolaudačné rozhodnutie, búracie povolenie), čím sa potvrdila nereálnosť stanovenej lehoty uloženia. Z tohto dôvodu pripravuje OASS MV SR usmernenie, podľa ktorého okresné úrady v spolupráci s príslušnými štátnymi okresnými archívami prekvalifikujú agendu odborov výstavby ONV označenú „A-2 po zbúraní“ na „A-10“, čím sa táto lehota stotožní s lehotou uloženia tohto druhu dokumentu s lehotou uloženia používanou na označenie tohto materiálu počas deväťdesiatych rokov a v súčasnosti. Okresné úrady následne náležitým spôsobom pripravujú túto časť registratúry na odovzdanie do príslušného štátneho okresného archívu.

Vzhľadom na často kapacitne nevyhovujúce registratúrne strediská vznikol tiež problém s množstvom spisov uložených v príručných registratúrach, v kanceláriách jednotlivých organizačných útvarov, ako aj u jednotlivých zamestnan-

cov úradov (tento stav pretrváva v nerovnakej miere na 38 úradoch), čo spôsobuje neprehľadnosť v celkovej štruktúre a množstve registratúry úradov, ako aj neprehľadnosť v súvislosti s možnosťou prípravy vyradovacieho konania. Z tohto dôvodu OASS MV SR vydal usmernenie o vytvorení prehľadu o množstve registratúry uloženej na úradoch, vzniknutej z ich činnosti a z činnosti ich predchodcov.

OASS MV SR pripravuje v súčasnosti tiež usmernenie o správnej evidencii osobných spisov zamestnancov, mzdových listov zamestnancov, ako aj množstva pomocných evidencií vedených na úradoch s veľkým rozdielom v ich dokumentárnej, archívnej hodnote.

Na záver môžeme konštatovať, že úsek správy registratúry sa na orgánoch miestnej štátnej správy postupne stabilizuje, čím prispieva k formovaniu ucelenej registratúry úradov a tak prenesene k formovaniu kvalitného budúceho archívneho fondu. V súčasnosti, keď sme v období prípravy novej reformy verejnej správy, musíme veľmi intenzívne zvažovať, čo prinesie pre registratúry úradov budované od roku 1996 a veľmi citlivo pristupovať k možným presunom registratúr, resp. ich častí s ohľadom na riziko nenahraditeľných strát a poškodení ich štruktúry a celistvosti.

Mária Mrižová

KORENE EURÓPSKEJ CIVILIZÁCIE

V dňoch 10. a 11. 2. 2000 sa v priestoroch kinosály Slovenskej národnej galérie na Riečnej ulici v Bratislave uskutočnila medzinárodná konferencia o dejinách (počiatkoch) kresťanstva v stredoeurópskom priestore pod názvom Korene európskej civilizácie. Hlavnými organizátormi konferencie boli Ministerstvo kultúry SR, Slovenská akadémia vied, Filozofická fakulta Univerzity Komenského a Hanns Seidel Stiftung.

Po privítaní účastníkov konferencie a čestných hostí, medzi ktorými boli minister kultúry SR Milan Kňažko, exprezident SR Michal Kováč s manželkou, poslanec NR SR Ján Figel' a predstavitelia FF UK a SAV, začalo rokovanie konferencie prvým blokom príspevkov mapujúcich korene kresťanstva v rámci Slovenska (M. Slivka a D. Čaplovič) a v rámci európskej civilizácie (r. kat. biskup mons. R. Baláž, gen. biskup ev. a. v. cirkvi J. Filo).

Konferencia pokračovala blokom tematicky pestrých príspevkov. Okrem rôznorodosti príspevky pokrývali dosť veľké časové rozpätie – od doby rímskej

až po novovek. T. Kolník sa vo svojom príspevku Kontakty raného kresťanstva s územím strednej Európy zaoberal počiatkami kresťanstva v dunajskom priestore. V tejto súvislosti vyzdvihol nález pravdepodobne ranokresťanskej svätyne na Devíne. D. Čaplovič sa venoval hodnotovému kontextu pohanstva u Slovanov. Z. Čilinská v referáte nazvanom Duchovná kultúra v dobe avarsko-slovanskej symbiózy (7.–8. storočie) sa zamerala na zmeny pohrebného rítu stredodunajských Slovanov. Poukázala na pohanský kult mŕtvych, obetné miesta, obeť démonom a antivampiristické zásahy na mŕtvych. Témou ďalšieho príspevku boli vlastnícke kostoly u naddunajských Slovanov, o ktorých referovala D. Bialeková. Poukázala na západný pôvod tejto inštitúcie, ktorá sa k nám dostala z Franskej ríše. U nás sú doložené vlastnícke kostoly na dvorcoch starej rodovej šľachty. Vo svojom príspevku spomenula aj právne normy, pomocou ktorých sa snažili panovníci Karol Veľký a Ľudovít Pobožný v rokoch 816–818 zlepšiť postavenie týchto duchovných (slobodný status, vizitácie biskupa, odvolanie len so súhlasom biskupa). Poukázala aj na rozšírenie inštitúcie vlastníckych kostolov v 9. storočí do Panónie, v Pribinovej dŕžave. Mimo plánovaného programu vystúpil R. Grzesik z Poľska, ktorý sa vo svojom príspevku zamerail na viaceré aspekty kresťanstva, hlavne na monasticizmus v poľskej histórii v 13. storočí. J. Hunka sa vo svojom príspevku Cirkevné námety na európskych minciach venoval kresťanskej symbolike na minciach v období od neskorkej antiky po rozvinutý stredovek. Prehľadne zmapoval postupné pribúdanie kresťanských motívov na byzantských minciach (sv. Juraj, Panna Mária), ale tiež mincovníctvo germánskych kmeňov v západnej Európe, ktoré preberali túto symboliku. Osobitne vyzdvihol mincovníctvo Karolovcov, ktoré svojou motivickou skladbou (osobitne denáre typu „kríž – kríž“) výrazne ovplyvnilo razbu mincí všetkých novovzniknutých stredoeurópskych štátov: Uhorska, Poľska a Čiech. Tento príspevok zároveň uzavrel prvý blok referátov.

V druhom bloku odznel ako prvý príspevok J. Bláhu Archeologické príspevky k poznaniu pohanskej i kresťanskej religiozity v Olomouci. Referujúci trochu prekvapujúco skonštatoval, že v meste Olomouc, sídle biskupa, aj napriek výrazným aktivitám Jindřicha Zdíka v polovici 12. storočia, ešte do začiatku 13. storočia sa i v osídlení v bezprostrednom okolí biskupského paláca nachádzajú početné relikty pohanskej religiozity – prevrútané zuby dravcov, tzv. „pisanky“, ukladanie žarnovov pod základy stavieb, pohanské relikty pri pochovávaní, ktoré výrazne prevyšujú počet zachytených dokladov kresťanstva. K. Horníčková sa vo svojom príspevku pokúsila o novú analýzu výjavu na mačianskom krížiku a o jeho nové chronologické zaradenie. Krížik dotovala do rozmedzia 10./11. storočia. M. Hanuliak sa venoval zmenám pohrebného rítu na nekropolách. Zmapoval postupný prechod od starších foriem difúzneho pochovávania na základe príbuzen-

stva k mladším, pravidelne štrukturovaným pohrebiskám. Konštatoval, že v 10. storočí prichádza ku zmenám a úbytku inventára pohrebísk. Začínajú tu prevládať mince. V 11. storočí aj nekostolné pohrebiská svedčia o kristianizácii obyvateľstva. V. Múcska sa vo svojom príspevku sústredil na reformné prúdy v cirkvi a reformy v 10.–11. storočí vo vzťahu k nezávislosti uhorskej cirkvi. K. Štulajterová upriamila svoju pozornosť na politiku Inocenta III. smerom k Uhorsku na základe sporu ostrihomského a kaločského arcibiskupa o právo korunovácie uhorského kráľa.

Posledný blok prvého dňa konferencie bol venovaný cirkevnej organizácii Uhorska. J. Steinhübel a M. R. Zemene sa vo svojich príspevkoch zamerali na počiatky cirkevnej organizácie na slovenskom území, pričom M. R. Zemene prehľadne načrtol stav cirkevnej organizácie na Slovensku až do súčasnosti. J. Lukačka sa venoval cirkevnej organizácii stredovekej Nitrianskej stolice a A. Ruttkay prezentoval možnosti kartografického zobrazenia a štruktúry patrocínií. Z časových dôvodov neodznal príspevok M. Slivku o monasticizme a jeho vývoji na Slovensku.

Druhý deň konferencia pokračovala príspevkom M. Homzu o hagiografickom type presvedčajúcich žien „mulieres suadentes“ majúcich svoj predobraz v Eve, žene Piláta Pontského, v Panne Márii a sv. Helene a ich funkciách pri šírení kresťanstva v Čechách (sv. Ľudmila), Poľsku (Doubravka), Rusku (sv. Oľga) a Uhorsku (Adelaida). Š. Oslanský sa vo svojom príspevku venoval šľachte ostrihomského arcibiskupa v 13. storočí. H. Lászlóová zmapovala dejiny premonštrátskeho kláštora v Šahách od jeho založenia Hunt-Poznanovcami, cez jeho činnosť ako hodnoverného miesta (doložené od roku 1244), sekularizáciu a prestavby v 15. storočí, krátke obdobie jeho posledného rozkvetu začiatkom 16. storočia, keď tu František Fegyverneki založil seminár, až po jeho zánik pri tureckom útoku roku 1552. K. Markušová upriamila pozornosť vo svojom, bohato ilustrovanom príspevku na pastofóriá. Zmapovala počiatky sviatku Božieho Tela, uzákonenie pastofórií Viennským koncilom roku 1311, ich funkčné premeny až po ich nahradenie tabernákulami v 16. storočí. E. Javošová a M. Kuzmíková sa vo svojom príspevku sústredili na činnosť Spišskej kapituly ako hodnoverného miesta (doložené od roku 1229) a rozoberali jej stredovekú písomnú produkciu z diplomatického hľadiska. Príspevok sa zaoberal aj rozborom zachovaného archívneho fondu Hodnoverného miesta Spišskej kapituly, ktorý je v súčasnosti uložený v Slovenskom národnom archíve. Mimo programu vystúpil J. Hoššo so svojím príspevkom o archeologickom výskume cintorínskej kaplnky sv. Jakuba v Bratislave. Prezentoval viaceré stavebné etapy objektu, ktorého najstaršou fázou bola rotunda z konca 11. storočia, vtedy ešte s patrocíniom sv. Vavrinca, ktoré neskôr prešlo na novopostavený kostol.

Druhý blok príspevkov pokračoval príspevkom Š. Oriška o výzdobnom systéme dedinských kostolov na Slovensku v románskom období. D. Hrnčiarová sa zaoberala vývinom azylového práva v Uhorsku. Poukázala na jeho symbolizmus a jeho odraz už vo veľkomoravskom období v zbierke „Zakon sudnyj ljudem“ a jeho transformáciu. D. Buran sa venoval rozboru známeho cyklu nástenných malieb Siedmich milosrdných skutkov a smrteľných hriechov na severnej stene lode kostola sv. Jakuba v Levoči. I. Gerát sa vo svojom príspevku zamerail na obrazovú propagáciu dynastických svätcov sv. Alžbety a sv. Ladislava. E. Korcová vyzdvihla význam stredovekých bratislavských hudobných pamiatok a zdôraznila význam spolupráce s archívmi, keďže na Slovensku neexistuje ich relevantný súpis. I. Ciulisová sa venovala stredovekým stavebným premenám bratislavského františkánskeho kostola vo svetle nových nálezov. T. Nešporová prezentovala vo svojom príspevku nové výsledky skúmania sakrálnej architektúry trenčianskeho regiónu.

Záverečné slovo patrilo M. Slivkovi, ktorý poďakoval všetkým zúčastneným a vyjadril nádej, že táto konferencia neostane dlho osamotenou, pretože ku „kořeňom európskej civilizácie“ sa budeme ešte vracieť.

S jednotlivými príspevkami sa budeme môcť aj podrobnejšie oboznámiť vďaka organizátorom, ktorí aj napriek finančným problémom plánujú ešte v tomto roku vydať zborník prednesených príspevkov.

Júlia Kubovčíková – Radoslav Ragač

JUBILUJÚCI MEDZINÁRODNÝ INŠTITÚT PRE ARCHÍVNU VEDU V MARIBORE A JEHO ČASOPIS ATLANTI

15. konferencia členov Medzinárodného inštitútu pre archívnu vedu (IIAS) v Maribore sa po prvýkrát nekonala na svojom tradičnom mieste v Radenci, ale mimo územia Slovinska. V jubilejnom roku 2000 bolo jej hostiteľom známe malebné talianske mesto Terst s bohatou históriou a prekrásnou prímorskou scenériou. „Malé“ výročie konferencie, ako aj okrúhlych desať rokov profesionálneho časopisu ATLANTI, ktorý si už našiel svoje pevné miesto vo všetkých členských štátoch Medzinárodnej rady archívov, ale i nové netradičné miesto konania dodali tohtoročnému stretnutiu slávnostnú atmosféru.

Okolo dvesto účastníkov podujatia privítal primátor mesta Riccardo Illy. Mesto Terst je členom Medzinárodnej rady archívov, čím jednoznačne vyjadruje

svoj vzťah k histórii i samotnému archívniectvu. Bohaté a kompletne série municipálnych i ďalších dokumentov siahajú od 12. storočia až po súčasnosť. V rámci projektu *Trieste, Digital City* (Terst, digitálne mesto), ktorý sa realizuje už niekoľko rokov, chce mesto v spolupráci so Štátnym archívom v Terste a Terstskou univerzitou sprístupniť aj digitálnou formou svoje kultúrne bohatstvo čo najväčšiemu počtu záujemcov v súčasnej ére informačných technológií.

K pozdravnému príhovoru sa pripojil aj prof. Salvatore Italia, generálny riaditeľ talianskych archívov. Ved' prvým zahraničným a doteraz „služobne“ najstarším členom IIAS je Dr. Ugo Cova, riaditeľ Štátneho archívu v Terste. Okrem iných aktivít inštitútu poukázal aj na vydávanie časopisu ATLANTI, ktorý významne prispieva k rozširovaniu profesionálnych informácií z oblasti archívnej vedy a techniky.

V úvode Dr. Leopold Auer, prezident IIAS a hlavný redaktor časopisu ATLANTI, predstavil témy konferencie Medzinárodného archívneho dňa. V prvej časti odzneli príspevky na tému *Archívne softvérové systémy pre menšie archívy*, druhou témou boli *Archívne knižnice*. Všetky príspevky sú publikované v dvoch zväzkoch ATLANTI, Vol. 10, č. 1, 2 (2000), ktoré sú k dispozícii v knižnici Slovenského národného archívu v Bratislave.

Doc. Dr. Peter Pavel Klasinc, riaditeľ IIAS, informoval o činnosti a akciách inštitútu v roku 1999.

Desaťročný príspevok ATLANTI archívnemu svetu je prehľadná informácia M. Duchena z Francúzska o vzniku, vývoji a tematickom zameraní jednotlivých čísiel tohto profesionálneho časopisu. Na 765 stranách (z nich 381 v angličtine, 324 v nemčine a 60 vo francúzštine) prezentovali doteraz autori z 22 krajín 155 článkov. Tieto čísla poskytujú dostatočný obraz naozaj o medzinárodnom charaktere tohto časopisu, nerozlučne spätého s činnosťou IIAS. Prvou témou, ktorá bola prezentovaná v roku 1991, boli vždy potrebné skúsenosti a poznatky z adaptácie existujúcich budov pre potreby archívov. Rekonštrukcia budovy z 18. storočia pre potreby Štátneho archívu v Turíne slúži doteraz ako jeden z najlepších príkladov v tejto oblasti. Okrem toho ďalších osem autorov prezentovalo skúsenosti s adaptáciou budov pre archívne účely vo svojich krajinách; medzi nimi Štajerský zemský archív v Grazi a Archív sveta práce (Archives du Monde du Travail) – budova bývalej textilnej továrne – v Roubaix vo Francúzsku. Všetci účastníci sa zhodli, že adaptácia existujúcich budov pre archívy je naozaj možná – nie však bez dostatočnej expertízy a nákladov, ktoré sú vo väčšine prípadov väčšie ako výstavba novej budovy. V roku 1992 sa účastníci konferencie – a potom i na stránkach ATLANTI v rokoch 1992 a 1993 – pokúsili definovať *minimálne štandardy pre archívy*. Okrem toho sa ústrednou témou stala ochrana proti ohňu a vode, ktorou sa okrem archivárov zaoberali aj

inžinieri a experti z tejto oblasti zo 17 krajín. Prezentovali nielen teoretické a technické poznatky z tejto oblasti, ale aj oficiálne predpisy a nariadenia niektorých krajín, dokonca v jednom prípade aj praktické skúsenosti z požiaru v archívnom depote. Niektoré príspevky sa zaoberali aj ochranou proti krádežiam, bezpečnostnými otázkami ochrany proti vniknutiu nepovolaných osôb do archívu, či ochranou proti vandalizmu. Technické otázky súvisiace s využívaním archívov sa sústredili najmä na problémy súvisiace s konštrukciou a vybavením študovní, mikrosnímkovania a fotokopírovania dokumentov, ako aj transportné systémy v rámci archívu. Táto téma bola prezentovaná v ATLANTI v roku 1994. V 20 článkoch sa autori z 11 krajín zaoberali aj národnou legislatívou a predpismi, ktoré súvisia s prístupom k archívnym dokumentom. ATLANTI 1995 sa v svojej prvej časti venoval *ochrane fotografických materiálov, fotografií a filmov v archívoch*. Druhou témou bola zaujímavá problematika – *funkcia archívu vo vzťahu ku konštrukcii archívnej budovy*. „Myslím, že všetci archivári, architekti a inžinieri, ktorí sa podujali na konštrukciu novej archívnej budovy, by si mali prečítať týchto 55 strán plných originálnych a odborných reflexií a skúseností“ konštatuje Michel Duchein, honorárny generálny inšpektor francúzskych archívov, ktorého netreba odbornej archívnej verejnosti zvlášť predstavovať. Téma prezentovaná v ATLANTI 6 a 7 bola nová a originálna – *ochrana zdravia a hygienické problémy v archívoch*. K tejto pomerne málo pertraktovanej problematike zaujali stanovisko autori z 13 krajín v 24 článkoch na 134 stranách. Ďalších 6 článkov bolo publikovaných na príbuznú tému *Chemikálie a životné prostredie* v nasledujúcom čísle. Problematika na konferencii v roku 1998 (ATLANTI 8) zaujala témou, ktorej archivári musia čeliť dnes či v najbližšej dobe – *dopad nových informačných technológií na využívanie archívov*. Samozrejme, že v tejto oblasti je zatiaľ viac otázok ako odpovedí. Ako napísal Dr. Leopold Auer, šéfredaktor ATLANTI, na tento vývoj sa pozerajú „niektorí s nádejou, iní s hororom“, ale či chceme či nechceme, musíme sa týmto problémom zaoberať. Podobná téma *moderné informačné technológie a ich dopad na archívne informačné pomôcky* rezonovala aj v minulom roku (ATLANTI 9). Je to problematika prvoradej dôležitosti pre archivárov na celom svete a pri jej riešení sa naráža na množstvo problémov. Druhá časť sa venovala problematike ochrany obrazových informácií v archívoch. V súčasnosti sa nám dostáva do rúk jubilejné číslo ATLANTI 10 (č. 1, 2, 2000) v dvoch zväzkoch. Časopis je distribuovaný v náklade 1 300 kusov pre predplatiteľov vo všetkých členských krajinách Medzinárodnej rady archívov. Okrem článkov treba spomenúť záslužnú bibliografiu, ktorá vychádza v každom čísle a v tomto roku je sumarizovaná za celé obdobie. V súvislosti s časopisom treba predovšetkým spomenúť a vyzdvihnúť činnosť Dr. Petra Pavla Klasinca, Zdenky Semlič-Rajh, Dr. Leopolda Auera,

celej redakčnej rady, ako aj všetkých členov inštitútu a korešpondentov. Na záver M. Duchein poprial časopisu do ďalších rokov veľa úspechov.

Prvým príspevkom v časti *Archívne softvérové systémy pre menšie archívy* bola prezentácia Marjana Pivku z Univerzity v Maribore a Miroslava Novaka z Pokrajinského archívu v Maribore, Slovinsko *Niektoré problémy vývoja eklektických archívnych informačných pomôcok* (anglicky – A). S rozvojom využívania informačnej technológie v archívnych inštitúciách sa stretávame aj s problémom prístupu k separátnym databázam. Autori navrhujú možné riešenie tohto problému vývojom prostredia pre vytváranie eklektických archívnych informačných pomôcok. Kombinácia potrieb koncového užívateľa a využívanie informačnej technológie v medzinárodnej archívnej komunite umožňuje univerzálny prístup k archívom.

Karl-Ernst Lupprian z Generálneho riaditeľstva bavorských štátnych archívov v Mníchove v príspevku *Midosa Online* (nemecky – N) informuje o systéme využívanom v malých nemeckých archívoch. Malé archívy sa stretávajú s problémami, keď sa snažia získať špeciálny softvér, napr. pre archívny opis. Moderné softvérové riešenia – tak ako sa používajú v mnohých štátnych archívnych správach – sú pre nich finančne nedostupné. Archívna škola v Marburgu vyvinula – v spolupráci s Archívnou správou Baden-Württembergska – lacný softvér nazývaný MIDOSA ONLINE. Tento súbor obsahuje program MIDOSA 95 pre opis archívnej jednotky využívajúci dBase a nástroj konverzie M2H (MIDOSA pre HTML). Program beží pod Windows 95, 98 a Windows NT. Jeho cena je 160 DM).

Počítač a sieť v menších archívoch a spisovniach, problémy a riešenia (A) bol názov príspevku Benjamina Haspela z archívu Univerzity Tel Aviv, Izrael. Malé archívy sú buď súčasťou väčších organizačných jednotiek, alebo patria k malým nezávislým organizáciám. V súvislosti s využívaním počítačov sa obyčajne stretávajú s takými problémami, ako je nedostatočný rozpočet pre potreby archívu, manažment, ktorý nemá pre túto oblasť pochopenie atď. Programy pre archívy môžu byť buď „šité na mieru“ alebo hotové databázové programy, prípadne databázy konvertované pre archívne potreby. Autor, na základe svojich skúseností odporúča hotové programy, ktoré sú dostatočne flexibilné na to, aby mohli byť využívané spolu s ostatnými útvarmi v inštitúcii, čím sa na nákladoch podieľajú aj ostatné útvary.

V príspevku *Princípy projektovania a rozširovania archívnych softvérových systémov v Rusku* (N) Michail Larin, riaditeľ VNIIDADu z Moskvy, vysvetlil centralizovaný spôsob riadenia archívniectva v Rusku a koncepciu štandardizácie technológií a softvéru pre všetky štátne archívy. Boli vytvorené dva typy softvérov – centralizovaný (štandard) a spontánny (individuálny). Štandardný soft-

vér pozostáva z dvoch databáz: archívny fond a fondový katalóg; obidve sa používajú v 53 % regionálnych a niektorých „malých“ archívoch. Kombinácia informačných systémov vo všetkých typoch archívov sa dosahuje vďaka spoločným pravidlám a metódam používaným pre spracúvanie archívnych informácií.

Zaujímavý projekt *Škótska archívna sieť* (A) bol prezentovaný Ishbel Barnsovou zo Škótskeho národného archívu z Edinburgu. Informuje v ňom o prebiehajúcom projekte tvorby elektronickej archívnej siete, ktorou bude spojených 50 škótskych archívov a ich študovní. Cieľom projektu, ktorého náklady sú 4 milióny libier, je sprístupniť bohaté dokumentárne dedičstvo Škótska a „zreolučniť“ spôsoby jeho využívania. Škótska archívna sieť je unikátnym partnerstvom zahrňujúcim orgány ústrednej a miestnej správy, inštitúcie verejnej správy, ako aj súkromný sektor v celom Škótsku.

Paolo Stolfo z Generálneho archívu mesta Terst prezentoval príspevok Kataloizácia archívnych dokumentov a spojenie s komputelizovanými kartografickými dokumentmi: Projekt Mestskej rady Terstu pre archív výkresov a plánov (A). Projekt je zameraný na sériu výkresov technického úradu Mestskej rady a podáva jej metodologickú organizáciu. Plánovaný v niekoľkých etapách, projekt predpokladá prenos všetkých materiálov na CD-ROM a zostavenie manažérskej databázy, ktorá poskytne možnosti konečného vyhľadávania v súlade s danými kritériami, špecificky s typicky administratívnymi potrebami, berúc však do úvahy požiadavky historického výskumu.

AVENIO – Program pre správu archívnych dokumentov (francúzsky – F) uviedol Vincent Doom z Muncipálneho archívu Douai vo Francúzsku. Tento program, rešpektujúci normy ISAD(G) a ISAAR, bol vyvinutý v spolupráci s archivármi. Jeho aplikácia umožňuje lepšiu ochranu archívnych dokumentov, ľahší prístup k informáciám a ich rýchlejšie vyhľadávanie. V podrobnej prednáške s mnohými ukázkami predviedol systém, ktorý našiel veľké uplatnenie a rozšírenie najmä vo francúzskych muncipálnych archívoch.

Jozef Riegler zo Štajerského provinčného archívu v Grazi predniesol prednášku na tému *Spolupráca Štajerského provinčného archívu s menšími archívmi v oblasti ochrany a opisovania archívnych dokumentov* (N). Tento archív podporuje a spolupracuje s menšími archívmi v provincii mnohými spôsobmi. Intenzita a úroveň spolupráce je závislá na rozsahu potrebnej pomoci. Mnoho konzultačnej pomoci sa sústreďuje na problematiku vytvárania optimálnych podmienok uloženia (klimatické podmienky, efektívne využitie priestoru regálmi) s minimálnymi nákladmi, ako aj ochranu archívov pred mikrobiologickými škodcami. Archivári z menších archívov môžu prichádzať na praktický tréning pri spracúvaní dokumentov, štrukturovaní fondov, vytváraní archívnych pomôcok klasickým spôsobom či pomocou nových informačných technológií atď.

Archívny luxus malých archívov (A) bol zaujímavý príspevok Grazie Tató zo Štátneho archívu v Terste. Rozoberá v ňom prácu i kvantitu materiálov v municipálnych, cirkevných (farských) a súkromných archívov. Tieto patria väčšinou k malým archívom s pomerne limitovaným množstvom dokumentov a poskytujú „luxus“ možností dôkladného spracovávaní a sprístupňovania dokumentov tradičnými i novými informačnými systémami v súlade s medzinárodnými normami, vystavovania svojich informácií na internete a pod. Toto je profesionálny sen všetkých archivárov: možnosť „dobro“ pracovať a sprístupňovať – či už pomocou počítača a internetu – maximum informácií, archívnych pomôcok atď., čiže výsledky svojej práce, na ktorú by mohol byť hrdý. Opačná situácia je v štátnych archívoch, kde sú archivári doslova zavalení písomnosťami, ktorých množstvo stále narastá v dôsledku neustálej produkcie písomností štátnymi úradmi a inštitúciami.

O využití počítačov v Chorvátskom štátnom archíve informoval vo svojom vystúpení *Využitie počítača pri vyhľadávaní informácií z inventárov mikrofilmov* (A) Martin Modrušan z Chorvátska. Zavedenie nových informačných technológií do profesionálnej archívnej práce umožňuje skvalitniť archívne pomôcky, najmä údaje o matrikách a z matrik, ktoré takto môžu byť rýchlejšie a kvalitnejšie poskytované užívateľom.

V príspevku *Databáza dokumentov do roku 1526 v Maďarskom krajinskom archíve* (A) opísal György Rácz z Maďarska databázu, ktorá je priebežne rozširovaná od roku 1963 a dnes predstavuje najcennejšiu databázu Maďarského krajinského archívu. So svojimi 320 000 záznamami je svojou veľkosťou pozoruhodná aj v medzinárodnom meradle.

Prvý zväzok časopisu ATLANTI okrem uvedených príspevkov obsahuje ďalej informácie o 8. medzinárodnom archívnom dni a XIV. konferencii členov Medzinárodného inštitútu pre archívnu vedu, ktoré sa konali 24.–28. marca 1999 v Radenci, ako aj o XXI. konferencii o profesionálnych a technických problémoch v archívoch – *Moderné archívy '99* (23.–24. 4. 1999) konanej v Radenci.

Ďalšia informácia sa týkala už 9. medzinárodného archívneho výskumného tábora, ktorý pre záujemcov z radov maďarských a slovinských stredoškôľakov organizujú a vedú archivári z IIAS, Mariborského archívu a archívu Vas v Sombathely v dedinách okolo Lendavy (Slovinsko) a Veleméru (Maďarsko). Jeho cieľom je vyhľadávanie a zbieranie archívneho materiálu, ktoré v minulom roku prebiehalo v troch maďarských (Velemér, Gödörháza, Magyarszombathfa) a troch slovinských (Kobilje, Motvarjevc, Prosenjakove) dedinách. Účastníci zozbierali okolo 2000 dokumentov, fotografií a kníh, ktoré sú teraz uložené v archívoch v Maribore a Szombathelyi. Takáto spolupráca medzi dvoma susednými krajinami je unikátna v celom archívnom svete.

Okrem tejto akcie organizuje archív v Maribore v spolupráci s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky aj stretnutie susedných archívov Slovenska a okolitých štátov, ktoré sa koná v Radenci. Okrem slovenských archivárov sa na ňom zúčastnili archivári z Rakúska, Maďarska, Chorvátska a Talianska.

Prvý zväzok časopisu ATLANTI uzatvára už tradične bibliografia vybraných článkov vzťahujúca sa k problematike riešenia technických otázok v archívoch.

Druhá téma začala prednáškou *Knižničný materiál v archívoch – prehľad* (N), ktorého autorkou bola Elisabeth Schöggel-Ernst z Rakúska. Vedecké knižnice obsahujúce diela z oblasti archivistiky, pomocných vied historických, regionálnej histórie, bibliografie, pramenné edície atď. sú súčasťou väčšiny archívov. Súkromné dary tvoria separátnu časť týchto knižníc. Iným typom je knižnica, ktorá bola vytvorená pre úradné potreby štátnych/vládnych inštitúcií. Prístup k všetkým týmto knižniciam je dnes daný databázami, ktoré sa kombinujú s databázami iných knižníc.

Úloha, situácia a perspektíva knižničného vývoja v archívoch (A) bola téma, ktorú predniesol Peter Pavel Klasinc zo Slovenska. Poukázal na veľkú dôležitosť referenčných knižníc v archívoch. V slovenských archívoch sa nachádza široké spektrum takýchto knižníc. Autor opísal formy, situáciu a ich perspektívu v archívoch a navrhol niektoré odporúčania na ich ďalší rozvoj, vzhľadom na poskytovanie informácie s využitím nových informačných technológií.

„... múzeá zodpovedajú za materiálové objekty, knižnice za knihy a archívy za archívne dokumenty. Akúkoľvek formu zmiešavania treba považovať za nevhodnú,“ napísal asi pred 20 rokmi riaditeľ Švédskeho národného archívu. Teraz už skoro 10 rokov existuje úzka spolupráca medzi inštitúciami, ktoré ochraňujú kultúrne dedičstvo Švédska. Autori Ingalisa Dahlin a Rolf Hagstedt zo Švédska v príspevku *Prečo nie? Knižnice v archívoch* (A) predstavili ALM (Archives, Libraries, Museums) informačnú sieť vo svojej krajine. Ekonomické dôvody a rozvoj modernej techniky sú silnými dôvodmi na to, aby sme túto príležitosť na spoluprácu využili. Spoločným cieľom všetkých týchto inštitúcií je totiž poskytovanie informácií verejnosti.

Ugo Cova z Talianska predniesol príspevok na tému *Knižnice v talianskych štátnych archívoch* (N). V prvej časti poukázal na dôležitú akvizičnú činnosť archívov pri získavaní kníh a archívnych dokumentov, ktorá kontinuálne obohacuje archívy a ich knižnice. V druhej časti zdôraznil nevyhnutnosť správnej ochrany pred fyzickou i environmentálnou možnosťou ich poškodenia. Špeciálna pozornosť sa venuje prostriedkom ich klasifikácie a počítačového spracovania.

O výsledkoch dotazníkovej akcie *Dotazník o servise departamentálnych archívov vo Francúzsku* (F) informovala Rosine Cleyet-Michaud z Fran-

cúzska. Archívy zhromažďujú rôzne druhy dokumentárnych záznamov, medzi ktorými je tiež mnoho kníh. Knihy prichádzajú do archívov rôznymi spôsobmi a ochraňujú sa spolu s dokumentmi. Autorka prezentuje názory francúzskych archivárov na úlohu knižníc v archívoch.

Josef Hanus v príspevku *Cenné historické knižnice v slovenských archívoch* (A) stručne informoval o takýchto knižniciach nachádzajúcich sa v niektorých slovenských archívoch. V súvislosti s medzinárodným projektom UNESCO Pamäť sveta zameral pozornosť na Knižnicu Bratislavskej kapituly, ktorá je uložená v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Jej iluminované kódexy boli zaradené do svetového registra UNESCO v rámci uvedeného programu. V tomto roku sa prišlo k digitalizácii Bratislavského antifonára II (Hanov kódex), ktorej cieľom je maximálne sprístupniť informácie o ňom pomocou CD-ROM-u a zároveň aj virtuálne sceliť antifonár, ktorého časti sa v súčasnosti nachádzajú v troch rôznych inštitúciách (SNA, Archív mesta Bratislavy, Múzeum mesta Bratislavy).

Knižnice v archívnom systéme Litvy (A) je názov príspevku Galiny Baranovovej z Litvy. Autorka v ňom predstavila účel a rozsah referenčných knižníc v litovských štátnych archívoch. Tieto knižnice obsahujú nielen unikátne knihy, príručky atď., ale aj zbierky veľkej historickej hodnoty. Profesionálnym cieľom je ich spracovanie a rozširovanie informácií tvorbou automatizovaného katalógu a databázy, ktorá by umožňovala spojenie všetkých archívnych knižníc v Litve.

Paola Ugolini z Talianska v príspevku *Knižnica Generálneho archívu mesta Terst* (A) prezentovala reorganizáciu archívu Mestskej rady Terstu. Cieľom reorganizácie je definovať kritériá na výber a uchovávanie materiálov, ktoré budú poskytované verejnosti na štúdium a prezeranie. Na tento účel bola zriadená knižnica, ktorá bude obsahovať všetky nearchívne materiály z produkcie mestskej rady. Tieto informácie by mali byť sprístupňované lokálnym i vzdialeným záujmom aj pomocou internetu.

Špecializovaná knižnica, ktorá je jednou z najväčších a najdôležitejších v Chorvátsku, sa nachádza v Štátnom archíve v Záhrebe. Vo vystúpení *Úloha a význam knižnice v Štátnom archíve v Záhrebe* (A) informovali o nej autori Darko Rubčić a Dubravka Čengić z Chorvátska.

Ústredná knižnica Maďarského krajského archívu (N) bola témou prednášky, ktorej autorom bol Tamás Kálnoki Kis z Maďarska. Počas svojho historického vývoja prešla mnohými zmenami. Knižnica obsahuje nielen historické knihy, ale aj oficiálne vládne publikácie (zákony, dekréty atď.) a súkromné zbierky. Od roku 1993 je formovaná ako báza pre špecializované knihy týkajúce sa maďarskej histórie, pomocných vied historických a verejnej správy. Prístup k jej

informačnému bohatstvu umožňuje niekoľko katalógov. V súčasnosti obsahuje 109 348 zväzkov. Nedávno sa začalo jej spracúvanie pomocou počítačov.

Herman Rumschöttel z Nemecka prezentoval príspevok *Knižnice v bavorských archívoch* (N). Na základe prieskumu 300 bavorských archívov miest, cirkví, podnikov, univerzít a súkromných inštitúcií sa autor pokúsil načrtnúť typológiu knižníc v archívoch. Tieto sa značne líšia svojím rozsahom i funkciou. Čo sa týka funkcie knižnice v archíve, autor konštatuje, že primárne sa v nej sústreďujú archívne pomôcky a knihy týkajúce sa napr. archivistiky, heraldiky, genealógie alebo paleografie atď. Okrem kúpy sa mnoho kníh získava výmenou a najmä darovaním. Okrem niekoľkých veľkých knižníc v bavorských archívoch ostatné archívne knižnice obsahujú priemerne 30 000–40 000 zväzkov. Vedomosti z tejto oblasti môžu získať archivári v špecializovaných kurzoch v bavorskej archívnej škole.

V poslednej prednáške konferencie *Knižnica ako doplnok k archívnym zbierkam v Štátnom archíve v Krakove* poukázala Magdalena Marosz z Poľska na úlohu archívnej knižnice, ktorá sa líši od iných verejných knižníc či knižníc nezávislých inštitúcií. Jej úlohou by malo byť získavanie publikácií, ktoré sa svojím obsahom vzťahujú k archívnemu materiálu daného archívu, a ktoré slúžia ako doplnkové informačné zdroje k priamym archívnym prameňom. Takéto knižnice sú neoceniteľnou pomôckou pre bádateľov v archívoch.

Druhý zväzok časopisu ATLANTI ďalej obsahuje kompletnú bibliografiu zo všetkých zväzkov č. 1–10 (257 citácií), register titulov článkov v nich uverejnených, ako aj menný a vecný register.

Jozef Hanus

MEDZINÁRODNÁ ARCHÍVNA TECHNICKÁ STÁŽ V PARÍŽI V ROKU 2000

V dňoch 4. 4.–21. 6. 2000 sa v Paríži uskutočnila jubilejná, v poradí už päťdesiata Medzinárodná archívna technická stáž, po ročnej prestávke opäť aj so slovenskou účasťou. V tomto kontexte treba zdôrazniť jej dlhodobú výnimčnosť pre archivárov z bývalého Československa, ktorí sa na nej pravidelne zúčastňovali od šesťdesiatych rokov. Až do pádu socializmu bola stáž v Paríži zriedkavým miestom stretávania sa s kolegami zo zahraničia. Napriek s tým spojenému slávnostnejšiemu nádychu a bilancovaniu rokov minulých, opäť

s pracovným programom, ktorý sa postupne svojím obsahom zaoberal širokým spektrom otázok archívnej teórie a praxe. Okrem predpísaného pracovného programu sa stáž stala aj miestom neformálnych diskusií a výmeny názorov na život a problémy archívov v jednotlivých zúčastnených krajinách.

Obsah prednášok a praktických cvičení bol určený vopred stanoveným programom. Stáž bola rozdelená na viacero študijných modulov. Prednášky sa uskutočnili, okrem výnimiek, v priestoroch „Bureau de formation“ Národného archívu Francúzska. Boli zvyčajne rozdelené do dvoch denných (časových) blokov. Prednášky sprevádzali názorné ukážky s použitím PC, diaprojektorov, spätných projektorov a hodnotnými študijnými dokumentmi. Každý modul bol ukončený poldňovou diskusiou za účasti pracovníkov „Bureau de formation“ o kladoch a záporoch zvolenej štruktúry prednášok a exkurzií, o vyváženosti programu, o úrovni prípravy študijných materiálov a o jeho možných doplnkoch. Dôvodom zaradenia takéhoto typu diskusie sú obsahové zmeny stáže, ktorá sa začína v čoraz väčšej miere zameriavať, aj popri už klasických témach, na otázky spojené s novými médiami a ich vzťahom k archívu vo všetkých smeroch. Diskusia, zakomponovaná aj priamo do štruktúry prednášok a exkurzií, sa orientovala na témy archívnej praxe, spôsob práce a komunikácie, ako aj skúsenosti archívnych servisov jednotlivých zúčastnených krajín. Výrazným doplnkom a kladom programu bola prezentácia archívnych systémov jednotlivých krajín, ktorá bola tiež spojená so širokou diskusiou.

Prvý z modulov výučby, nazvaný „cadre administratif“ (vedúci François Gasnault), trval od 6. 4. do 19. 4. a zaoberal sa organizačnými otázkami francúzskeho archívnictva, podriadeného na rozdiel od nášho systému archívov Ministerstvu kultúry FR (MK FR). Toto zaradenie archívov vplýva výrazne aj na praktický život francúzskych archívov, zaoberajúcich sa vo väčšej miere ako naše archívy kultúrnymi a pedagogickými aktivitami (expozície, variabilné pedagogické aktivity, spolupráca so samosprávnymi štruktúrami v kultúrnej oblasti). V tejto súvislosti treba však poznamenať, že archívy vo Francúzsku vôbec nie sú spokojné s týmto zaradením, keďže rozpočtové zdroje MK FR nie sú objemovo schopné dostatočne saturovať potreby archívov a archivári by do budúcnosti preferovali zaradenie do štruktúr Ministerstva spravodlivosti (justície) FR. Časovo dominantnou v tomto module bola séria exkurzií a prezentácií rôznych typov archívnych inštitúcií, ktoré ukázali veľmi komplexný a diverzifikovaný pohľad na fungovanie francúzskeho archívneho systému. Okrem časti servisov Národného archívu FR (C. A. R. A. N, rezortný medziarchív Fontainebleau) boli v rámci programu formou exkurzie predstavené archívy Ministerstva obrany FR, Ministerstva zahraničných vecí FR, Ministerstva práce a solidarity FR, departementálne archívy (Seine et Marne).

Zo slovenského pohľadu pravdepodobne najzaujímavejšou bola prednáška o postavení a pôsobení tzv. „services autonomes“ (neštátnych archívov) – archívov miest a územných samospráv, ktoré boli v tradične silne centralizovanom Francúzsku vytvárané v osemdesiatych rokoch, a ktoré dnes zaznamenávajú svoj búrlivý rozvoj. Mestá a lokality – komúny, ktoré majú nad 2 000 obyvateľov podľa dnes platného archívneho zákona vo Francúzsku, si môžu zriadiť vlastný archívny servis. Pre obce s počtom obyvateľov menším ako 2 000 je v zákone zakotvená povinnosť odovzdať do departementálneho archívu písomnosti staršie ako 100 rokov.

Ďalší modul, „Cadre juridique“ (vedúci Philippe Barbat), ktorý trval od 20. 4. do 28. 4., sa zaoberal, ako už napovedá jeho názov, archívnu legislatívou a právnym postavením archívov vo Francúzsku. Ďalšími témami boli otázky prípravy nového medzinárodného slovníka archívnej terminológie, otázky profesionálneho statusu archivára a tiež novootvárané otázky etiky a deontológie archivárskeho povolania. Súčasťou programu tohto modulu bola aj prvá časť prezentácie archívnych systémov zúčastnených krajín. Prezentácia krajín bola formálne osobitnou časťou programu, ktorého vedúcou bola Frédérique Bazzoni. Veľmi zaujímavé bolo podrobné zmapovanie súčasnej legislatívnej pozície archívov vo Francúzsku, kde doteraz platný archívny zákon je v súčasnosti oslabovaný stále silnejúcim tlakom v oblasti prístupu k archívnym dokumentom, pričom sa tieto skutočnosti výrazne prejavili v nedávnej diskusii o odblokovaní prístupu k časti dokumentov týkajúcich sa otázok prenasledovania Židov vo Francúzsku v období 2. svetovej vojny.

Veľmi podnetné boli otázky vstupu súkromných archívov a archívov politikov do siete francúzskych archívov. Táto „voie extraordinaire“ je vo francúzskej archívnej praxi veľmi dobre rozpracovaná a mohla by sa pravdepodobne stať vzorom pre náš archívny systém v danej oblasti. Existuje viacero rozdielnych spôsobov, ktoré sa líšia kvalitou vstupu štátu do právneho aktu, resp. modalitami finančného plnenia. Štátne archívy môžu napríklad po súhlase finančných úradov za určitých podmienok prijať archívne dokumenty namiesto štátom vyžadovaných dedičských poplatkov, rovnako ako iné štátne inštitúcie, umelecké diela ako ich protihodnotu.

V tomto bloku odznela aj prezentácia Slovenska. Našou snahou bolo, v súlade so zameraním stáže, predstaviť okrem krátkej histórie a štruktúry archívov na Slovensku aj spôsob a úroveň vedenia spisovej služby na Slovensku na konkrétnych príkladoch spisovej agendy Štátneho oblastného archívu v Bratislave, priblížiť v krátkosti archívne fondy uložené v sústave štátnych archívov na Slovensku. Na základe podnetov z pléna boli objasnené konkrétne otázky slovenskej archívnej praxe.

Tretí blok v poradí „collecte et traitement des fonds“ (vedúci Jean Le Pottier) trval od 2. 5. do 5. 5. a zaoberal sa otázkami preberania a spracúvania archívnych fondov štátnych inštitúcií. Treba zdôrazniť špecifiká francúzskej situácie v tom, že preberací zoznam pri novodobých registratúrach preberaných do archívov je tu priamo predurčený a chápe sa ako normálna archívna pomôcka, keďže niet personálnych možností na ich skoré spracovanie obvyklým spôsobom. Ďalšími témami boli otázky štruktúry úrovni deskripcie archívnych dokumentov na základe novej verzie normy ISAD(g). Zaujímavou témou boli aj otázky archívnych pomôcok na nových záznamových médiách. Rokovanie bolo aj v tomto module doplnené medzinárodnou diskusiou, zameranou na špecifiká tvorby archívnych pomôcok v jednotlivých krajinách v spojitosti s aplikáciou normy ISAD(g), pričom ako stručné resumé možno konštatovať, že pri jej aplikácii je veľmi vhodné nevzdávať sa domácich archívnych skúseností a praxe. Zaujímavá bola tiež prezentácia súčasného registratúrneho systému Nemecka a Records Managementu.

Štvrtým blokom v poradí bola študijná cesta, ktorá trvala od 9. 5. do 11. 5. 2000. Jej programom bola návšteva departementálnych archívov v Annecy a v Grenobli a bola zameraná na prehliadku archívnych budov, v jednom prípade išlo o práve dokončovanú budovu pred kolaudáciou.

Piatym bol blok nazvaný „Conservation“ (vedúce Claire Bechu a Marie-Claude Delmas), ktorý trval od 15. 5. do 18. 5. 2000. Jeho obsahom boli praktické otázky týkajúce sa ochrany archívnych dokumentov. Obohatený bol o exkurziu v „Centre de Recherche sur la Conservation des documents Graphiques“, ktoré sa zaoberá výskumom metód na ochranu jednotlivých typov archívnych dokumentov a testovaním chemických vlastností – stálosť, životnosť nových materiálov v danej oblasti. Pre našu archívnu prax môžu byť veľmi podnetné zistenia o dĺžke životnosti tzv. „nových médií“, CD ROM a DVD, ktoré sa na Slovensku akosi automaticky pokladajú za stále záznamové prostriedky. Ich aktívna životnosť však kolíše v závislosti od podmienok skladovania a výroby v intervale 5–20 rokov, u DVD aj výrazne menej, práve vzhľadom na technológiu výroby nemožno ich pokladať za trvalé východisko pre budúcnosť. Na zvýšenie záznamovej kapacity DVD je totiž disk zlepený z dvoch častí a práve tento spoj je veľmi citlivý na akékoľvek otrasy stálej teploty a relatívnej vlhkosti. Na programe boli aj technické otázky dispozície archívnych budov a skladov, ktoré majú nezastupiteľnú úlohu pri ochrane archívnych dokumentov. Na tieto podmienky bola zameraná popri iných, špecifickjších akcentoch väčšina exkurzií v sieti departementálnych archívov.

Šiestym študijným blokom v poradí boli „Fonds spécifiques“ (vedúca Agnes Masson), ktorý trval od 19. 5. do 24. 5. Jeho programom boli archívne fondy

justičných orgánov, bánk a poisťovní, nemocníc a vedeckých inštitúcií. Rokovanie bolo doplnené o návštevu centra podnikových archívov „Centre des archives du Monde du Travail“ v Roubaix, ktoré je jedným z novootvorených oddelení Národného archívu, kam boli delimitované archívne fondy podnikov, železníc, odborového hnutia a rôznych sociálnych inštitúcií. Súčasťou programu bola aj prehliadka sekcie máp a plánov spojená s diskusiou.

Stáž pokračovala v dňoch od 25. 5. do 2. 6. individuálnymi praktickými prácami. V mojom prípade išlo o návštevu študovni Národného archívu FR (študovňa inventárov, študovňa pečatí), komplexnú prehliadku oddelenia starých fondov Národného archívu a prehliadku centra reštaurovania pečatí. Cieľom zvoleného študijného programu v tomto bloku bolo dôkladné zoznámenie sa s komplexom činností pri spracúvaní staršieho archívneho materiálu, čo konvenuje s mojou terajšou pracovnou náplňou. Zameral som sa na problematiku spôsobu vyhotovovania archívnych pomôcok, typologizáciu francúzskych archívnych pomôcok, ich špecifiká a právne ošetrovanie archívnych fondov. Predmetom môjho záujmu bola aj aktuálna politika sprístupňovania staršieho archívneho materiálu a edičná činnosť. Ako špecifikum oproti nášmu archívnemu systému možno uviesť, že časť archívnych pomôcok Národného archívu FR je vydávaná v knižnej forme a takto sú prístupné omnoho širšiemu publiku.

Ďalším v poradí bol modul nazvaný „Publics et communication“ (vedúca Martine Cornede), ktorý trval od 5. 6. do 13. 6. 2000. Programom rokovania bolo prijímanie verejnosti v archívoch, ochrana archívnych dokumentov pred krádežou a poškodením a sprístupňovanie archívnych dokumentov na štúdium v zmysle lehôt archívneho zákona z roku 1979 a série derogácií. V tejto súvislosti je treba poznamenať, že pripravovaný nový archívny zákon predpokladá omnoho liberálnejšie podmienky prístupu k archívnym dokumentom, čo je aj v súlade s čoraz silnejším volaním po otvorenej spoločnosti, histórii a aj archívov. Program dopĺňali aj ďalšie témy zamerané na historické bádanie, prípravu výstav archívnych dokumentov, výchovných servisov, ateliérov a nových technológií v práci bádateľne.

Program stáže bol ukončený modulom nazvaným „Relations internationales“ (vedúca Frédérique Bazzoni), ktorý trval od 14. 6. do 19. 6. Programom rokovania boli, okrem záverečnej časti prezentácie zúčastnených krajín, otázky medzinárodných vzťahov a spolupráce krajín v oblasti archívnictva. Boli prezentované aktivity Francúzskej archívnej správy, Medzinárodnej rady archívov a Asociácie francúzskych archivárov.

Stáž sa ukončila v dňoch 20. 6. a 21. 6. Dňa 20. 6. slávnostným odovzdávaním certifikátov a koktailom za prítomnosti zástupcov veľvyslanectiev zúčastnených krajín, ministerky kultúry FR, predstaviteľov medzinárodného a francúz-

skeho archívnictva a bývalých absolventov stáže. Dňa 21. 6. o 9.30 h bolo rokovanie ukončené bilanciou stáže so zainteresovanými pracovníkmi „Bureau de formation“ Národného archívu FR.

Na záver možno, pravdepodobne ako každý rok, skonštatovať veľký, nielen úzko personálny prínos stáže pre jej účastníkov, ale aj aplikovateľnosť časti poznatkov priamo v našej archívnej praxi, spolu s odporúčaním všetkým kolegom zúčastniť sa na nej.

Radoslav Ragač

VÝROČNÁ KONFERENCIA EURÓPSKEJ ASOCIÁCIE PRE BANKOVÚ HISTÓRIU VO VARŠAVE

Európski bankovní archivári a historici mali svoje pravidelné výročné stretnutie 18.–20. mája 2000. Pod názvom Ku globalizácii? Európske banky pri rozvoji ekonomiky, konala sa výročná konferencia Európskej asociácie pre bankovú históriu (EABH). EABH vznikla roku 1990 vo Frankfurte nad Mohanom a jej členmi sú predstavitelia bankových archívov a historici z viac ako 50 štátov. Ako býva zvykom, spoluorganizátorom podujatia bol jubilant, v tomto prípade Bank Handlowy w Warszawie. Túto najstaršiu poľskú banku založil pred 130 rokmi (roku 1870), v čase ruskej nadvlády nad východnou časťou Poľska, Leopold Kronenberg.

Na konferencii, ktorú otvoril Sir Evelyn de Rothschild, pokračovateľ rothschildovskej bankárskej tradície z Londýna a zároveň predseda EABH, odznelo sedemnášť referátov na historické bankové témy, často presahujúce do prítomnosti a k nim sa viedla rozsiahla diskusia. Účastníci konferencie (bolo ich okolo 130) sa najviac dozvedeli o vývoji poľského bankovníctva v minulom a tomto storočí, vrátane bankovej reformy v Poľsku z rokov 1987–1989 (o čom referoval bývalý guvernér Národnej banky Poľska Władysław Baka). S referátmi vystúpili aj zástupcovia univerzít, bánk a bankových archívov z Veľkej Británie, Česka, Talianska, Belgicka, Francúzska, Fínska a USA.

Od roku 1998 je členom tejto asociácie aj Archív Národnej banky Slovenska. Jeho vedúci predniesol na konferencii referát Dokumenty v Archíve Národnej banky Slovenska, v ktorom informoval o rozsahu a štruktúre archívnych dokumentov, uložených v našom bankovom archíve (sú v ňom sústredené dokumenty z centrálného i komerčného bankovníctva do roku 1950, čo je európska špecia-

lita) a pokúsil sa aj o veľmi stručný náčrt okolností vzniku najstarších slovenských bánk a inštitúcií ľudového peňažníctva (najstaršie úverové družstvo v Európe – Gazdovský spolok – založili v našom Sobotišti 9. februára 1845). Najstaršia slovenská banka ako účastinná spoločnosť vznikla ešte o dva roky skôr ako najstaršia poľská banka, roku 1868. Bola ňou Turčiansko-sväto-martin-ská Sporiteľňa, ktorú založil podpredseda Matice slovenskej a v sedemdesiatych rokoch 19. storočia jediný slovenský poslanec v uhorskom sneme Viliam Pauliny-Tóth spolu s Jozefom Justhom. V roku 1920 sa táto najstaršia banka spojila s Tatra bankou.

Účastníci sa dozvedeli aj o Andrejovi Kapustášovi, rodákovi z Hlohovca a priateľovi poľského hrdinu Koščiуска, ktorý roku 1789 navrhol založenie Poľskej národnej banky a tiež ako majú vyzerat' poľské „bilety“, teda bankovky.

V diskusii odznela aj otázka, ako sa využívajú naše archívne dokumenty. Účastníci konferencie sa dozvedeli, že Národná banka Slovenska má v edičnom pláne na tento rok vydanie prvého zborníka Dokumenty z archívu, v ktorom sa sprístupnia (a to aj zahraničným záujemcom, pretože zborník vyjde v slovensko-anglickom znení) najvýznamnejšie dokumenty z rokov 1868–1938, ktoré sú uložené v Archíve NBS. Okrem možnosti bádania priamo v archíve, čo využívajú viacerí domáci, ale i zahraniční historici, pracovníci archívu publikujú informácie o bankách a bankároch na stránkach odbornej tlače, archív spolupracuje na príprave „múzejnej“ siene v novostavbe NBS a podobne. Isteže, významnou súčasťou práce archívu, a teda aj využívania archívnych fondov, je aj obstarávanie dokumentov súvisiacich s reštitúciami po roku 1989 a napríklad aj s nárokmi slovenských židov na odškodnenie za ich utrpenie v čase vojny v koncentračných táboroch i na nútených prácach v Nemecku.

Ukazuje sa však potreba aktívnejšieho zapájania sa archívu do prípravy dokumentov o vývoji slovenského bankovníctva najmä v anglickom jazyku, stať sa súčasťou edičnej činnosti EABH, pretože informovanosť o našom bankovom vývoji (a o Slovensku vôbec) je veľmi slabá a zatiaľ ju supľujú práce českých, prípadne iných autorov, pravdaže z ich pohľadu.

Súčasťou konferencie boli aj výstavy. Dve z nich pripravili domáci usporiadatelia: jednou bola výstava moderného výtvarného umenia „Euroart“ z kolekcií poľských a iných európskych bánk, ktorú pripravila Nadácia Leopolda Kronenberga, založená Bankom Handlowým, druhou výstava 130 rokov Banku Handlowého. Prezentovalo sa však aj Slovensko, konkrétne Spoločnosť Michala Bosáka otvorila práve počas konferencie výstavu „Michal Bosák, americký bankár zo Slovenska“ v hoteli Victoria, kde sa konferencia konala, a ktorá potom pokračovala vo varšavskom Slovenskom inštitúte.

Konferencii venovala pozornosť aj poľská tlač. Noviny „Prawo i Gospodarka“ uverejnili rozhovor so Sirom Evelynom de Rothschildom a napísali, že konanie konferencie prvý raz vo „východnom bloku“ práve vo Varšave je svedectvom o tom, že Poľsko je najúspešnejšou krajinou z postkomunistického sveta.

V roku 2001 sa má konferencia konať v Ľubľani a slovinská centrálna banka „Bank of Slovenija“ ju zorganizuje v spolupráci s Novou Ľubľanskou bankou pri príležitosti 10. výročia nezávislosti Slovinska a vzniku slovinskej centrálnej banky. Témou konferencie bude Kríza a oživovanie európskych bánk v 20. storočí. Roku 2002 bude konferencia v Štokholme a miesto konania v roku 2003 je zatiaľ neobsadené. V súvislosti s 10. výročím svojho vzniku sa o jej usporiadanie uchádza Národná banka Slovenska, čo bude vhodná príležitosť pre bankových historikov, ale i archivárov aktívne prezentovať výsledky svojej práce na medzinárodnom fóre.

Marián Tkáč

19. MEDZINÁRODNÝ KONGRES HISTORICKÝCH VIED V OSLO

V dňoch 6. až 13. augusta 2000 sa uskutočnilo v hlavnom meste Nórska raz za päť rokov sa konajúce celosvetové stretnutie historikov. XIX. medzinárodný kongres historických vied sa konal na univerzitnej pôde jubilujúceho Osla, ktoré si práve v tomto roku pripomína svoju tisícročnú históriu. Podujatie zvolal Medzinárodný výbor historických vied v úzkej spolupráci s Nórskou historickou spoločnosťou. V súčasnosti Medzinárodný výbor historických vied so sídlom v Ženeve zjednocuje historikov reprezentujúcich všetky špecializácie dejín. Tvoria ho národné komitety, pridružené medzinárodné organizácie a interné komisie. Za Slovenskú republiku sa na tomto historickom fóre zúčastnili PhDr. Dušan Kováč, DrSc., vedecký sekretár Slovenskej akadémie vied a predseda Národného komitétu historikov, PhDr. Bohumila Ferencuhová, CSc. a PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ odboru archívniectva a spisovej služby Ministerstva vnútra SR.

Viac ako 700 historikov zo 70 krajín sa na prelome tisícročí a storočí, v období rýchlych globálnych zmien, zamýšľalo nad kolektívnou pamäťou sveta, nad novou interpretáciou spoločných dejín. Otváracie zasadnutie malo slávnostný charakter a prebehlo v metropolitnej koncertnej sále s vystúpením nórskeho komorného orchestra. *K téme 20. storočie očami histórie a historikov* vystúpili

prezident Medzinárodného výboru historických vied Ivan T. Berend z USA, ďalej Francúz Roger Chartier, Romila Thapar z Indie a Hans Ulrich Wehler z Nemecka.

Zasadnutie kongresu potom prebiehalo v tradičnej štruktúre – veľké témy, osobitné zasadnutia, okrúhly stôl, panelová prezentácia, ďalej zasadnutia a podujatia pridružených organizácií, medzinárodných komisií, „workshopy“ a satelitné sympóziá.

Najväčšiu pozornosť pútali tri veľké témy. Rus Alexander Čubarijan a Jurgen Osterhammel z Nemecka úvodnými vystúpeniami o perspektívach globálnej histórie navodili živú debatu najmä o predmete a metodológii takýchto dejín. Zasadnutie sa nieslo v duchu nového koncepčného prístupu k svetovým dejinám z pohľadu kritickej revízie tradičných vzorov a zvýšeného dôrazu na to, čo kultúrne rozdiely stiera a zbližuje jednotlivé civilizácie. Časť referátov si preto položila otázku, či sú vôbec možné svetové dejiny a ďalšia časť historikov zaujala problematika vzájomného prelínania sa kultúr v historickom čase a priestore.

Druhá veľká téma pod vplyvom končiaceho sa milénia nastolila aj otázky chronológie a význam pojmov ako rok, prelom storočí, vôbec časomier pre historickú vedu z pohľadu štruktúrovania a periodizácie jednotlivých historických období, či už z regionálneho, kultúrneho alebo náboženského hľadiska. Poslednou, treťou hlavnou témou bola problematika využívania, resp. zneužívania historickej vedy a zodpovednosti historikov za „dejiny“. Predmetom diskusie bolo, ako sa výsledky historikovej práce využívali alebo zneužívali pri tvorbe historickej identity a pamäti, ako aj úloha historikov pri manipulácii s dejinami a pri kritickom skúmaní ideológií a mýtov.

Dve desiatky špeciálnych zasadnutí sa zaoberali pestrou tematickou škálou dejín ľudstva. Pozornosť prítomných historikov upútali najmä témy: historiografická bilancia 20. stor.; kolektívna pamäť a identita: ako spoločnosti konštruujú a spravujú svoju minulosť; vedecké objavy: prenášanie a prijímanie vedeckých poznatkov; moslimské spoločnosti v dejinách; náboženstvo a vzťahy mužov a žien; misie, modernizácia, kolonizácia a dekolonizácia; štruktúra rodiny: demografia a populácia – porovnanie ázijských a európskych spoločností; regióny a regionalizácia; totalitarizmus a diktatúry; vývoj foriem a definícií práce v čase a v priestore; menšinové kultúry a dominantné väčšiny. Na zasadnutí s témou *Európa: jednota a rozdielnosť* vystúpil aj Dušan Kováč. Jeho referát nastolil otázku identity krajín strednej Európy.

Za osobitnými zasadnutiami tematicky i chronologicky nezaostali ani okrúhle stoly. Na zasadnutí *Otvorenie archívov a história komunizmu (1990–2000)*, ktorému predsedal český historik Vilém Prečan, vystúpili s problematikou archí-

vov býv. komunistických strán zástupcovia Ruskej federácie, Poľska, Maďarska, Rumunska a Nemecka. Referát Petra Kartousa poskytol obširnejšiu informáciu o prevzatí rozsiahlych súborov archívnych fondov a registratúr KSS do sústavy štátnych archívov, a to v rokoch 1990–1993. Oboznámil s ich štruktúrou a obsahom, informoval o metodike ich spracovania a sprístupnenia, ako aj o od-tajnení časti tejto dokumentácie v roku 1999. Širší priestor venoval i ďalším možnostiam ich vedeckého využitia aj v zrkadle novopripravovanej právnej úpravy archívnictva.

Ďalšie „Tables rondes“ sa zaoberali množstvom, aj pre archivárov zaujímavých okruhov tém: *multimédiá a internet a práca historika; výučba dejín: nové techniky, manuály, miesto dejepisu vo výchove; rozhlasová a televízna produkcia ako pramene dejín; komparatívna história: metódy a modely*. Ostatné témy okrúhleho stola boli už určené špecialistom: armáda a moc v antickom svete; cesty a výskumy v severnom Atlantiku od stredoveku do 17. stor.; európske a mimoeurópske právne systémy; dejiny homosexuality; rodina a svadba, majetok a dedičstvo; šľachta: porovnávacia perspektíva; šport a sex v priebehu storočí; sex, rasa, xenofóbia a nacionalizmus; kristianizácia severnej a strednej Európy okolo roku 1000; baltický svet v dejinách; dejiny chorôb; dejiny samovrážd; studená vojna; polstoročie historiografie; turizmus a dejiny, mierové dohody a uzmiernenie; individuum a pojem súkromného života atď.

Na ďalších zasadnutiach „par affiches“ prezentovali záujemcovia výsledky svojich výskumov alebo projektov. Počas kongresu zasadali i pridružené medzinárodné a interné spoločnosti združujúce svojich členov podľa regionálnych a tematických aspektov, ako aj špecializácií v rámci dejín a historických pomocných vied. V redukovanejšej miere to platí i o regionálnych a informačno-technologických „workshopoch“.

Záverečné zasadnutie sa nieslo v znamení slávnostne ladených vystúpení na tému *Historické perspektívy pre budúce storočie*. Účastníci kongresu veľkú časť príspevkov dostali v knižnej podobe: Proceedings Actes. Reports, abstracts and round table introductions. Oslo 2000. 460 s. Kongres sprevádzali viaceré vydarené spoločenské a kultúrne podujatia. Jubilejný 20. kongres historických vied sa uskutočnil v roku 2005 v Sydney (Austrália).

Peter Kartous

KRONIKA

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Prvé zasadnutie Vedeckej archívnej rady v roku 2000 sa konalo 8. júna v Banskej Štiavnici v Štátnom ústrednom banskom archíve, ktorý si v tomto roku pripomína päťdesiate výročie svojho založenia. Rokovanie rady otvoril a viedol jej predseda Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Na programe zasadnutia bola informácia o prvej textovej verzii návrhu zákona o archívoch a registratúrach. Vzhľadom na dôležitosť prerokúvanej problematiky, ako aj na udalosť, pri ktorej sa konalo zasadnutie Vedeckej archívnej rady, boli pozvaní ako hostia riaditelia štátnych ústredných archívov, štátnych oblastných archívov a predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov.

Prvý návrh paragrafovaného znenia zákona o archívoch a registratúrach prítomným predstavil P. Kartous, riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby.

Na úvod uviedol, že požiadavka pripraviť novú právnu úpravu siaha až do roku 1991, do obdobia po prijatí novely platného zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívnictve. Snaha ministerstva vnútra dosiahnuť zaradenie novej právnej úpravy do plánu legislatívnych úloh vlády SR sa stretla však s úspechom až v roku 1998, keď ju vláda zaradila do plánu na rok 2001. Ministerstvo vnútra v rokoch 1992–1999 pokračovalo v heuristických prácach, zhromaždilo a vyhodnotilo relevantné právne predpisy archívne vyspelých európskych krajín, právne a metodické materiály Európskej únie, Rady Európy, Medzinárodnej rady archívov. Podčiarkol, že diskusie archívnej komunity o potrebe a charaktere novej právnej úpravy vyvrcholili na Druhých archívnych dňoch SR v roku 1998 a z rokovania Spoločnosti slovenských archivárov vzišlo odporúčanie, aby ministerstvo vnútra začalo pracovať na jeho návrhu už v paragrafovanom znení. Vedeckej archívnej rade predložený návrh je teda výsledkom práce desaťčlennej pracovnej skupiny zloženej z viacerých zamestnancov odboru archívnictva a spisovej služby, všetkých typov štátnych archívov, jednotlivých úsekov archívnych činností a činností na úseku správy registratúry, ako aj Spoločnosti slovenských archivárov, a samozrejme aj zástupcov odboru legislatívneho a správneho.

Ďalej zdôraznil, že pracovná skupina si predsavzala, aby návrh novej právnej úpravy rešpektoval právny poriadok, bol v súlade s právnymi predpismi upravujúcimi príbuzné oblasti – so zákonom o ochrane osobných údajov, knižniciach, povinných výtlačkoch, múzeách a galériách a ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty, ochrane utajovaných skutočností, slobode informácií

a ďalších. Jeho znenie by malo rešpektovať aj dvojjedlnú úlohu archívov – zabezpečiť kontinuitu výkonu štátnej správy a podieľať sa na vedeckom výskume, ďalej aby v optimálnej miere vyriešil základné otázky terminologického charakteru, činnosti archívov, ochrany archívnych dokumentov, ako aj prístupu k archívny dokumentom.

Potom pristúpil k podrobnému komentovaniu jednotlivých ustanovení návrhu zákona o archívoch a registratúrach, ktorý je rozčlenený do siedmich častí: úvodné ustanovenia, archívy, prístup k archívny dokumentom, registratúry, štátna správa na úseku archívov, sankcie, osobitné, prechodné a záverečné ustanovenia. V prvej časti § 1 upravuje postavenie, organizáciu, práva a povinnosti archívov, povinnosti zriaďovateľov archívov, vlastníkov archívny dokumentov a pôvodcov registratúr, prístup k archívny dokumentom a sankcie za porušenie zákona, § 2 uvádza základné pojmy a § 3 definuje najzákladnejšie záujmy, povinnosti a práva štátu a občanov súvisiace s uchovaním archívneho dedičstva. Druhá časť (§ 4–8) sa zaoberá sústavou archívov, zriaďovaním a zrušovaním archívov, povinnosťami archívov, povinnosťami zriaďovateľa archívu a aj povinnosťami vlastníka archívny dokumentov. Sústavu archívov definuje novým spôsobom – podľa právneho postavenia zriaďovateľa – na archívy verejné a súkromné. Každý subjekt, ktorý chce zriadiť archív, musí požiadať o súhlas s jeho zriadením ministerstvo vnútra. Tretia časť (§ 9–11) upravuje prístup k archívny dokumentom, pričom formy prístupu sa nemenia. Štvrtá časť – Registratúry – výrazne sprísňuje povinnosti pôvodcu registratúry a rozširuje právomoci štátneho archívu. V piatej časti – Štátna správa na úseku archívov a registratúr – sú v § 13 vymenované povinnosti ústredného orgánu štátnej správy, ministerstva vnútra, na úseku archívov a registratúr, § 14 definuje plnenie základných povinností štátnych ústredných archívov, štátnych oblastných archívov a štátnych okresných archívov ako výkon štátnej správy. Ustanovenia § 15–18 sú venované štátnym ústredným archívom, štátnym oblastným archívom a štátnym okresným archívom. Zo šiestej časti (Sankcie) je zatiaľ vypracovaný len § 20 – pokuty, ktorý ich výškou má zvýrazniť nevyhnutnosť zvýšenej ochrany tak archívny dokumentov, ako aj registratúr. Siedma časť – Osobitné, prechodné a záverečné ustanovenia (§ 24–27) v zatiaľ spracovanom § 24 ustanovuje povinnosti likvidátora a správcu konkurznej podstaty vo vzťahu k archívny dokumentom a registratúrnym záznamom bez trvalej dokumentárnej hodnoty.

Na záver svojho výkladu poznamenal, že predložený návrh zákona o archívoch a registratúrach treba ešte chápať ako neúplný, a ktorý, samozrejme, bude tiež aj predmetom viacnásobnej oponentúry.

Diskusia k predloženej prvej textovej verzii návrhu zákona o archívoch a registratúrach bola mimoriadne vecná a konštruktívna určite aj preto, že všetci

účastníci zasadnutia ho dostali vopred k dispozícii. Hovorilo sa v nej o: územných obvodoch štátnych oblastných archívov; organizačnom začlenení štátnych okresných archívov; deklarovaní autonómnosti archívov; sieti štátnych archívov; postavení býv. Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej, ktorý sa teraz stal ako Archív literatúry a umenia súčasťou Slovenskej národnej knižnice; zákonom vzťahu administratívnych dokumentov; prístupe k archívnym dokumentom; základných pojmoch; otázke pokút; koncepcii návrhu zákona; zriaďovaní archívov; opodstatnenosti výšky pokút, ktoré zohľadňujú potrebu zvýšenej ochrany archívnych dokumentov; deklarovaní povinností pôvodcov registratúr; sústave archívov; Archíve literatúry a umenia, ktorý bude mať už päťdesiatročnú tradíciu, ale v zákone o Slovenskej národnej knižnici sa inštitucionálne nezohľadňuje; otázke spojenia názvu zákona o archívoch a registratúrach, pretože archív je inštitúcia, ale registratúra nie je inštitúcia; rozdieloch medzi archívnymi dokumentmi a registratúrnymi dokumentmi; pojmoch sprístupňovanie a prístup; povinnostiach, ale aj právach archívov; úlohách archivárov, ktoré nie sú bežne známe širokej verejnosti; otázke času vzniku archívneho dokumentu v súvislosti s prístupom k nemu; uchovávaní registratúrnych záznamov zaniknutých právnických osôb; politickom aspekte prístupu k archívnym dokumentom a napokon o § 13, odsek g, v súvislosti so Štátnym ústredným banským archívom.

Na záver diskusie predseda Vedeckej archívnej rady odporúčal, aby sa na ďalších zasadnutiach rady pravidelne sledoval postup prác na príprave zákona o archívoch a registratúrach, potom ešte k niektorým pripomienkam z diskusie priamo zaujali stanovisko a odpovedali prítomní členovia pracovnej skupiny. Ďalšie konkrétne písomné návrhy účastníkov zasadnutia Vedeckej archívnej rady očakáva pracovná skupina do dvoch týždňov.

Rokovanie Vedeckej archívnej rady v závere zhodnotil jej predseda. Podčiarkol dôležitosť prípravy návrhu zákona o archívoch a registratúrach, vecnosť a odbornosť diskusie. Opäť zdôraznil, že na jesennom zasadnutí rady v roku 2000 sa znovu zaradí do programu informácia o stave prípravy zákona.

Mária Stieberová

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. MÁRIE STIEBEROVEJ, CSc.

Významné životné jubileum našej kolegyne Márie Stieberovej, ku ktorému jej všetci úprimne želáme to najcennejšie, je vďačnou príležitosťou, aby sme si pripomenuli a oživilí, ako sa formovala a rozvíjala jej profesijná kariéra, čo všetko,

od roku 1962, keď absolvovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského štúdium archívniectva, dokázala urobiť.

Pri vyslovení jubilantkinho mena sa každému z nás v mysli objaví niekoľko pojmov: štátne ústredné archívy a štátne oblastné archívy, pedagogické pôsobenie, vedecká a publikačná činnosť, verejnoprospešná činnosť, ako aj výrazne orientované osobné záľuby. V rebríčku jej osobných hodnôt sa určite na jednom z popredných miest nachádza jedna stála a stabilná hodnota, ktorá všetko spája, s ktorou je neoddeliteľne spätý celý jej život, jej rodné mesto Bratislava.

Mária Stieberová sa narodila 27. augusta 1940 v Bratislave. V meste na Dunaji nadobudla základné, stredoškolské i vysokoškolské vzdelanie. Pred jej menom od roku 1972 stojí titul doktora filozofie; získala ho vo vednom odbore archívniectvo – pomocné vedy historické. Jej precíznosť a zdravé sebavedomie ju priviedli v roku 1983 aj k úspešnému ukončeniu riadnej externej vedeckej aspirantúry prácou o územnom raste Bratislavy.

Po skončení vysokoškolského štúdia ako mladší archívny pracovník nastúpila do Štátneho slovenského ústredného archívu v Bratislave. S kolektívom kolegov spracovala a zredigovala svoju archívársku prvotinu – dočasný inventár Povereníctva vnútra. Nenechala nevyužitú ani možnosť, ktorú jej ponúkla práca v bývalom oddelení dejín socializmu, oboznámiť sa aj s problematikou predarchívnej starostlivosti. Jubilantka rada spomína aj na čas strávený v študovni archívu; bol pre ňu najlepšou školou archívárskeho života. Práve tam vznikli základy jej encyklopedických vedomostí o fondoch štátnych archívov, ich spracovaní, uložení a možnostiach využívania. Získala nielen prehľad o fondoch, ale aj pre ďalšiu prácu tak potrebný nadhľad pre určovanie priorít v činnosti priamo riadených štátnych archívov. Zo Štátneho slovenského ústredného archívu odchádzala 1. februára 1969 ako vedúca archivárka na Archívnu správu Ministerstva vnútra SSR. Riadiaci orgán archívniectva sa stal pre ňu pracoviskom, ktorému dodnes venovala viac ako tridsať rokov každodennej odbornej, vecne precíznej a dôslednej práce. Do 1. mája 1977 vykonávala funkciu referenta pre medzinárodnú spoluprácu. Aj vďaka nej získalo v tých rokoch slovenské archívniectvo kvalitný základ pre systematický výskum, súpis a mikrofilmovanie archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v zahraničných archívoch, osobitne v archívoch v Maďarsku. Určite sa aj jej zásluhou štátne archívy, Bratislava a Slovensko zapísali do povedomia medzinárodného archívneho spoločenstva ako bohatý prameň retrospektívnych informácií a pozorný hosťiteľ medzinárodných archívnych podujatí.

Mať a uplatňovať komplexné teoretické a praktické vedomosti, podrobnú znalosť jednotlivých druhov archívnych činností a tajomstiev riadiacej práce, pochopenie pre obyčajné ľudské problémy archivárov – tak možno stručne charak-

terizovať prístup kolegyne Stieberovej k plneniu úloh spojených s výkonom funkcie referenta pre štátne ústredné archívy a štátne oblastné archívy. S takýmto predsavzatím pristupuje k vypracúvaniu koncepčných materiálov a metodických pokynov pre základné archívne činnosti ňou riadených štátnych archívov, posudzovaniu a hodnoteniu ich dlhodobých zámerov a úloh. Vždy jej záležalo aj na postavení a ocenení práce archivárov v systéme zamestnancov štátnej správy. V roku 1992 vypracovala charakteristiky jednotlivých archívnych činností katalógu pracovných činností vládneho nariadenia o platových pomeroch zamestnancov rozpočtových organizácií. A aj v rokoch 1996–2000 bola jedinou kompetentnou osobou, ktorá mohla vypracovať a obhájiť do strohej reči právneho predpisu pretavenú náročnosť práce každého jedného archivára. A nakoniec činnosť archívov prísne a spravodlivo kontroluje, radí im počas povestných „kanonických vizitácií“.

So základným referátom odboru je spojené aj množstvo ďalších kľúčových úloh; spomeňme iba zabezpečovanie riadneho fungovania činnosti Vedeckej archívnej rady, ktorej tajomníčkou je už viac ako dve desaťročia. Výsledkom jej pôsobenia v metodickej komisii odboru je celý rad kvalitne vypracovaných tak v každodennej odbornej činnosti archívov potrebných metodických pokynov a usmernení.

Popri náročnej riadiacej a odbornej činnosti Mária Stieberová nezabúda ani na budúcnosť; vždy si vedela nájsť čas a spôsob ako odovzdať svoje odborné alebo jazykové vedomosti budúcim archivárom alebo prispieť k zvýšeniu odbornosti archivárov v praxi. V rokoch 1970 až 2000 vyučovala základy archívnictva a najmä maďarský jazyk na Strednej knihovníckej škole (Škole knihovníckych a informačných štúdií) v Bratislave, Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity a Inštitúte pre verejnú správu.

Bratislava, jej dejiny a dejiny jej prímestských obcí sa stali trvalou láskou a predmetom vedeckého záujmu a publikačnej činnosti jubilantky. Ich výpočet musíme začať diplomovou prácou Dejiny Bratislavského Podhradia. V prepracovanej a publikovanej podobe ich úspešne obhájila ako rigoróznou prácu. Po nich nasledovali samostatné práce, rad štúdií a veľký počet článkov v odborných časopisoch, zborníkoch z vedeckých konferencií, ktorých hlavnou témou sa stali dejiny bratislavských predmestí a pripojených obcí. Predmetom jej pozornosti boli aj cechy Bratislavského Podhradia, bratislavské školstvo a bratislavské patrocíniá. Tieto samostatné práce a články publikuje už od roku 1972. Treba zdôrazniť, že je autorkou dejín Bratislavského Podhradia, Čunova, Jaroviec a Rusoviec v dodnes základnej publikácii Dejiny Bratislavy (Bratislava 1978). Jej záujem vlastné mesto a jeho dejiny nielen spoznať, ale ho aj popularizovať,

vyjadrila aj autorskou spoluprácou pri vydaní učebnice dejín Bratislavy pre vlastivedných sprievodcov BIS.

Okrem tejto nevyčerpatelnej základnej témy sa jubilantka venuje vo svojej publikačnej činnosti aj rýdzo odborným archívnym otázkam. Je spoluautorkou časti Základné pojmy publikácie Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov (Bratislava, 1988, s. 9–16). Dôverná znalosť problematiky sprístupňovania archívnych fondov ju predurčila, aby sa v súčasnosti stala autorkou obsahu týchto hesiel v pripravovanom prvom Slovníku slovenskej archívnej terminológie. Klasifikačná schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike uverejnená v Slovenskej archivistike (SA XXVIII, 1993/2, s. 140–153) patrí medzi základné metodické materiály slovenského archívnictva. Klasifikačná schéma umožnila rozčleniť, hierarchicko-kompetenčne a chronologicky systémovo zatriediť archívne fondy a archívne zbierky sústavy archívov Slovenskej republiky. Štátne archívy ju využili aj pri príprave Informatívneho sprievodcu štátnych archívov Slovenskej republiky. Je prirodzené, že kolegyňa Mária Stieberová bola zostavovateľkou jeho prvého, už vydaného zväzku. S pre ňu typickým elánom a kritickým pohľadom spolupracuje aj na zostavení druhého zväzku.

V bibliografii jej publikačnej činnosti zaujíma dôstojné miesto jej „domovský časopis“ Slovenská archivistika. Ved' len v jej kronike uverejnila cca 60 rôznych anotácií, správ a referátov; niet snáď témy, ku ktorej by nepovedala svoje hodnotiace slová alebo nedala výraz povinnosti o veci informovať. Osudom mnohých autorov článkov do odborných časopisov sa stáva častokrát členstvo v redakčnej rade niektorého z nich. To je aj prípad našej kolegyne; je dlhoročnou členkou redakčnej rady českého Sborníka archivních prací. Nie je to iba členstvo pasívne, popri odborných posudkoch prác slovenských autorov od roku 1967 v trojročných intervaloch vychádza na stránkach tohto periodika z jej pera bibliografia maďarskej archívnej literatúry; tu v roku 1986 uverejnila aj štúdiu Súčasné maďarské archívnictvo.

Uviesť kompletnú bibliografiu bohatej publikačnej činnosti jubilantky je nad rámec tohto príspevku; naším cieľom bolo skôr upozorniť na jej dominanty.

Nesplnený sen o štúdiu medicíny si Mária Stieberová v maximálne možnej miere napĺňa celoživotnou činnosťou v Červenom kríži. Jeho humanitné poslanie sa úprimne snaží premeniť na skutky už od roku 1958 ako radová členka. Neskôr pracovala v rôznych funkciách, od úrovne miestnych bratislavských organizácií až po členstvo vo federálnych orgánoch v rokoch 1989–1990, resp. v Najvyššej rade Slovenského Červeného kríža v rokoch 1993–1997. Jej altruizmus sa prejavil aj v nespočetných darcovtvách krvi, obetavej starostlivosti o starších občanov. Jej starostlivosť tým nekončí, takmer každý z nás sa ocitol

v situácii, kedy prvou „medicínskou a zdravotníckou“ radou boli práve jej „diagnózy“. Zmysel pre verejnoprospešnú prácu ju doviedol v rokoch 1971–1976 až medzi poslancov Obvodného národného výboru Bratislava I. Do polovice deväťdesiatych rokov pracovala na miestnej úrovni aj ako odborníčka sociálno-zdravotnej komisie. Túto jej nezištnosť si vážia všetci jej kolegovia, ocenila ju verejnosť početnými vyznamenaniami. V roku 1997 ju pri príležitosti Zápisu do Knihy cti Slovenského Červeného kríža prijal prezident Slovenskej republiky.

Neodmysliteľnou súčasťou životného štýlu jubilantky je snaha spoznať. Spoznať nielen archívy a archívniectvo, ale aj svet. Neúnavne a rada cestuje; precestovala takmer celú Európu, „nútila“ cestovať aj nás. Nemá problémy zorientovať sa v rakúskych Alpách alebo roklinách Slovenského raja. Dôverne pozná nielen zákutia Bratislavského Podhradia, ale aj všetky turistické cestičky Malých Karpát. Po návrate zo všetkých krásnych ciest a turistických túr trávi čas pri dobrej knihe. Je pravidelnou návštevníčkou každého dobrého koncertu klasickej hudby, a nielen v Bratislave.

Okrem kolegiálnej úcty a rešpektu sa Márii Stieberovej dostalo aj spoločenského ocenenia. Od roku 1979 získala viacero rezortných vyznamenaní. Je jednou z prvých nositeľiek pamätnej medaily Pavla Križka. Jej životné jubileum si ministerstvo vnútra uctilo udelením pamätnej medaily Františka Sasinka.

Našej jubilantke Marike želáme aj do ďalších rokov plnohodnotný pracovný a spoločenský život, zdravie, pohodu a splnenie všetkých túžob a zámerov. Spravidlosť toku času nie je dôvodom na smútok, je dôvodom na radosť tešiť sa na splnenie ďalších cieľov.

Peter Kartous

PROFESOR JOZEF NOVÁK SEDEMDESIATROČNÝ

Podľa známej sentencie počet rokov, ktoré človek prežil, nemusí ešte sám osebe dokladať jeho vek. Lebo sú medzi nami – obrazne povedané – dvadsaťroční „starci“, ale aj sedemdesiatroční „mladíci“. Niet žiadnych pochybností o tom, že univerzitný profesor PhDr. Jozef Novák, DrSc., patrí do tej druhej skupiny. V tomto zmysle budú so mnou iste súhlasiť všetci, ktorí ho poznajú. Preto sa nám ani nechce veriť, že pán profesor si 22. novembra 2000 pripísal do svojej knihy života už siedmy krížik. Aj keď on subjektívne taký pocit nemusí mať, na nás ostatných pôsobí svojím vitálnym zjavom a každodennou činnosťou rovnako ako pred niekoľkými desaťročiami. O to viac má dnes medzi nami postavenie doyena, ktorého odborný názor, ale i zo životných skúseností

prameniacu mienku je hodno si vypočúť, poučiť sa z nej. To sú azda dostatočné dôvody na to, aby sme sa pri príležitosti okrúhleho jubilea profesora J. Nováka aspoň stručne pristavili pri míľnikoch, cez ktoré kráča až do dnešných dní.

Narodil sa vo Vrútkach, v rodine obchodného zamestnanca a krajčírky. V rodnom mestečku vychodil ľudovú školu. Ako dvanásťročný odišiel roku 1942 za ďalším vzdelaním do Trenčína, kde začal študovať na Rehoľnom slovenskom gymnáziu piaristov. Na tom istom gymnáziu, medzičasom premenovanom na II. štátne gymnázium v Trenčíne, napokon po ôsmich rokoch aj zmaturoval. Ďalšiu študijnú orientáciu J. Nováka v rozhodujúcej miere ovplyvnil jeho gymnaziálny profesor histórie Štefan Pozdišovský.

V roku 1950 nastúpil J. Novák na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity (od roku 1954 Univerzita Komenského) v Bratislave. Tu sa stal jedným z prvých poslucháčov novozaloženého študijného odboru archívniectvo. Vďaka usilovnosti a prejavnému záujmu o pomocné vedy historické si ho profesor Alexander Húščava vybral už pred absolútoriom za asistenta. Vo svojej diplomovej práci sa J. Novák zaoberal špeciálnym spôsobom datovania v Uhorsku, známym ako *Residentia exercitus regis*, teda témou z chronológie.

Životnou odbornou sférou pôsobnosti J. Nováka sa však stala predovšetkým heraldika. Venoval sa jej od ukončenia vysokoškolského štúdia v roku 1955 a už o rok vydal spolu s J. Žudelom *Príručku diplomatiky, sfragistiky a heraldiky* (Bratislava, SAS 1956, s. 77–173), v ktorej bol autorom častí *Sfragistika* a *Heraldika*. Nasledujúce desaťročie zasvätil intenzívnemu výskumu mestskej a obecnej heraldiky na Slovensku. Na základe systematického bádania načrtol základné vývinové etapy a odhalil charakteristické špecifiká erbov našich miest. Vďaka tomu získal v roku 1964 vedeckú hodnosť kandidáta historických vied. Dovtedajšiu svoju prácu korunoval napokon monografiou *Slovenské mestské a obecné erby* (Bratislava, SAS, Bratislava 1967, 291 s. a 24 obr. príl.). O úspechu, s akým sa táto kniha stretla v odbornej, ale aj širšej kultúrnej verejnosti, najlepšie svedčí skutočnosť, že zanedlho vyšlo jej druhé rozšírené vydanie (Martin, Osveta 1972, 452 s., 119 obr. a XXIV tab. príloh).

Po komunálnej heraldike obrátil J. Novák svoju vedeckú pozornosť na erby šľachtických rodov, ktoré v minulosti žili, respektíve pôsobili na Slovensku. V súvislosti s tým sa musel doslova priekopnícky vyrovnáť nielen s ďalšími otázkami heraldickej metodológie, ale riešil aj viaceré zásadné problémy genealogického bádania. Jazykovo i ortograficky veľmi rôznorodé a nejednotné formy priezvisk zaznamenané v dobových prameňoch, ho priviedli k iniciovaniu diskusie na túto tému v radoch slovenských historikov a lingvistov. Následné kroky smerujúce k ustálenému písaniu priezvisk tzv. historických rodov, ktoré by malo byť v relatívnej zhode so slovenským jazykom a pravopisom, sú dodnes dôvo-

dom na vášnivé spory medzi zástancami a odporcami tejto myšlienky. Popri uvedenom probléme sa niekomu môže zdať, akoby hlavný produkt heraldicko-genealogických výskumov prof. J. Nováka knihy *Rodové erby na Slovensku I. Kubinyiho zbierka pečatí* (Martin, Osveta 1980, 375 s. a 32 obr. príloh) a *Rodové erby na Slovensku II. Peťkova zbierka pečatí* (Martin, Osveta 1986, 220 s. a 16 obr. príl.) nenachádzali primeranú odozvu. Nie je to pravda. Tak ako monografie o mestských a obecných erboch podnietili dovtedy na Slovensku nebývalý rozvoj komunálnej heraldiky, citované monografie o rodových erboch vyvolali, dá sa povedať, až masový záujem o genealógiu, rodovú aj „osobnú“ heraldiku. Plným právom získal za toto svoje dielo v roku 1987 vedeckú hodnosť doktora historických vied.

Hoci vďaka netradičným výskumným témam a pozoruhodným publikáciám je profesor J. Novák na Slovensku známy predovšetkým ako heraldik, on sám v rebríčku vlastných hodnôt kladie na prvé miesto svoje vyše 45-ročné pôsobenie na poste vysokoškolského učiteľa. Láska k tomuto povolaniu, optimálne prepojenie odbornej erudície so schopnosťou odovzdávať nadobudnuté vedomosti poslucháčom, a to všetko podložené mimoriadnou vnímavosťou voči študentskej duši, urobili z prof. J. Nováka pedagóga, ku ktorému sa dnes úprimne hlásia takmer všetci absolventi odboru archívnictva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Pocit napĺňania životného poslania ako učiteľa, obľúbenosť medzi študentmi, ale i u väčšiny kolegov, mu pomáhali prekonávať aj určitú politickú nepriazeň, ktorej bol na fakulte vystavený ako „nestraník“ najmä v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Habilitoval sa v roku 1963 a za docenta pre pomocné vedy historické bol menovaný roku 1966. V ďalšom kvalifikačnom postupe narážal na rozličné administratívne zdržiavanie. Všeobecne známe úspešné výsledky vedecko-pedagogickej práce docenta J. Nováka sa však nedali prehliadať donekonečna. A tak mu bolo napokon po vyše dvadsiatich piatich rokoch od habilitácie umožnené inauguračné konanie, na základe ktorého sa 1. októbra 1989 stal profesorom Univerzity Komenského pre odbor pomocné vedy historické.

Z organizačného hľadiska pôsobil prof. J. Novák v podstate neoficiálne, ale o to viac s prirodzenou autoritou, od smrti prof. A. Húščavu v roku 1969 až do roku 1995 ako vedúci odboru archívnictva a pomocných vied historických, ktorý bol integrálnou súčasťou Katedry slovenských dejín a archívnictva FF UK. V rokoch 1989 až 1990 bol prodekanom a od roku 1990 doteraz je členom Vedeckej rady Filozofickej fakulty UK. Okrem toho plnil profesor J. Novák v rokoch 1990–1999 veľmi dôležitú funkciu garanta pre kvalifikačne plnohodnotnú existenciu študijných a vedných odborov histórie a pomocných vied historických na FF UK.

Profesor J. Novák pôsobil a pôsobí ako uznávaná osobnosť aj mimo domovskej fakulty. Je, respektíve bol predsedom sekcie archívniectva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, predsedom Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti pri MS, podpredsedom Heraldickej komisie MV SR, členom Vedeckej archívnej rady MV SR a mnohých ďalších odborných, redakčných či konzultantských orgánov. O medzinárodnom kredite prof. J. Nováka svedčí jeho prijatie do Académie Internationale d'Héraldique so sídlom v Paríži, najskôr ako člena korešpondenta (1968) a potom (1974) ako riadneho člena.

Za pedagogickú, vedeckú, organizačnú a kultúrno-osvetovú prácu sa dostalo prof. J. Novákovi viacero vyznamenaní a ocenení. Z nich medzi najvzácnejšie patrí Križkova medaila (1979), Medaila Filozofickej fakulty UK v Bratislave (1980), Zlatá medaila Univerzity Komenského (1990), Pamätná medaila Univerzity Karlovej v Prahe (1998) i Sasinkova medaila (1999). Osobitne milé je čestné občianstvo, ktoré pánovi profesorovi J. Novákovi udelilo jeho rodné mesto Vrútky (1995).

Prvý medzisúčet životného diela prof. J. Nováka vyšiel pri príležitosti jeho 65. narodenín z pera prof. J. Hučku v zborníku FF UK HISTORICA XLI (1995). Tu je publikovaná aj jeho osobná bibliografia z rokov 1954–1994. Aktualizovaná bibliografia prác nášho jubilanta, doplnená až do roku 2000 vrátane, bude zanedlho k dispozícii v ďalšom čísle zborníka HISTORICA, ktoré sa pripravuje k 50. výročiu založenia študijného odboru archívniectva a pomocných vied historických na FF UK. Pritom vyslovujem úprimné presvedčenie, že tento autorský súpis sa v budúcich rokoch obohatí o mnohé cenné príspevky, ktoré pán profesor ešte len napíše.

Za predchádzajúcich sedem desaťročí vytvoril profesor J. Novák dielo, ktoré mu v mnohých smeroch právom patrí označenie „naj“. No drvivá väčšina z nás, jeho žiakov, kolegov, archivárov, historikov a ostatných spolupracovníkov si ho váži nielen preto. Máme ho radi ako mimoriadne priateľského a ústretového človeka, o ktorom vždy platilo a platí to známe, že ak nepomohol, tak určite nepoškodil.

V mene všetkých tých, ktorí sa stotožňujú s takýmto názorom na pána profesora Jozefa Nováka, mu pri príležitosti jeho 70-ročného jubilea vyslovujem vďaku za všetko, čo doteraz urobil pre výchovu a vzdelanie generácií svojich študentov, pre rozvoj slovenskej historiografie, archívniectva a našej kultúry ako takej. Zároveň mu želáme dobré zdravie, osobnú i rodinnú pohodu, ale tiež dostatok tvorivých síl do ďalších rokov.

Leon Sokolovský

PRÍLOHA

ŠTANDARDIZOVANIE OPISU ARCHÍVNEJ JEDNOTKY; ODBORNÝ NÁSTROJ V KONTEXTE NÁRODNEJ A REGIONÁLNEJ TRADÍCIE

(Standardization of Archival Description,
A Professional Tool in the Context of National and Regional Tradition)
Lajos Körmendy (Maďarsko)

Úvodné slovo

V predchádzajúcom čísle redakcia uverejnila preklad Všeobecnej medzinárodnej normy pre opis archívnej jednotky. Táto norma vyvolala rozsiahlu diskusiu, stala sa predmetom viacerých štúdií, referátov. Najnovším príspevkom je referát Lajosa Körmendyho, ktorý odznel na XIV. medzinárodnom kongrese archívov v Seville (september 2000). Autor, zástupca generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu v Budapešti, je dobre známy aj medzinárodnej archívnej komunite odbornou a publikačnou činnosťou najmä z oblasti archívnej reprografie (Manual of Archival Reprography, International Council on Archives, K. G. Saur, 1989); v rokoch 1996–2000 pôsobil ako konzultant Výboru MRA pre archívnu legislatívu. K napísaniu príspevku, porovnávajúcemu obe normy MRA pre opis, ho určite viedla aj vlastná skúsenosť a otázky, ktoré musel riešiť pri vypracovaní softvéru pre evidovanie a opis zbierky mikrofilmov Maďarského krajinského archívu. Čitateľom predkladáme preklad textu v plnom znení. Pri jeho spracovaní sme sa snažili nájsť optimálne riešenie prekladu niektorých pojmov. Pojmov, ktoré sú slovenskému archívniectvu cudzie z odborných dôvodov, resp. absencie niektorých inštitútov. Pre lepšie pochopenie textu, ako aj naznačenie problematických pojmov, uvádzame v zátvorke anglické znenie pojmu použité autorom. Preklad základných pojmov ISADg sa zhoduje s ich prekladom, ktorý zaviedli Peter Draškaba a Jozef Hanus v uverejnenom preklade tejto normy.

Ďakujeme P. Draškabovi za cenné odborné rady pri spracovaní slovenského znenia textu.

Preklad referátu uverejňujeme so súhlasom autora.

Úvod

Medzinárodná rada archívov prijala, a v roku 1994 aj publikovala, Všeobecnú medzinárodnú normu pre opis archívnej jednotky (General International Standard for Archival Description, ďalej len ISADg).¹ Nikto nepochybuje, že ide o jeden z jej najdôležitejších dokumentov. Norma sa stala nielen hlavným predmetom záujmu alebo citácie v rôznych publikáciách, ale v celosvetovom meradle značne ovplyvnila archívnu prax. Mnohé archívy revidovali podľa ISADg svoje metódy opisu, ako aj databázové systémy.² V roku 1996 Medzinárodná rada archívov prijala ďalšiu normu: Medzinárodnú normu pre záznam archívneho opisu pôvodcu, ktorým je právnická osoba, fyzická osoba a rodina (International Standard of Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families ISAAR(CPF), ďalej len ISAAR).³ Obidve normy mali za cieľ dať všeobecne platnú a plnohodnotnú odpoveď na výzvy informačného veku. Normy, aby naplnili tento cieľ, musia vychádzať zo základných odborných princípov. Skôr ako začneme s hodnotením ISADg a ISAAR a ich vplyvu, mali by sme sa najskôr zaoberať samotným archívnym materiálom ako takým a potom princípmi, ktorých sa dotkli obe normy.

Archívna informácia a štruktúra informácie

Archívna informácia

Štruktúrovaná archívna informácia sa skladá z troch samostatných prvkov. Prvý poskytuje identifikačné údaje (signatúra, značka [kód], názov), ktoré umožňujú presne identifikovať archívny materiál obsahujúci hľadanú informáciu. Druhý poskytuje informácie o obsahu dokumentov, ako aj o štruktúre archívnej jednotky (ako je usporiadaná, aké je jej miesto v celom systéme, a aký je jej vzťah k ostatným jednotkám). Obsahom tretieho prvku sú kontextové údaje, t. j. údaje a informácie o pôvodcovi archívneho materiálu (pôsobnosť, funkcie, orga-

¹ Janus 1994, 1, s. 7–46.

² V marci 1999 Open Society Archives usporiadal v Budapešti seminár o automatizácii v archívoch pre archivárov krajín strednej a východnej Európy. Na základe referátov a praktických ukážok možno konštatovať, že až na malé výnimky archívne inštitúcie zo zúčastnených krajín zohľadnili pri spracovaní alebo prepracovaní svojich informačných systémov pravidlá ISADg. O obdobnom vplyve ISADg informuje aj záznam zo seminára usporiadaného regionálnym združením MRA pre krajiny východnej Ázie k normám pre archívny opis (EASTICA, Hongkong 1997).

³ ISAAR (ISBN 0-9696035-3-3) nevyšiel v knižnej podobe; Medzinárodná rada archívov rozoslala svojim členom iba jeho jednotlivé výtlačky.

nizačná štruktúra atď.), ako aj údaje o právnom, politickom, spoločenskom a pod. prostredí, v ktorom dokument vznikol.⁴

Mikroštruktúra archívneho materiálu

Provenienčný princíp, ktorý si archívna teória osvojila už viac ako pred sto rokmi, vychádza zo zásady, že „všetky archívne dokumenty zhromaždené jednou osobou, inštitúciou alebo organizáciou pri výkone jej činností a funkcií tvoria jeden archívny fond“.⁵ Provenienčný princíp spočíva na dvoch pilieroch:

- rešpektovanie fondu, t. j. dokumenty jedného fondu sa nesmú zmiešať s dokumentmi iného fondu,
- rešpektovanie pôvodného usporiadania, čiže, archivár by mal pri spracúvaní fondu v čo najväčšej možnej miere rešpektovať štruktúru usporiadania registratúry, ktorú určil jej pôvodca.⁶

⁴ V tomto prípade možno hovoriť o inom druhu kontextu, ktorý je však nad rámec kompetencie archivára. Ako príklad možno uviesť prípad, ak bádateľ zistí, že archívny dokument určitého archívneho fondu má vzťah k inému dokumentu z iného fondu, neobjaví chybu, ale existujúci kontext medzi dvomi dokumentmi. (pozri aj: KÖRMENDY, Lajos: Schriftgutbewertung. Anmerkungen zur aktuellen Diskussion aus ungarischer Sicht. In: Archivallische Zeitschrift, Band 79, Bohlau 1996, s. 67.

⁵ Dictionary of Archival Terminology, 2nd. Revised edition, edited by Peter Valne, ICA Handbooks Series, volume 7, K.G. Saur München 1988, s. 72. Vo viacerých krajinách sa súbory dokumentov (napr. arabské písomnosti), ktoré vytvorili v minulosti archivári, tiež považujú za fondy v štruktúre všetkých fondov spravovaných daným archívom (v orig. archival holdings, t. j. v systéme makroštruktúry archívneho materiálu archívu, pozn. prekladateľa), napriek tomu, že tieto dokumenty majú rozličný pôvod (v Maďarsku sa označujú ako fondy, ktoré nevznikli z organickej činnosti alebo ako umelo vytvorené fondy).

⁶ Miera súladu medzi štruktúrou usporiadania registratúry a organizačnou štruktúrou pôvodcu je v jednotlivých krajinách rôzna. Závisí to najmä od tradícií a praxe správy registratúry v danej krajine. Napríklad v Maďarsku, ktorého systém je porovnateľný s nemeckým systémom správy registratúry, je tento úzky vzťah všeobecne platný. Avšak Michel DUCHEIN vo svojich štúdiách (Le respect des fonds en archivistique: principes théoriques et problèmes pratiques; La Gazette des Archives, 1977, s. 90–91. Le principe de provenance et la pratique du tri, du classement et de la description en archivistique contemporaine; Janus 1998. 1, s. 96–97) informuje o opačnej praxi vo Francúzsku. Terry COOK tiež hovorí, že „početné systémy správy registratúry na viacerých nosičoch na mnohých nižších organizačných zložkách organizácie už viac úzko nesúvisia s vnútornou organizačnou štruktúrou a početnými funkciami pôvodcu.“ COOK, T.: Archives in the Post-custodial World. Interaction of Archival Theory and Practice since the Publication of the Dutch Manual in 1899; In: Archivum XLIII, s. 194. Takáto prax poskytuje archivárovi viac priestoru zmeniť existujúce (alebo neexistujúce) pôvodné usporiadanie.

Archívny fond obsahuje rôznorodé informačné jednotky, prepojené medzi sebou vzájomnými štruktúrnymi väzbami. Najmenšou štruktúrovanou informačnou jednotkou, ktorá obsahuje všetky tri základné prvky archívnej informácie, je jeden dokument (v ISADg jednotlivina). Súbor dokumentov (jednotlivín) tvorí spis, skupina spisov sériu. Viacero sérií tvorí fondové pododdelenie a ich skupina fondové oddelenie. Súbor fondových oddelení tvorí fond. Rozlišujeme teda viaceré roviny úrovne fondu ako archívnej informačnej jednotky: fond – fondové oddelenie – fondové pododdelenie – séria – spis – dokument (jednotlivina). Väzby medzi informačnými jednotkami fondu spravidla odrážajú systém správy registratúry pôvodcu fondu, ktorý viac alebo menej odráža jeho organizačnú štruktúru.⁷

Rozborom vzájomných väzieb medzi archívnymi informačnými jednotkami zistíme, že ide o väzby dvojakého druhu: vertikálne a horizontálne. Vertikálne väzby medzi jednotlivými archívnymi informačnými jednotkami sú pre archivára podstatne dôležitejšie, pretože ide o vzťahy medzi jednotlivými rovinami archívneho fondu, ktoré nadväzujú vzájomne na seba. Uveďme si príklad: súhrn dokumentov vytvorených konkrétnou spoločnosťou tvorí fond; dokumenty pochádzajúce z činnosti jej rady tvoria jedno z fondových oddelení v rámci jej archívneho fondu. Tieto fondové oddelenia sa delia ďalej na fondové pododdelenia, akými sú napr.: zápisnice, právne záležitosti a pod. Označiť fondové oddelenie iba názvom „Zápisnice“ je informačne nedostačujúce, túto informáciu musíme doplniť na „Zápisnice rady“, avšak aby sme získali primeranú informáciu, musíme názov ešte doplniť na „...spoločnosti X“. Horizontálne väzby medzi informačnými jednotkami sú spravidla voľnejšie (napr. medzi fondovým oddelením „Zápisnice“ a oddelením „Právne záležitosti“) alebo náhodné (napr.: „Dokumenty právnych sporov, ktoré na svojich zasadnutiach prerokovala rada, sa nachádzajú vo fondovom oddelení „Právne záležitosti“). V tomto príspevku systém väzieb na úrovni nižšej ako fond definujeme ako mikroštruktúra súboru archívnych dokumentov. Mikroštruktúru (resp. vnútornú štruktúru – pozn. prekladateľa) archívneho fondu spravidla určuje pôvodca; to je dôvod, prečo sa mikroštruktúry jednotlivých fondov navzájom líšia.

Makroštruktúra archívneho materiálu

Verejné archívy spravidla spravujú veľký počet fondov; každý z nich má svoju vlastnú mikroštruktúru. Archív musí svoje fondy integrovať do jedného systému, pretože inak by nebol schopný vybudovať vlastný systém umožňujúci vyhľadávanie archívnych informácií. Takýto nadfondový systém, skladajúci sa

⁷ Pozri poznámku č. 6.

zo súboru všetkých fondov jedného archívu, označujeme pojmom makroštruktúra.

Archívne fondy môžeme roztrieďiť (klasifikovať) podľa historických období, odvetví, právneho postavenia, typu dokumentov (t. j. mapy a plány) atď. Makroštruktúra obsahuje podobné prvky ako mikroštruktúra; menšie samostatné skupiny fondov (jednotky) sú usporiadané po úrovniach a medzi týmito úrovňami nachádzame tak vertikálne, ako aj horizontálne väzby. Úrovne makroštruktúry môžu byť nasledujúce: tematická podskupina fondov (v orig. group of fonds, tematická skupina fondov (v orig. management group of fonds); v praxi Maďarského krajinského archívu sa ako synonymá používajú: „szekció“ a „fondcsoport“, pozn. prekladateľa), súbor všetkých fondov spravovaných jedným archívom (v orig. archival holdings).⁸ Tematická podskupina fondov nemusí byť nevyhnutne umelo vytvorenou štruktúrou; k jej vzniku môže dôjsť aj organickým spôsobom, napríklad združením fondov jednotlivých spoločností tvoriacich jeden holding. Vrcholom systému makroštruktúry archívneho materiálu spravovaného jedným archívom je súbor všetkých jeho fondov.

Archívny systém

Mikroštruktúra a makroštruktúra tvoria spolu archívny systém. Tento systém má vlastné špecifické znaky, ktorými sa jednoznačne odlišuje od iných, porovnateľných systémov, akým je napríklad knižničný systém. Prvým špecifikom je existencia takých väzieb, ktoré vytvárajú jeho hierarchický charakter; druhým je existencia kontextových väzieb. Môžeme si položiť otázku – a veľa archivárov si ju položilo – či je skutočne dôležité budovať hierarchické usporiadanie, ako aj rešpektovať a využívať kontextové väzby. Takýto prístup totiž veľmi sťažuje sprístupňovanie a následné vyhľadávanie požadovaných archívnych dokumentov. Naša odpoveď znie áno a dôvody pre ňu poskytuje samotná mikroštruktúra, alebo ešte presnejšie samotný fond:

- fond spravidla obsahuje rôznorodé, často komplexné údaje a informácie týkajúce sa pôvodcu, ako aj oblastí jeho činnosti, ktoré odrážajú vzťahy medzi dotknutými osobami a predmetmi činnosti,
- formovanie fondu je proces prebiehajúci v čase a trvajúci určitý čas; v priebehu tohto času sa pôvodca a jeho prostredie menia a dokumenty tieto zmeny odrážajú.

⁸ Makroštruktúra môže mať aj viac úrovní, alebo niektoré z uvedených môžu chýbať a, samozrejme, môžu mať aj iné pomenovanie.

Obidva znaky, tak proces formovania fondu, ako aj komplexnosť údajov, je možné zmapovať a zviditeľniť pomocou väzieb medzi jednotlivými úrovňami fondu a kontextovými vzťahmi medzi jednotlivými dokumentmi. Povedané inými slovami, obidva znaky, proces aj komplexnosť, implicitne vyplývajú z uplatňovania provenienčného princípu („...súhrn všetkých dokumentov... nazhromaždených jednou organizáciou pri výkone jej činnosti“). Najlepšie, čo môžu archivári urobiť pri usporadúvaní a opise archívnych dokumentov pod úrovňou fondu, je rešpektovať, resp. využívať medziúrovňové väzby a kontextové vzťahy.

Medziúrovňové väzby (hierarchia) a kontextové vzťahy existujú aj v makroštruktúre. Tento vyšší, nadfondový systém je zväčša umelo vytvorený, pretože väčšinu jeho informačných jednotiek (skupín) vytvorili archivári. A aj preto sa komplexnosť údajov a proces formovania fondu dajú vysledovať iba zriedkavo. Napriek tomu, že úloha kontextových vzťahov v tomto systéme je menšia ako pri mikroštruktúre, nemožno ju negovať, osobitne v prípade organicky vzniknutých tematických podskupín fondov. Čo sa týka väzieb v rámci makroštruktúry, ich pôvod je daný podstatou samotného systému: s cieľom nastoliť poriadok v chaose archivár vytvára samostatné skupiny a zoraďuje ich do určitého hierarchického (podriadeného, nadriadeného a koordinovaného) vzťahu.

Metódy vyhľadávania informácií používané v archívoch sa prispôbujú vyššie opísanému systému. Bádatelia spravidla hľadajú požadovanú informáciu prostredníctvom kontextu. Najskôr si musia zistiť, ktorá organizácia (pôvodca dokumentu) bola kompetentná riešiť dané záležitosti. Krok za krokom musia sledovať hierarchické vzťahy v rámci organizácie (vertikálne väzby), postupovať od všeobecného ku konkrétnemu (ktorý organizačný útvar pôvodcu sa zaoberal príslušnou záležitosťou a ktoré fondové pododdelenie alebo séria spisov vzniknutých z jeho činnosti môžu obsahovať požadovanú informáciu?). Avšak hierarchický prístup nie je výlučnou metódou hľadania archívnej informácie. Napríklad prístup k informáciám možno získať pomocou registrov. Hoci sa táto metóda vďaka databázam stáva stále častejšou, na hierarchickom usporiadaní archívneho materiálu sa tým nič nemení (archívny softvér spravidla zobrazuje údaje o nájdennej informačnej jednotke (jednotlivine) uvádzajúc jej miesto v hierarchii archívneho fondu).

*

V predchádzajúcej časti sme opísali hlavné znaky systému archívneho materiálu, ako aj systém samotný. A teraz sa pozrime, akým spôsobom tieto znaky zohľadnili autori ISADg a ISAAR.

Normy pre opis

Rozsah štandardizovania

Predmetom noriem pre opis sa môže stať štandardizovanie prvkov informácie/štruktúry informácie, obsahu prvkov informácie⁹ a registrových hesiel (v orig. data value – miestne mená, osobné mená, veci – predmety). ISADg štandardizoval výlučne opis prvých dvoch skupín. ISAAR sa zaoberá časťou druhej skupiny a predpokladá používanie štandardizovaných registrových hesiel, ktoré však neštandardizoval. Vzhľadom na rôznorodosť dejinného vývoja, kultúrnych tradícií, jazykov atď. odporúča používanie národných noriem.

Štandardizovanie registrových hesiel, čiže klasifikovanie (roztriedenie) archívnych dokumentov podľa ich obsahu je osobitne náročné. Navyše je cudzie charakteru archívnej informácie a teda ani nezodpovedá logike provenienčného princípu (na druhej strane tento prístup je výsostne príznačný pre pertinenčný princíp). Mnohí bádatelia však, napriek odporu archivárov, požadujú archívne pomôcky, z dôvodu uľahčenia práce, spracované na princípe štandardizovaných registrových hesiel. A archivári by túto ich požiadavku nemali negovať.¹⁰

ISADg

Autori ISADg sformulovali 26 prvkov (zásad) pre opis archívnej jednotky, ktoré zatriedili do 6 informačných oblastí: identifikačné údaje, údaje o obsahu, údaje o kontexte a štruktúre, podmienky prístupu a využívania, doplňujúce údaje (základné údaje o dokumentoch príbuzných opisovanej jednotke), poznámkový aparát. Ak tieto informačné oblasti porovnáme s vyššie spomenutými základnými prvkami archívnej informačnej jednotky, zistíme, že ISADg sa podrobne zaoberá všetkými tromi. Pri opise štruktúry archívneho fondu tak

- používa pojem úroveň opisu a poskytuje model úrovni usporiadania fondu (z uvedeného dôvodu sa ISADg nazýva normou pre viacúrovňový opis fondu),
- prezentuje vertikálne a horizontálne väzby medzi informačnými jednotkami a zdôrazňuje ich hierarchický charakter,

⁹ Nesmie sa zamieňať s obsahom dokumentu.

¹⁰ Švajčiarsky federálny archív vypracoval v roku 1996 prehľad o požiadavkách bádateľov, podľa ktorého bádatelia očakávajú od archivárov tematicky spracované archívne pomôcky. Archív sa preto rozhodol uprednostniť takýto druh pomôcok. Pozri: FÖRSTER, B.: Das Erschliessungskonzept des Schweizerischen Bundesarchiv. Vom Findmittel zum Findsystem, In: Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchiv, Studien und Quellen, 23, 1997, s. 343–345.

- precízne mapuje mikroštruktúru archívneho materiálu (od fondu k dokumentu),
- ale nespomína makroštruktúru.

Pri opise mikroštruktúry fondu si možno položiť otázku, či má význam štandardizovať jeho opis smerom dolu až na úroveň dokumentu. V Maďarskom krajinskom archíve fond pod úroveň jeho oddelenia štandardizovaným spôsobom neopisujeme z dvoch dôvodov. Prvým je veľká rôznorodosť údajov obsiahnutých v archívnom materiáli. Táto rôznorodosť je zrejmá z porovnania údajov zo sčítaní ľudu s informáciami z dokumentov z rokovaní generálneho zhromaždenia obecného zastupiteľstva alebo údajov zo zbierky plánov projekčnej kancelárie so súdnymi spismi. Druhým dôvodom je množstvo údajov. Pri opise nižších úrovní fondu dochádza k stále väčšiemu hromadeniu sa, resp. opakovaniu údajov. Na druhej strane, s výnimkou niektorých osobitných skupín dokumentov, si myslíme, že netreba poskytovať detailný opis archívnej jednotky až na úroveň spisu alebo dokumentu, považujeme za dostatočné vymenovať pre ňu charakteristické alebo relevantné informácie/údaje alebo ich kombináciu.

Vo všeobecnosti si nemyslím, že v archívoch treba všetko úplne štandardizovať, dokonca ani v informačnom veku, ktorým sa veľmi často argumentuje. Vo vývoji informačných technológií sa totiž objavuje odlišný trend, ktorý možno opísať pomocou známej Hegelovej formuly.¹¹ Na začiatku, v sedemdesiatych rokoch, sme poznali veľké servery, ktoré spravovali veľké centrálné databázy (téza); pre druhý stupeň rozvoja informačných technológií, začiatok osemdesiatych rokov, bolo charakteristické objavenie sa prvých osobných počítačov; bolo to obdobie veľkého množstva (spravidla malých) decentralizovaných databáz (antitéza); a tretí stupeň, ktorý trvá asi 5–7 rokov, sa nesie v znamení internetu, ktorý spája čiastkové databázy, malé alebo veľké, do jedného obrovského systému (syntéza). Toto je filozofia, nad obsahom ktorej by sa mali zamyslieť aj archivári. Je nespochybniteľné, že bez akéhokoľvek štandardizovania (tak technického, ako aj v oblasti archívneho opisu) by v archívoch vládol chaos. Na druhej strane, úplné štandardizovanie opisu znamená Prokrustovo lôžko pre opisované údaje. Každý archív si musí sám nájsť jemu primeranú mieru štandardizovania opisu, v závislosti od charakteru, ako aj od kvality svojho archívneho materiálu. Mal by ju zvoliť tak, aby sa osvedčila integračná schopnosť normy a súčasne sa zachoval špecifický charakter archívnych dokumentov/údajov. ISADg je veľmi flexibilná norma, jej používateľ môže niektoré jej úrovne vynechať alebo pridať nové. Sám môže rozhodnúť o hĺbke štandardizovaného opi-

¹¹ Každá pravda, každá skutočnosť má tri stupne (téza, antitéza, syntéza) a posledný z nich je výsledkom zjednotenia protichodných prvých dvoch.

su. Flexibilita normy dokonca umožňuje opisovať aj archívny materiál, ktorý nie je usporiadaný podľa provenienčného princípu (pozri ďalej používanie ISAAR).

Podľa môjho názoru sa pomocou ISADg dá opísať aj makroštruktúra archívneho materiálu. Nielen preto, že archivár tak opíše celý archívny systém, ale aj preto, že aj na týchto nadfondových úrovniach sa nachádza množstvo dôležitých, opisania hodných informácií. Ak sa z tohto zorného uhla pozrieme na vyššie uvedený konkrétny príklad, tak fondy viacerých spoločností patriacich do toho istého holdingu tvoria skupinu fondov vykazujúcich isté väzby. Ak teda chceme vypracovať opis dejín holdingu a jeho vzťahov a optimálne ho zaradiť do opisu makroštruktúry, zaradíme ho na úroveň tematickej podskupiny fondov (v orig. group of fonds). ISADg môžeme použiť dokonca aj pri opise kontextu umelo vytvorených tematických podskupín fondov. Opisom tematickej podskupiny fondov jednotlivých prvkov súdneho systému a jeho postupných zmien môžeme veľmi uľahčiť prácu bádateľom zaoberajúcim sa tematickou skupinou fondov „Súdniectvo“.

Sumarizujúc vyššie uvedené fakty možno konštatovať, že ISADg rešpektuje provenienčný princíp, maximálne zohľadňuje základné prvky a štruktúru archívnej informácie/archívneho materiálu, ponúka vyvážený opis jej/jeho jednotlivých troch prvkov (identifikačné údaje, obsah dokumentov a štruktúra archívnej jednotky, kontextové údaje). ISADg tak ponúka archivárom účinný nástroj na spracovanie a prístupnenie archívneho materiálu bádateľom.

ISAAR

ISAAR vznikol neskôr ako ISADg a na jeho spracovaní vidno silný vplyv sveta knižníc a počítačov. Dokonca je takmer nemožné predstaviť si jeho používanie mimo elektronického prostredia. Výsledkom týchto vplyvov sú aj pre archivára nové a nezvyklé pojmy; najvýraznejším príkladom je samotný pojem pre označenie predmetu normy – „authority record“ – záznam archívneho opisu údajov týkajúcich sa pôvodcu. Archivár tu však nenájde také pojmy, ktoré sa v archívnom jazyku používali desaťročia a mohli by sa naďalej používať. ISAAR neopisuje archívny materiál, nezaoberá sa ani identifikačnými údajmi alebo obsahom či štruktúrou archívnej informácie; opis týchto prvkov archívnej informácie prenechal ISADg. Nová norma sa jednoducho sústreďuje iba na opis pôvodcu dokumentu a okolnosti jeho vzniku, t. j. na opis kontextových údajov. Môžeme si položiť otázku, načo bolo treba vypracovať osobitnú normu, keď ISADg poskytuje aj priestor pre opis kontextových údajov. V úvode k ISAAR si prečítame takéto ospravedlnenie osobitného spracovania a uchovávanía záznamu kontextovej informácie: „Takáto prax umožňuje prepojenie tejto informácie

s opismi archívnych dokumentov od toho istého pôvodcu, ktoré môžu byť uložené na viacerých miestach, alebo s opismi samostatne uložených archívnych dokumentov a knižničných dokumentov toho istého pôvodcu/pôvodcov, alebo s opismi dokumentov, ktoré zostávajú v správe svojho pôvodcu“.¹² Hugo Stibbe, riaditeľ projektu oboch noriem, hovorí: „Mnohé komentáre obsahovali upozornenie, že archívny opis je úplným súčtom opisu dokumentov a pôvodcov týchto dokumentov. ISADg sa nezaoberal opisom pôvodcov dokumentov adekvátnym spôsobom“.¹³ Podľa môjho názoru toto vysvetlenie nie je presvedčivé a myslím si, že dôvody pramenia v odlišných prístupoch k základným odborným princípom.

Provenienčný princíp vychádza zo zásady jedného pôvodcu fondu („...záznamy/archívne dokumenty zhromaždené jednou osobou...“), od ktorého závisí aj osud fondu. Táto teória sa však častokrát veľmi ťažko uplatňuje v praxi. Organizácie sa menia, zanikajú, spájajú alebo rozdeľujú, menia sa ich funkcie a pôsobnosť a ich registratúru alebo časť z nej preberajú nástupcovia. Archivár musí rozhodnúť, či má, ak sa pôvodná organizácia považuje za zaniknutú, uzatvoriť fond a fond nástupcu je novým fondom. Provenienčný princíp je možné dôsledne uplatňovať dokonca aj vtedy, ak zmena názvu pôvodcu viedla k uzatvoreniu fondu a vzniku nového. Je ho možné flexibilným spôsobom použiť aj vtedy, ak k uzatvoreniu fondu a vzniku nového došlo pri závažnej zmene funkcií a pôsobnosti organizácie. Rešpektuje sa však skutočnosť, že medzi dokumentmi a ich pôvodcom je veľmi úzky vzťah. Ak sa štruktúra organizácie často mení, niet dôvodov na pochybnosti o tom, že je veľmi náročné vysledovať tok záznamov, ktoré tieto zmeny spôsobujú. Budúci bádateľ, ak chce študovať jej archívne dokumenty z dlhšieho časového obdobia, musí postupovať od fondu k fondu.

Provenienčný princíp založený na rešpektovaní fondu nie je všeobecne platným princípom. V austrálskej archívnej vede sa považuje za dominantný systém sérií.¹⁴ Za sériu sa v tomto systéme považujú záznamy toho istého pôvodu, ktoré

¹² Časť I.3.

¹³ Proceedings of the EASTICA Workshop on Archives Descriptive Standards, 1997 Hong Kong, s. 26.

¹⁴ Tento systém v šesťdesiatych rokoch vypracoval Peter SCOTT a svoje názory zhrnul v štúdiu The Record Group Concept: a Case of Abandonment, In: American Archivist 29, 1966, s. 493–505. Austrálski kolegovia uvádzajú, že tento systém sa nepoužíva v celej krajine; používa sa predovšetkým v štátnych archívoch. Pozri: CUNNINGHAM, A.: Dynamic Descriptions, Australian Strategies for the Intellectual Control of Records and Recordkeeping Systems, In: HORSMAN, P. J. – KETELAAR, F. C. J. – THOMASSEN, T. H. P. M. (ed.), Naar een nieuw paradigma in de archivistiek, Jaarboek 1999 Stichting Archiefpublicaties, 's-Gravenhage 1999, s. 134.

patria spolu, pretože sú časťou registratúrneho systému. Jedným celkom, sériou, sú aj záznamy, ktoré sú výsledkom tej istej činnosti alebo sú rovnakého druhu alebo sa vzťahujú k výkonu konkrétnej funkcie.¹⁵ Porovnávajúc rozdiely medzi fondom a sériou z hľadiska provenienčného princípu, najzávažnejším rozdielom je zásada, že fond sa viaže k jednému pôvodcovi; séria môže byť výsledkom činnosti viacerých pôvodcov, ktorí prispeli k jej existencii. Provenienčný princíp kladie dôraz na kontinuitu dokumentov. Séria môže pochádzať od viacerých nástupníckych organizácií, ktoré by sa, v tradičnom chápaní princípu fondu, považovali za pôvodcov samostatných fondov.¹⁶

Séria môže byť výsledkom celkovej alebo čiastočnej činnosti viacerých organizácií, nie je možné opísať jej pôvodcov a ich dokumenty následne po sebe, pretože sú asynchrónne; musia sa preto v opise uviesť samostatne. Neznamená to však, že medzi nimi nie sú vzťahy, naopak, podľa austrálskeho názoru týmto spôsobom môžu (a musia) medzi pôvodcami a ich dokumentmi vzniknúť mnohonásobné vzťahy.¹⁷

Austrálsky prístup nepozná fond a tak ani nemôže uznávať princíp rešpektovania fondu.¹⁸ Takýto prístup neumožňuje ani dodržať, pre mnohé európske archívy druhý základný pilier provenienčného princípu, rešpektovanie pôvodné-

¹⁵ Keeping Archives, Second Edition, Ed.: ELLIS, J., THORPE, D. W., Prt. Melbourne 1993, s. 479.

¹⁶ Podľa názoru austrálskych archivárov tradičný provenienčný princíp je príliš statický. Jeho uplatnením sa „archivár chytí do pasce systémov, ktoré sa snažia predstaviť dokumenty a ich kontext ich zmrazením v čase. Archivári sa pri katalogizovaní oddávajú predstave, že archívne údaje pozostávajú z opisu fyzických objektov, z ktorých „vznikol“ fond a ktoré fond alebo skupinu záznamov formovali.“ McKEMMISH, S.: Are Records ever Actual? In: McKEMMISH, S., PIGGOTT, M., eds., The Records Continuum. Ian Maclean and Australian Archives first fifty years, Clayton 1994, s. 189.

¹⁷ Tento prístup sa nazýva dynamickým spájaním prvkov opisu. „Je to austrálsky uhol pohľadu, že provenienciacia sa nemôže zúžiť na jednoduchý jednosmerný vzťah medzi pôvodcom záznamov a záznamami. Extrémne zjednodušený pohľad na provenienciu, ktorý predstavuje prístup k archívnemu opisu skupiny záznamov, považujeme za znehodnotenie archívneho princípu, rešpektovania fondu.“ CUNNINGHAM, A: Dynamic Descriptions, s. 136. O austrálskom prístupe pozri aj: HURLEY, Ch.: Problems with Provenance, In: Archives nad Manuscripts, vol. 23 Nov. 1995, s. 234–259; HURLEY, Ch: The Australian Series System: An Exposition, In: McKEMMISH, S. – PIGGOTT, M. eds., The Records Continuum, Ian Maclean and Australian Archives first fifty years. Clayton 1994, s. 150–172.

¹⁸ „...Austrálčania sú kritickí pri chápaní fondu ako základu archívneho usporiadania a opisu...“ McKEMMISH, S.: Are Records ever Actual?, s. 193.

ho usporiadania fondu.¹⁹ Môžeme teda konštatovať, že systém sérií z provenienčného princípu nevychádza.

Z tohto pohľadu je austrálsky intelektuálny prínos do ISAAR jasný.²⁰ ISADg nebol schopný obsiahnuť prístup k archívnemu materiálu usporiadanému na princípe sérií a preto sa musela vypracovať osobitná norma. Mal ňou byť ISAAR.

V ISADg sú rovnocenným spôsobom zastúpené všetky tri základné prvky archívnej informácie (identifikačné údaje, obsah a štruktúra archívnej informácie, kontextové údaje). V praxi to znamená, že norma poskytuje možnosť všetky ich aj rovnocenne opísať. V prípade ISAAR, pretože bol spracovaný pre opis kontextových údajov, je to, samozrejme, inak. A aj keď budeme pri opise súčasne používať, podľa odporúčania, obidve normy, ISAR doplníme o ISADg, naďalej budú nápadne prevažovať kontextové údaje. Dejiny archívneho opisu sú dokladom meniaceho sa významu jeho jednotlivých troch prvkov. Od počiatku do začiatku minulého storočia sa za najdôležitejší pokladal obsah archívnej jednotky. Staré dobové inventáre a zoznamy chceli, viac alebo menej, opísať obsah dokumentov, opis kontextových údajov takmer neexistoval alebo ho spracovatelia úplne zanedbávali. Úloha identifikačných údajov bola v tom čase stabilná; identifikácia archívneho dokumentu bola potrebná vždy. Hodnota kontextových údajov stúpala s rozšírením provenienčného princípu. Svoje opodstatnené miesto nadobudla – podľa môjho názoru – v Schellenbergovej archívnej teórii.²¹ Elektronický vek tento stav zmenil. V dôsledku virtuálnej podoby a veľkej premenlivosti si elektronické záznamy vyžiadali zdôraznenie identifikačného prvku informácie, ako aj kontextových údajov. Toto zvýraznenie je potrebné pre pochopenie ich podstaty, ich identifikáciu, ako aj potvrdenie ich autenticity. (Typickým príkladom sú metadáta, ktoré obsahujú údaje o pôvodcovi a o vzniku záznamov.) Systém sérií si vyžaduje aj dôkladné opísanie kontextu, v ktorom jej dokumenty vznikli. Dokumenty tvoriace sériu boli z originálnej štruktúry vyčlenené a ich vzťahy k ostatným dokumentom je možné rekonštruovať iba vtedy, ak máme k dispozícii podrobné informácie o ich pôvodcovi.

Každodenná prax sa skôr či neskôr odrazí aj v archívnej teórii. Teória môže pokročiť vpred, hoci nie je isté, či správnym smerom. Prevaha kontextových údajov a ich oddelenie od obsahu dokumentu úzko súvisia s teóriami, v ktorých sa prehodnocuje základná úloha archivárov a archívov. „...naším najdôležitejším

¹⁹ Pozri: McKEMMISH, S.: Are Records ever Actual? s. 192–193.

²⁰ Pozri napríklad: McKEMMISH, S.: Are the records ever Actual? s. 193–195 alebo HURLEY, Ch.: Data, Systems, Management and Standardisation, In: Archives and Manuscripts, vol. 22 Nov., 1994, s. 350–358.

²¹ SCHELLENBERG, Th. R.: Modern Archives, Principle and Techniques. Chicago 1956.

informačným produktom budú informácie založené viac na kontextových údajoch ako na obsahu dokumentov a mieste ich uloženia...“ hovorí austrálsky zástupca v ad hoc komisii pre normy na opis a spracovateľ návrhu ISAAR Ch. Hurley.²² (Mimochodom, nemyslím si, že väčšina bádateľov súhlasí alebo bude súhlasiť s týmto názorom.) Z pohľadu bádateľa je postkustodiálna teória iba jedným krokom.

Ako je všeobecne známe, podľa postkustodiálnej teórie budúce archívy nebudú spravovať a spracúvať elektronické záznamy; tieto zostanú v správe organizácií – vo veku siete je jedno, na ktorom servere záznamy sú, kto musí uchovávať a zabezpečiť ich dlhodobé uchovávanie (prehrávanie). Archívom zostane, vrátane opisu, iba intelektuálna kontrola nad záznamami.²³ Voči takejto teórii mám vážne, predovšetkým etické výhrady. Považujem ju za nepriame priznanie neschopnosti archivára vyriešiť problém elektronických záznamov. A archivár, namiesto otvoreného priznania si zlyhania (to by bolo tiež neprijateľné), sa snaží preniesť zodpovednosť a prácu na pôvodcov. Ak k takému stavu niekedy dôjde, spoločnosť sa po nejakom čase opodstatnene opýta „na čo sú archívy; iba na distribuovanie kontextových údajov?“ Nemyslím si, že tí, čo položia túto otázku (politici), sa uspokojia s takouto odpoveďou. Táto teória predstavuje aj reálne nebezpečenstvo pre samotné elektronické záznamy. Organizácie jednoducho nemajú záujem, aby vynakladali veľké objemy finančných prostriedkov na uchovávanie a prehrávanie pre ne nepotrebných záznamov. Znamená to, že sa ich zbavia, t. j. nechajú ich zničiť.

Vplyv ISADg a ISAAR

Situácia, ktorá vznikla v archívnej komunite po uvedení oboch noriem, je pozoruhodná. ISADg a ISAAR vychádzajú z opačných princípov, ale ich autori odporúčajú súčasne používať obe normy. Na prvý pohľad si môžeme myslieť, že to nie je možné; avšak situácia nie je taká jednoduchá.

Archívna inštitúcia, ktorá pri usporiadaní archívneho materiálu (v orig. archival holdings) rešpektuje provenienčný princíp, môže byť úplne spokojná s ISADg. Výnimkou budú iba niektoré zanedbateľné prípady nescelených fondov uložených v rozličných archívoch. Čisto teoreticky, takýto archív môže súčasne používať obidve normy. Neviem si ale predstaviť, ako mu to môže skomplikovať život. Archívy, ktoré používajú systém sérií, môžu súčasne používať

²² HURLEY, Ch: Data, systems, Management and Standardisation, s. 349.

²³ Stručný výklad postkustodiálnej teórie pozri v: COOK, T.: Archives in the Post-custodial World, s. 205–207.

obe normy. ISADg je veľmi flexibilná norma. Tieto archívy iba namiesto ISADg pri opise kontextových údajov použijú ISAAR.

Ako som napísal v úvode, ISADg sa stretol s veľkým úspechom v medzinárodnej archívnej komunite. Dôvodom tohto úspechu je skutočnosť, že ISADg pracujúc na pôde najzákladnejších princípov archívnej vedy, vychádzajúcej z provenienčného princípu, rešpektoval základné prvky archívnej informácie a vytvoril štruktúru opisu, ktorá zodpovedá systému archívneho materiálu. Inými slovami, uznal a prijal ako zásadu vo svete najplatnejší a najviac používaný teoretický princíp, provenienčný princíp. A práve preto môžu archivári používať ISADg bez ohľadu na jazyk, dejiny, administratívne tradície, právny systém atď. Podľa môjho názoru, najväčší význam ISADg spočíva nielen v tom, že archivár opíše svoj materiál lepším (štandardizovaným) spôsobom, ale aj v tom, že mu pomôže lepšie pochopiť základné odborné princípy a vedie ho k tomu, aby tieto princípy systematicky a zmysluplne používal.

Rozšíril sa názor, že takáto norma vďaka celosvetovej sieti zabezpečí cezhraničnú výmenu údajov a informácií. Nesúhlasím s ním; teoreticky to možné je. Možnosť jej pravidelného a rozsiahleho rozšírenia v praxi však nevidím reálne, ak sa zoberú do úvahy v archívoch používané rôzne platformy, servery, databázy, formáty údajov atď., ako aj lingvistické a kultúrne rozdiely medzi jednotlivými krajinami. Archivár, ktorý pozná obe normy, však určite lepšie pochopí metódy opisu používané inými archívnymi inštitúciami.

Musím sa priznať, že moje informácie o používaní ISAAR sú iba sporadické. Mám skúsenosť, že mnohí archivári, minimálne v Európe, mu nerozumejú. Hlavným dôvodom používania jeho zjemnenej podoby na tomto kontinente je, že ISAAR slúži na účely opisu systému sérií; systému, ktorý je tu známy iba zo zámorskej literatúry. Na druhej strane platí, že ISAAR má alebo bude mať úspech v krajinách, kde systém sérií alebo systém jemu podobný prevažuje.

Za ostatných sto rokov bol spoločným menovateľom medzinárodnej archívnej komunity provenienčný princíp; dá sa povedať, že to bol cement, ktorý ju spájal. Pred niekoľkými rokmi, v roku 1996 na kongrese v Pekingu, archivári práve oslávili sté výročie vydania holandskej príručky, na tie časy revolučnej syntézy provenienčného princípu. V tom istom roku vyšiel ISAAR a s touto normou pre opis sa na medzinárodnej scéne objavil odlišný odborný princíp. Naši pokračovatelia oslavia výročie tohto nového princípu v roku 2096, alebo budú odôvodňovať fakt, že v archívnej komunite viac neexistuje žiaden spoločný menovateľ?

Úvod a preklad z anglického jazyka Mária Španková

OBSAH

Michal Kušík (1915–2000)	3
--------------------------------	---

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Vimmer, Pavel: Poznatky zo spracovania utajovaných písomností Západo-slovenského krajského národného výboru v Bratislave (1960–1969)	5
Vrteľ, Ladislav: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy)	24
Kolárová, Monika: Pramene o vedeckovýskumnej činnosti vo fonde Riadiace orgány Slovenskej akadémie vied	57
Roháč, Juraj: Menovacie procesy biskupov a obsadzovanie Rožňavského biskupstva	72
Graus, Igor: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko. 2 časť	95
Zoričák, Peter: Jánošík na minciach, medailách a odznakoch	109

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Stieberová, M.: Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I. (Milan Mišovič)	119
Kartous, P. – Vrteľ, L.: Heraldický register Slovenskej republiky I. (Igor Graus)	120
Kartous, P. – Mrižová, M.: Správa registratúry a archívu podnikateľských a iných subjektov (Mária Munková)	123
Na margo popularizačných brožúr štátnych archívov (SNA, ŠÚBA, ŠOBA v Bratislave) (Júlia Hautová)	124
Kováč, D. a kol.: Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20. storočí (Juraj Roháč)	125
Špiesz, A.: Ilustrované dejiny Slovenska. Na ceste k sebauvedomeniu (František Višvader)	130
Pešek, J. – Barnovský, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970 (Alžbeta Sedláková)	134
Anjou-kori oklevéltár II. (1306–1310) (Veronika Nováková)	135
A Magyar Levéltártörténet kronológiája 1000–2000 (Veronika Nováková) ..	137
Krochmal, J.: Pieczęcie i herb miasta Przemyśla (František Žižňák)	140

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

Arhivski vjesnik 42/1999 (Jozef Klačka)	145
Archeion C/1999 (Zuzana Kollárová)	152
Archivní časopis 3, 4/1999 (Gabriela Ripková)	156
La Gazette des Archives 182–183/1998 (František Palko)	158
Izvestija na daržavnite archivi 73, 74 (Slavko Churý)	161
Journal of the Society of Archivists 2/1999 (Peter Draškaba)	163
Levéltári Szemle 3, 4/1999 (Elo Rákoš)	166
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1–2, 3–4/1999 (Richard Marsina)	168
Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 47/1999 (Anna Buzinkayová)	171
Otečestvennyje archivy 1–6, 1999 (Lýdia Kamencová)	174
Sborník archivních prací 1–2/1999 (Mária Stieberová)	179

SPRÁVY

50. výročie vzniku Štátneho ústredného banského archívu (Jozef Surovec) ...	182
Správa registratúry orgánov miestnej štátnej správy v roku 1999 (Mária Mrižová)	185
Korene európskej civilizácie (Júlia Kubovčíková – Radoslav Ragač) ...	191
Jubilujúci Medzinárodný inštitút pre archívnu vedu v Maribore a jeho časopis ATLANTI (Jozef Hanus)	194
Medzinárodná archívna technická stáž v Paríži v roku 2000 (Radoslav Ragač)	202
Výročná konferencia Európskej asociácie pre bankovú históriu vo Varšave (Marián Tkáč)	207
19. medzinárodný kongres historických vied v Oslo (Peter Kartous)	209

KRONIKA

Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Mária Stieberová)	212
Životné jubileum PhDr. Márie Stieberovej, CSc. (Peter Kartous)	214
Profesor Jozef Novák sedemdesiatročný (Leon Sokolovský)	218

Príloha

Körmendy, L.: Štandardizovanie opisu archívnej jednotky; Odborný nástroj v kontexte národnej a regionálnej tradície (Mária Španková)	222
---	-----

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXV – Číslo 2 – 2000

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v auguste 2000, vytlačené
v novembri 2000.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk